

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М. І. Долішнього»**

Серія “Проблеми регіонального розвитку”

ISBN 978-966-02-4252-4

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЗАХИЩЕНІСТЬ
МІГРАНТІВ: ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ
АСПЕКТИ**

(монографія)

Львів 2016

УДК 331.55:314.18:314.745.23

Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» ; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2016. – 266 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).

Монографію присвячено теоретико-методологічним засадам та науково-прикладним рекомендаціям формування й розвитку системи соціально-економічної захищеності мігрантів. Окреслено та доведено визначальні тренди сучасного світу міграції як соціально-економічного і суспільно-культурного явища. Здійснено аналіз закономірностей та особливості українських реалій міграції крізь призму глобальних викликів та сучасних ризиків трансформації ринків праці, механізмів міграційної активності населення, нових тенденцій у сфері апробації геокультурних та геополітичних доктрин, а також викликів міграційної кризи. Автори мають надію, що матеріали монографії сприятимуть утвердженню парадигмальних зрушень як у розбудові інституту соціально-економічної захищеності мігрантів, так і в опануванні сучасного теоретико-прикладного інструментарію аналізу та регулювання соціального захисту мігрантів, формування повноцінних й здорових соціально-культурних відносин.

Призначено для працівників державного управління, представників бізнесу та громадських організацій, науковців, викладачів, аспірантів, студентів економічних спеціальностей.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» протокол № 7 від 4 липня 2016 р.

Науковий редактор:

Садова У. Я. – д.е.н., проф., зав. відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України».

Рецензенти:

Малиновська О. А. – доктор наук з державного управління, проф.

Шаблій О. І. – доктор географічних наук, проф.

Давимука С. А. – доктор економічних наук, проф.

ISBN 978-966-02-7976-6

**Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу ДУ «ІРД ім. М. І. Долішнього НАНУ» забороняється**

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2016.

З М І С Т

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЗАХИЩЕНІСТЬ МІГРАНТІВ В СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ...	7
1.1. Концептуальні засади формування і розвитку соціально- економічної захищеності мігрантів (Садова У.Я.).....	7
1.2. Морфологія соціально-економічної захищеності мігрантів в світлі викликів соціобезпекової доктрини людського розвитку (Садова У.Я.)	13
1.3. Теорії соціально-економічної захищеності мігрантів: працересурсний та соціобезпековий контекст (Біль М.М.)	20
1.4. Соціо-економічна захищеність мігрантів у фокусі вітчизняних регіональних наукових досліджень (Теслюк Р.Т., Біль М.М., Махонюк О.В., Бараняк І.Є.)	26
1.5. Особливості реалізації соціально-економічної захищеності мігрантів у деяких країнах ЄС (Андрусишин Н.І.)	33
РОЗДІЛ 2. КОМПОНЕНТНА БУДОВА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАХИЩЕНOSTІ МІГРАНТІВ.....	42
2.1. Базова захищеність мігрантів у концептуальних цілях людського розвитку (Андрусишин Н.І.)	42
2.2. Захищеність здоров'я як важлива складова базових потреб мігрантів (Левицька О.О.)	50
2.3. Міграційні детермінанти захищеності якості життя мігрантів (Теслюк Р.Т.)	55
2.4. Освітньо-професійна компонента соціально-економічної захищеності мігрантів (Семів Л.К.)	59
2.5. Правова культура і соціально-економічна захищеність мігрантів (Біль М.М., Рісна Р.Р.)	74
2.6. Вплив культурних цінностей на розвиток компонентної будови соціально-економічної захищеності мігрантів: у вимірах якості людського потенціалу (Степура Т.)	80
РОЗДІЛ 3. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАХИЩЕНOSTІ МІГРАНТІВ.....	89
3.1. Соціозахисна роль міграції у збереженні демотивуючого потенціалу регіону (Бараняк І.Є.)	89
3.2. Еміграційний потенціал безробітних як індикатор соціально- економічної незахищеності населення прикордонного регіону (Риндзак О.Т.)	97

3.3. Соціально-економічна захищеність внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний вимір (Риндзак О.Т., Андрусишин Н.І., Бачинська М.В., Махонюк О.В., Бараняк І.Є.)	106
3.4. Малий прикордонний рух і соціально-економічна захищеність трудових мігрантів (Біль М.М.)	116
3.5. Методика розрахунку інтегрального індексу середовища соціально-економічної захищеності міграційно активного населення (Левицька О.О., Мульська О.П.)	122
РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУЦІЙНІ ВИМІРИ СЕРЕДОВИЩА СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ МІГРАНТІВ	138
4.1. Ринок міграційних послуг в системі соціально-економічної захищеності мігрантів (Махонюк О.В.)	138
4.2. Транскордонні ринки праці в системі механізмів соціальної захищеності мігрантів (Мікула Н.А., Цибульська Ю.О.)	146
4.3. Особливості організації соціальної захищеності мігрантів у сфері інтелектуальної праці (Біль М.М.)	161
4.4. Житлове забезпечення у структурі поліпшення базової захищеності мігрантів (Біль М.М.)	167
4.5. Публічне управління як інструмент підвищення базової захищеності мігрантів (Біль М.М., Рісна Р.Р.)	172
РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЗАХИСТ МІГРАНТІВ ЯК ФУНКЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	178
5.1. Структурно-кваліметричні референти системи соціального захисту мігрантів: від моніторингу до міграційної політики (Бідак В.Я.)	178
5.2. Праця та зайнятість як фундаментальна основа політики соціального захисту мігрантів (Мульська О.П., Бачинська М.В.)	183
5.3. Соціальний кластер як організаційна форма підвищення соціальної захищеності мігрантів (Біль М.М., Бачинська М.В.)	186
5.4. Нормативно-правові передумови розвитку соціальної захищеності мігрантів у світлі новітніх викликів розвитку України (Риндзак О.Т.)	195
5.5. Законодавчі ініціативи щодо розвитку системи соціально-економічного захисту мігрантів (Садова У.Я., Ковальчук Л.В., Селещук Г.П., Біль М.М., Мульська О.П., Бачинська М.В.)	207
ВИСНОВКИ	210
СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ	233

ВСТУП

Україна «відкриває двері» європейським цінностям і підходам до організації життя та праці своїх громадян, декларує нові правила поведінки соціальних партнерів у різних сферах людської діяльності. Водночас, на фоні глобалізації вона вступає в полосу складних соціально-трудових відносин, за якими ховається трансформація системи зайнятості населення, розвитку ринку праці, вибудовується модерна архітектура системи соціального захисту людей з різними потребами. Зростаюча територіальна мобільність робочої сили, яка в Україні набрала масового характеру, вимагає теж свого інституційного забезпечення. Йдеться про необхідність наукового обґрунтування закономірностей та особливостей формування, територіальної організації та розвитку системи соціально-економічної захищеності мігрантів.

Численні публікації з питань соціально-економічної захищеності українських трудових мігрантів вказують, що в наукових колах існує запит на дослідження даної тематики. З одного боку, на фоні міграційної кризи в Європі вона стала лакмусовим папірцем притягання уваги міжнародної наукової спільноти до проблем розвитку України. З іншого, масштабність та тривалість української трудової міграції, які пронизали усі сектори національної економіки, уже не могли залишатися поза увагою експертів, аналітиків, учених різних галузей знань. З перетворенням трудової міграції з простого руху в потужний соціальний інститут - з виникненням організаційних форм реалізації інтересів трудових мігрантів, з появою тих чи інших об'єднань, центрів соціального захисту людей праці - з'явилися паростки державної ідеології соціального захисту прав та свобод українських трудових мігрантів.

Саме на такій хвилі відбулося прийняття в українській державі Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» (761-VIII)¹, у якому визначаються правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту громадян України за кордоном (трудовах мігрантів) і членів їх сімей; прописано права трудових мігрантів, зокрема на належні умови праці, винагороду, відпочинок і соціальний захист (регулюються законодавством держави перебування та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України); визначено порядок оподаткування доходів трудових мігрантів. Даний Закон став важливою складовою діяльності держави у сфері лібералізації безвізового режиму з ЄС.

У науковій літературі соціозахисні проблеми трудових мігрантів переважно є органічною складовою комплексних досліджень демографії, економіки праці, соціальної економіки та політики. З числа відомих науковців найбільший внесок у розробку тематики зробили В.П.Антонюк,

¹ Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 49-50, ст.463) / Електронний ресурс. Спосіб доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/761-19>

Д.П. Богиня, І.К. Бондар, Н.П. Борецька, Н.С. Власенко, В.М. Гєєць, О.С. Гринькевич, С.М.Злупко, В.Д. Лагутін, Е.М. Лібанова, І.І. Лукінов, О.А.Малиновська, В.О. Мандибур, О.Ф. Новікова, В.В. Онікієнко, С.І. Пирожков, І.Я. Сахань, В.К. Черняк, А.А. Чухно, Ю.О. Шклярський та інші). Поглиблені розробки пов'язані з іменами таких авторів як Н.І.Андрусишин, М.В.Бачинська, В.Я.Бідак, М.М.Біль, О. П. Волошин, О.Б.Іванкова-Стецюк, І.А.Лапшина, О.О.Левицька, І.Г.Марков, Н.А.Мікула, О.Р.П'ятковська, О. В. Позняк, І. М. Прибиткова, О.Т.Риндзак, М. Д. Романюк, У.Я.Садова, Г.П.Селешук, Л.К.Семів, С. Г. Стеценко, В. С. Стешенко, Р.Т.Теслюк, Н.П.Тиндик, О. У. Хомра, М. О. Шульга, Б.М.Юськів, С.О.Цапок та багато інших.

Незважаючи на численні публікації, які з'явилися в останні роки, в Україні поки що немає цілісної уяви про соціобезпекову доктрину державної міграційної політики. Недостатньо досліджено теоретико-методологічний та методичний апарат оцінки та аналізу стану соціальної захищеності прав та свобод трудових мігрантів, відсутнє комплексне вивчення розвитку інфраструктурних мереж міграційної сфери тощо.

У пропонованій монографії висвітлюються міжнародний досвід розбудови системи соціально-економічної захищеності мігрантів, закономірності та особливості організації системи їх соціального захисту, сучасні інструменти міграційної політики. Окрему увагу приділено таким новим питанням для економіки та політики як функціональна будова системи соціально-економічної захищеності мігрантів, діагностика проблем у регіоні, особливості організації інфраструктури системи соціально-економічної захищеності мігрантів, еміграційний потенціал робочої сили, нові форми та засоби організації системи соціального захисту мігрантів.

Монографія є логічним продовженням досліджень авторського колективу, висвітлених у монографії «Регіональна міграційна політика а механізми її реалізації» (2011р.)². У ній враховано тривалий досвід досліджень відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України». Сподіваємося, що наукова праця буде корисною як для представників академічної спільноти України, студентів та викладачів вищих навчальних закладів, так і широкого кола працівників системи державного управління та місцевого самоврядування, бізнес-структур та громадських організацій.

Висловлюємо щиро подяку рецензентам монографії – доктору наук з державного управління, професору Малиновській Олені Анатоліївні, доктору географічних наук, професору Шаблію Олегу Івановичу, доктору економічних наук, професору Давимуці Степану Антоновичу за ґрунтовні відгуки на роботу. Авторський колектив буде радий конструктивній критиці та пропозиціям з удосконалення майбутніх досліджень, які можна надсилати на електронну адресу відділу: socdevel.ird@gmail.com.

² Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; Наук. ред.. У.Я.Садова. – Львів, 2011. – 528 с.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЗАХИЩЕНІСТЬ МІГРАНТІВ В СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

1.1. Концептуальні засади формування і розвитку соціально-економічної захищеності мігрантів

Початок XX століття ознаменований переходом світового господарства до якісно нового етапу свого розвитку, ознакою якого стало становлення постіндустріального суспільства. В умовах, що склалися, добробут громадян усе наочніше почав залежати не так від традиційної спеціалізації національних економік, як від гострої боротьби країн за зайнятість робочої сили у сфері послуг. Перехід до нового поділу праці став фактором небувалої міграції населення, котра в умовах ризиків й небезпек почала інституціоналізуватися, вимагати інфраструктурного супроводу гарантій трудових прав та свобод для людей з інших країн. Поступово виникло підґрунтя для появи перших конструкцій системи соціального захисту мігрантів, об'єктивним результатом якої є той чи інший рівень захищеності останніх.

Формування ідеології соціального захисту та соціальної захищеності мігрантів має свою інституційну передісторію. В XX столітті вона пов'язана з такими актами як [«Загальна декларація прав людини»](#) (1948 р.), міжнародні пакти про громадянські, економічні, соціальні, культурні і політичні права, прийнятих резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, численні двосторонні договори та угоди між державами щодо регулювання міграції тощо. Вони слугували активізації зусиль різних суб'єктів міждержавних відносин у частині пропагування актуальності появи систем соціального захисту для осіб-мігрантів. Інституціоналізація міграційних відносин призвела до того, що соціальний захист осіб-мігрантів переріс не лише у специфічний вид людської діяльності, але став функцією держави щодо охорони прав, гарантій і свобод даної категорії осіб і їх сімей, попередження або унеможливлення впливу на них соціальних ризиків та небезпек, що мають місце у країні прибуття. Реалізація функції держави у сфері соціального захисту мігрантів має свої особливості у різних країнах. Причиною є існування різних підходів до формування та реалізації як соціальної, так і міграційної політики (доктрин, моделей, механізмів).

Поняття соціально-економічна захищеність мігрантів має відношення до різних галузей наукових знань – міжнародної економіки, міграціології, права, соціології, психології, статистики, аналітики, менеджменту, управління тощо (додаток 1).

У соціальній економіці поняття соціально-економічна захищеність мігрантів має відношення до концепції людського розвитку (її безпекової парадигми). У сутнісному плані – це *стан, досягнутий внаслідок спеціальної системної діяльності уповноваженого інституту у сфері організації*

*соціального захисту прав і свобод людини-мігранта (державного органу)*³. Захищеність залежить від цілей, форм організації соціозахисної діяльності профільних структур у частині підтримки відповідних груп населення.

Поняття соціальної захищеності особи не варто повністю ототожнювати з поняттям її соціальної безпеки⁴. Дані поняття тісно пов'язані між собою, проте соціальна безпека є категорією правових відносин, тоді як соціальна захищеність – соціально-економічних відносин.

Соціальна захищеність особи-мігранта може вивчатися з різних сторін. З одного боку, вона націлена на попередження та уникнення загроз і небезпек, які перешкоджають нормальній життєдіяльності та розвитку людини-мігранта (виходячи з наявних ресурсів). У такій версії вона вивчається з під призмою інтересів надавача послуг. З іншого – орієнтована на максимальне задоволення соціальних інтересів і потреб особи-мігранта на реалізацію їх прав, гарантій і свобод та захист від потенційних та реальних соціальних ризиків (виходить з реальних потреб мігранта). Інтерес відповідно фігурує з позиції споживача послуг.

У регіональній економіці і політиці дослідження соціальної захищеності мігрантів відбувається з врахуванням середовища, з яким мігранти чи їх об'єднання перебувають у безпосередній взаємодії. У цьому разі принципове значення має орієнтація наукового пошуку на загальнонаукову методологію такої науки як аксіологія (грец. - цінність і - вчення) - філософської теорії цінностей, що з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби, інтереси, запити і бажання людей.⁵ Саме дана наука покликана з'ясувати питання природи цінностей. Існують різні погляди на природу цінностей - здатності речей задовольняти людські потреби, бажання, уявлення, які породжують надії людини, очікування, сподівання. Важливими залишаються питання про: об'єктивний чи суб'єктивний зміст цінностей; існування краси, красивого, благородного, чесного самого по собі; обумовленість цінностей смаками, психологічними вподобаннями індивіда (ціннісний суб'єктивізм і релятивізм).

Соціальна захищеність мігрантів є виявом сприйняття ними конкретно-історичного суспільства як життєвого середовища. Відтак, підтримка даної категорії осіб на необхідному і достатньому рівні є критерієм ефективності

³ Поняття є модифікацією поняття соціально-економічної захищеності були-якої особи («стан безпеки, який свідчить про ступінь реалізації соціальних інтересів, прав, гарантій і свобод людини та можливості їх підвищення» / Подано за: Новікова О.Ф. Соціально-економічна захищеність особи в Україні: проблеми виміру та шляхи розв'язання / О.Ф. Новікова // Соціально-економічна захищеність населення України : Збірник матеріалів, підготовлених до міжнародної науково-практичної конференції. – Київ, 2001. – 406 с. - С. 180.

⁴ Там само. С. 181.

⁵ Уперше в історії філософії до проблеми цінностей звернувся Арістотель. На його думку, засадничим поняттям, яке зумовлює існування людських уявлень про "бажане" і "належне", є поняття "блага". Благам "називають або те, що є кращим для кожного суцього..., або те, що робить благами інші причетні до нього речі, тобто ідею блага" ("Велика етика", Арістотель). Платон, розвиваючи цю концепцію, визначив існування двох світів (сфер) буття: 1) фізичну (природну) реальність, чуттєве буття; 2) ідеальну (надприродну) реальність, буття ідей (ейдосів), доступну лише розуму. Ці два світи, за Платоном, пов'язує єдине начало - благо. Ідея блага й уявлення про його досягнення в реальному житті людини стали основою європейської традиції осмислення проблеми цінностей.

усієї системи їх соціального захисту.

Поняття соціально-економічної захищеності мігрантів, крім соціально-економічного, має свій соціально-психологічний сенс. Йдеться про те, що воно містить у собі елемент оцінки умов життя мігрантів з боку самих мігрантів. Останні, потрапивши у нові умови життя і праці, орієнтовані на іншу модель організації культури, міжлюдських відносин. Рівень їх розвиненості, стійко ними сприймається на власній основі з позиції власного інтересу.

Об'єктивність соціальної захищеності мігрантів пов'язана з критеріями необхідності та достатності засобів, необхідних для ефективного функціонування системи соціального захисту. Це актуально як для конкретної особи-мігранта, так і групи мігрантів, причому так, щоб сама соціальна захищеність була у межах суспільно-нормальних характеристик. Вона дозволяє визначити міру порушення цих меж, а тим самим - і міру руйнації соціальної захищеності мігрантів як цінності.

Важливою складовою досягнення належної соціально-економічної захищеності мігрантів є врахування ризиків функціонування та розвитку системи соціального захисту мігрантів. Це обов'язкова умова програмування, планування, здійснення соціально-ефективних перетворень у частині соціального захисту мігрантів. Будь які перетворення, особливо радикальні (корінні), змінюють склад і інтенсивність соціальних ризиків щодо цих людей. Нові міграційні ризики геостратегічного та соціально-культурного характеру вимагають своєчасних і достатніх реагувань керуючої системи на зміну ситуації. В протилежному випадку відбувається порушення соціальної захищеності мігрантів і нові обставини життя даної категорії людей сприймаються не як сприятливі, а такі, що породжують відчуження від суспільства, соціуму, від спільнот чи груп мігрантів. Прикладом руйнації соціальної захищеності багатьох верств населення України є наслідки реформ в Україні в 90-ті роки XX століття, коли соціальні ризики в організації людської життєдіяльності стрімко зростали, а соціальний захист населення з боку держави не лише не укріплювався, а, навпаки, був зруйнований. Українці, мігруючи в інші країни, не могли навіть собі уявити що власна держава – це основний інститут, до якого звертаються громадяни розвинених країн у випадку порушення їх прав та свобод.

Досвід реформ, які мали місце в Україні у попередні роки, дають змогу зробити певні оцінки заходам держави у частині забезпечення соціальної захищеності населення, а також такої його категорії як мігранти. Зокрема:

1. Принципово невірною є уява, ніби будь-яке велике перетворення в суспільстві обов'язково знижує, хоча б й тимчасово, соціальну захищеність більшості населення (руйнацію несе не прогресивне перетворення, а антигуманні способи його реалізації).

2. При переході від тоталітаризму до демократії, яку утверджує нині українська нація, можливим є швидке підвищення рівня соціальної захищеності різних верств населення, зокрема мігрантів. Властивий капіталізму тип соціальної захищеності має свої обмеження, але володіє

своїми перевагами. Останні можуть бути реалізовані лише при високій соціально-політичній активізації народних мас у боротьбі з тоталітаризмом, при здійсненні демократичної революції (прикладом є революція Гідності), при проведенні перехідних реформ (в Україні шокова модель реформ погасила активність мас).

3. Досвід шоккових реформ, що проводилися в Україні, продемонстрував безперспективність підходу насаджування тоталітарної моделі соціальної захищеності. Водночас окреслив курс до можливих способів її заміни, який властивий буржуазному радикалізму (радикальному лібералізму).

Тоталітарна модель соціальної захищеності мігрантів є зручна для тих суспільств, де населення експлуатується номенклатурою і її режимом. Ця закономірність виявляється в перехідних станах. Експлуаторський лад, який відходить з України за час свого існування зробив немало поганих речей. Він, зокрема, сформував соціальні групи, верстви людей, в тому числі й з міграційно орієнтованою поведінкою, які безапеляційно освоюють і сприймають своє соціальне становище, як природне, справедливе. Окремі звичні параметри свого пригніченого становища вони сприймають, як цінність. Свідомість міграційно налаштованих груп такого типу переважно позбавлена власної ідеології. Вона розмита і відірвана, беззахисна перед демагогією тих груп населення, які є споживачами праці мігрантів (працедавців-експлуаторів). Подібні приклади були й у минулому. Варто згадати, як частина рабів у свій час свідомо захищала рабство. Частина закріпачених селян, боялася відміни кріпацтва. Нині частина людей з радянським минулим дорожить системою, яка відходить (якщо не у цілому, то багатьма її звичними і життєво-корисними елементами).

Путне і ефективне створення нової системи соціального захисту мігрантів передбачає ситуацію, коли у центрі уваги і, головне, спрямування практичних зусиль буде не остаточна руйнація системи соціальної захищеності особи в її мінімальних вимірах, а створення нової життєздатної системи, орієнтованої на гармонізацію відносин людського розвитку загалом.

Основа життєздатності системи соціальної захищеності мігрантів – це багатосуб'єктність соціального захисту і правова державна форма захисту соціального становища мігрантів, як рівноправних членів будь-якого суспільства. Тобто, існують усі підстави розглядати *соціально-економічну захищеність мігрантів як об'єкт соціальної економіки і політики*. Вона може трактуватися *як рівень і стан реалізації соціальних прав та свобод (як правовими, так й іншими соціально-правовими засобами) особами-мігрантами, вираженими у стійкому їх благополуччі, достатньому рівні добробуту, можливостях людського розвитку*. Йдеться про правові умови, котрі в конкретному соціально-економічному, культурному середовищі їх перебування, дають можливість для благополучного індивідуального розвитку особистості, реалізації творчих і продуктивних можливостей і здібностей. Іншими словами, у найбільш вивершеному аспекті **нід соціальною захищеністю мігрантів** можна розуміти рівень і стан реалізації

політичних, соціально-економічних і особистісних прав та гарантій зі сторони суспільства (як сторони приймаючого, так і втрачаючого), які забезпечують суб'єктам соціозахисних відносин сприятливі умови праці та побуту.

Соціальна захищеність особи-мігранта – це результат дії різних механізмів, що мають як пряме, так і дотичне відношення до соціального захисту. Йдеться про те, що людина-мігрант може попадати у становище, коли внаслідок причин об'єктивного чи суб'єктивного характеру не має реальної уяви про гарантований державою мінімум благ. По суті, можливими стають два види соціального захисту мігранта: реальний та гіпотетичний (бажаний або уявний). За реальної соціальної захищеності мігрант як суб'єкт соціозахисних відносин впевнений у достатності благ, які йому надаються (так само й стосовно можливості їх отримання). До цього ж існують ефективно діючі механізми соціального захисту, якими за необхідності він може скористуватися. При уявній соціальній захищеності у мігранта складається враження про достатність надаваних йому благ і можливості їх реального отримання, але існуючі механізми соціального захисту не дозволяють реально скористуватися ними.

Соціальна захищеність мігрантів може мати статусний характер, тобто бути прив'язаною до важливих соціальних прав представників суспільства, зокрема стосуватися: осіб, які перебувають у статусі мігранта на момент актуалізації даного стану; осіб, які перебували у даному стані попередньо (зокрема, пенсіонери); членів сімей, у яких є особи - мігранти, і котрі залежні від допомоги останніх. Це обумовлює структурування критеріїв оцінювання стану соціальної захищеності мігрантів (він може бути високим, низьким, мінімальним; необхідним чи достатнім). Так, необхідний рівень соціальної захищеності осіб-мігрантів може визначатися:

- статусом громадянства особи-мігранта;
- урегульованістю відносин міжнародного права (у частині вирішення проблем соціального захисту осіб-мігрантів);
- повноцінністю ресурсного забезпечення потреб соціального захисту осіб-мігрантів;
- престижністю сектору чи виду економічної діяльності (сфери зайнятості), у якій реалізовує свій трудовий чи соціальний потенціал особа-мігрант;
- сформованістю моделі системи соціального захисту мігрантів (національної), які здійснюють виконання взаємопов'язаних заходів на державному на регіональному рівнях;
- наявністю установ соціального захисту мігрантів, орієнтованих на надання правових, економічних, соціально-психологічних, медико-реабілітаційних послуг;
- розробленістю і функціонуванням нових базових стандартів і нормативів якості життя осіб-мігрантів, механізмів їх індексації, реформування та адаптації нових форм соціальних виплат;
- неперервністю діючої системи контролю зусиль за вирішенням

найбільш важливих проблем на кожен окремо взятий момент часу;

- регулярно здійснюваним моніторингом стану соціального захисту осіб-мігрантів, а також членів їх сімей, аналізом факторів, що зумовлюють її недостатність.

Достатня соціальна захищеність осіб-мігрантів може визначатися:

- функціонуванням інституційних, організаційних, фінансових механізмів соціального захисту;
- створенням стійкої нормативної правової бази правого регулювання соціального захисту осіб-мігрантів, забезпеченням належного її функціонування;
- рівнем життя осіб-мігрантів та членів їх сімей;
- духовно-моральним кліматом, що має місце у середовищі проживання та праці осіб-мігрантів;
- адресністю різноманітних заходів соціального захисту стосовно до різних категорій мігрантів.

На жаль, в Україні, за відсутності достатніх можливостей забезпечення соціального захисту мігрантів, багато соціальних норм мають декларативний характер. Стан соціально-економічної захищеності мігрантів особливим чином корелює з цілим переліком ризиків людського розвитку (неадекватна сучасним соціально-економічним умовам оплата праці; невирішеність житлової проблеми; вразливість правового становища, неповнота і фрагментарність правової бази у питаннях соціально-економічного забезпечення; недостатня престижність праці мігрантів й низьке морально-психологічне самопочуття тощо). Зростання рівня соціально-економічної і соціально-правової ущемленості прав мігрантів може призвести до подальшого падіння дисципліни у середовищі мігрантів і правопорядку у країні загалом.

Для виправлення стану справ державна статистична служба мала б мати належну систему обліку і статистики щодо даної категорії осіб. Треба розробити перелік ознак, які б дозволяли оцінити ступінь задоволення потреб мігрантів. При цьому, вважаємо помилковим концептуальний підхід, котрий орієнтує соціальну захищеність особи-мігранта на мінімум життєвих норм, на шкідливу ціль – «не нижче прожиткового мінімуму» і т.д. Досвід показує, що такі кроки можуть породжувати протестні настрої у середовищі мігрантів.

Соціально-економічна захищеність мігрантів є прямо залежною від ефективності системи соціального захисту у державі (комплексу організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту осіб-мігрантів в умовах конкретного середовища).

Роботу з протидії соціальним ризикам мігрантів мають взяти на себе спеціальні інститути (як регулятори, так й суб'єкти специфічних відносин). У даному випадку йдеться про інститути-регулятори соціального захисту мігрантів, що трактується нами як мислення та дії, втілені у соціальних звичаях, установленнях, правилах, звичках поведінці та правилах, щодо перерозподілу суспільного багатства на користь осіб-мігрантів, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства. Інститути-

регулятори можуть мати (або й ні) законодавче вивершення. Вони, за умови організованості зв'язків між цілями та виконуваними функціями, набирають рис системності з відповідним інфраструктурним забезпеченням. Практично треба організувати систему соціального захисту мігрантів як сукупності законодавчо закріплених економічних, соціальних, правових гарантій і заходів (сукупність організаційно-правових форм та видів) щодо захисту мігрантів від соціальних ризиків⁶. Така система має орієнтуватися на різні механізми: – систему соціального страхування, – систему соціального забезпечення, – систему соціальної допомоги (підтримки). Відповідно функціональна структура соціальної захищеності мігрантів буде результуючою реалізації функцій окремих механізмів. Соціальний захист та допомога мігрантам повинні бути диференційовані в залежності від рівня доходу, міри працездатності, а в окремих випадках – за принципом зайнятості в суспільному виробництві.

Можливості держави у плані вирішення проблем зав'язані на два фокуси ініціатив: 1) з'ясування суб'єктивної оцінки соціально-економічної захищеності осіб-мігрантів з боку самих мігрантів; 2) формулювання системи соціального захисту мігрантів як сукупності державних і регіональних інструментів запобігання появі ризикових ситуацій у міграційній сфері, а також вирішення їх наслідків. У першому випадку йдеться про постійний соціологічний моніторинг основних параметрів стану соціально-економічної захищеності мігранта, другому – корекцію вузьких місць в діяльності державних інституцій, відповідальних за регулювання міграційних процесів у регіоні-соціумі.

1.2. Морфологія соціально-економічної захищеності мігрантів в світлі викликів соціобезпекової доктрини людського розвитку

До формування державної політики соціально-економічної захищеності мігрантів. Ідеологія розбудови соціально-економічної захищеності мігрантів перебуває у нерозривному зв'язку з доктриною людиноцентричності суспільного розвитку, котра у свою чергу корелює з концепцією соціальної держави (згідно Конституції) України. Архіважливе завдання для втілення у життя цієї ідеології (для визначення переліку функцій держави) – чітке розуміння державою самих потреб мігрантів.

Отож, звернемося до ключових структур, пов'язаних з формуванням людських потреб в антропосоціогенезі. Так, у антропосоціогенезі кожна людина, у т.ч. й особа-мігрант, розглядається як органічна єдність трьох взаємопов'язаних структур – морфологічної (організм), психоемоційної (індивідуальність), соціогенної (особистість). Відповідно для того, щоб досягнути належного стану соціальної захищеності мігранта (ціль - найвища міра його соціального самопочуття) слід активно проводити політику його

⁶ Антропов В. Модели социальной защиты в странах ЕС / В.Антропов // Мировая экономика и международные отношения. - 2005. - №11. - С. 70-77.

соціального захисту, причому враховуючи в умовах якого середовища перебуває суб'єкт соціозахисних відносин. Кожне середовище вирізняється своїми соціоантропологічними структурами. Вони відповідають структурам людини – власне природа (біосфера), штучне середовище (техносфера), суспільні відносини (соціосфера).

Ці структури породжують як спільності, так і відмінності у формуванні та розвитку системи соціального захисту не лише осіб мігрантів, але і населення загалом. Саме в умовах конкретного середовища розгортається специфічна діяльність щодо соціального захисту особи (у т.ч. мігрантів). Виникає своєрідне поле чинників детермінації цієї системи, серед яких економічні займають ключові позиції. Проте, у нашому дослідженні особливу увагу звернемо на позаекономічні чинники системи соціального захисту мігрантів. Так, генетична структура населення (структура, яка вказує на співвідношення в населенні осіб, що народилися в даній місцевості і тих хто переселився туди з інших регіонів) впливає на особливості формування потреб у харчуванні, організації видів людської діяльності, для прикладу, проведенні культових заходів тощо. Серед переселенців виділяються групи в залежності від часу переселення. Тобто, генетичний код може асимілюватися, проте залишатиметься важливою характеристикою населення тих територій, які міграційно були залежними у своєму соціально-демографічному розвитку. Звісно, у структурі соціозахисних потреб цих людей найбільш явним поділ буде стосовно тих, хто народився в даній місцевості і переселенців. Кожна із цих груп населення може бути розділена на підгрупи. Якщо звести мову до інтересів мігрантів, то стає очевидним, що їх соціальний захист буде (або й ні) здійснюватися лише у рамках тих ресурсів, якими володіє суспільство, яке їх приймає.

Повертаючись до теми потреб мігрантів в тих чи інших видах соціально-економічної захищеності, увагу привертають наступні моменти. Перш за усе, - природа цих потреб⁷. Йдеться про сукупність ознак соціального самопочуття особи-мігранта залежно від стану та форми сприйняття зовнішнього і внутрішнього світу.

Найбільш загальний перелік видів потреб у захищеності мігрантів можна подати через фази людського відтворення або ж види людської життєдіяльності. Для прикладу, у процесі дослідження мова може йти про:

1. Потреби у захищеності відтворення (охоплює процеси нормального відтворення людини як біологічного виду та соціальної істоти). Вона є реакцією на ризики та умови, необхідні для вирощування та виховання дітей; підтримки здоров'я; створення та збереження сім'ї.

2. Потреби у захищеності життєвого рівня (включає в себе достатній рівень сукупного доходу, споживання, необхідні житлово-побутові умови).

3. Потреби у захищеності розвитку (охоплює можливості доступу людей до базової середньої, професійно-технічної та вищої освіти, до історичних та культурних цінностей, до фізкультури і спорту).

⁷ Морфологія – наука про зовнішню (ейдономія) та внутрішню (анатомія) форму (або й структуру) організму, явища, її утворення й перетворення.

4. Потреби у захищеності роботи (має включати можливості зайнятості, можливості реалізації своїх професійних вмінь та професійного зростання, відтворення професійних навиків, можливості отримання заробітку, який би був адекватний трудовим зусиллям і рівню кваліфікації, можливості забезпечення безпеки і охорони праці тощо).

Відповідно концептуальна будова системи основних параметрів соціальної захищеності мігранта, може бути представлена такими блоками:

- базова його захищеність, захищеність свободи і рівностей, захищеність життєвого рівня, захищеність правових та інституційних прав, захищеність особистих інтересів (зокрема, етнокультурних), захищеність праці (робочого місця, оплати, доступу до роботи), захищеність сім'ї, дітей, народження дитини (рис. 1.1).

Так, у якості базової компоненти концепції соціальної захищеності трудових мігрантів є захищеність їх природного відтворення. Вона є результатом поєднання біологічних, соціальних і інших чинників. Водночас – основою розвитку людського потенціалу. Однаково значимою є захищеність мігранта як суб'єкта соціальних і трудових відносин на ринку праці, який в кінцевому підсумку залежить від ступеня задоволення потреб та інтересів суб'єкта праці, а також спрямованості конкретного суспільства на гарантування його прав і свобод, тобто його соціального захисту.

Для того щоб підвищувався рівень соціальної захищеності мігранта має проводитися ефективна політика його соціального захисту. Це означає, що при формуванні політики соціального захисту мігрантів має бути чітка уява про цілі, принципи її формування та механізми реалізації заходів задля досягнення основної мети (задоволення потреб у соціальній захищеності мігранта).

Рис. 1.1. Концептуальна будова основних параметрів

* Розроблено авторами

Наведена будова параметрів соціальної захищеності мігранта є своєрідним каркасом, на який повинна «накладатися» відповідна політика держави. Без сумніву, до уваги завжди буде прийматися національна модель розвитку економіки та соціальної політики.

На жаль, не лише в Україні, але й інших державах світу нині немає чіткої відповіді на питання про соціозахисну доктрину політики у справах мігрантів. На фоні беззаперечності того, що стратегічною метою такої політики є *добробут* населення, теоретико-методологічне забезпечення механізмів її реалізації фахівці часто пов'язують з доктринами соціальної політики. Нагадаємо, у теорії та практиці соціальної економіки іноземних держав сформувалося кілька парадигм добробуту, на які орієнтуються ідеологічні схеми соціальної політики – в одних випадках добробут *розуміється тягарем* національної економіки, в інших модифікується у *соціальну згуртованість*, котра пов'язується з добробутом, що забезпечується функціонуванням страхових фондів, ще в інших – розуміється як *принцип розподілу*, принцип національної солідарності та розподільчої справедливості)⁸.

З посиленням дії факторів глобалізації на процеси суспільного розвитку, з оновленням поглядів на концепцію прав людини, сучасна ідеологія добробуту мігрантів все ширше ув'язується з поняттями системи безпеки. Це може бути добрим курсом на механізм реалізації концепції соціальної безпеки, який асоціюється з потребами *перевірки доходів* громадян, з більш пильною увагою до здійснення контрольної функції соціальною державою, або ж механізм з посиленою орієнтацією на *заохочення до праці*. Причиною ідеологічної поліваріантності трактування добробуту є особливості розвитку суспільної свідомості, суспільних відносин, суспільної діяльності, суспільної організації - основних компонентів соціальної політики. Вони відображають особливості культури, середовища, в яких виникла й утвердилася ідеологія добробуту.

Нині для України дуже важливо мати свою модель соціального захисту мігрантів. Ідея її створення має втілюватися у життя паралельно на різних рівнях – як на загальнонаціональному, так і територіальному. У першому випадку вона передбачає формування відповідного міграційного законодавства, яке було б гармонізоване з положеннями міжнародних та національних нормативних актів соціально-захисного характеру. У другому – повинна бути узгоджена з національною та регіональною міграційною політикою, котра будучи особливим інституційно й законодавчо оформленим видом діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, пов'язаним з системою суспільних відносин у сфері контролю

⁸ Садова У.Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку // Монографія. ІРД НАНУ – Львів, 2005. – С. 68 (408 с.).

(відстежування, моніторингу) за міграційною ситуацією в межах відповідної територіальної суспільної системи, територіальної організації та регулювання міграційної активності мешканців, може і повинна включати цілі та завдання соціобезпекового характеру (демо можна запозичити з методичних підходів розрахунку індексу соціального самопочуття⁹).

До реалізації державної політики соціально-економічної захищеності мігрантів. Гносеологічні аспекти морфології соціально-економічної захищеності мігрантів повинні братися до уваги не лише при формуванні відповідної політики держави. Не менш важливими є вони при розробці механізмів реалізації цієї політики. У даному випадку йдеться про ідею розробки інструментів, зокрема, моделі соціального бюджету мігранта¹⁰.

У даному дослідженні використано авторський підхід творчого колективу – з числа працівників Міністерства праці та соціальної політики, експертів національної міжвідомчої робочої групи, експертів МОП та Світового банку (у рамках реалізації Програми ПРООН/МОП/Світовий банк) - розроблений при моделюванні такого бюджету для населення України загалом¹¹. Нагадаємо, у соціальній економіці модель соціального бюджету – це імітаційна економіко-математична модель, яка досить широко використовується в країнах з ринковою економікою. Вона належить до моделей, які дозволяють найточніше відобразити об'єкт, що моделюється, і динаміку його функціонування. Дана система є динамічною, оскільки може постійно адаптуватись до вимог сучасності. Основним завданням моделі є прогнозування основних показників соціального бюджету, що включає прогноз соціальних витрат, а також джерел фінансування системи соціального захисту.

У випадку моделювання соціального бюджету мігрантів використовується системний підхід до формування заходів, котрі мають тісний взаємозв'язок між макроекономічними показниками розвитку держави, демографічним прогнозом населення та сектором соціальних послуг економіки. Соціальний бюджет дає змогу враховувати зміни в законодавстві, планувати соціальні видатки і їх фінансування, прогнозувати соціальні витрати, імітувати вплив сценаріїв економічного розвитку країни і ситуації на ринку праці та бюджетні видатки на соціального сектора в цілому і окремих його складових. Соціальний бюджет мігрантів належить до інструментів кількісного управління процесами реалізації державної соціальної політики, обґрунтування необхідних джерел доходів і соціальних

⁹ Головаха Е.И. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС) : конструирование и применение социологического теста в массовых опросах / Головаха Е.И., Панина Н.В. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1997. – 64 с.

¹⁰ Гнібіденко І. Ф. Інноваційна модель системи соціального захисту населення / І. Ф. Гнібіденко // Проблеми науки. - 2004. - №9. - С.7-12.

¹¹ Болюбах В. В. Модель соціального бюджету як система та інструмент прогнозування та оцінювання соціальних процесів [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua/?pr=8&id=406>

видатків.

Соціальний бюджет мігрантів – це функціональний підсумок усіх видатків і доходів, віднесених до галузей соціального захисту осіб-мігрантів. Загалом, він вказує на обсяги коштів, які держава витрачає на їх пенсії, охорону здоров'я, а також на всю систему соціального захисту, що є відправною точкою для аналізу рентабельності національної системи соціального захисту і забезпечує системний підхід до прогнозування соціальних витрат та їхнє фінансування, зв'язки соціального бюджету з демографічним і макроекономічними показниками, здійснення розрахунків для окремих сценаріїв розвитку економіки.

При складанні соціального бюджету мігрантів за джерелом фінансових надходжень соціальні витрати поділяються на три групи:

1. Витрати, що фінансуються за рахунок бюджетних виплат (пільги ветеранам війни та праці, кошти на виплату щорічної разової допомоги ветеранам війни, соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми, інші види соціального захисту, житлові субсидії, охорона здоров'я, витрати, пов'язані з ліквідацією міграціями внаслідок АТО).

2. Витрати, що фінансуються за рахунок страхових внесків (короткотермінові допомоги Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, витрати Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, витрати Фонду страхування від нещасних випадків на виробництві).

3. Видатки з різних додаткових джерел (видатки Фонду соціального захисту інвалідів за рахунок Державного бюджету і, частково, платежів підприємств, пенсії та короткострокові допомоги з Пенсійного фонду за рахунок пенсійних страхових внесків, видатки громадських організацій, церкви, громад мігрантів, самих мігрантів тощо).

Таким чином, модель соціального бюджету мігрантів – це гіпотетична форма фінансового забезпечення специфічних соціальних потреб специфічної категорії населення – а саме мігрантів, яка відбиває дві головні її характеристики – цілісність (собою сукупність конкретних елементів) та структурованість - поділ системи на підсистеми (модулі, підмодулі).

Структурно модель соціального бюджету мігрантів за модульною ознакою можна представити у вигляді наступної схеми (рис. 1.2).

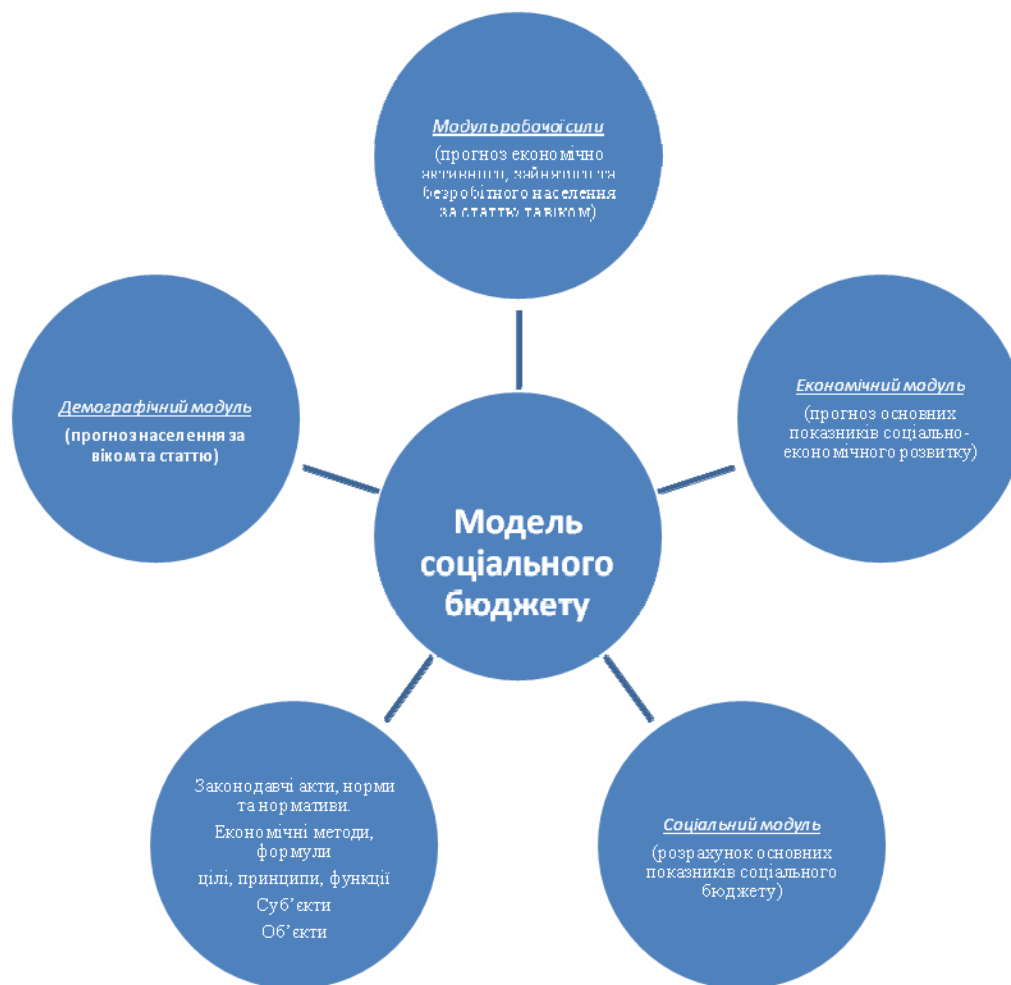

Рис. 1.2. Модель соціального бюджету мігранта

* Розроблено автором

В основу моделі закладено три групи вхідних даних, а саме:

- прогнозні макроекономічні показники та припущення;
- статистичні дані показників про об'єкти політики соціального захисту мігрантів;
- відповідну законодавчо-нормативну базу, яка регулює питання віднесені до політики соціального захисту мігрантів.

При включенні вказаної моделі у механізм реалізації державної політики у сфері соціального захисту мігрантів слід використовувати наступні методи: актуарних розрахунків, кількісного аналізу, узагальнення, екстраполяції, моделювання та метод імітації. Модель покликана імітувати наслідки демографічних і економічних процесів, а також зміни у законодавстві, що стосуються сфери соціального забезпечення та структури бюджетних витрат на соціальний захист мігрантів. Вона має дозволити оцінювати наслідки вжитих і запланованих заходів соціального сектора. Модель дає можливість стежити за тим, як прийняті рішення щодо соціального захисту мігрантів будуть впливати на видатки та можливості фінансування у майбутньому, і які зміни в існуючій системі дозволять покращити фінансовий стан міграційно детермінованої територіальної суспільної системи.

Нині в Україні відбувається активна диверсифікація ризиків системи фінансування соціальної сфери у зв'язку з міграціями населення. Потужним джерелом покриття витрат стала допомога міжнародних організацій, бізнес-структур, волонтерські кошти. Натомість, проблеми у бюджетному фінансуванні політики соціального захисту мігрантів з боку держави залишаються не вирішеними. Серед таких проблем найбільш значимими є недостатні розміри фінансування соціальної сфери, непослідовність та фрагментарність фінансування, неефективна його структура соціального захисту мігрантів (основна вага витрат припадає на заробітну плату, що веде до занепаду матеріальної інфраструктури), відсутність стимулів для переходу до децентралізованого фінансування частини соціальних витрат тощо.

1.3. Теорії соціально-економічної захищеності мігрантів: працересурсний і соціобезпековий контекст

Формування соціогуманістичної парадигми людського буття диктує потребу перегляду теоретико-методологічного супроводу усієї політики у справах мігрантів. В Україні дилема протиріч між зростаючою потребою суспільства у науково обґрунтованій концепції соціального захисту мігрантів й фактичній системі, яка б враховувала менталітет цієї категорії людей стоїть дуже гостро¹². Вирішення цієї проблеми впирається в активність та соціальну відповідальність самої держави. Оскільки гарантом прав людини є саме держава, то власне вона повинна відповідати за гармонізацію відносин у суспільстві – з врахуванням різних точок зору - з позиції власної захищеності мігрантів та з позиції захищеності інших осіб, які вступають з мігрантами у соціальні контакти.

Таблиця 1.1

Теоретичне обґрунтування потреби забезпечення соціально-економічної захищеності мігрантів

№ з/п	Теорія	Загальна сутність	Специфікація в підвищенні захищеності
1	Теорія людських потреб	Визначення й обґрунтування ієрархії потреб людини, важливості їх задоволення	Створення сприятливих умов для задоволення потреб мігранта через працю, інші форми діяльності
2	Теорія розвитку	Визначення закономірностей, потреб зміни тенденційних і станових явищ	Створення сприятливих передумов розвитку в ході трудової та інших видів діяльності
3	Концепція гідного життя та гідної праці	Обґрунтування важливості дотримання регламентованих стандартів людської життєдіяльності	Створення сприятливих умов проживання в екологічно чистому середовищі, з достатнім рівнем благоустрою житла, організації праці без применшення стандартів у порівнянні до постійного населення

¹² Демчак Р. Є. Соціально-економічний захист населення : теоретичний аспект / Р.Є. Демчак // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Вип. 25. – С. 144-150. - С. 144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tppe/2011_25/Zb25_19.pdf

4	Концепція поєднання ринкових відносин і соціальної політики держави	Обґрунтування міри державного втручання в ринкові процеси, рівня патерналізму держави відносного власного населення	Гарантування базових прав життєдіяльності і праці, соціального захисту людини за умов порушення норм трудового і загального цивільного права
5	Біхевіористична концепція людини	Визначення соціопсихологічних особливостей поведінки людини, аксіологічних детермінант прийняття нею рішень	Формування розвиненої системи цінностей, обґрунтованих мотивів міграції з недопущенням надмірного домінування матеріальних орієнтирів, що веде до готовності працювати в умовах з порушеними стандартами
6	Концепція трудового потенціалу	Означення комплексного набору особистісних характеристик людини з їх виявом, розвитком у ході трудової діяльності	Створення сприятливих передумов розвитку трудовотенційних характеристик мігрантів, особливо щодо стану здоров'я й інтелектуальних здібностей
7	Міграційна теорія	Обґрунтування причин, наслідків міграцій населення	Підвищення значимість соціально-економічної захищеності мігрантів при реалізації їх права на вибір місця проживання і праці
8	Теорія соціального захисту	Обґрунтування потреби в створенні рівних умов та можливостей для людей та цільової підтримки окремих категорій осіб	Гарантування базових соціальних гарантій мігрантам за умов легальності їх статусу та дотримання прав людини у випадку практики нелегальності
9	Концепція соціальної безпеки	Визначення гарантій життєдіяльності людини та суспільства	Вторинна детермінованість соціальної безпеки відносно рівня соціально-економічної захищеності

* Розроблено автором за даними¹³

Виходячи зі складових, які визначають соціально-економічну захищеність мігрантів (особиста свобода, життєвий рівень, рівноправність, праця, розвиток, відтворення, сприятливе середовище проживання), слід означити теоретичні засади її забезпечення на належному рівні. Розуміння *основних положень теорій і концепцій* щодо досліджуваної категорії надає змогу здійснити теоретико-методологічне обґрунтування умов її забезпечення (табл. 1.1).

Особливого значення наразі набувають теоретичні положення щодо гідного життя і праці людини. Також актуальними є теоретичні положення біхевіористичного напрямку. Вони дозволяють пояснити та передбачити соціопсихологічні характеристики людини, які визначають її поведінку, зокрема трудову й економічну. Важливість теоретичної основи біхевіоризму в сучасній інтерпретації підтверджує актуалізація розвитку так званої

¹³ Економічний енциклопедичний словник [Текст] : у 2-х т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій ; за ред. С. В. Мочерного. Том 1 - Львів : Світ, 2005 - 616 с.; Економічний енциклопедичний словник [Текст] : у 2-х т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій ; за ред. С. В. Мочерного. Том 2 - Львів : Світ, 2006 – 568 с.

рефлексивної економіки, яка базується на моделях економічної поведінки населення. Мігранти як активні учасники відповідних процесів вимагають розуміння їх поведінкових установок у прийнятті рішень як стосовно міграції загалом, так і окремих її характеристик (особливо структури витрат міграційного капіталу з можливістю інвестувань у регіональну економіку).

Кожна з груп теорій, наведена в табл. 1.1, має виняткову вагу в контексті теоретико-методологічного обґрунтування потреби соціально-економічної захищеності мігрантів. Таке обґрунтування дозволяє окреслити прикладні аспекти забезпечення достатнього рівня захищеності, що значно знижує негативні наслідки міграцій для територій донора і реципієнта. У зв'язку з цим концепція соціально-економічної захищеності мігрантів повинна синергувати положення згаданих груп теорій задля чіткого розуміння економічної, соціальної, історико-культурної, екогенологічної значимості міграції як для розвитку самої людини, так і для країни загалом.

Сучасна міграція переважно має економічне обличчя. Відтак особливу увагу при вивченні питань соціально-економічної захищеності мігрантів слід звернути на основні *парадигми* дослідження феномену крізь проблематику *доступу до місць прикладання праці*. З різних наукових вчень можна вирізнити три таких парадигми (рис. 1.3):

- 1) соціальної солідарності;
- 2) договірного обміну;
- 3) громадянських прав.

Парадигма соціальної солідарності в системі соціально-економічної захищеності розкриває загальну відповідальність суспільства перед особою-мігрантом за неможливість знайти місце праці. Принцип солідарності є центральним і в певному сенсі атрибутивним стосовно суспільного функціонування та суспільного розвитку; соціальна солідарність виступає як інтегративна складова суспільства та етичний принцип і можлива лише за умови існування складного класово-стратифікаційного поділу¹⁴. Соціальна солідарність як парадигма захищеності праці мігрантів обґрунтовує загрози їх виключення із соціального й економічного життя та вказує на необхідність соціальної інтеграції таких осіб. На цей період вони мають право отримувати належні соціальні виплати, адаптовуючись тим часом до соціально-економічних умов приймаючого суспільства.

¹⁴ Клименко М.І. Соціально-філософське осмислення поняття «соціальна солідарність»: теоретичні витоки і практики дослідження / М.І. Клименко // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2007. – № 2 (20). – Ч. 2. – С. 69-72. - С. 72.

	Парадигма соціальної солідарності	Парадигма договірної обміну	Парадигма громадянських прав
Концептуальна ідея	Загальна відповідальність суспільства за можливе безробіття мігранта	Договірний перерозподіл людських ресурсів	Зайнятість як результат реалізації громадянських прав
Сприйняття безробіття	Ризик, який покривається надходженням середніх сум страхового покриття через систему обов'язкового страхування	Стан соціальної ізоляції, який можна подолати через пошук кращих умов праці, в тому числі зі зміною місця перебування	Результат виключення унаслідок сегментації ринку праці та соціально-економічного розширення
	Фактор соціального виключення	Неготовність працювати за визначених умов	Статус особи, який не слід розглядати як особливий
Пріоритети практичного використання	Соціальна (в т.ч. моральна) інтеграція безробітних	Процедурна нормативно-правова	Визначеність громадянських прав та контроль за їх дотриманням
	Залучення громадських організацій	Неприпустимість дискримінацій економічної і соціальної міграції	Регулювання монополій на ринку праці

Рис. 1.3. Парадигми захищеності праці: міграційна інтерпретація

* Розроблено автором за даними¹⁵

Парадигма договірної обміну в контексті захищеності праці мігранта найперше обґрунтовує допустимість міграції особи, якщо вона незадоволена умовами праці за місцем поточного перебування. Дана парадигма доводить необхідність договірної регулювання соціально-трудомих відносин. Звідси – захищеність праці мігранта можлива за умов легального його статусу та офіційного працевлаштування. Парадигма договірної обміну пропагує, таким чином, високий рівень просторової мобільності населення, яка трансформується в реальні міграції з дотриманням нормативно-правових положень.

Парадигма громадянських прав обґрунтовує соціальне виключення мігрантів у суспільстві «аутсайдерів» та «інсайдерів». Сегментація ринку праці, монополні позиції деяких роботодавців створюють різні умови праці, в результаті чого соціальна стратифікація може посилюватись. Безробіття є результатом неспроможності людини використовувати свої громадянські права та входити в число «інсайдерів» на ринку праці. Для різних суспільств громадянські права можуть значно різнитись. Вони утверджуються в постійній соціальній комунікації суб'єктів права, мають інтерсуб'єктивне спрямування, знаходячись у постійному соціально конкурентному полі, у

¹⁵ Стендінг Г. Соціальна захищеність безробіття та доходу / Гай Стендінг // Соціально-економічна захищеність населення України : Збірник матеріалів, підготовлених до міжнародної науково-практичної конференції. – Київ, 2001. – 406 с. – С. 64-99. – С. 68.

зіткненні різних тенденцій та інтересів¹⁶. Тому якщо система захищеності праці в приймаючому соціумі побудована згідно парадигми громадянських прав, мігранти повинні добре орієнтуватись у механізмах їх реалізації та не розраховувати на надмірну державну опіку.

Кожна з означених парадигм захищеності праці мігранта має свої переваги і недоліки, а також варіанти впровадження. У будь-якому разі держава зобов'язана концептуалізувати систему захищеності праці мігрантів, зокрема доступу до місць прикладання праці. Парадигма лібертаризму (відмови втручання держави в економіку¹⁷) у сфері регулювання міграцій нині жодним чином не вписується в систему державо-владного пріоритетів. Ті суспільства, які декларують лояльну міграційну політику, в більшій мірі прихильні до парадигми громадянських прав, але ні в якому разі не ігнорують питання захищеності праці мігрантів.

Якщо працересурсний контекст соціально-економічної захищеності мігрантів розкривають парадигми захищеності праці мігрантів, то інший важливий бік теоретико-методологічного обґрунтування досліджуваного феномену – *соціобезпековий*. Він відображає ефективність системи соціально-економічної захищеності мігранта – як відносно нього самого, так і територій донора та реципієнта.

Безпека у загальному сенсі – це певний об'єктивний стан, що ґрунтується на відсутності загрози, яку суб'єктивно відчують окремі люди чи їх групи. Як правило, вона розглядається в двох ракурсах¹⁸:

1) як стан без загрози, стан спокою, впевненості або психічний чи правовий стан, при якому особа має відчуття впевненості, опори в іншій особі, юридично врегульованій системі;

2) як протилежність загрози.

У вітчизняній науковій літературі соціальну безпеку розглядають наступним чином (узагальнення з використанням напрацювань Н. Коленди¹⁹):

1) стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливаючих на них загроз національній безпеці²⁰;

2) стан суспільства, в тому числі всіх основних сфер виробництва,

¹⁶ Петровський П.М. Забезпечення прав і свобод людини – основний тренд модернізації публічного управління / П. М. Петровський // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 43. – С. 13-20. – С. 16.

¹⁷ Туленков М. В. Соціальний захист у соціологічному вимірі : монографія / М.В. Туленков. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 178 с. – С. 84.

¹⁸ Коженювський Л. Управління безпекою / Л. Коженювський // Безпека життєдіяльності. – 2003. – № 12. – С. 2-5; Півень А. О. Шляхи забезпечення соціально-економічної захищеності працівників аварійно-рятувальних служб / А. О. Півень // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/51.pdf

¹⁹ Коленда Н. В. Соціально-економічна безпека особи : сутність та підходи до визначення / Н. В. Коленда // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : [колективна монографія у 2 т.]. – Дніпропетровськ : «ФОРМ Дробязко С.І.», 2014. – Т. 2. – 349 с.; Коленда Н. В. Соціальна безпека населення та її основні складові / Н. В. Коленда // Збірник наукових праць SWorld. Науковий журнал. – Випуск 1. Том 32. – Одеса : КУПРИЕНКО, 2013. – С. 27-32. – С. 28.

²⁰ Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення / О. Ф. Новікова – Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.; Скуратівський В. А. Основи соціальної політики / В. А. Скуратівський : Навчальний посібник. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.

соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ²¹;

3) сукупність видів безпек, що зумовлені структурою людської життєдіяльності, її сферами²²;

4) надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях²³;

5) недопущення умов, які б привели до неприйняттого зниження рівня життя основних верств населення та окремих соціальних груп²⁴.

Виходячи з наведених дефініцій можемо стверджувати, що *соціальна безпека* – це стан життєдіяльності людини та суспільства з гарантованими правовою та інституційною захищеністю життєво важливих соціальних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз²⁵.

Як на особистісному, та і на вищих інституційних рівнях *соціальна безпека є вторинним станом відносно соціально-економічної захищеності*.

Соціальна безпека через призму міграційних процесів найперше викликає дискурс впливу останніх на особу-мігранта і суспільство – приймаюче і донорське. Розглянемо основні прояви *міграційних детермінацій соціальної безпеки територій донора і реципієнта*:

1. За еміграційним вектором:

- часті порушення стандартів захищеності мігрантів-громадян країни;
- соціальне виключення осіб-мігрантів за місцем попереднього перебування;

- поглиблення розриву за рівнем доходів і можливостями розвитку між особами-мігрантами та тими, що продовжують перебувати на батьківщині;

- поглиблення розриву за можливостями розвитку між членами ближчого соціального оточення осіб-мігрантів та тих, що продовжують перебувати на батьківщині, в частині доступу до послуг на платній основі (особливо це стосується освіти, медицини, покращення рівня благоустрою житла тощо);

2. За імміграційним вектором:

- посилення соціальної напруги в регіоні через більші навантаження на об'єкти соціальної інфраструктури, вакантні робочі місця;

²¹ Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://docs.google.com/document/d/1mMOTPolIAr6mkLKwZITa0fVGIXPIxaONyDA3qWpm9Yk/edit>; Минин Б.А. Возвратное право и социальная безопасность / Б.А. Минин. – М., 2000. – 198 с.

²² Данилишин Б. Соціальна безпека – підґрунття сталого розвитку / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАНУ. – 2010. – № 1. – С. 20-28.

²³ Глобалізація та безпека розвитку : [Монографія] / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.

²⁴ Паламарчук В. М. Соціальна стратегія України у період здійснення соціальних реформ / В. М. Паламарчук / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 1993. – Вип. 11. – 31 с.

²⁵ Півень А. О. Шляхи забезпечення соціально-економічної захищеності працівників аварійно-рятувальних служб / А. О. Півень // Наукові праці КНТУ. Економічні науки – 2010. - Вип. 17 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/51.pdf; Скуратівський В. Соціальна безпека українського суспільства та шляхи її забезпечення / В. Скуратівський, О. Линдюк // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – С. 194-203. - С. 196.

- вливання нових інституціональних стандартів у моделі поведінки населення з руйнацією усталених підходів;
- формування нового покоління з дітей гетерогамних (міжетнічних) шлюбів з переважно розмитою національною ідентифікацією;

3. Детермінації загального характеру:

- розриви соціальних контактів особистого, ділового, творчого та іншого характеру;
- деформації ціннісного сприйняття проживання в рідному краї, традицій, родинного укладу;
- перманентний стан невдоволеності суспільства можливостями розвитку та умовами проживання на батьківщині.

Отже, рівень соціально-економічної захищеності мігрантів є важливою детермінантою соціальної безпеки. У випадку порушення регламентованих вимог до дотримання прав особи-мігранта та можливостей виконання нею своїх обов'язків формується своєрідне інформаційне поле, яке посилює рівень просторової мобільності населення. За умов масовості такої практики інституціональне середовище регіону характеризується звиклістю населення до зміни місця проживання і праці, що унеможливорює сталий розвиток, а з позиції соціальної безпеки – руйнує систему соціальних взаємовідносин і формування соціального капіталу.

1.4. Соціально-економічна захищеність мігрантів у фокусі регіональних наукових досліджень

Огляд спеціальних джерел з питань соціально-економічної захищеності мігрантів показує, що даний феномен посилено вивчається із застосуванням геопросторового підходу. Така ситуація обумовлена доволі парадоксальною ситуацією. Адже на рівні глобальної економіки посилюються загальносвітові тенденції входження людства в так звану «еру вільної міграції». У протиположному формується численна армія науковців, які прагнуть виявити причини та наслідки міграції з позиції інтересів розвитку регіональних та локальних територіальних суспільних систем, факторів детермінації середовища соціально-економічної захищеності мігрантів тощо. Одним з прикладів розвитку відповідного методичного забезпечення є дослідження представників Львівської наукової школи (ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»). Ретроспективний огляд основних напрацювань вчених Інституту регіональних досліджень за міграційною тематикою²⁶ та ²⁷, показує, що на регіональному рівні існують

²⁶ Колективна монографія «Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації» (2011 р.), довідник «Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти» (2009 р.), збірники наукових праць «Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону» (2009 р.), «Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика» (2013 р.), сформовані за результатами міжнародних науково-практичних конференцій. Розроблені численні наукові, аналітичні доповіді, зокрема до Національної доповіді Верховній Раді України «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави». Видані препринти круглих столів, зокрема на тему «Соціальні проблеми української міграції» (2012 р.).

особливості вияву та вирішення проблем міграції соціобезпекового характеру. З метою структуризації основних положень вказаних досліджень авторами тут застосовано метод узагальнень з елементами методики, яка частково лежить в основі контент-аналізу²⁸.

Так, ще на початку нового століття вченими (М.І. Долішній, У.Я. Садова та Л.К. Семів) було звернуто особливу увагу на міграцію як таку, що за своєю суттю є геопросторовим фактором розвитку національного ринку праці. Однак її специфіка полягала у глобалізаційній парадигмі, яка специфічно відображає (фіксує або й ні) інтереси регіону – поставщика робочої сили на зовнішні ринки. Міграція, через ринкові деформації потреб регіональної економіки у праці, стає елементом не лише до соціо-, але й національно-безпекових доктрин розвитку держави²⁹.

Ще більш переконливими стали висновки іншого дослідження, присвяченого проблемам розвитку інтелектуального потенціалу регіону в контексті зовнішньоміграційних процесів та вибуття кваліфікованих кадрів областей західного регіону України (Л.К. Семів, С.Й. Вовканич, Х.Р. Копистянська, О.Т. Риндзак, В.А. Шинкар). Науковці дійшли висновку, що інтенсивність і специфіка вияву міграційних процесів переносить їх з розряду «природних» та стабільних факторів формування сучасного суспільства в площину дестабілізаційних чинників. Разом з еміграцією висококваліфікованих інженерно-технічних спеціалістів, медиків, вчителів, діячів культури суспільство фактично втрачає величезне національне багатство, нація духовно збіднюється, скорочуються можливості економічного зростання³⁰. Водночас автори приходять до висновку, що серед причин реальної міграційної активності інтелектуальної еліти домінують економічні та матеріально-побутові обставини, які не влаштовують значну частину інтелігенції. Натомість чинники, пов'язані з фаховою

²⁷ Садова У. Я. Соціальні ініціативи як інструмент подолання міграційних ризиків в Україні / У. Я. Садова, М. М. Біль // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 206-211; Migration risks of Ukraine's development // Wybrane zagadnienia społeczno-gospodarcze w okresie transformacji rynkowej (pod redakcją Stanisława Szydły) – Kraków: Wydawnictwa AGH. – 2012. – pp. 161-171.; Садова У. Я. Соціально-економічна незахищеність трудових мігрантів: до питання супроводу євроінтеграційних реформ України / Садова У. Я., Біль М. М., Теслюк Р. Т. // Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Економіка. – Івано-Франківськ : В-во «Плай». – 2014. – Вип. X. – С. 124-130; Українська міграція у світлі новітніх викликів розвитку регіональних ринків праці / Матеріали Міжнародного симпозіуму «Міграція в кризових умовах: українсько-польський контекст» (Львів, 3 вересня 2015 р.). – МІОК ДУ «ЛП», 2015, тощо.

²⁸ Контент-аналіз – якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів. Контент-аналіз текстів масової комунікації проектується за усіма правилами соціологічного дослідження позитивістського зразка. Опрацьовується програма, тобто формулюються цілі, завдання та гіпотези, описуються предмет і об'єкт дослідження. Предметом контент-аналізу завжди є стан і тенденції розвитку соціально значущого змісту мас-медіа. Структура і динаміка цього змісту — чи то політичні цінності, історико-культурні факти, чи то зразки соціальної взаємодії індивідів і груп — насамперед цікавлять аналітика. Об'єктом, як правило, є сукупність текстів, цілий масив повідомлень, які транслюються пресою, радіо, телебаченням, кіно тощо.

²⁹ Долішній М. Глобалізація та її регіональні виміри / Мар'ян Долішній, Уляна Садова, Любов Семів // Регіональна економіка. – 2002. – № 3 (25). – С. 7-24. – С. 19.

³⁰ Семів Л. К. Регіональна політика : людський вимір : Монографія / Л. К. Семів. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 392 с. – С. 67, 170.

самореалізацією, займають нижчу рейтингову позицію³¹. Крім того, науковці наголошують на позитивних наслідках трудової міграції: стимулювання до продуктивнішої праці українських працівників, що підвищує конкуренцію; покращення іміджу України як демократичної держави, що забезпечує громадянам вільніший вибір місця праці і проживання; послаблення тиску безробіття на національний ринок праці; покращення для населення можливостей самореалізації; підвищення кваліфікації; набуття трудового досвіду; можливість покращення матеріального становища громадян³².

Розглядаючи плюси та мінуси активних еміграційних процесів мешканців Львівщини науковці доходять висновку, що негативні соціоекономічні наслідки усе інтенсивніше перекреслюють бажані очікування та позитиви (У.Я. Садова, Л.К. Семів, О.Т. Риндзак). Вчені поділяють негативи міграції на два блоки міграційних втрат: наслідки економічного характеру (відтік мізків, брак висококваліфікованих кадрів); наслідки соціально-демографічного характеру (проблеми виховання, соціальне сирітство, бездоглядність, розпад сімей)³³.

Показовим стало дослідження наслідків регіональних міграційних процесів у сільській місцевості, зокрема щодо впливу мобільності на перерозподіл робочої сили на ринку праці у межах сільської місцевості (М.В. Ніколайчук, З.П. Гулик). Автори відстоюють ідею використання такого регуляторного механізму міграції, який би протидіяв негативним наслідкам хаотично сформованих міграційних потоків. З одного боку, йдеться про регуляторний вплив на міграційну поведінку населення через політику пасивного управління з моніторингом факторів зовнішнього середовища та попередженням потенційних негативних наслідків, а з іншого, – через активне втручання у формі короткотермінового регулювання нерухомості, формування суспільного ставлення до міграцій та збалансування дії окремих міграційних факторів³⁴.

Цікавими є ідеї таких вчених як Н.А. Мікула та В.Г. Кудрявцева, які вивчаючи вплив міграційних процесів на соціально-економічний розвиток регіону, з'ясовують *особливості міграційної мобільності жіночої частини населення*. Автори зазначають, що складні соціальні процеси, насамперед, торкнулися жінок. Мотивами жіночої трудової міграції виступає заробіток коштів на освіту дітей, нагромадження капіталу, відкриття власного бізнесу, придбання житла тощо³⁵. Масове зубожіння населення, неможливість держави вирішувати нагальні соціально-економічні проблеми, погіршення і

³¹ Вовканич С. Розвиток інтелектуального потенціалу та зовнішньоміграційні процеси / Степан Вовканич, Христина Копистянська, Любов Ноджак // Регіональна економіка. – 2004. – № 2 (32). – С. 23-35. - С. 32.

³² Вовканич С. Розвиток інтелектуального потенціалу та зовнішньоміграційні процеси / Степан Вовканич, Христина Копистянська, Любов Ноджак // Регіональна економіка. – 2004. – № 2 (32). – С. 23-35. - С. 28.

³³ Садова У. Регіональні дослідження рівня життя населення : соціальний портрет / Уляна Садова, Любов Семів, Ольга Риндзак // Регіональна економіка. – 2006. – № 4 (42). – 2006. – С. 91-100. - С. 96.

³⁴ Ніколайчук М. Складові елементи механізму регулювання міграційних процесів сільського населення / Микола Ніколайчук // Регіональна економіка. – 2005. – № 3 (37). – С. 105-112. - С. 111.

³⁵ Мікула Н. А. Вплив міграційних процесів на соціально-економічний розвиток / Н. А. Мікула, В. Г. Кудрявцева // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Економічні проблеми розвитку виробництва регіону. – 2001. – Вип. 31. – 637 с. – С. 574-582.

занепад соціальної інфраструктури, несприятливі умови для реалізації своїх особистих потреб виштовхує українців за кордон. Надлишок трудових ресурсів, диспропорції між наявністю робочих місць і потребою в них окреслили тенденцію до зростання жіночого безробіття.

Доречно зазначити, що дослідження міграційної сфери, увага до соціозахисних проблем у попередні роки містилися й складову поліетнічного плану. Найбільш продуктивним у цьому відношенні став тандем С. О. Цапка та В. Я. Бідака. Крім цього серед публікацій, були й такі, що стосувалися питання репатріації кримських татар, висвітлення етнічної характеристики міграційних потоків переселенців. Так, Р.Ф. Аметов досліджував проблеми, що стосуються облаштування репатріантів. В основному автором вказувалося на відсутність трудової зайнятості у переважній частині економічно активних переселенців і житлова проблема. Відтак обґрунтовується доцільність розробок щодо соціально-економічного розвитку Кримського регіону з використанням його природного та трудового потенціалу³⁶.

Надзвичайно інформативним джерелом здійснюваного дослідження стало використання результатів *дисертаційних робіт*. Так, в ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» починаючи з 2000 року було захищено 9 дисертаційних робіт, які стосувалися тематики міграції, з них 4 – безпосередньо присвячені міграційній тематиці: М.В. Ніколайчук (к.е.н., 2005 р.), О.М. Горобець (к.е.н., 2005 р.), А. Прокопюк (к.е.н., 2011 р.), О.М. Кушнірчук-Ставнича (к.е.н., 2012 р.). Тематика зазначених праць диференціювалася залежно від цілей досліджень (трудова міграція, міграції сільського населення, структурні деформації демографії та міграційні процеси тощо). Багато праць транскордонної тематики: І.М. Антохова (к.е.н., 2000 р.), Л.С. Ноджак (к.е.н., 2003 р.), Р. Федан (д.е.н., 2003 р.), Р.В. Ціщик (к.е.н., 2005 р.), Р.С. Білик (к.е.н., 2006 р.), Ю.В. Машика (к.е.н., 2008 р.).

Уже на початку науковці сигналізували про високі ризики міграційних втрат в Україні інтелектуального потенціалу, зокрема в умовах конкретного регіону (Л.С. Ноджак). Автор провела аналіз міграційних сподівань людей різного соціального статусу, в тому числі осіб з високим рівнем освіти (науковці, викладачі та ін.), спеціалістів різного профілю і кваліфікованих робітників. У роботі запропоновано напрями вдосконалення інфраструктури зайнятості, що логічно повинно призвести до скорочення еміграційної активності українців³⁷. Р. Федан працював у руслі активізації транскордонного співробітництва регіонів Польщі та України. У роботі вчений здійснив нову економічну інтерпретацію та використав динамічні моделі процесів транскордонних переміщень осіб на певних пунктах

³⁶ Аметов Р. Сучасний стан облаштуваності репатріантів і напрямки соціально-економічного розвитку Кримського регіону України / Р. Аметов // Регіональна економіка. – 2001. – № 4 (22). – С. 108-115. – С. 108.

³⁷ Ноджак Л.С. Демографічні та соціально-економічні чинники формування і використання інтелектуального потенціалу за ринкових перетворень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Л. С. Ноджак. – Львів, 2003. – 20 с.

перепуску через кордон, що дало можливість робити прогнози та приймати обґрунтовані управлінські рішення³⁸.

Робота А. Прокопюка була повністю присвячена міграційній тематиці, зокрема, дослідженням міжнародних трудових міграційних процесів між Україною та Польщею. Увагу зосереджено на аспектах впливу міжнародної трудової міграції на зайнятість населення і безробіття в прикордонних регіонах цих країн³⁹.

Таким чином, вченими львівської наукової школи регіональних досліджень міграція найчастіше вивчалась в контексті вирішення проблем ринків праці, бідності, освіти, глобалізаційних змін (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Ретроспектива вивчення міграційного питання у рамках діяльності ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»

* Розробка автора

В останній час, враховуючи новітні виклики людського розвитку, напрями наукових досліджень міграції стали фокусуватися на розробці фундаментальних питань міграціології⁴⁰, формування та реалізації

³⁸ Федан Р. Стратегічні фактори активізації транскордонного співробітництва регіонів Польщі та України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Р. Федан. – Львів, 2003. – 38 с.

³⁹ Прокопюк А. Регулювання зайнятості населення в умовах міжнародної трудової міграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / А. Прокопюк. – Львів, 2011. – 20 с.

⁴⁰ Міграціологія : історія, теорія, перспективи розвитку. Львівська суспільно-географічна школа : історія, теорія, українознавчі студії : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених, присвяченої 70-річчю кафедри економічної і

регіональної міграційної політики (зокрема, в умовах поліетнічного середовища), функціонування територіальних міграційних систем та їх впливу на сталий розвиток регіонів, забезпечення соціально-економічної захищеності мігрантів. Розкриття міграційних аспектів здійснюється, окрім того, в контексті наукових досліджень питань соціальної організації праці, розвитку соціально-демографічного потенціалу регіону, інших питань соціально-гуманітарного розвитку регіонів.

Прикладна значимість здійснених напрацювань вчених відділу підтверджується низкою розробок з удосконалення міграційного законодавства⁴¹, впровадженнями результатів доробку на рівні центральних і місцевих органів влади.

Передусім це Комітет з питань соціальної політики та праці Верховної Ради України, Міністерство соціальної політики України, Державна міграційна служба України та її територіальні підрозділи (перш за усе, у Львівській області), Львівський міський центр зайнятості України, профільні управління Львівської ОДА тощо. З метою посилення наукової співпраці за міграційним напрямом на базі Інституту було проведено низку наукових заходів⁴².

Достатній рівень досліджень міграційних питань забезпечує активна наукова та практична діяльність з використанням розгорнутого методичного інструментарію. Значну роль у прийнятті ефективних державних рішень відіграють результати соціологічних обстежень проблем соціально-економічної захищеності трудових мігрантів та членів їх ближчого соціального оточення. Для прикладу, у 2009-2010 рр. проведено опитування з використанням запитальника експерта «Трудова міграція українського населення», в 2013-2014 рр. – «Проблеми організації життя та праці українських мігрантів (Західний вектор)».

Узагальнюючи описаний вище досвід регіональних досліджень міграційної проблематики, можна не лише окреслити загальну ідейну площину системи міграційних наукових знань (рис. 1.5), але й їх поглиблення у перспективі.

соціальної географії ЛНУ ім. І.Франка (м. Львів, 19-20 листопада 2015 року) / [відп. ред.: проф. О.І.Шаблій]. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015р. – 484с. - С.432-440.

⁴¹ Було сформульовано пропозиції до проекту Закону України «Про правовий статус українських трудових мігрантів» (2009 р.), проекту Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток» (2009 р.). Обґрунтовувались міграційні наслідки реалізації інтеграційних векторів зовнішньої політики України (2013 р.).

⁴² Достатній резонанс отримали проведені перша і друга міжнародні науково-практичні конференції «Міграційні процеси в Україні: сучасні виклики та регіональна специфіка» (17-18 грудня 2009 р., 2-3 жовтня 2013 р.). Вужчим колом фахівців обговорювались міграційні проблеми у форматі круглих столів: «Проблеми захисту прав мігрантів в сучасних умовах кризи: макроекономічні та регіональні аспекти» (17 червня 2009 р.), «Соціальні проблеми української міграції» (15 травня 2012 р.). Також було проведено низку семінарів, зокрема «Міграційні процеси в світлі нових інтеграційних перспектив України» (25 червня 2013 р.).

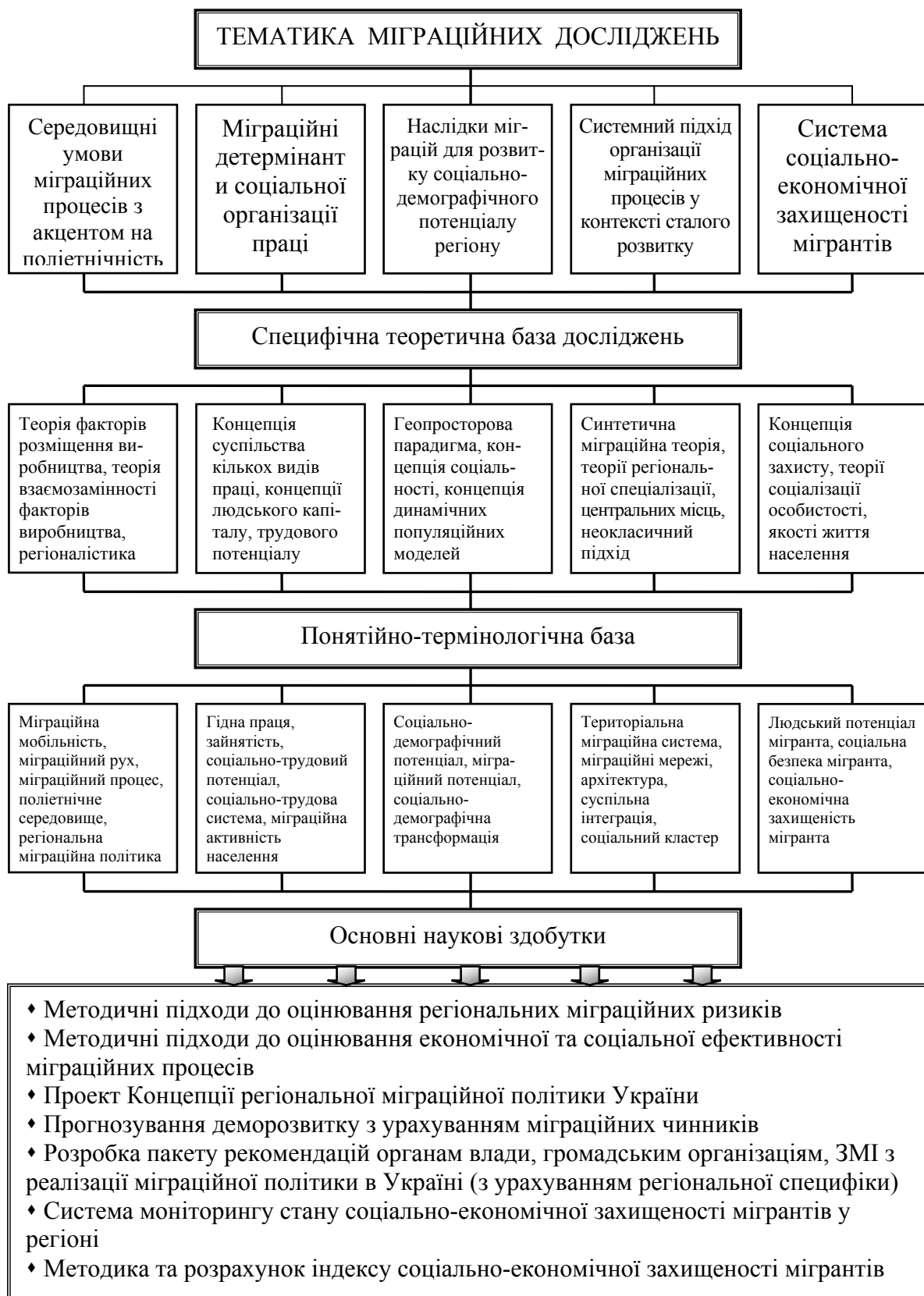

Рис. 1.5. Ідейна площина досліджень міграційної тематики відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»

* Розробка автора

Отже, проблеми міграції закономірно посідають провідні місця у сферах інтересів сучасних науковців. Львівські вчені за цим напрямом займають свою вагому нішу. Науковці зосереджуються як на фундаментальних проблемах, так і на розробці прикладних засад регіоналістичного вчення. Цінними є напрацювання з визначення концептуальних засад реалізації регіональної міграційної політики в умовах поліетнічності суспільства, формування територіальних міграційних систем як складних просторових утворень на базі міграційних мереж, які диктують уже зовсім нові закони міграційних переміщень. Важливим є науковий доробок з питань соціально-економічної захищеності трудових мігрантів. Позитивно, що піднімаються нові актуальні аспекти регулювання міграційних процесів із обґрунтуванням потреби їх регіоналізації.

1.5. Особливості реалізації соціально-економічної захищеності мігрантів у деяких країнах ЄС

Зростання міграційної активності населення світу, а також залежність економічного розвитку більшості високо розвинутих країн та тих, що швидко розвиваються від присутності у них іноземних робітників, призвели до необхідності вироблення чималої кількості різноманітних положень щодо політики соціального захисту іммігрантів. З удосконаленням положень щодо прав людини, активною протидією расизму та дискримінації, поширенням ідей рівності усіх людей у їх правах тощо, програми соціального захисту мігрантів актуалізуються та удосконалюються. Відповідно в позитивному напрямку змінюються параметри соціально-економічної захищеності іммігрантів.

Без сумніву, у світі існують різні моделі соціального захисту мігрантів. Переважно вони корелюються з моделями соціального захисту населення тих чи інших держав, а відтак – з ідеологією добробуту, яка кладеться в основу соціальної політики тих держав, з якими пов'язана доля мігрантів. Нагадаємо, що у світі існують різні моделі соціального захисту населення, відповідно до них здійснюються й виплати на соціальний захист⁴³. Це позначається й мігрантах, які працюють у цих країнах на легальних умовах. Для прикладу, в державах Європейського союзу існує чотири моделі (рис. 1.6). На сьогоднішній день трудові законодавства у більшості Європейських країн не мають підґрунтя для трудової дискримінації іммігрантів, де у правах вони прирівнюються до громадян за народженням. Проте, статистична інформація вказує на значно нижчий рівень захищеності праці іноземних працівників ніж їх громадян, особливо це стосується іммігрантів, які є вихідцями з країн, що не входять до ЄС.

Звернемо увагу на особливості зайнятості населення Італії, Німеччини, Іспанії, Франції та Великобританії (рис. 1.7). Ситуація на ринку праці кожної

⁴³ Соціальний захист – це – це система соціально-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, різке скорочення прибутку, нещасний випадок на виробництві тощо).

з країн формується під впливом різноманітних як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Ринки праці всіх представлених країн так чи інакше пов'язані із зовнішнім впливом глобальних чинників. Так, світова економічна криза 2008-2009 рр. поклала свій відпечаток в тій чи іншій мірі на їх розвиток. Найбільш нестійким до кризи виявився ринок праці Іспанії, Італії. Менше зниження рівня зайнятості населення економічно-активного віку внаслідок кризи було зафіксоване у Франції та Великобританії, найменше – у Німеччині.

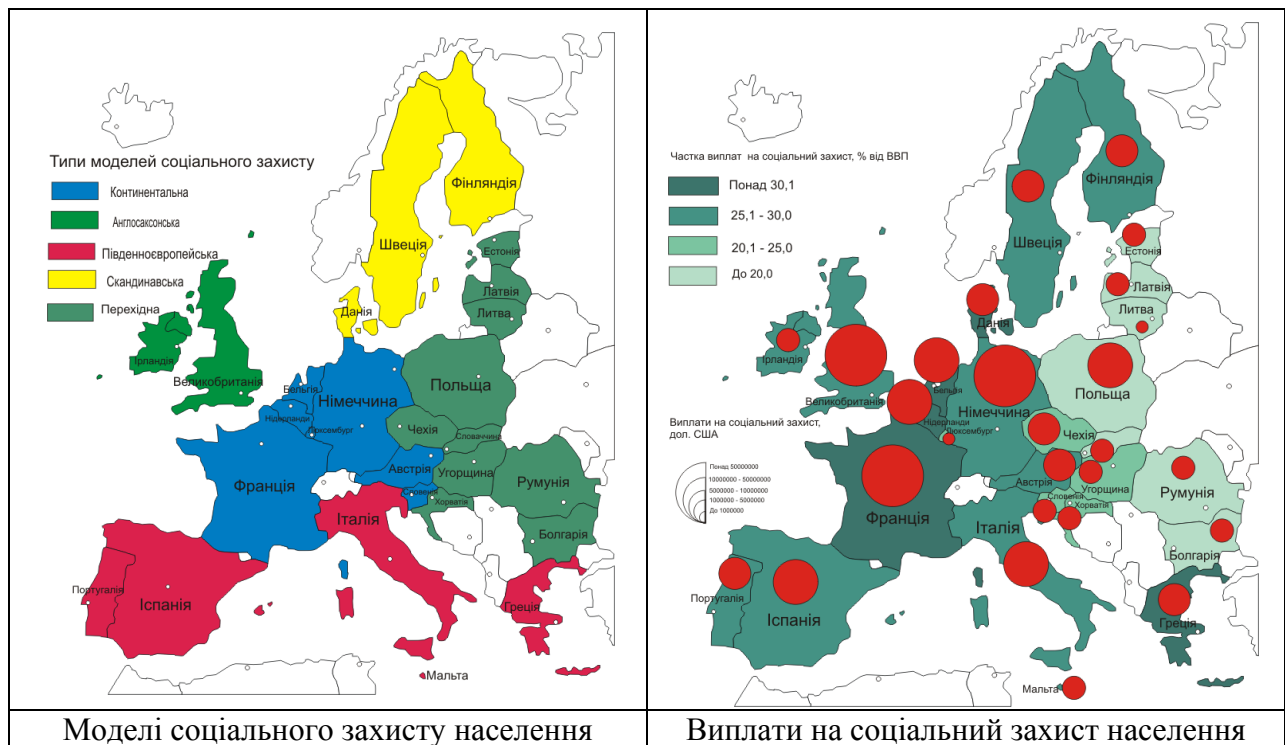

Рис. 1.6. Моделі та виплати на соціальний захист населення у державах Європейського Союзу

* Розроблено автором за даними В. Грицевич, І. Наум

При цьому, криза 2008-2009 р. у Великобританії сприяла спочатку (у 2009 р.) зниженню рівня зайнятості мігрантів, а лише пізніше (2010 р.) громадян країни. На ринку праці Німеччини не фіксується спад показників зайнятості ні громадян, ні мігрантів внаслідок кризи, проте, звертаючи увагу на темпи росту значень вказаних показників протягом 2005-2008 рр. та з 2010-2014 рр., можна стверджувати, що значне сповільнення темпів їх росту у 2008-2010 рр. було зумовлене, саме глобальним впливом світової економічної кризи.

Таким чином, аналізуючи представлені на рис. 1.7 тенденції рівня зайнятості населення деяких країн ЄС, можна висловити кілька гіпотез про трудові ризики як корінних мешканців, так і іммігрантів:

- національні ринки праці країн тою чи іншою мірою чутливі до впливу глобальних чинників;

- процеси, що відбуваються на національних ринках праці відображаються у змінах показників зайнятості як громадян так і іммігрантів, які також пов'язані між собою;

- показник зайнятості іммігрантів є більш чутливим до різких змін факторів впливу та є менш захищений від різноманітних ризиків.

Перша гіпотеза практично випливає з попереднього аналізу і може вважатись підтвердженою. Дві інші – перевіримо методами статистичних оцінок.

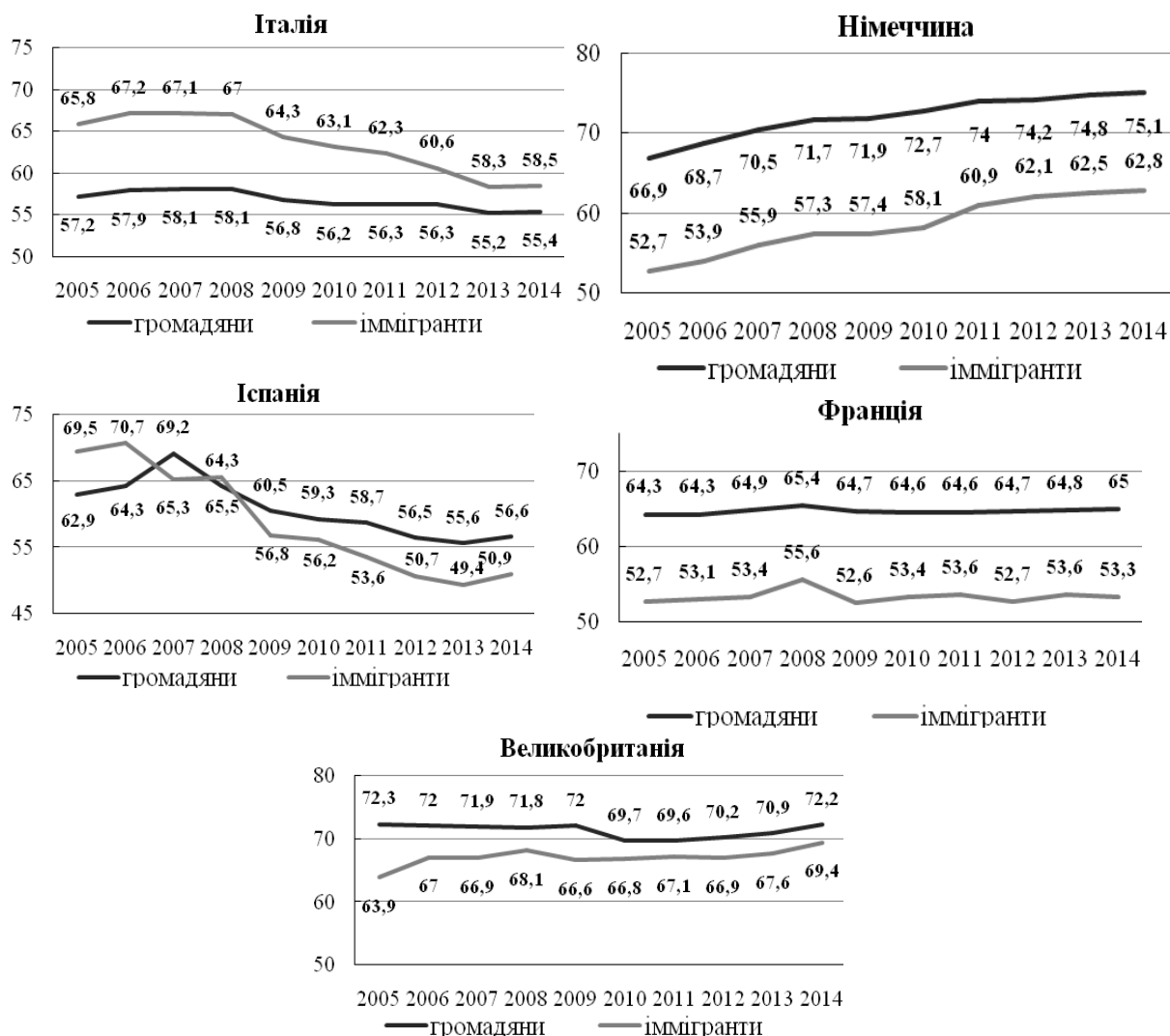

Рис. 1.7. Рівні зайнятості громадян та іммігрантів у віці 15-64 років у деяких країнах ЄС (%) 2005-2014 рр.

*Розраховано автором за даними⁴⁴

Використання коефіцієнта кореляції для визначення взаємозв'язку показників рівня зайнятості громадян та іммігрантів, стверджує, що у всіх розглянутих країн, окрім Великобританії, насправді зафіксовано сильний

⁴⁴ Quinto rapporto annuale I migranti nel mercato del lavoro in Italia a cura della Direzione. Generale dell'Immigrazione e delle Politiche di Integrazione / Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali – 2015. – pp. 122.

зв'язок між ними. Відповідне значення коефіцієнта кореляції є найвищим у Італії та Німеччині ($r = 0,98$), незначно меншими у Іспанії ($r = 0,86$), на межі сильного та середнього взаємозв'язку у Франції ($r = 0,76$). Немає зв'язку між зміною показників зайнятості мігрантів та громадян Великобританії ($r = 0,05$).

Аналізуючи окремо динаміки рівнів зайнятості Великобританії, можна стверджувати, що між показниками справді є суттєві відмінності. Рівень праці громадян країни протягом 2005-2014 рр. значно стабільніший ніж рівень праці іммігрантів, що відзначається значно вищою динамічністю та чутливістю до чинників впливу, але про це детальніше буде йти мова при перевірці третьої гіпотези.

Для статистичної характеристики рівнів зайнятості громадян та іммігрантів використаємо показники варіації: дисперсію та стандартне відхилення, що дозволять оцінити ступінь впливу різноманітних факторів на них.

Таблиця 1.2

Статистичні показники варіації рівня зайнятості громадян та іммігрантів деяких країн ЄС за 2005-2014 рр.

Країна	Тип населення	Дисперсія δ^2	Середньоквадратичне відхилення δ
Італія	громадяни	1,010	1,0596
	іммігранти	10,682	3,4451
Німеччина	громадяни	6,601	2,7081
	іммігранти	11,738	3,6115
Франція	громадяни	0,096	0,3268
	іммігранти	0,664	0,8589
Іспанія	громадяни	16,939	4,3383
	іммігранти	59,738	8,1471
Великобританія	громадяни	1,020	1,0648
	іммігранти	1,716	1,3809

* Побудовано автором за даними⁴⁵

Нагадаємо, *варіацією* ознаки називають наявність відмінностей в чисельних значеннях ознак у одиниць сукупності. Термін «варіація» походить від латинського слова – зміна, коливання, відмінність. Варіація є властивістю статистичної сукупності. Вона зумовлена множиною взаємопов'язаних між собою необхідних та випадкових, внутрішніх і зовнішніх факторів, серед яких є основні та другорядні. Основні фактори формують центр розподілу, другорядні – варіацію ознак, спільна їх дія – форму розподілу. Дисперсія, використовується для виміру міри варіації, та показує ступінь відхилення очікуваного значення від середньої величини. Середньоквадратичне відхилення має розмірність випадкової величини результату і визначає певний стандартний середньоквадратичний інтервал розсіювання випадкових величин, симетричний щодо очікуваного значення

⁴⁵ Quinto rapporto annuale I migranti nel mercato del lavoro in Italia a cura della Direzione. Generale dell'Immigrazione e delle Politiche di Integrazione / Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali – 2015. – pp. 122.

результату. Економічний зміст середньоквадратичного відхилення з погляду теорії ризиків полягає в характеристиці максимально можливого коливання досліджуваного параметра від його середнього очікуваного значення. Чим більша величина дисперсії і середньоквадратичного відхилення, тим ризикованіше управлінське рішення.

Розглянуті показники варіації для сукупності значень рівня зайнятості іммігрантів справді перевищують відповідні значення для даних щодо зайнятості корінних громадян країн ЄС, що підтверджує справедливості третьої гіпотези. Практично, не залежно від якості змін на ринку праці країни, працюючі іммігранти значно швидше та глибше піддаються їм. Показники зайнятості іммігрантів, завжди більш динамічніші, менш стійкіші та більш чутливі до ризиків та загроз ніж відповідні показники для громадян. Окрім того, більша кількість чинників має на них вагомий вплив.

Меншу захищеність робочого місця іммігрантів, ніж корінних мешканців також репрезентують значень рівнів безробіття у країнах ЄС (рис. 1.8).

Таким чином, можна припустити про значно нижчий рівень соціально-економічної захищеності іммігрантів в частині захищеності робочого місця порівняно із громадянами країн ЄС. Щодо інших напрямів захищеності слід звернути увагу, що захищеність іммігрантів, особливо трудових, напряму залежить від наявності місця праці та рівня доходу, основна частина якого і є заробітна плата.

Більш конкретно зосередимо увагу на основних показниках соціально-економічної захищеності іммігрантів у Італії. Загалом, становлення законодавчого підґрунтя для забезпечення елементарних можливостей та потреб іммігрантів у цій країні мало кілька навіть суперечливих етапів. Перш за все, починаючи з 1981 р., коли під час перепису населення було виявлено значну присутність іноземних робітників, розгорталась активна протидія подальшому напливу та осіданню іммігрантів в Італії. Тоді, на тлі масових безробіття та тінізації економіки в країні, імміграція сприймалась як деструктивний чинник розвитку країни. Лише пізніше, із стрімким зростанням ВВП ставлення до іноземних громадян стало більш толерантним. А з наростаючими темпами старінням населення Італії та необхідністю залучення іноземної робочої сили для забезпечення подальшого стрімкого розвитку країни, політика щодо іммігрантів змінюється. Запроваджуються програми легалізації іноземних працівників, що відповідно сприяє розробці програм із наданням їм певних прав.

Аналізуючи дані наведені на рисунку, перш за все слід звернути увагу на значно вищий рівень безробіття іммігрантів порівняно із громадянами розглянутих країн. У 2014 р. різниця рівнів безробіття коливається від 4,7 пунктів у Італії, до 1,3 пункти у Великобританії. Аналіз кореляційного зв'язку між показниками у всіх країнах, засвідчує тісний взаємозв'язок. А отже, ситуація із безробіттям іммігрантів відповідає відповідній ситуації на ринку праці цілої країни загалом. Відмінності, які були зафіксовані при аналізі рівнів зайнятості громадян країн та іммігрантів зумовлювались поміж іншими чинниками як загальною міграційною політикою в

країні так і присутністю тіньової міграції.

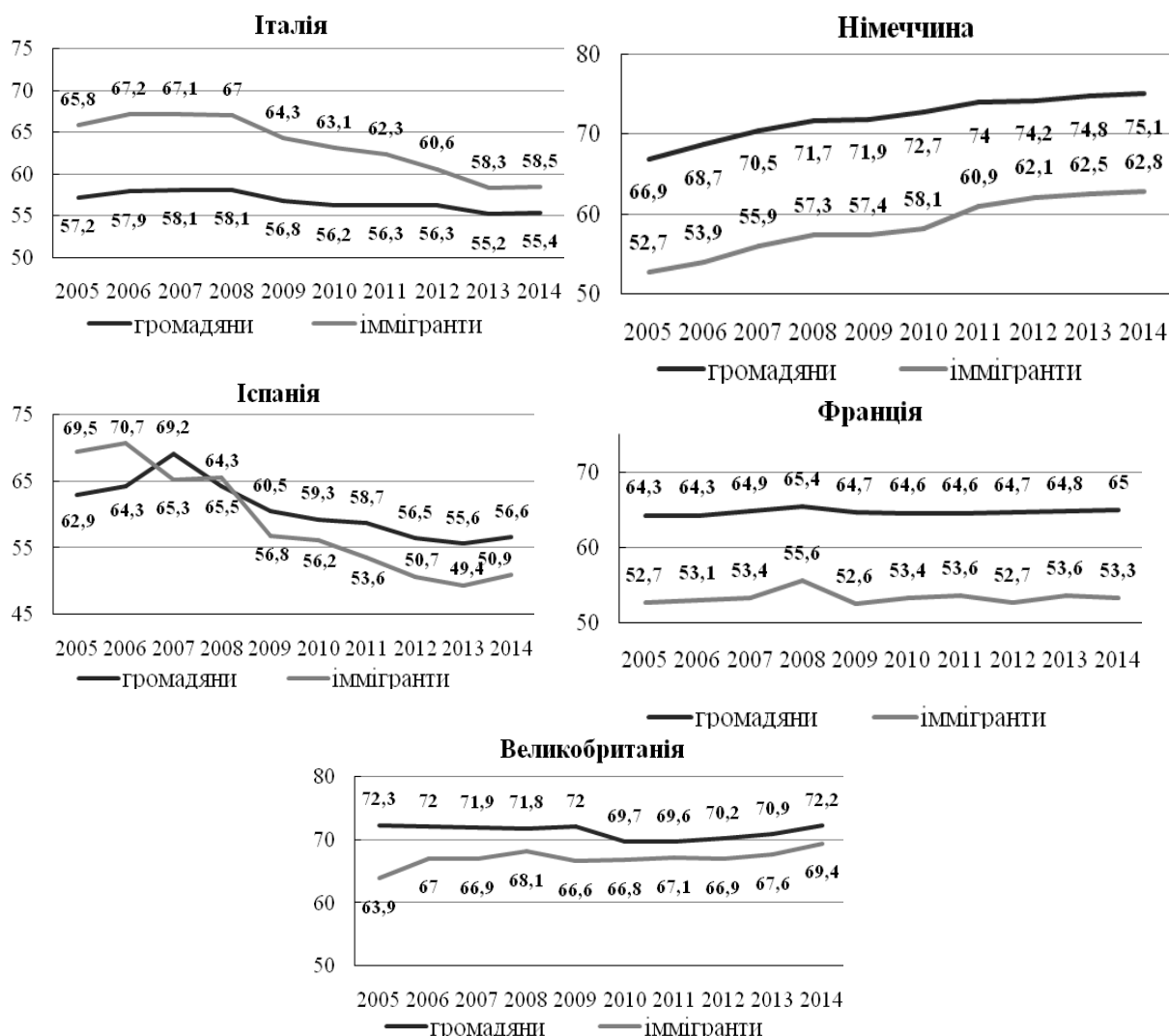

Рис. 1.8. Рівень безробіття громадян та іммігрантів віком 15-64 років у деяких країнах ЄС (%), 2005-2014 рр.

* Побудовано автором за даними⁴⁶

Також рівні безробіття громадян та іммігрантів корелюють з відповідними показниками в інших країнах, що підтверджує взаємозв'язок національного ринку праці із світовими тенденціями. Показники варіації для репрезентованих даних також засвідчують більшу розпорошеність спостережень, що відображають значення рівнів безробіття іммігрантів. Крім того розраховані для цих даних темпи змін значень показників підтверджують більш швидкий ріст показників безробіття іммігрантів у всіх країнах окрім Великої Британії. Відповідні показники дисперсії та середньоквадратичного відхилення вищі більше ніж у два рази.

Пізніше необхідність регулювання міграційних потоків, та значна чисельність працюючих іммігрантів в країні зумовили розвиток певної системи «відбору іноземних працівників», саме через розвиток системи

⁴⁶ Quinto rapporto annuale I migranti nel mercato del lavoro in Italia a cura della Direzione. Generale dell'Immigrazione e delle Politiche di Integrazione / Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali – 2015. – pp. 122.

соціального захисту іммігрантів, які відповідали тим чи іншим критеріям. Звісно, із створенням Шенгенської зони та пізніше Європейського Союзу, більшість змін, що стосувались соціально-економічної захищеності іммігрантів, здійснювались відповідно до різного рівня міжнародних положень та норм.

За даними Національного інституту статистики Італії (Istituto nazionale di statistica (ISTAT))⁴⁷ частка іноземних громадян у населенні країни й надалі зростає. При цьому, коли ще 10 років тому, це здійснювалось практично лише завдяки особам активного працездатного віку, то в останні роки також суттєво зростають частки іммігрантів у віці молодшому та старшому від економічно-активного. Також із кожним роком у структурі знятих з обліку італійських іммігрантів зростають частки тих, що отримали громадянство Італії. Це свідчить про значне осідання іммігрантів в Італії.

Іммігранти Італії, що не відносяться до громадян Європейського Союзу, є потужним джерелом омолодження країни, оскільки за даними Міністерства внутрішніх справ Італії, діти у їх віковій структурі складають 24% на відміну від корінних італійців, де вона становить 16,6%⁴⁸. Народження дитини, материнство та догляд дитини (дітей) є причиною для значної частини економічно неактивних жінок іммігрантів (28,6% – для громадян ЄС, та 35,4% – для інших іммігрантів). Для жінок іммігрантів із країн, що не є членами ЄС це найбільш вагома причина неактивності у віці 15-64 роки. Тоді як серед громадян Італії за цією причиною економічно неактивні 12,9% жінок віком 15-64 роки, а за причиною непотрібності роботи – 17,9%, навчання – 25,2%.

Станом на 1 січня 2015 р. в Італії було офіційно зареєстровано більше 5 млн. іноземних громадян, що складало 8,2% у загальній чисельності населення країни (у 2008 р. їх частка складала 6,5%; 2002 р. – 2,7%). Українці за чисельністю у їх структурі посідають п'яте місце, і складають 4,5% усіх іммігрантів. Найчисельнішою групою іноземців є громадяни Румунії (22,6%), Албанії (9,8%), Марокко (9,0%), Китаю (5,3%)⁴⁹. При цьому, відповідний рейтинг лідерів країн-донорів іммігрантів Італії тримається ще з 2004 р.⁵⁰

Більше половини (57%) іммігрантів прибули в Італію з метою працевлаштування, хоча й значно більше піддаються трудовим ризикам таким як звільнення, безробіття, невідповідність місця праці й професійно-кваліфікаційного та освітнього рівня ніж ті, що народжені громадянами країни.

У 2014 р. в структурі офіційно проживаючого населення Італії

⁴⁷ Національний інститут статистики Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Istituto nazionale di statistica <http://demo.istat.it/index.html>

⁴⁸ Cittadini non comunitari: presenza, nuovi ingressi e acquisizioni di cittadinanza [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istat.it/it/archivio/171408>

⁴⁹ Демографічна статистика Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.demo.istat.it.

⁵⁰ Андрусишин Н. І. Соціально-демографічні виміри сучасної італійської імміграції / Н. І. Андрусишин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону: [зб. наук. пр.] / НАН України Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 6 (80). – С. 160-169.

економічно-активного віку (15-74 роки) іноземні громадяни складали 8,6%, натуралізовані (ті, що отримали громадянство) – 1,3%.

Впродовж 2008-2014 рр. в Італії, як і в більшості країн ЄС, суттєво знизився рівень зайнятості та зріс рівень безробіття, та в першу чергу ці процеси стосувались іммігрантів. Так, за ці роки рівень зайнятості етнічних громадян Італії знизився на 3,3 пункти, натуралізованих громадян – на 3,0 пункти, та іммігрантів – на 6,3 пункти. Схожа ситуація й з рівнем безробіття, який за 2008-2014 рр. у іммігрантів зріс майже вдвічі (на 7,1 пункт), а серед італійських громадян за народженням – на 5,2 пункти⁵¹.

Існують суттєві відмінності у окремих характеристиках зайнятості громадян та іммігрантів Італії. По-перше, іммігранти, особливо не з країн ЄС, займають здебільшого специфічні робочі місця. Дані щодо офіційної зайнятості населення Італії у 2014 р., за видами економічної діяльності представлені у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Розподіл зайнятого населення Італії за видами економічної діяльності
(%), 2014 р.

Види економічної діяльності	Італійці	Іммігранти		
		громадяни ЄС	громадяни інших країн	Українці
Сільське, лісове та рибне господарство	3,5	5,6	4,8	1,9
Готелі і ресторани	5,2	8,5	10,4	6,8
Інші громадські та персональні послуги	5,2	28,6	31,3	67,8
Державне управління	6,4	0,1	0	
Фінансова діяльність і страхування	3	0,1	0,1	
Операції з нерухомістю та послуги підприємствам	11,4	6,3	6,7	4,8
Комерційна діяльність	15,2	6	9,8	4,5
Будівництво	6,2	14,6	8,9	4,3
Промисловість без будівництва	20,4	16,8	19,2	4,9
Освіта, охорона здоров'я та інші соціальні послуги	16	7,7	3,7	2,3
Інформація та зв'язок	2,7	1,1	0,5	0,5
Транспортування та зберігання	4,7	4,5	4,4	2,3

Розраховано автором за даними⁵²

Здебільшого, іммігранти працюють на посадах, нижчих і за статусом, і за окладом, і за рівнем потрібних знань та навичок (освіти) для роботи. У таких видах економічної діяльності як: державне управління, фінансова діяльність і страхування, інформація та зв'язок іммігранти практично не працюють. Проте найбільша їх частина надають інші громадські та

⁵¹ L'integrazione degli stranieri e dei naturalizzati nel mercato del lavoro / Istituto nazionale di statistica – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istat.it/it/archivio/177521>

⁵² Quinto rapporto annuale I migranti nel mercato del lavoro in Italia a cura della Direzione. Generale dell'Immigrazione e delle Politiche di Integrazione / Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali – 2015. – 122 c.

персональні послуги, здебільшого на умовах найму. Також більші частки зайнятих іммігрантів ніж громадян Італії представлені за видами: сільське, лісове та рибне господарство, готелі і ресторани, будівництво.

Згідно даних опитувань іноземного населення Італії 36,2% іммігрантів вважають що колись не були прийняті на роботу через те що вони не є італійцями. Серед натуралізованих громадян таких 22%. Серед основних причин невідповідності робочих місць професійно-кваліфікаційному та освітньому рівню іммігранти вважали незнання італійської мови (33,8%), неможливість акредитувати свій диплом в Італії (22,3%) та соціально-культурні мотиви (21,1%)⁵³.

Ризик невідповідності місця праці та професійно-кваліфікаційного рівня проявляється у працевлаштуванні на низько кваліфіковані робочі місця осіб, які мають достатньо високий рівень освіти та професійних навиків. Так, серед зайнятих іммігрантів - 30% працює саме на таких робочих місцях, тоді коли серед працюючих громадян Італії їх значно менше (23,6% серед натуралізованих та 11,5% серед громадян за народженням). При цьому на низько кваліфіковану, та надто важку працю швидше погоджуються жінки-іммігранти ніж чоловіки (4 з 10 працюючих жінок іммігрантів)⁵⁴.

Таким чином, наведені дані підтверджують гіпотезу про значно нижчий рівень соціально-економічної активності трудових іммігрантів від населення країн в яких вони перебувають. Це зумовлюється:

- по-перше: важливістю місця праці для іммігранта для отримання доходу та доступу до інших можливостей соціального захисту й обслуговування;

- по-друге: значно вищими (в 2 і більше разів) ризиками втрати робочого місця, недоотримання належного доходу;

- по-третє: значною недоступністю високооплачуваних робочих місць та неможливістю зайнятості відповідно до свого соціально-трудоного потенціалу;

- по-четверте: існування трудової та національної дискримінації на ринку праці, на що вказують самі іммігранти, незважаючи за відсутність законодавчих підґрунть.

Наведений досвід зарубіжних держав не лише вказує на суттєві розбіжності у реалізації національних політик соціально-економічної захищеності мігрантів, але й дозволяє системно подивитися на динаміку впливу на досліджуване явище розвитку політичних й соціально-економічних відносин у світі.

⁵³ L'integrazione degli stranieri e dei naturalizzati nel mercato del lavoro / Istituto nazionale di statistica [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istat.it/it/archivio/177521>

⁵⁴ L'integrazione degli stranieri e dei naturalizzati nel mercato del lavoro / Istituto nazionale di statistica [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istat.it/it/archivio/177521>

РОЗДІЛ 2. КОМПОНЕНТНА БУДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ МІГРАНТІВ

2.1. Базова захищеність мігрантів у концептуальних цілях людського розвитку

Поняття про рівень соціально-економічної захищеності мігрантів передбачає опрацювання інформації про певний стан включення національної економіки в систему відносин з приводу зменшення (ліквідації) соціально-економічного дисбалансу доступу до благ та нерівності серед населення (система регуляторів, збереження та перерозподілу багатства) [⁵⁵, 2]. Стан нерівності, дисбаланс можливостей тісно пов'язані із низкою ризиків у житті людей. Відповідно, соціально-економічна захищеність відображає рівень безпеки у кожній зокрема країні, що забезпечується для її населення.

Основоположниками концепції соціально-економічної захищеності населення - безвідносно до виділення категорії мігрантів - по праву вважаються фахівці Міжнародної організації праці (Я. Гаф, Г. Стендінг, П. Стринтен, Н. Хикс)⁵⁶. Зупинимось докладніше на її ознаках. Так, базова соціально-економічна захищеність є складовою загальної соціально-економічної захищеності та відображає базову або елементарну безпеку населення. У дослідженнях соціально-економічної захищеності різних країн світу, що проводилось МОП, базова соціально-економічна захищеність населення аналізується через доступність необхідного харчування, можливості лікування, проживання (мається на увазі житло) та доступність чистої води. Також до складових характеристик базової захищеності населення дослідники часто відносять параметри забезпеченості чи задоволеності базових потреб людини, розглядаючи при цьому різні представлення черговості потреб. Звісно найчастіше вони таки зводяться до основних: мати де жити, могли як жити (харчування, медичне забезпечення).

На сьогоднішній день, основним міжнародним вимірником можливостей життя людини та можливостей відтворення людського потенціалу людини є концепція людського розвитку. Відносно, запропонованих у ній, показників судять про стан життя та можливостей людей країн усього світу. Спробуємо представити соціально-економічну захищеність мігрантів через основні критерії цієї концепції. З цією метою спочатку необхідно розглянути основні концептуальні цілі людського розвитку.

⁵⁵ Standing Guy Globalisation: The Eight Crises of Social Protection / Guy Standing/ International labour Office, Geneva, 2001 http://www.guystanding.com/files/documents/Eight_crises_of_social_protection.pdf

⁵⁶ Текст адаптовано з: *Стендінг Г.* Глобальна гнучкість праці: у пошуках справедливого розподілу. – Басінгсток, Макміллан, 1999; *Стендінг Гай, Жолдош Ласло* Шляхи подолання соціально-економічної незахищеності: обстеження захищеності населення України // Соціально-економічна захищеність населення України. Збірн. мат., підготовлених до міжнародної науково-практичної конференції – К.: 2001. – 406 с.

Витоки теоретичного представлення концепції людського розвитку сягають наукових розробок теоретиків людського капіталу Т.-В. Шульца, Г.-С. Беккера, Е. Денісона, Дж. Мінцера, Л. Хансена, Дж. Кендріка та ін. Проте і її новаторські ідеї і наукове формулювання належать А. Сену. Серед українських вчених, що досліджували проблеми людського розвитку особливо відзначаються: Д. Богиня, О. Грішнова, Е. Лібанова, В. Мандибура, С. Мочерний, А. Чухно, Л. Семів, У. Садова, та ін.

Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, а також надання людям можливості повністю розвивати свій потенціал, жити продуктивно і творчо в гармонії з їхніми потребами та інтересами. Це повною мірою стосується осіб-мігрантів. Матеріальний добробут останніх розглядається лише як одна з базових можливостей вибору, але він не є найвищою метою. Гуманітарна, філософська концепція людського розвитку ґрунтується на соціально-економічних показниках, а запропонований Програмою розвитку ООН (ПРООН) індекс людського розвитку визнаний у всьому світі як інтегральний показник стану соціально-економічного розвитку країни, що відображає досконалість соціально-трудова відносин [57].

Вперше «Звіт про людський розвиток» ПРООН вийшов у 1990 р. У ньому була запропонована концепція людського розвитку, ключовим елементом якої став індекс розвитку людського потенціалу. Основна ідея концепції тоді була достатньо новаторською для рейтингових методик, оскільки пропонувала оцінювати справжнє багатство народів – людей, а не матеріальні блага.

З часом концепція зазнала деякої еволюції, перш за все у визначенні. У 2010 р. ПРООН запропоновано під людським розвитком розуміти «процес розширення свободи людей жити довгим, здоровим та творчим життям для втілення інших цілей, які для них є цінними; активно включатись в забезпечення справедливості й стабільності розвитку на планеті» [58, 22]. Таким чином людський розвиток включає три компоненти: добробут(розширення реальних можливостей людини для особистого росту та процвітання), розширення прав і можливостей та агентність (можливість людей і груп діяти і отримувати цінні результати) та справедливість (підвищення соціальної справедливості, повага прав і традицій) (рис.2.1). При цьому люди одночасно виступають як бенефіціаріями, так і силою, що спонукає людський розвиток.

Нове бачення поняття людського розвитку опирається на стабільність (сталий розвиток), соціальну справедливість та розширення прав та можливостей. Необхідно розглянути відповідні потенційні моделі розвитку

⁵⁷ Стрижак О. О. Теоретичні основи людського розвитку / О. О. Стрижак // Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ" : зб. наук. пр. Темат. вип. : Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – Харків : НТУ "ХПІ". – 2011. – № 15. – С. 107-116.

⁵⁸ Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.

людини, як і способи, при яких суспільство дозволяє і допомагає вести той спосіб життя, який для них є цінністю^[59, 11]. Основоположним є розвиток з позиції збільшення можливостей людей, або розвиток людського потенціалу, базовими вимірами якого залишаються потенційні можливості у здоров'ї, освіті та рівні життя (доході) ^[60, 13].

Людський розвиток		
Добробут	Розширення прав, можливостей і агентність	Справедливість
Розширення можливостей людей для їх процвітання	Збільшення можливостей людей для їх дій, з метою отримати цінних для себе результатів	Підвищення соціальної справедливості, забезпечення стійкості результатів у часі, повага прав людини та інших цілей суспільства

Рис. 2.1. Компоненти людського розвитку як генеральні цілі вдосконалення соціально-економічної захищеності мігрантів

Концепція розвитку людського потенціалу, пронизана поглядами А.Сена й узагальнює ідеї суміжних концепцій та підходів розвитку і забезпечення умовами різних людських можливостей, що викладались у тих чи інших аспектах. Так, вони співставляються із цілями розвитку, які були сформульовані в Декларації тисячоліття, що вміщує зобов'язання в сфері міжнародного співробітництва з питань миру, безпеки і роззброєння, виколення бідності, захисту навколишнього середовища, прав людини (включаючи демократію, свободу, рівність, солідарність, толерантність та спільну відповідальність). Цілі в галузі розвитку стосувались зобов'язань пов'язаних із крайньою бідністю за доходом та голодом, початковою освітою, гендерною рівністю, дитячою смертністю, охороною здоров'я матерів, небезпечними захворюваннями (ВІЛ/СНІД, малярія та ін.), екологічною стійкістю, розвитком глобального партнерства в цілях людського розвитку^[61, 15].

Ідеї концепції безпеки людини також перекликаються з ідеями концепції людського розвитку та розвитку людського потенціалу, що й послугувало їх об'єднанню у звітах ООН. Вона розглядає безпеку людини як питання людського життя і гідності: «безпека – це дитина, що не померла; захворювання, що не було поширене; робоче місце, що не було скорочене;

⁵⁹ Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.

⁶⁰ Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.

⁶¹ Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.

міжетнічна напруга, що не привела до спалаху насильства; інакомислячий, якого не заставили мовчати» [62, 16].

Також ідеї людського розвитку відображають ідеї концепції прав людини, більше того, можливості, що закладаються в ідеї розвитку людського потенціалу і є правами людини: «гідний рівень життя, задовільне харчування, медико-санітарна допомога, освіта і захист від різного роду нещасть є правами людини, а не лише цілями в галузі розвитку, а бідність є загрозою для реалізації прав людини» [63, 17]. Розвиток людини передбачає розширення прав і можливостей як конкретних осіб так і груп. Так, Декларації ООН з ліквідації всіх форм насильства у відношенні жінок та з проведенню кампаній з регулювання використання протипіхотних мін насправді сприяли розширенню параметрів прав людини. Права людини включають економічні, соціальні і культурні права, а також громадянські і політичні свободи. Розвиток людини також охоплює ці сфери.

Ще одним вагомим аспектом людського розвитку є сталий розвиток. Концепція сталого розвитку наголошує на відповідальності щодо майбутнього, сьогоденний розвиток не повинен шкодити чи стримувати розвиток майбутніх поколінь. Відповідно неї ставляться певні цілі, що мають бути досягнуті в конкретний час на певній території [64]. У концепції людського розвитку йдеться про можливості прожити довге, насичене життя бути здоровим та освіченим, тобто також із поглядом вперед. Погляд у майбутнє відображається у індикаторах індексу людського потенціалу, за яким здійснюються рангування країн щодо рівня людського розвитку. Так, два з чотирьох вказують на гіпотетичні можливості: очікувана тривалість життя та очікувана тривалість навчання. Основною перешкодою сталого розвитку є бідність, нужденність, оскільки суспільства в таких станах не будують майбутнє та не мають можливості вкладати у майбутнє, а лише намагаються вижити. Концепція людського розвитку ж враховує дохід як базову складову можливості розвитку людського потенціалу. Таким чином, ці концепції також тісно пов'язані, а їх ідеї перегукуються.

На відміну від першого розуміння людського розвитку, у новому основна увага приділяється саме не «паперовим» можливостям, які затверджені і мали б забезпечуватись, та не завжди виконуються, а «реальним» можливостям людей. Тому принципи демократії, справедливості та відкритості також дуже важливі. Вагомою перешкодою людському розвитку так виступає корупція, що створює чи обмежує можливості окремих людей.

Поняття соціально-економічної захищеності також стосується «реальних» можливостей людей. Основна увага приділяється тим цінностям, ресурсам і можливостях, якими людина є забезпечена, реально їх

⁶² Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.

⁶³ Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.

⁶⁴ Грішнова О.А. Людський розвиток : Навч. посіб. / О. А. Грішнова; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. - К., 2006. - 308 с.

використовує. При цьому важливі як обсяги так і сам перелік благ. Забезпечення ними здійснюється як ззовні, наприклад, через державну політику, так і з середини – через дії конкретної людини. Прагнення кращого підштовхує людину до пошуку і реалізації нових можливостей, отримання більшої кількості чи вищої якості благ, що спонукає зростання її соціально-економічної захищеності.

Стосовно емігрантів, слід сказати, що вони є особливою мобільною категорією населення, що характеризується відмовою від одних умов, надаючи перевагу іншим, активно шукають шляхів покращення становища тощо. Їх соціально-економічна захищеність має свої особливості, оскільки її зовнішнє забезпечення здійснюється так як для іншого населення країни-донора, так і як для іммігрантів країн-реципієнтів. Можна стверджувати що незадовільний рівень соціально-економічної захищеності населення у країні свого походження спонукає до його підвищення за рахунок еміграції. Важливою умовою розподілу виступає громадянство особи. Набуття емігрантом громадянства іншої країни, його зовнішнє забезпечення соціально-економічної захищеності здійснюється так як і решти населення.

Окремо при цьому варто виділити трудових емігрантів, що коротко чи довготривало проживають на території іншої країни, з метою здійснення там трудової діяльності, отримання прибутку тощо. Соціально-економічна захищеність таких людей диференціюється тими можливостями які вони мають (володіють) для свого подальшого відтворення, життя, в тому числі тими, що отримані завдяки трудовій еміграції.

Таблиця 2.1

Матеріальний добробут українських трудових мігрантів до їх виїзду
закордон

Рівень матеріального добробуту на думку респондентів	Частка відповідей, %
Заможний	0
Середнього достатку	44
Незаможний	29,3
Бідний	18,7
Злиденний	8

За результатами експертного опитування «Трудова міграція українського населення»⁶⁵ у 2010-2011 рр., що охоплювало активних українських

⁶⁵ Експертне опитування українських заробітчан працездатного віку «Трудова міграція українського населення», що проводилось Інститутом регіональних досліджень 2010-2011 рр. Анкета була поширена серед 100 експертів. Відповіді отримано від 78 осіб, що представляли наступні країни трудового найму: Італія – 58 осіб (74,36% до загальної чисельності); США – 9 осіб (11,54%); Португалія – 3 особи (3,85%); Російська Федерарація – 2 особи (2,56%); Чехія – також 2 особи (2,56%); Німеччина, Велика Британія, Хорватія, Нова Зеландія – по одній особі з кожної країни (або по 1,28%). Усі експерти належали до працєактивного віку згідно методології МОП. Найбільш представленими були групи віком в таких інтервальних межах – від 46 до 50 років – 21,8%; 41-45 рр. – 16,7%; 51-55 рр. – 14,1%; 36-40 рр. – 11,5%. Значно меншу частину експертів складали особи молодшої вікової групи, в тому числі до 20 років – 5,1%. Особи ж старшої вікової групи (віковий інтервал становив 56-65 рр.) складали близько дев'ятої частини від загальної кількості експертів (11,5%). Масив опитаних в гендерному відношенні поділявся так: жінки – 80,5%; чоловіки – 19,5%.

заробітчан працездатного віку (займалися трудовою діяльністю на території інших країн на час проведення обстеження), більша половина респондентів визначали свій рівень матеріального достатку до виїзду закордон на рівні нижче середнього (таблиця 2.1).

Серед українських трудових мігрантів близько 27% до виїзду відчували себе такими, що проживали на доходи нижчі від усвідомленої межі бідності. Майже третина респондентів відносить себе до незаможних, але не бідних та не до представників середнього класу. Крім того, ще 44% респондентів засвідчують що їхні доходи в Україні були на рівні середнього рівня. На покращення рівня добробуту трудових емігрантів та їх сімей, після виїзду закордон, вказує 92% респондентів. А отже, у порівнянні із офіційною стратифікацією населення країни, узагальнено представники української трудової еміграції відображають населення України усіх окрім заможніших верств населення.

Таким чином, необхідність зростання рівня добробуту є однією з причин міграційної активності українських трудових мігрантів. Разом зі зростанням рівня добробуту, як заробітчан так і населення країни, що отримує допомогу від рідних із закордону, неможливо не відмітити зростання їх рівня соціально-економічної захищеності за ознакою добробуту.

В світлі концепції людського розвитку соціально-економічна захищеність трудових іммігрантів охоплює комплекс їх забезпечених можливостей, які стосуються їхнього проживання (певного рівня добробуту), особистісного росту, свободи та справедливості (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Базова та соціально-економічна захищеність людини в координатах концептуальних цілей людського розвитку

Компоненти людського розвитку	Соціально-економічна захищеність	Базова захищеність
Добробут	Ресурси і блага необхідні для життя, відтворення, людського розвитку, еволюції (удосконалення)	Необхідна їжа (чиста вода), безпечне місце проживання, необхідні ліки (медичне забезпечення), базова освіта
Розширення прав і можливостей, агентність	Можливості створення та функціонування національних осередків, шкіл, центрів збереження традицій, культури, релігійних організацій. Розширення прав іммігрантів на медичне та соціальне обслуговування.	Необхідний рівень та коло спілкування, підтримання зв'язку з рідними
Справедливість	Рівні права у отриманні соціальних послуг, доступність до об'єктів соціальної інфраструктури, робочих місць тощо. Відсутність расової етнічної, релігійної дискримінації.	Відсутність дискримінації, утискання

Як вже зазначалось, поштовхом до прийняття рішення про трудову еміграцію є саме незадовільний рівень добробуту. Проте, не менш важливим показником, як свідчать результати обстежень є саме відсутність справедливості та рівності прав. Саме четверта хвиля трудової еміграції через переміщення акцентів із суто економічних до соціально-економічних та суспільно-ціннісних може розглядатись також як шлях пошуку отримання рівних життєвих шансів і можливостей задоволення як матеріальних так і духовних потреб. Останнім часом з'явилося чимало підтверджень, що міграція також виступає засобом боротьби з різними навіть економічно необґрунтованими формами нерівності, такими як інформаційна, статусна, соціальна нерівність тощо. А саме відчуття справедливості у доступі до можливостей серед певної групи осіб (в даному випадку конкретній спільноті мігрантів), а також визначеності своїх шансів подальшого розвитку, своєрідна прозорість та впевненість стають чи не основними чинниками зміщення акцентів із тимчасових заробітків закордоном до виїзду на постійне місце проживання цілої сім'ї, родини.

Також суттєвим підтвердженням незадовільного рівня зростання прав та можливостей в Україні є зростаючі тенденції освітньої міграції українського населення.

Але, перебуваючи у трудовій еміграції, значна частина трудових іммігрантів може відчувати гостру нестачу таких необхідних потреб як спілкування з родичами і близькими, підтримання традицій, задоволення духовних потреб тощо. Також трудова еміграція несе низку ризиків, що також обмежують можливості трудових мігрантів. Так, за результатами експертного опитування⁶⁶ 20,5% респондентів вважає, що втратили внаслідок трудової еміграції спілкування та піклування, 11,5% - здоров'я, 4% сім'ю.

З метою задоволення потреб у спілкуванні, взаємодопомоги та взаємопідтримки важливим для іммігрантів є можливість об'єднуватись у спільноти, організації. Більша половина українських трудових мігрантів (55%), які взяли участь у опитуванні⁶⁷ є учасниками українських спільнот у місцях свого проживання на час еміграції. Ще однією необхідною складовою людського розвитку є відчуття справедливості. В рамках базової захищеності трудових мігрантів вона визначається як відсутність дискримінації.

За результатами експертного опитування українських трудових мігрантів побудовано портрет їх базової захищеності (табл. 2.3)

Слід звернути увагу також на те, що рівень соціально-економічної захищеності мігрантів залежить від статусу проживання та праці особи у еміграції. Офіційне перебування та працевлаштування на території країни трудової еміграції суттєво збільшує реальні можливості трудового мігранта, а також і рівень його соціально-економічної захищеності.

⁶⁶ Експертне опитування українських заробітчан працездатного віку «Трудова міграція українського населення», що проводилось Інститутом регіональних досліджень 2010-2011 рр.

⁶⁷ Експертне опитування українських заробітчан працездатного віку «Трудова міграція українського населення», що проводилось Інститутом регіональних досліджень 2010-2011 рр.

Таблиця 2.3

Портрет самоідентифікації базової соціально-економічної захищеності українських трудових мігрантів⁶⁸

Складові базової соціально-економічної захищеності мігрантів	Індикатори базової соціально-економічної захищеності мігрантів	Доступність	Обмеженість
Необхідна їжа (чиста вода)	Можливість повноцінного харчування	75%	25%
Місце проживання	Орендоване житло	19%	4%
	Винайм кімнати, частини кімнати	18%	
	У роботодавця	44%	
	Безпечне місце проживання	91%	9%
Необхідне медичне забезпечення	Доступність необхідних медичних послуг	81%	19%
	Безоплатна невідкладна допомога	72%	28%
	Покращення стану фізичного здоров'я	21%	37% ⁶⁹
Базова освіта та саморозвиток	Можливість культурно-естетичного розвитку	47%	53%
	Можливість освітнього росту	42%	58%
Можливість спілкування з рідними	Спілкування засобами комунікації	93%	7%
	Збереження відкритості, щирості відносин	13%	87%
Необхідне коло спілкування, можливість організації спільноти	Участь у своїй релігійній організації	95%	5%
	Участь в спільнотах українців з метою підтримки та допомоги	57%	43%
	Можливість навчання дітей, що знаходяться в еміграції, рідної мови	63%	37%
Відсутність дискримінації, утискання	Відсутність відчуття міжнаціональної напруги	82%	18%
	Відсутність дискримінації (етнічної, трудової)	23%	50%
	Відчуття рівноправності, справедливості по відношенню до себе	58%	42%

⁶⁸ Складено за даними експертного опитування українських заробітчан працездатного віку «Трудова міграція українського населення» (2010-2011 рр.).

⁶⁹ стан здоров'я погіршився

2.2. Захищеність здоров'я як важлива складова базових потреб мігрантів

Захищеність здоров'я охоплює процеси відтворення людини як біологічного виду, індивіда, особистості включає підтримку здоров'я, забезпечення умов для створення та збереження сім'ї, виховування дітей тощо.

Мігранти - особлива категорія населення, що знаходиться в групі підвищеного ризику в плані захищеності здоров'я. Йдеться, по-перше, про фізичні травми, яких може зазнати особа-мігрант, виконуючи важкі будівельні чи сільськогосподарські роботи. Мігранти часто зайняті у роботах із ненормованим робочим днем, на шкідливих підприємствах, в антисанітарних умовах, що завдає значної шкоди їхньому здоров'ю. Найбільший ризик нещасних випадків та смерті – серед сезонних та тимчасових працівників, а також тих, що працюють без належного оформлення документів. Ситуацію обтяжує і те, що велика кількість мігрантів у багатьох країнах світу не має доступу до медичних послуг, отримує їх на неналежному рівні або свідомо відмовляється від послуг, економлячи на власному здоров'ї. По-друге, іноземці часто зазнають проблем із психічним здоров'ям, що пов'язано з мовними бар'єрами, культурним відчуженням, розлукою із сім'єю, зміною способу життя чи фінансовими труднощами. Так, для прикладу, у США була виявлена цікава закономірність міждержавної міграції: нервово-психічне здоров'я мігрантів гірше, ніж у стаціонарного населення. Водночас обстеження на робочих місцях, навпаки, виявляють краще нервово-психічне здоров'я мігрантів у порівнянні з іншими працівниками ("феномен здорового мігранта")⁷⁰. Це пояснюється дією чинника селекції – мігранти тільки з високим рівнем нервово-психічного здоров'я показують достатню адаптацію до нового соціокультурного оточення.

Позитивний вплив міграції на здоров'я також можливий, адже люди в основному мігрують в країни з більш сприятливими, ніж на батьківщині, умовами і кращим медичним обслуговуванням. Зароблені мігрантами кошти часто покращують умови життя родини, доступність медичних послуг та рекреаційних заходів, забезпечують інші конструктивні зрушення. Загалом, враховуючи і позитивні, і негативні наслідки міграції, вона як глобальне соціальне явище сприймається неоднозначно. Проте, враховуючи переважання все таки деструктивних наслідків, варто узагальнити основні ризики міграційних процесів для здоров'я окремих категорій мігрантів (табл. 2.4). Недаремно, за результатами експертних досліджень, кожний шостий реемігрант в світі повертається на батьківщину через проблеми зі здоров'ям^{71, 72}..

⁷⁰ Блинова О. Психологічне здоров'я мігрантів: результати емпіричного дослідження [Електронний ресурс] / Олена Блинова // Освіта регіону. – 2013. – № 2. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1072>.

⁷¹ Юськів Б. Десять міфів про міжнародну трудову міграцію [Електронний ресурс] / Богдан Юськів // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – № 7 (24 лют.). – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/desyat_mifiv_pro_mizhnarodnu_trudovu_migratsiyu.html.

Таблиця 2.4

Ризики зовнішньої міграції для фізичного здоров'я окремих груп мігрантів*

Категорія мігрантів	Перелік найпоширеніших ризиків
<i>Новоприбулі мігранти загалом</i>	<ul style="list-style-type: none"> • випадкові травми та ушкодження • гіпотермія • опіки • шлунково-кишкові захворювання • серцево-судинні захворювання • ускладнення по вагітності та пологах • цукровий діабет • підвищений кров'яний тиск • неінфекційні захворювання та ризики, пов'язані із способом життя (алкоголізм, наркозалежність, прояви насилля, інші види девіантної поведінки)
<i>Жінки-мігранти</i>	<ul style="list-style-type: none"> • проблеми, пов'язані з репродуктивним та сексуальним здоров'ям • ускладнення під час та/або після пологів (вищий ризик смертності новонароджених) • випадки насильства
<i>Діти-мігранти</i>	<ul style="list-style-type: none"> • респіраторні захворювання • шлунково-кишкові захворювання • шкірні інфекції • ризик недержання (несвоєчасного одержання) вакцин

* Розроблено автором на основі даних ВООЗ⁷³.

З точки зору захищеності здоров'я, найбільш вразливими є нелегальні мігранти, які нерідко наражаються на небезпеку насильства, експлуатації, незадовільних умов проживання та небезпечних умов праці у зв'язку з їхнім неврегульованим юридичним статусом. Неврегульовані мігранти, як правило, не звертаються за медичною допомогою через побоювання депортації і мимоволі можуть ставати загрозою для найближчого оточення. Наразі лише декілька країн пропонують доступ до медичних послуг для всіх, включно з неврегульованими мігрантами. Такий доступ забезпечений в Аргентині, Бразилії, Франції, Португалії та Іспанії. Зведення медичного обслуговування неврегульованих мігрантів лише до невідкладної допомоги суперечить

⁷² Сьогодні у світі налічується більше одного мільярда мігрантів, з них 250 мільйонів є міжнародними. Кожна з країн світу залежить від праці, навичок і знань, які забезпечують мігранти, а також від грошових переказів, які вони здійснюють (у 2014 р. – на загальну суму 583 млрд дол. США) Подано за: Migration and Remittances : Recent Developments and Outlook // Migration and Development Brief No. 24. The World Bank. – Apr. 13, 2015. – 27 p., pp. 3-4.

⁷³ Refugees and migrants : common health problems // Migration and health : key issues / World Health Organization. – Available at : <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-determinants/migration-and-health/migrant-health-in-the-european-region/migration-and-health-key-issues#292115>.

загальноприйнятим принципам суспільної охорони здоров'я. Такі обмеження призводять до погіршення стану здоров'я окремих громадян та збільшують ризики для здоров'я населення в цілому, особливо стосовно інфекційних захворювань. Крім того, в кінцевому рахунку, обсяги витрат на подолання наслідків такої політики є більшими, аніж обсяг коштів, необхідних для забезпечення доступу мігрантів до профілактичних послуг та первинної медико-санітарної допомоги.

Незважаючи на те, що останні кризові ситуації в галузі охорони здоров'я, а саме важкий гострий респіраторний синдром і пташиний грип, а також збільшення темпів поширення туберкульозу і ВІЛ/СНІДу (зокрема у східному Європейському регіоні)⁷⁴, підкреслили термінову необхідність включення мігрантів до системи охорони здоров'я, досягнення прогресу у цьому питанні на глобальному рівні відбувається дуже повільно.

Кілька позитивних зрушень у галузі охорони здоров'я мігрантів обумовлені тим, що включають Резолюцію 61.17, прийняту на сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я у 2008 році (її положення закликають членів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) підтримувати здоров'я мігрантів); Резолюцію Європейського Парламенту щодо подолання нерівності в галузі охорони здоров'я в ЄС з березня 2011 року та Декларацію азійських країн походження мігрантів, прийняту у м. Дакка (Бангладеш) в квітні 2011 року, яка закликає до розробки політики з включення мігрантів до системи охорони здоров'я громадян у країнах призначення. Враховуючи масштаби цих кроків, однак, необхідно, щоб декларації та резолюції перетворилися на конкретні дії, щоб більше країн долучилися до переліку тих, які дійсно забезпечують всім рівний доступ до медичних послуг. Це продукує загальнолюдський, економічний та соціальний резонанс.

У будь-якому разі, незалежно від того, якої форми набуває міграція (легальної або нелегальної), людина, котра приймає рішення про переїзд в іншу країну, кидає виклик власному здоров'ю.

Важливим у даному контексті є досвід Італії, де 16 травня, у ході Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я, міністр охорони здоров'я Італії та директор Європейського регіонального бюро ВООЗ підписали угоду про реалізацію трирічного проекту з медико-санітарних питань міграції. Приводом для розробки даного проекту стали нещодавні події в Північній Африці, однак він опирається на багатолітній досвід Європейського регіонального бюро ВООЗ з питань роботи з мігрантами і переміщеними особами в умовах конфліктів і гуманітарних потреб. В рамках проекту будуть створені можливості для надання державам-членам Європейського регіону необхідної експертизи, фактичних даних і прикладів оптимальної практики. Оперативна база для реалізації заходів проекту буде знаходитися в Римі, в Національному інституті з проблем здоров'я, міграції і бідності⁷⁵.

⁷⁴ Shah A. Health Issues / Anup Shah // Global Issues. Updated September 22, 2011. – Available at : <http://www.globalissues.org/issue/587/health-issues>.

⁷⁵ Здоровье мигрантов : Италия подписывает соглашение с ЕРБ ВОЗ [Електронний ресурс] // Всемирная организация здравоохранения (от 17 мая 2011 г.). – Режим доступа : <http://www.euro.who.int/ru/what-we>

За дослідженнями, проведеними в Італії, тільки 50% іммігрантів мають легальне право користуватися соціальним та медичним обслуговуванням. Представники Асоціації по боротьбі зі СНІДом Ф. Гресті та А. Генцер відзначають: “Іммігранти повинні вистояти в чергах 8 годин, щоб отримати медичну допомогу. При цьому втрачається день роботи, який ніхто не оплачує”⁷⁶.

Оскільки еміграція стає все менш “поодинокую”, число емігрантських сімей зростає, відповідно покращуються показники народжуваності. Євростат інформує, що зростання чисельності населення Європи на $\frac{3}{4}$ зумовлено феноменом міграції. Звідси виникають суттєві проблеми в пологових будинках, які не здатні вміщувати таку кількість породіль (переважно з країн з традиційно високою народжуваністю).

Діяльність у сфері охорони здоров'я мігрантів в Україні зводиться переважно до послуг з оцінки стану їх здоров'я, які надає Міжнародна організація з міграції (МОМ) в Україні. Оцінка стану здоров'я включає оцінку фізичного і психічного стану мігрантів, зроблену або до від'їзду, або після прибуття, з метою переселення, міжнародного працевлаштування, заявки на участь у конкретних програмах допомоги мігрантам або для отримання тимчасової чи постійної візи. Для прикладу, МОМ в Україні здійснює оцінку стану здоров'я потенційних мігрантів до наступних країн: Австралії, Канади, Нової Зеландії та Сполучених Штатів Америки.

Існують різні вимоги до оцінки стану здоров'я, що відображають національні відмінності в імміграційній та державній політиці і практиці. Мета такої оцінки полягає у гарантуванні того, що міграція не ставить під загрозу здоров'я мігрантів або не становить ризику для здоров'я населення під час подорожі або після прибуття у кінцевий пункт призначення. Крім того, оцінка стану здоров'я виявляє та вирішує питання охорони здоров'я громадськості з метою пом'якшення впливу тягаря хвороб мігрантів на національні служби охорони здоров'я та соціальної політики.

З початку діяльності МОМ в Україні у 1997 році, Відділ МОМ з надання медичних послуг мігрантам в Україні надав послуги з оцінки стану здоров'я біля 185 000 мігрантів. У відповідь на прохання різних країн, МОМ співпрацює з медичними закладами, лабораторіями і рентгенівськими кабінетами у Києві, Львові та Одесі з метою забезпечення надання ефективних, індивідуальних та якісних послуг у великих містах України. У контексті оцінки стану здоров'я, МОМ в Україні передбачає інші додаткові послуги, орієнтовані на зміцнення здоров'я, такі як: лікування, консультування, медико-санітарна освіта, імунізація та медичний супровід.

Діяльність у галузі надання медичних послуг мігрантам виникла на основі проведення оцінки стану здоров'я протягом багатьох років у відповідь на нові потреби мігрантів та урядів країн і розширення міжнародної

do/health-topics/emergencies/disaster-preparedness-and-response/news/news/2011/05/migrant-health-italy-signs-agreement.

⁷⁶ Здорик Р. Виклики здоров'ю мігрантів [Електронний ресурс] / Р. Здорик // Журнал Житомира (від 28 вересня 2008 р.). – Режим доступу : <http://zhzh.info/publ/20-1-0-660>.

обізнаності про аспекти охорони здоров'я у контексті міграції. MOM в Україні, крім здійснення оцінки стану здоров'я для легальних мігрантів, сприяє фізичному, психічному і соціальному благополуччю мігрантів і мобільних груп населення незалежно від їхнього правового статусу. Більше того, MOM активно підтримує стратегії і політику різних країн на основі фактичних даних, необхідні для глибшого охоплення питань охорони здоров'я у сфері міграції та розробки ініціатив. Вирішуючи питання медико-санітарних потреб мігрантів, MOM покращує здоров'я мігрантів, захищає здоров'я громади, сприяє інтеграції мігрантів і їх соціальному та економічному розвитку⁷⁷.

Варто звернути особливу увагу на те, що з 2014 року найактуальнішою для України проблемою стало стрімке зростання внутрішньої міграції. Масові внутрішні переміщення мають подвійний вплив на соціально-економічну захищеність здоров'я населення України. Так, групою ризику є самі внутрішні переселенці, котрі в силу сильної психоемоційної травми, матеріальних труднощів та інших причин, зазнають значних втрат власного здоров'я. Крім того, під впливом вимушеної внутрішньої міграції може погіршуватися стан здоров'я решти населення, так як показник забезпеченості медичними установами (на 10 тис. осіб), який і до 2014 року був в Україні порівняно низьким, став ще меншим за рахунок притоку мігрантів в одні області та закриття лікарень, поліклінік, амбулаторій через військові дії в інших регіонах.

Враховуючи передовий міжнародний досвід, важливим завданням для України є узгодження державної політики та законодавства з метою забезпечення захисту прав мігрантів, особливо в частині покращення доступу до програм охорони здоров'я для всіх мігрантів незалежно від їх правового статусу. Загалом, повна медико-соціальна захищеність мігрантів повинна обов'язково включати:

- надання консультацій з питань охорони здоров'я;
- забезпечення долікарняної медичної допомоги;
- скерування у спеціалізовані медичні установи та сприяння диспансеризації мігрантів;
- контроль за адекватною санітарно-профілактичною роботою і дотриманням норм соціальної гігієни;
- виявлення хронічно хворих і непрацездатних та організація для них спеціалізованих медико-соціальних консультацій;
- соціально-психіатрична діагностика і допомога;
- сприяння у придбанні ліків та інших медичних засобів;
- при необхідності виділення фінансової допомоги на лікування;
- контроль за санітарним станом житла мігрантів;
- соціальна підтримка психологічного здоров'я – інформаційна, емоційна, інструментальна тощо.

⁷⁷ MOM в Україні : огляд діяльності // Міжнародна організація з міграції : міграція для загального блага. – К., 2011. – 16 с., С. 11.

Комплекс цих заходів допоможе мінімізувати негативний вплив міграції на здоров'я мігрантів, що перебувають в Україні, шляхом забезпечення їхнього права на зміцнення, збереження та відновлення здоров'я.

2.3. Міграційні детермінанти захищеності якості життя мігрантів

Міграція, її структура і динаміка відіграють істотну роль у формуванні рівня та якості життя як населення загалом (ЯЖН), так і самих мігрантів, зокрема.

Якість життя населення – це сукупність ознак, які характеризують певний рівень задоволення людьми потреб та інтересів (фізичні, економічні, соціальні, екологічні, духовні тощо), які можуть змінюватися під впливом ряду геопросторових факторів. Щодо мігрантів, то дана компонента має двоїстий характер; з одного боку, йдеться про якість життя мігрантів (та членів їхніх сімей), які вчиняють трудові поїздки і/або живуть за кордоном; з іншого – про якість життя мігрантів (та членів їхніх сімей), які приїжджають на роботу та/або живуть в Україні.

Враховуючи досить широкий спектр вияву якості життя мігрантів, зосередимось на окремих її аспектах.

1. Якість життя українських мігрантів (та членів їхніх сімей), які здійснюють трудові поїздки і/або живуть за кордоном.

Передусім потрібно визначити актуальні кількісні оцінки української трудової міграції. Не заглиблюючись в аналіз існуючих оцінок кількості українських трудових мігрантів за кордоном, обмежимося даними обстежень, представлених у міграційному профілі України⁷⁸: 1) вибіркового обстеження населення домогосподарств з питань трудової міграції, проведеного Державним комітетом статистики України спільно з Українським центром соціальних реформ в 2008 р. (далі – обстеження-2008); 2) загальнонаціонального обстеження трудової міграції, проведеного Державною службою статистики України спільно з Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України в 2012 р. (далі – обстеження-2012). За даними обстеження-2008 з початку 2005 р. по 1 червня 2008 р. на роботу хоча б раз виїжджали близько 1,5 млн українців (5,1% працездатного населення України). Обстеження-2012 показало, що з початку 2010 р. по 17 червня 2012 р. за кордоном працювали або шукали роботу 1,2 млн осіб (4,1% працездатного населення України)⁷⁹. Обидва обстеження не охоплюють обсяги прикордонних маятникових трудових поїздок, а також мігрантів, які виїхали за кордон до проведення кожного з обстежень, і мігрантів, що не повертаються під час їхнього проведення. Таким чином,

⁷⁸ Україна. Міграційний профіль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/yevropeiska-intehratsiia/mihratsiinyi-profil> (дата перегляду: 02.12.2015), с. 48.

⁷⁹ Україна. Міграційний профіль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/yevropeiska-intehratsiia/mihratsiinyi-profil> (дата перегляду: 02.12.2015), с. 48.

загальне чисельність українських мігрантів, які вчиняють трудові поїздки і/або живуть за кордоном вважається дещо вищим вказаної кількості.

Оцінимо зв'язок міграційного чинника з головними компонентами ЯЖН.

1.1. Добробут, соціальний захист. Головною метою сучасної української міграції, як згадувалося вище, є поліпшення власного добробуту та добробуту сім'ї. Здебільшого ця мета досягається – за даними обстеження-2012, середньомісячний заробіток одного українського трудового мігранта становив 930 дол. США, що майже в 3 рази більше, ніж в середньому на одного штатного працівника, зайнятого в економіці України (330 дол. США на той час)⁸⁰. Іншим показником, що свідчить про роль мігрантів у поліпшенні якості життя (свого та своїх родичів) є обсяг грошових переказів. За даними Світового банку, їхній розмір впродовж 2007-2014 рр. коливався в діапазоні 5,3-9,4 млрд дол. США. Істотний відбиток на обсяг переказів наклали криза 2008 р. та сучасна складна соціально-економічна та політична ситуація (рис.2.2).

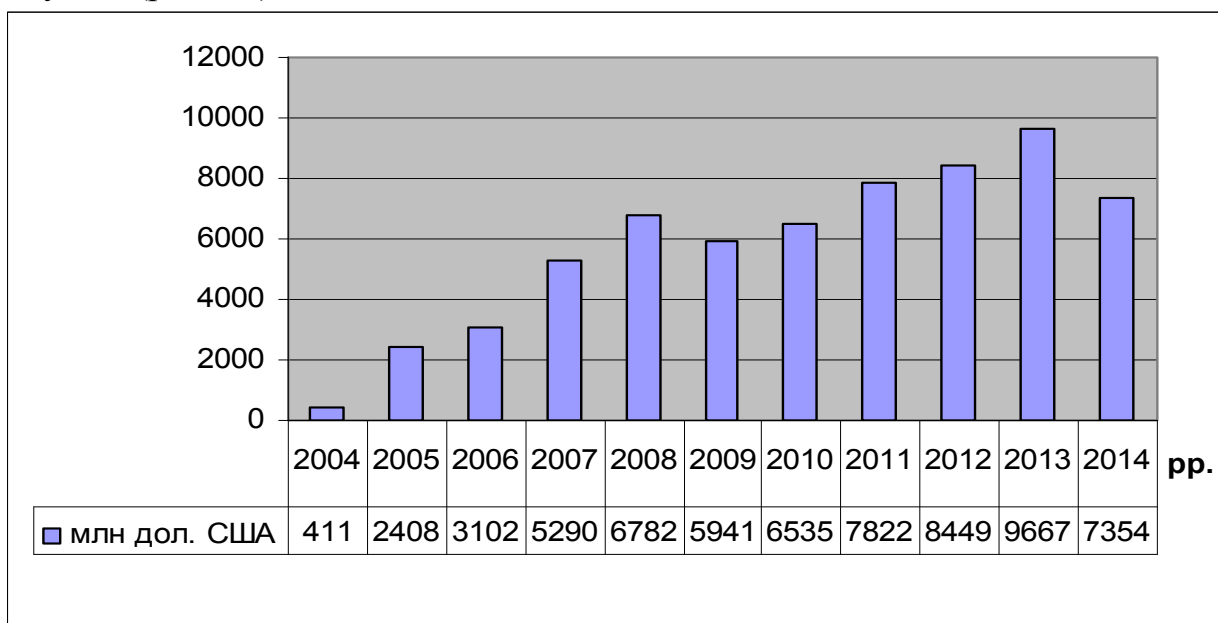

Рис. 2.2. Обсяг особистих переказів мігрантів в Україну, за даними Світового банку (дол. США)*

* Складено Р.Т.Теслюком на основі джерела⁸¹

Звичайно ж, не всі грошові перекази в Україну пов'язані з трудовими мігрантами, але їхню роль в економіці країни важко переоцінити.

1.2. Ринок праці. Загальновідомо, що зовнішня трудова еміграція пом'якшує ситуацію в трудонадлишкових регіонах. Загалом по Україні рівень зайнятості населення у віці 15-70 років в 2000-2013 р. виріс з 55,8% до 60,2%, одна складна соціально-економічна та політична ситуація в країні зумовила істотне падіння цього показника до 56,6% у 2015 р. Аналогічною

⁸⁰ Україна. Міграційний профіль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dmsu.gov.ua/yevropeiska-intehratsiia/mihratsiinyi-profil> (дата перегляду: 02.12.2015), с. 57.

⁸¹ World DataBank. World Development Indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT/countries> (дата перегляду: 02.12.2015).

була тенденція показника рівня безробіття за методологією Міжнародної організації праці (МОП) – Впродовж 2010-2013 рр. він стабільно знижувався (з 11,6% до 7,5%), а на початок 2015 р. сягнув 9,3%. З іншого боку, трудові міграційні потоки захоплюють за собою кваліфікованих працівників, не кажучи вже про вчених і фахівців, руйнуючи таким чином існуючі економічні і соціальні зв'язки, спадкоємність досвіду і технологій, традиції господарювання тощо.

1.3. Освіта, культура. Міграція виступає фактором рівня освіти і культури. По-перше, значна частина міграційних грошових переказів йде на оплату навчання дітей (племінників, онуків) трудових мігрантів, які залишилися в Україні. За результатами експертного опитування, проведеного Інститутом регіональних досліджень НАН України в 2013 р, близько 8% трудових мігрантів фінансують освіту своїх дітей. По-друге, для легальних трудових мігрантів та їхніх дітей є можливість отримати освіту за кордоном, причому не обов'язково в країні перебування. До того ж, якщо мова йде про західному векторі міграції, такий диплом буде визнаний у відповідних країнах, що значно розширює можливості працевлаштування та життєдіяльності його власника.

Складним є культурний питання зовнішньої трудової міграції. З одного боку, процеси асиміляції українських мігрантів за кордоном за обсягом та інтенсивністю значно перевершують процеси культурного об'єднання, від чого неминуче страждає національна культура мігрантів. Відзначимо, що особливо сильні процеси асиміляції характерні для східного (російського) напрямку трудової міграції – спорідненість мови і багато спільних рис менталітету дозволяють українським мігрантам легко адаптуватися, а в подальшому фактично злитися з населенням країни-реципієнта. Тоді як мігранти західного вектора сильніше прагнуть утримувати свою національну, культурну і мовну ідентичність: в Італії, Іспанії, Португалії, інших країнах організовуються церковні громади, культурні товариства, суботні школи з викладанням українською мовою.

З іншого боку, є передумови для розвитку культури особистісної. Багато реемігрантів не можуть знову звикнути до процвітаючого на батьківщині хабарництва, намагаються внести інші цінності в практику ведення бізнесу та функціонування сфери обслуговування населення.

1.4. Демовідтворення. Крім вищезгаданих кількісних демографічних втрат, не менш важливими є якісні втрати. Трудовими мігрантами здебільшого є особи репродуктивного віку. Негативним наслідком зовнішньої трудової міграції в Україні є розрив сімей (формування т.зв. «дистантних сімей») і пов'язане з цим соціальне сирітство. За результатами досліджень Міжнародної організації міграції, в Україні налічується близько 200 тис. неповнолітніх, у яких один або обоє батьків виїхали на роботу за кордон⁸². Крім того, охоплюючи насамперед працездатних громадян країни,

⁸² Соціальне сирітство: що робити з поколінням дітей трудових мігрантів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25147263.html> (дата обращения: 28.02.2014).

трудова еміграція погіршує віково-статеву структуру населення, посилює демографічну кризу в Україні, і в кінцевому рахунку збільшує демографічне навантаження на працюючих.

2. Якість життя мігрантів (та членів їхніх сімей), які приїжджають на роботу та/або живуть в Україні.

Обсяг трудової імміграції в Україну на сьогодні непорівнянний з еміграційним об'ємом, але, як показує досвід радянських років, його роль в майбутньому може бути важливою в економічному, культурному і навіть політичному розвитку конкретних регіонів країни. За даними Державної служби зайнятості України, офіційне число працівників-мігрантів загалом по країні у 2008-2012 рр., поступово знизилося з 12,0 до 7,5 тис. осіб, після чого становило 11,2 тис. осіб у 2013 р. та 9,1 тис. осіб у 2014 р.⁸³

Говорячи про нелегальної трудової імміграції, відзначимо, що тут Україна розглядається як транзитна країна по дорозі до Європи. Східні і південні кордони держави охороняються гірше, ніж західні, тому затримування потенційних транзитних мігрантів проходить як і на самому кордоні, так і всередині країни. За даними Прикордонної служби України, на територію України в 2007-2015 рр. не допущено близько 115 тис. осіб. Щорічна ж кількість мігрантів, затриманих за незаконне перетинання державного кордону України, коливається від 1,1 до 3,8 тис. осіб. Є також інформація про декілька десятків, а то й сотнях іммігрантів-афганців в одному з районів Києва, в'єтнамців – у Харкові, в'єтнамців та китайців – в Одесі.

За даними Державної міграційної служби, протягом 2014 р. відбулось зростання загального тиску нелегальної міграції. Кількість нелегальних мігрантів, яким відмовлено у в'їзді в Україну зросла на 33% (не пропущено 9125 осіб). Кількість затриманих за незаконне перетинання державного кордону збільшилася на 13% (затримано 953 особи)⁸⁴.

Добробут трудових мігрантів в Україні залежить від легальності перебування на території України. Оскільки середній рівень заробітної плати по країні невисокий (3 480 грн або 370 дол. США в середньому у 2014 р. та 4 532 або 180 дол. США у жовтні 2015 р.), привабливими для нелегальних мігрантів є лише столиця і кілька великих міст з порівняно більшими можливостями знайти роботу. Загалом, на сьогодні в Україні в'їзна трудова міграція мало впливає на вітчизняний ринок праці: легальні мігранти в 2007-2012 рр. працювали здебільшого на об'єктах інфраструктури Чемпіонату Європи з футболу 2012 р. Це, як правило, кваліфіковані працівники, керівники, фахівці, в той час як іноземних робітників без певних навичок дуже мало.

Ще одним важливим міграційним чинником є можливість для іноземних громадян здобути освіту. У 2013-14 навчальному році в українських вузах, за

⁸³ Офіційний сайт Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543 (дата перегляду: 02.12.2015)

⁸⁴ Україна. Міграційний профіль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/yevropeiska-intehratsiia/mihratsiinyi-profil> (дата перегляду: 02.12.2015), с. 64.

даними Міністерства науки та освіти України, навчалися 59,4 тис. іноземних громадян з 146 країн світу (країни СНД, Азії та Африки). Більшість із студентів залишають країну по закінченню навчання, але частина залишаються для продовження навчання в аспірантурі, інтернатурі та докторантурі (близько 1,5 тис. осіб щорічно). На кінець 2014 р. в Україні обліковувалося близько 250 тис. іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживали на території України, та понад 75 тис. іноземців та осіб без громадянства, які прибули в Україну на тривале перебування. Найбільша кількість іммігрантів є громадянами країн колишнього Радянського Союзу, які зберегли сталі родинні та територіальні стосунки з громадянами України (більше 80% іммігрантів)⁸⁵.

Наведені дані свідчать про поки невеликий вплив іммігрантів на кількісні параметри демографічної ситуації в країні. Але говорячи про «якість» імміграції, виключно важливими постають детермінанти формування демографічного вигляду країни та її регіонів: національність, віросповідання, культурні особливості, менталітет. Оскільки значну частину іммігрантів в Україні складають вихідці з Центральної Азії та Південного Кавказу, можна припустити, що при збільшенні тенденцій міграційного припливу уряду країни потрібно буде вживати спеціальні заходи щодо врегулювання даних процесів.

Таким чином, сучасна трудова міграція в Україні є важливим чинником якості життя населення. Розглядаючи українську трудову еміграцію, підкреслимо, що головний результат цього процесу – поліпшення добробуту мігрантів і членів їхніх сімей. Але грошові трансферти є не єдиним важливим наслідком міграції. Вона ставить складні виклики демографічному і культурному зовнішності країни та її регіонів. Україна, як переважно країна-донор мігрантів, втрачає здебільшого працездатне населення, поглиблюючи при цьому демографічну кризу. Зростаюча в останні роки імміграція змушує формувати нові підходи до реалізації внутрішньої демографічної, культурної та соціальної політики.

Сучасна міграція в Україні вимагає зважених і адекватних спільних дій державних органів влади та органів місцевого самоврядування. Ці дії знаходяться в площині регулятивної політики на регіональних ринках праці, інвестиційної політики, розробки проектів та програм розвитку територій.

2.4. Освітньо-професійна компонента соціально-економічної захищеності мігрантів

У кінці XX – на початку XIX ст. системи освіти держав світу виконують почесну місію формування інтелектуального потенціалу суспільств. Крім того, освіта реалізує свої функції в аспектах: економічному (освіта як продуктивна сила для формування людського капіталу); макрополітичному (підтримка ринкових стратегій освітніх реформ); соціальному (захист при

⁸⁵ Україна. Міграційний профіль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/yevropeiska-intehratiia/mihratsiinyi-profil> (дата перегляду: 02.12.2015), с. 64.

працевлаштуванні); демографічному (зміна типу демографічного); інформаційно-технологічному (доступність знань); міжнародному (міжнародні виміри якості освіти) тощо. У площині всіх розглянутих аспектів відстежується зв'язок освіти не тільки з ринком праці, іншими ринками, але й зі системою соціального захисту. Взаємовплив і взаємозалежність останніх в різних суспільствах мають специфічні прояви, тенденції й закономірності.

В Україні в останні 10 років державної незалежності питання здійснення соціального захисту як складової соціальної політики держави традиційно стосувалися вагомості суттєвого підвищення ефективності використання бюджетних коштів соціального призначення та якості надання соціальних послуг з метою збереження цілей соціальної орієнтації економіки в площині пенсійного, медичного страхування, отримання освіти, придбання житла, монетизації пільг, дотримання соціальних стандартів та нормативів тощо категоріям економічно активного та економічно неактивного населення.

З певного часу (з останніх десятиліть ХХ ст.) на різних рівнях (міжнародному, європейському, національному, регіональному) в обговореннях й дискусіях, виробленні законодавчих рішень та напрацюваннях низки рекомендацій щодо різних аспектів соціальної політики насущною темою є проблематика соціально-економічної захищеності трудових мігрантів. В рамках цієї теми на особливе місце заслуговує захист освіти і професії трудових мігрантів, оскільки набуття фахової освіти та професійного розвитку для осіб працездатного віку, які через певні життєві обставини змушені навчатись, продовжувати навчання та трудову діяльність за кордоном, є важливими етапами в життєвому циклі людини, запорукою розвитку її трудового потенціалу й людського капіталу.

Що стосується захисту освіти трудових мігрантів, то саме завдяки освітньо-науковій діяльності (здобуття фахової підготовки, проведення наукових досліджень, стажування, підвищення кваліфікації тощо) забезпечується формування та примноження інтелектуального потенціалу суспільства. Водночас важливим завданням державної соціальної й міграційної політики є створення умов для реінтеграції освітніх і трудових мігрантів в Україну через реалізацію комплексу соціальних, правових, економічних та інших заходів, спрямованих на те, щоб трудові мігранти і члени їхніх сімей мали мінімальні труднощі в процесі адаптації в суспільстві після повернення в Україну⁸⁶.

Відтак *освітньо-професійний захист трудових мігрантів* як підсистема їхнього соціального захисту включає комплекс правових, економічних та соціальних гарантій, що забезпечують кожній особі-мігранту можливість легального перебування в зарубіжній країні, право на трудову діяльність, економіко-правовий захист (на основі трудового договору з роботодавцем); сприяють створенню умов для підвищення кваліфікації, перепідготовки, стажування працівників-мігрантів; передбачають набуття професійного

⁸⁶ Про зовнішню трудову міграцію : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55975&pf35401=362348>

фаху, низки дослідницьких компетенцій на основі угод (домовленостей) для академічних обмінів студентів, викладачів, дослідників.

Об'єктивна необхідність зростання ролі та значення освіти, професійної підготовки у соціальному захисті трудових мігрантів впливає з низки класичних теорій та концепцій – постіндустріальної, інноваційної теорій, людського розвитку, людського капіталу, трудового потенціалу, гідної праці, соціальної відповідальності, теорії міграції, інституційної теорії тощо. Відповідно напрацювання теоретиків зазначених вчень, теорій, концепцій поглиблюються та розвиваються через появу нових знань в сфері освітньо-професійної захищеності трудових мігрантів, серед яких, в першу чергу, важливо виділити контекст *міжнародно-правових основ захисту освіти і професійного розвитку трудових мігрантів*.

На міжнародному рівні основоположним документом є Загальна декларація прав людини (1948 р.), в ст.ст. 13-14 якої закріплено право кожної людини вільно пересуватися і вибирати собі місце проживання в межах кожної держави, а також право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, і повертатися в свою країну.

Наступним за важливістю є документ «Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих мігрантів і членів їх сімей» (англ. United Nations Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families)⁸⁷, яка з ініціативи ООН була розроблена і прийнята у 1990 р. і чинна з 2003 р. Це договір універсального характеру щодо всіх аспектів захисту всіх трудящих мігрантів та членів їх сімей оскільки відповідає всім основним принципам міжнародного трудового права.

У Конвенції мова йде про повагу до прав людини як трудящого-мігранта і як особистості в їх оплачуваній трудовій діяльності у приймаючій країні через дотримання відповідних законів і процедур. Це стосується як легальних, так нелегальних мігрантів. Конвенція містить низку статей, які закріплюють національний режим для працівників-мігрантів у галузі здійснення трудових, соціальних та інших прав. Так, стаття 25 підтверджує право на рівноправне поводження з трудящим – мігрантом у питаннях винагороди, а також умов праці (понадурочного часу, робочого часу, шонедільного відпочинку, оплачуваних відпусток, безпеки, охорони здоров'я тощо). Рівноправне поводження поширюється й на інші умови зайнятості: мінімального віку зайнятості, обмеження надомної праці тощо.

Положення соціального захисту професійного розвитку міститься також у статті 26, за якою трудящі-мігранти мають право: приймати участь у зборах і заходах профспілок та інших асоціацій, які за законом мають захищати їх економічні, соціальні, культурні інтереси; вступати у будь-які професійні спілки; отримувати від останніх допомогу та підтримку. Те ж саме стосується соціального забезпечення для трудящих мігрантів (ст. 27), отримання будь-якої медичної допомоги (ст. 28), права на навчання дітей

⁸⁷ Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j91

мігрантів (ст. 30), права переводу зароблених коштів і заощаджень (с. 32). На особливий коментар заслуговує ст. 43, за якою закріплене рівне право трудящим мігрантам щодо доступу до навчальних закладів, до служб професійної орієнтації і працевлаштування, до установ професійної підготовки і перепідготовки. Крім того, ст. 56 визначає однаковий (з місцевими працівниками) режим роботи по найму в плані захисту від звільнень, допомоги по безробіттю, доступу до програм громадських робіт тощо.

Ратифікація та приєднання до Конвенції формує правове поле соціального захисту трудових мігрантів у країнах ОЕСР у віці 15 років і старше, які працюють за межами країни свого народження. В період між 2000/2001 и 2010/2011 р.р. зайнятість у країнах ОЕСР збільшилась на 16 млн. осіб міжнародних мігрантів, що склало майже 70% від загального зростання зайнятості в цей період⁸⁸.

У Доповіді Генерального секретаря ООН «Міжнародна міграція і розвиток» вказується, що соціальний захист мігрантів визначається захистом їх трудових прав⁸⁹. Стосовно висококваліфікованих мігрантів, то кількість іммігрантів з вищою освітою у країнах ОЕСР за останні 10 років збільшилась на 70% і в 2010/2011 р. досягла 27 млн. осіб, з яких 30% - це високоосвічені працівники⁹⁰. У згадуваній вище Доповіді з метою збереження інтелектуального потенціалу висококваліфікованих мігрантів рекомендується забезпечити двостороннє визнання ступенів та дипломів на основі міжнародної співпраці.

Щодо кваліфікованих працівників, то захистом їхніх професійних навиків є працевлаштування по спеціальності. Для цього необхідно на основі міжнародної співпраці забезпечити взаємне визнання вчених ступенів, кваліфікації чи атестаційних документів, а також усунення дискримінації за ознакою походження при прийомі на роботу.

У більшому вигравші щодо результативності соціального захисту за професійною ознакою опиняються кваліфіковані спеціалісти, по відношенню до яких здійснюється політика закріплення потрібних працівників в приймаючій країні, що здійснюється через створення місцевим працедавцем умов для розвитку кар'єри, забезпечення достатнього рівня заробітної плати. Умови праці та заробітна плата мають бути ідентичними з винагородою осіб співставних кваліфікацій.

Через величезну тягу до освіти (в період 2000-2015 р.р. кількість студентів вищих навчальних закладів віком 20-24 роки має сягнути 100 млн.

⁸⁸ Мировая миграция в цифрах Совместный доклад Департамента по экономическим и социальным вопросам ООН (ДЭСВ) и ОЭСР для Диалога высокого уровня по миграции и развитию ООН, 3-4 октября 2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/els/mig/RUSSIAN.pdf>

⁸⁹ Доклад Генерального секретаря ООН на 60 сессии Генеральной Ассамблеи по пункту 54 (с) повестки дня «Глобализация и взаимозависимость: международная миграция и развитие». Июнь 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant.shtml

⁹⁰ Мировая миграция в цифрах Совместный доклад Департамента по экономическим и социальным вопросам ООН (ДЭСВ) и ОЭСР для Диалога высокого уровня по миграции и развитию ООН, 3-4 октября 2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/els/mig/RUSSIAN.pdf>

осіб), активізацію академічної мобільності студентів та викладачів зростає важливість соціального захисту власне цієї категорії. В цьому плані важливими є заходи програм Європейського Союзу «Еразмус» (1987 р.), «Еразму Мундус» (2003 р.). Джерелами фінансових коштів на навчання для 60% студентів цих програм були кошти з сімейних бюджетів. Для решти студентів оплата навчання як важливого елементу їхнього соціального захисту здійснювалася установами в країнах походження освітніх мігрантів.

Для того, щоб трудовий мігрант після повернення в свою країну мав роботу як запоруку власного соціального захисту, необхідно створювати умови для розвитку малого і середнього бізнесу. В аспекті сприяння інтеграції мігрантів у приймаючу країну важливим напрямком соціального захисту є рівне поводження і заборона будь-якої дискримінації на ринку праці і в сфері зайнятості, що може бути досягнуто через сприйняття мігрантом цінностей приймаючого суспільства та його культурної самобутності.

На європейському рівні професійні та освітні аспекти соціального захисту мігрантів містяться у Європейській конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів⁹¹. Так, ст. 14 визначає право трудових мігрантів на загальну освіту й професійну підготовку та перепідготовку на рівних з приймаючою стороною умовах, а також право доступу до вищої освіти згідно із загальними правилами і процедурами в приймаючій країні. При цьому пропонувані місцевими роботодавцями програми професійної підготовки та перепідготовки мають відповідати потребам трудящих-мігрантів. Тим самим на міждержавному рівні визначено домовленість щодо захисту на навчання та отримання фахової освіти для трудових мігрантів. Приймаюча сторона сприяє викладанню трудящим-мігрантам і членам їхніх сімей рідною мовою або мовою за вибором. Знання працівників, їхні дипломи, а також попередньо здобуті професійні кваліфікації підлягають визнанню за домовленістю у двосторонньому порядку. Для навчання рідною мовою дітей трудящих-мігрантів, наскільки це практично можливо, здійснюються заходи з організації спеціальних курсів вивчення рідної мови (ст.15).

Щодо умов праці як складової соціального захисту професійного розвитку, то ст. 16 визначає надання трудящим-мігрантам режим, не менш сприятливий, ніж режим для працівників країни перебування відповідно до законодавчих чи адміністративних положень, колективних трудових договорів або звичаїв. При цьому забороняється укладення індивідуальних контрактів, оскільки це може породжувати ситуації відступу від принципу рівності. У разі звільнення працівника з незалежних від нього причин йому надається можливість повторного працевлаштування.

Водночас положення Конвенції поширюються лише на тих громадян держав-учасниць, які мають дозвіл на здійснення оплачуваної діяльності на їх територіях. Тоді як категорія нелегальних мігрантів є соціально

⁹¹ Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів (укр/рос) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_307

незахищеною. За різними оцінками лише третина трудових мігрантів з України мають дозвіл на роботу та письмові трудові контракти з роботодавцями.

Підсумовуючи сказане вище і підтримуючи думку автора⁹², зазначимо, що на європейському рівні законодавство Європейських країн щодо захисту праці мігрантів-іноземців визначає: отримання дозволу на працевлаштування; укладання контракту з роботодавцем; відповідальність роботодавця за нелегальне працевлаштування; ідентичність прав з корінним населенням на працю після працевлаштування; обов'язкове соціальне страхування трудових мігрантів; питання участі у пенсійній системі. Таким чином, на європейському рівні державне регулювання трудовим захистом трудових мігрантів в цілому сприяє захисту професії та відкриває доступ до навчання працівнику-мігранту та членам його сім'ї.

В українській державі на нині правники та практики керуються низкою важливих міжнародно-правових актів у галузі трудової міграції. Передусім це Міжнародна конвенція ООН про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (1990 р.) та Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів (1977 р.), основні статті яких регулюють відносини в сфері освітньо-професійного захисту трудових мігрантів. Щодо першого документу, який в Україні досі не парафровано та не ратифіковано, то його імплементація в національне законодавство підвищить можливості працевлаштування мігрантів з України за кордоном, а отже, рівень соціального захисту професійного розвитку трудових мігрантів, безумовно, зростатиме. Другий документ ратифіковано Законом України у 2007 р.⁹³

Поряд з цим, у практиці захисту трудових мігрантів використовуються положення ряду Конвенцій МОП, а саме: Конвенції МОП № 97 про працівників-мігрантів (1949 р.); Конвенції МОП № 143 про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення (1975 р.); Рекомендації № 86 щодо працівників-мігрантів (1949 р.); Рекомендації № 151 щодо працівників-мігрантів (1975 р.). Варто згадати про ратифікацію Європейської соціальної хартії (2006 р.), яка містить положення щодо працівників мігрантів, проте без визначення конкретних зобов'язань щодо права на захист і допомогу українських трудових мігрантів на території будь-якої іншої приймаючої країни⁹⁴.

Україна на сьогодні має двосторонні міжнародні договори про трудову діяльність і соціальний захист, взаємне працевлаштування чи врегулювання трудової міграції майже з усіма приймаючими українських заробітчани

⁹² Філіпова Н. В. Соціальний захист трудових мігрантів у країнах ЄС та Україні / Н. В. Філіпова // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – № 1 (43). – С. 378-385.

⁹³ Національний звіт щодо застосування положень Європейської конвенції про правовий статус трудящих мігрантів від 24 листопада 1977 року (ратифікована Законом України від 16 березня 2007 року N 755-V) станом на 31 грудня 2011 року [\[Електронний ресурс\]. – Режим доступу : mlsp.kmu.gov.ua/document/147432/zvit.doc](http://mlsp.kmu.gov.ua/document/147432/zvit.doc).

⁹⁴ Трудовий договір з трудящим-мігрантом [\[Електронний ресурс\]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1534122058212/pravo/trudoviy_dogovir_trudyaschim-migrantom#557](http://pidruchniki.com/1534122058212/pravo/trudoviy_dogovir_trudyaschim-migrantom#557)

державами колишнього Союзу та країнами постсоціалістичного табору. Наразі для України є чинними угоди у сфері працевлаштування, укладені з Азербайджаном, Вірменією, Білоруссю, Латвією, Лівією, Росією, Словаччиною, Чехією. У сфері соціального захисту громадян – із Болгарією, Естонією, Іспанією, Латвією, Литвою, Словаччиною, Чехією, Ізраїлем, Угорщиною, низкою інших країн⁹⁵. Відповідно до укладених договорів працівники-мігранти користуються правами і пільгами, які надаються законодавством приймаючої держави. Оплата та умови їх праці визначаються у кожному трудовому контракті відповідно до колективних договорів або законодавства. Працівники мають право на соціальне забезпечення, вирішення спорів відповідно до законодавства приймаючої сторони.

Зважаючи на величезні обсяги трудової еміграції, покращення її регулювання й надалі залишається пріоритетом в міграційній політиці. Дії держави у відповідній сфері мають бути спрямовані, з одного боку, на створення умов для скорочення виїзду на заробітки за кордон та заохочення повернення мігрантів на батьківщину, з другого, на захист прав громадян, які працюють за кордоном, забезпечення більш сприятливих можливостей їхнього працевлаштування у зарубіжних країнах⁹⁶.

В низці інституційних умов (законів, процедур, прав, гарантій, можливостей тощо) соціального захисту трудових мігрантів виняткове зацікавлення має визначення особливостей професійних та освітніх аспектів соціального захисту українських громадян, які мають намір здійснювати та реалізують трудову та освітню діяльність в окремих країнах (додаток 2).

Уточнимо, що поняття «праця за кордоном» - це оплачувана трудова діяльність працівника-іммігранта за кордоном, права якого захищаються законодавством України та держави перебування⁹⁷. Аналогічно «навчання за кордоном», «освітня мобільність», «академічна мобільність» можна розглядати як поняття, які відображають процес освітньої та дослідницької діяльності студентів та дослідників за кордоном, права яких регламентуються українським законодавством, міжнародними та міжуніверситетськими угодами.

З використанням відомостей сайту представництва МОМ в Україні⁹⁸ отримано наступну типологію країн щодо можливості соціального захисту в сфері зайнятості за професією трудових мігрантів та навчання українських освітніх мігрантів в країнах Європи та Азії (табл. 2.5).

Отже, з аналізу інституційних умов щодо здійснення трудової діяльності та навчання в європейських та інших країнах випливає, що важливими

⁹⁵ Зленко А. Особливості української трудової міграції / А. Зленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/osoblivosti-ukrajinskoji-trudovoji-migraci/>

⁹⁶ Чугуєвська М. Проблемні аспекти правового регулювання працевлаштування громадян України за кордоном / М. Чугуєвська // Віче, № 24, грудень 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3439/>

⁹⁷ Про зайнятість населення : Закон України від 5.07.2012 року № 5067-VI // Відомості Верховної Ради, 2013, №24, с. 243.

⁹⁸ MigrantInfo.org.ua. Інформація для мігрантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.migrantinfo.org.ua/>

складовими соціального захисту праці та освіти трудових мігрантів є:

- ознайомлення з достовірною та повною інформацією щодо можливостей працевлаштування, умов праці, розміру оплати, назви та місця знаходження закордонного роботодавця, умов життя та навчання за кордоном (слід орієнтуватися на інформаційно-консультаційні послуги фірм, які працюють у правовому полі та дотримуються вимог чинного законодавства);

- дотримання усіх визначених законодавчими актами процедур, зокрема, вимог щодо наявності дійсного закордонного паспорту, робочої візи, трудової угоди із закордонним роботодавцем, дозволу на роботу (видається органом працевлаштування країни, де особа планує працювати) або дозволу на перебування (видається органами внутрішніх справ або посольством);

- наявність підписаного трудового договору (угоди), що свідчить про легальне працевлаштування, а також про необхідність виконання сформованого переліку домовленостей між роботодавцем і найманим працівником (щодо характеру роботи, умов праці, її оплати, проживання, соціального забезпечення тощо) як правової й економічної гарантії соціального захисту трудового мігранта;

- вибір напрямів підготовки в закордонних закладах, ознайомлення з умовами навчання в закордонних університетах, з програмами міжуніверситетських академічних обмінів для студентів, викладачів, дослідників відповідно до міжнародних угод та угод між вищими навчальними закладами, дослідницькими грантами тощо; інформація про зазначене є у вільному доступі на сайті Міністерства освіти і науки України, українських та зарубіжних освітніх сайтах і порталах, сайті представництва МОМ в Україні тощо;

- дотримання усіх визначених законодавчими актами, міждержавними угодами процедур щодо навчання, зокрема, наявність студентських віз, дозволу на проживання під час навчання, отримання освітніх та дослідницьких стипендій, грантів фондів, компаній та урядів, дозволів на роботу під час навчання;

- визначення фінансового забезпечення навчання, в якому слід орієнтуватися на отримання різноманітних стипендій та грантів для студентів та дослідників, в окремих випадках мати достатні власні (батьківські) фінансові кошти для навчання та проживання;

- участь у програмі страхування для студентів, наприклад, програма «Студент»⁹⁹ дозволяє отримати медичну допомогу на суму до 300 тис. євро, що покриває медичну допомогу не тільки у ситуаціях, де є загроза життю, але й планові звернення до лікаря, повторні консультації, постановку постійних зубних пломб, а також покриває випадки, що сталися під час занять спортом; скористатися нею можуть студенти віком до 28 років включно на термін - від 1 місяця до 1 року.

⁹⁹ PZU : страхування студентів за кордоном [\[Електронний ресурс\]. – Режим доступу : http://osvita.ua/abroad/48101/](http://osvita.ua/abroad/48101/)

- отримання високоякісної освіти і міжнародно визнаного диплому підвищує конкурентоспроможність випускника відомих закордонних вишів при прийомі на роботу до закордонного роботодавця. Наявність постійного місця праці в країні імміграції може гарантувати максимальні шанси на отримання в подальшому посвідки на проживання і громадянства цієї країни.

Таблиця 2.5

Інституційні умови для здійснення трудової та освітньої діяльності трудових мігрантів, в т.ч. українських, за кордоном як запорука соціального захисту їхньої праці (професії) та освіти*

Особливості захисту	Захист професії (праці)								Захист освіти та праці							
	Спеціальна віза /за заявою роботодавця	Дозвіл на роботу	Дозвіл на роботу за заявою від роботодавця/працівника	Дозвіл на проживання з метою працев-ня	Професійна картка, зелена картка	Ділова віза (коротко строкова)	Працевлаштування без дозволу	Програма висококваліфікованих мігрантів для талановитих осіб	Студентська / наукова віза	Дозвіл на проживання з метою навчання	Освітні , дослідницькі стипендії	Дослідницькі гранти	Можливість працевлаштування під час навчання	Дозвіл на роботу під час навчання з неповною зайнятістю	Визнання кваліфікації	Навчання на курсах підвищення кваліфікації і перепідготовки,
Країни																
Австрія			+/-	+		+			+/-	+	+	+				
Великобританія			+/-	+			+	+	+/-		+		+			
Бельгія				+	+/-					+			+	+		
Греція			+/-						+/-	+			+			
Естонія				+						+	+			+	+	+
Ізраїль	-/+	+									+					
Ірландія		+	-/+		-/+				+/-				+			
Іспанія		+		+					+/-		+					
Італія		+													+	+
Литва		+								+						
Нідерланди		+	+/-	+					+/-	+						
Німеччина	+/-	+							+/-		+			+		
Норвегія	/+	+		+							+					
Польща	+/-	+	+						+/-	+			+			
Португалія	+/-		+/-						+/-	+			+			
Росія	+	+									+					
Угорщина	+/-	+									+					
Фінляндія			+/-	+			+		+/-	+	+		+	+		
Франція		+	+/-						-/+		+					
Чехія		+	+/-	+					+/-		+		+			
Швеція	+/-	+		+					+/-	+	+			+		

* Складено автором

Попередньо розглянуті трудові аспекти соціального захисту українських трудових мігрантів стосуються їх легального статусу, тоді як для сфери

нелегальної діяльності є характерним: висока частка працевлаштування трудових мігрантів без належних дозволів; висока частка циркулярних мігрантів (виїжджають на сезонні роботи); відсутність міждержавних угод про соціальне і пенсійне забезпечення з країнами, де зосереджена велика кількість трудових мігрантів; недостатня ефективність імплементації міждержавних угод; неузгодженість українського законодавства та приймаючих країн¹⁰⁰.

Аналітичні оцінки захисту зайнятості та професії українських трудових мігрантів за кордоном.

Для аналітичного підтвердження захисту трудової діяльності за кордоном можна використати результати обстеження¹⁰¹ (у 2010-2012 рр. серед 1181,6 тисяч трудових мігрантів). Як доказ правового захисту праці українських працівників за кордоном є розподіл респондентів у країнах перебування до виїзду за кордон. Зокрема, ті з них, які мали дозвіл на проживання – 38,7%, дозвіл на роботу – 12,8%, тимчасову реєстрацію – 23,7%, туристичну візу – 3,7%, без офіційного статусу – 16,7%, статус не визначено – 4,4%. Останні три категорії трудових мігрантів є найбільш соціально незахищеними, їх частка становить 24,8. Тенденцію соціально захищеності (незахищеності) також підтверджує той факт, що у процесі пошуку роботи використовувався найпоширеніший спосіб пошуку роботи за кордоном – це допомога від друзів, родичів, знайомих – 77,3% опитаних (без використання допомоги офіційних структур). Майже кожен п'ятий заробітчанин (18,8%) надавав перевагу налагодженню безпосереднього контакту з роботодавцем, що свідчить про наявність нелегальних схем працевлаштування і відповідно низький рівень соціального захисту або його відсутність.

В розрізі професійних груп більш як третина трудових мігрантів (39,1%) – це працівників найпростіших професій, наступна за вагою група - кваліфіковані робітники з інструментом (24,7%), менш численною є група працівників сфери торгівлі і послуг – 16,%%, а також професіонали, фахівці, технічні службовці – 10,8% опитаних. Зазначений розподіл за професійними групами підтверджує інституційну вимогу, що зайнятість українських трудових мігрантів за кордоном (т.т. мають роботу) є можливою за умови при відсутності претендентів з місцевого населення для зайняття вільних робочих місць, вільних вакансій.

Щодо збереження своїх професійних навиків на новому місці праці як елемента соціальної захищеності професії (відповідність роботи за кордоном до кваліфікації), то заслуговують на роздуми і висновки наступні результати: працювали згідно отриманої кваліфікації – 28,7% опитаних, в іншій сфері (не за кваліфікацією) – 23,7%, з нижчою кваліфікацією – 5,2%, з вищою

¹⁰⁰ Малиновська О. А. Проблеми соціального захисту українських працівників-мігрантів : Аналітична записка / О. А. Малиновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/catalogue/12/>

¹⁰¹ Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової мірації в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт, МОП, 2013.

кваліфікацією – 2,6%, на роботі без кваліфікації – 39,5%. Також лише 38,0% трудових мігрантів укладають трудову угоду у письмовій формі із закордонними роботодавцями.

Більш предметно можна з'ясувати питання забезпечення соціального захисту трудових мігрантів на основі аналізу пільг, які визначені трудовими договорами між місцевими роботодавцями та українськими працівниками. Так, п'ята частина опитаних (20,8%) мала медичне страхування, менш ніж п'ятій частині (18,7%) надавалася щорічна оплачувана відпустка, 11,2% респондентів мали оплату лікарняного, 2/3 працівників (74,1%) мали щотижневий вихідний день, для 28,3% працівників поширювалася оплата понаднормової роботи, четверта частина працівників (24,7%) мала соціальне страхування і 17% осіб не мало права на жодну пільгу.

Наведені результати обстеження є свідченням того, що чинний тоді правовий статус проживання за кордоном та зайнятості мав ще багато невикористаних резервів для вдосконалення, тобто потребує регулювання. Зрозуміло, поки зазначені проблеми не будуть узгоджені на державному і міждержавному рівнях, належно не будуть врегульовані, то рівень правового, економічного, соціального захисту праці трудових мігрантів залишатиметься без змін, т.т. на низькому рівні.

Аналітичні оцінки захисту учасників освітньої міграції та академічної мобільності.

Як показують результати дослідження (Центр дослідження суспільства на основі даних з міністерств, статистичних відомств і асоціацій університетів різних країн), за період 2008/2009 – 2012/2013 р.р. кількість українських студентів, які виїхали на навчання за кордоном, збільшилась з 21,5 тисяч до 32,6 тисяч осіб¹⁰², у 2013/2014 н.р. цю категорію чисельно репрезентували 46 тис. громадян України¹⁰³. За оцінками, в перспективі до 2020 року кількість молодих європейців віком від 16 до 29 років, що матимуть можливість навчатися за кордоном, має охопити 50% контингенту студентів, молодих дослідників; щороку за кордон мають їхати вчитися 6% всіх студентів університетів та 3,5% студентів професійних шкіл¹⁰⁴, що вказує на зростання в перспективному періоді міграційних переміщень за освітньою та дослідницькою ознакою.

Зростаюча чисельність сегменту освітніх мігрантів потребує з'ясування, наскільки захищеним, безпечним і корисним буде освітнє та наукове життя українців за кордоном, наскільки можливим є працевлаштування під час навчання і по його завершенню в країні, де молода людина планує здобути диплом про вищу освіту і, безумовно, розглянути можливості працевлаштування за отриманим фахом і в результаті навчально-дослідницьких програм.

¹⁰² Онищенко О. Молодежь выбирает Европу / О. Онищенко // Зеркало недели. Украина, 4 февраля 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/EDUCATION/molodezh-vybiraet-evropu_.html

¹⁰³ Стадний Є. За кордоном навчаються 46 тисяч українців / Є. Стадний : [Освіта.уа](http://osvita.ua). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/abroad/46803/>

¹⁰⁴ Making learning mobility an opportunity for all. Report of High Level Expert Forum on Mobility [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/education/doc/2008/mobilityreport_en.pdf

Відповідно до Болонського процесу на європейському континенті створені інституціональні умови для активізації академічного руху студентів, викладачів і дослідників („Європейський простір вищої освіти” і „Європейський простір досліджень”). Відповідно до цього щороку в Україні активізується потік академічних міграцій за кордон в рамках різноманітних академічних обмінів і програм. Так, з метою підвищення рівня теоретичної та практичної підготовки студентів, аспірантів, наукових і науково-педагогічних працівників, проведення авторських досліджень з використанням сучасного обладнання і технологій, опанування новітніми унікальними методами, набуття досвіду здійснення науково-дослідної і викладацької діяльності, забезпечення інформаційного обміну, розширення наукових контактів із зарубіжними науковцями МОН України оголошує конкурси з відбору на навчання студентів і аспірантів та стажування наукових і науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном¹⁰⁵.

Навчання студентів та стажування аспірантів, науково-педагогічних працівників здійснюється за наступними пріоритетними напрямками освіти і науки: природничі науки, хімія, фізика, математичне та комп’ютерне моделювання, інформаційно-комунікаційні технології; інформатика та обчислювальна техніка; розробка корисних копалин; металургія та матеріалознавство; машинобудування та матеріалобробка; енергетика та енергетичне машинобудування; електротехніка та електромеханіка; електроніка; метрологія, вимірювальна техніка та інформаційно-вимірювальні технології; авіаційна та ракетно-космічна техніка; хімічна технологія та інженерія; біотехнологія; будівництво та архітектура; транспорт і транспортна інфраструктура; міжнародні відносини.

МОН України ставить наступні вимоги до допущених до участі у конкурсах осіб¹⁰⁶:

- для студентів державних ВНЗ – це високі результати навчання, досягнення у науково-дослідній роботі, високий рівень володіння англійською або іншою мовами;
- для аспірантів державних ВНЗ – це наявність пріоритетного напрямку тематики досліджень за темою дисертації, публікації за кордоном, патенти, участь у конференціях різних рівнів, добре володіння іноземною мовою;
- для наукових й науково-педагогічних працівників - це робота у ВНЗ на постійній основі, наявність ступеня кандидата наук та стажу наукової роботи не менш ніж три роки, наявність пріоритетного напрямку тематики досліджень, публікації за кордоном, патенти, участь у конференціях різних рівнів, достатній рівень володіння іноземною мовою.

Вказані вимоги, з одного боку, засвідчують, що високий рівень знань, перспективні напрямки підготовки та пріоритетна тематика досліджень,

¹⁰⁵ Питання навчання студентів та аспірантів, стажування наукових і науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном : Постанова Кабінету міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 411 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>

¹⁰⁶ Навчання за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>

високий рівень володіння іноземною мовою; наявність документів, що засвідчують наукові ступені та звання є основою належного (цивілізованого) рівня соціального захисту студентів, аспірантів, науковців за кордоном, адже у процесі освітньої та академічної мобільності залучається найбільш перспективна частина інтелектуального потенціалу українського суспільства.

Крім цього, звернемо увагу ще на дві сучасні тенденції суспільного розвитку, врахування та використання яких може підвищити рівень соціального захисту даної категорії мігрантів.

1. У глобалізованому світі посилюється взаємозалежність та інтеграція країн, суспільств, економік і культур. В повній мірі це відноситься до суб'єктів освітньої мобільності, навчання яких в іншій країні дозволяє не тільки отримати нові знання за перспективними напрямками науки, але й ближче познайомитися з іншою культурою, покращити знання з іноземної мови, отримати досвід міжкультурного спілкування. В переважній більшості українські студенти, дослідники (навчання, стажування) прагнуть використовувати освітні стипендії як трамплін, щоб залишитися на Заході з метою працевлаштування. В останньому випадку ціною, яку доводиться платити більшості освітніх мігрантів за шанс бути впевненим у своєму майбутньому (читай «бути соціально захищеним»), є потреба робити певні кроки інтеграції в культуру приймаючої країни і нове середовище життєдіяльності. Отже, вирішення питань, які стосуються взаємовідносин освітніх мігрантів з місцевою культурою та середовищем життєдіяльності, стає важливою сучасною (глобалізаційною за своєю суттю) умовою та новітнім інтеграційним механізмом соціальної захищеності студентів, аспірантів, науковців за кордоном.

2. Підписання (червень 2014 р.) та ратифікація Верховною Радою та Європейським парламентом (вересень 2014 р.) Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (далі Угоди) відкриває широкий простір співпраці в сфері освіти та мобільності. За Угодою (глава 23) «сторони зобов'язались активізувати співпрацю в галузі вищої освіти ... для реформування й модернізації систем вищої освіти, сприяння конвергенції в галузі вищої освіти в контексті Болонського процесу, підвищення якості та суспільної значущості вищої освіти, активізації співробітництва між вищими навчальними закладами, посилення їх потенціалу, підвищення мобільності студентів і викладачів, зокрема, співпраці в галузі базової освіти з метою полегшення доступу до вищої освіти¹⁰⁷.

Дані табл. 2.6 показують переважно позитивну динаміку зміни кількості українських студентів за кордоном за останні п'ять років, які можна умовно вважати індикатором *наростання маси можливостей українських громадян інтегруватися* в культури різних країн на час навчання та тимчасового працевлаштування.

¹⁰⁷ Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС : наслідки для бізнесу, населення та державного управління. – Київ, 2014 [Електронний ресурс](http://www.eurointegration.com.ua/files/a/2/a2732e1-economic-ied.pdf). – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/files/a/2/a2732e1-economic-ied.pdf>

Таблиця 2.6

Кількість студентів-українців за кордоном (денна форма навчання)
за 2008-2014 р.р., осіб*

	2013- 2014	2008- 2009	2013- 2014 до 2008- 2009		2013- 2014	2008- 2009	2013- 2014 до 2008- 2009
Росія	6029	4236	1,42	Туреччина	360	209	1,72
Польща	15123	2831	5,34	Латвія	233	61	3,82
Німеччина	9212	8557	1,08	Фінляндія	125	114	1,10
Канада	2053	715	2,87	Молдова	164	271	0,61
Чехія	2019	1046	1,93	Білорусь	148	186	0,80
Італія	1894	800	2,37	Нідерланди	111	87	1,28
США	1464	1716	0,85	Бельгія	215	143	1,50
Іспанія	1418	558	2,54	Сербія	8	9	0,89
Франція	1320	1349	0,98	Словенія	41	21	1,95
Австралія	1074	463	2,32	Хорватія	13	3	4,33
Великобританія	1040	535	1,94	Греція	326	196	1,66
Австрія	943	595	1,58	Естонія	117	121	0,97
Угорщина	807	829	0,97	Ірландія	14	13	1,08
Болгарія	463	275	1,68	Литва	170	97	1,75
Швейцарія	397	292	1,36	Словаччина	175	71	2,46
Швеція	139	259	0,54	Грузія	7	9	0,78
				Азербайджан	12	7	1,71

* Складено автором на основі джерела¹⁰⁸

Зростання даного індикатора засвідчує, що в зарубіжних країнах в основному сформовані інституційні умови та виникають нові механізми соціальної захищеності студентів, аспірантів, науковців за кордоном, які стосуються формування і використання людського та соціального капіталів, міжнародної співпраці тощо. При цьому посилюється виконання освітньою та дослідницькою сферами різних функцій: економічної, соціальної, макрополітичної, демографічної, інформаційно-технологічної, міжнародної тощо.

Україна обрала курс на європейську інтеграцію, тому на часі приведення українського законодавства в сфері міграції до європейського рівня. Певні досягнення в цьому плані демонструє Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» (листопад 2015 р, друге читання), прийняття якого зумовлене необхідністю удосконалення механізмів державного регулювання у сфері зовнішньої трудової міграції відповідно до сучасних вимог соціально-економічного розвитку країни, гармонізації міграційного законодавства України з міжнародними правовими нормами. Щодо соціального захисту трудових мігрантів, то цей Закон гарантує додаткові можливості для працевлаштування за кордоном, зокрема, осіб, які тимчасово виконували або виконують роботу за кордоном (трудовах мігрантів), і членів їхніх сімей.

¹⁰⁸ Стадний Є. Кількість студентів-українців за кордоном [\[Електронний ресурс\]](http://www.cedos.org.ua/uk/other/56-women). – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/other/56-women> (20 квітня 2015 р).

Наголос на захисті статусу тимчасової зайнятості трудових мігрантів розширить можливості захисту особи мігранта у професійній сфері.

Зокрема, цій темі присвячена стаття 9, за якою освіта, здобута трудовими мігрантами за кордоном, підтверджується в Україні в порядку визнання і встановлення еквівалентності документів про освіту, а також підтверджуються результати неформального професійного навчання трудових мігрантів та членів їх сімей. Стаття 16 визначає умови працевлаштування мігранта у державі перебування, зокрема, на підставі трудового договору, який регулює трудові відносини між трудовим мігрантом та іноземним роботодавцем (щодо умов праці та її оплати; відрахувань із заробітної плати, тривалості робочого часу та часу відпочинку, строку дії трудового договору і умов його розірвання; надання соціальної та медичної допомоги, здійснення соціального страхування; відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю у разі нещасного випадку на виробництві або тимчасової непрацездатності тощо)¹⁰⁹.

Закон не поширюється на осіб, які здобувають освіту, професійну підготовку й підвищення кваліфікації за кордоном (т.т. на учасників академічної мобільності). Але при цьому з метою реінтеграції в українське суспільство трудових мігрантів Закон надає їм право ознайомлюватися з можливостями повернення в Україну, зокрема, в частині встановлення еквівалентності професійних кваліфікацій, отриманих за кордоном, а також в частині ознайомлення з інформацією про іспити, які необхідно скласти для забезпечення їх офіційного визнання; встановлення еквівалентності освітніх кваліфікацій для надання дітям трудових мігрантів можливості бути прийнятими до школи в той самий клас, який вони відвідували в державі перебування (ст. 14).

Загалом попри забезпечення на державному рівні загальних підходів (працевлаштування, перекваліфікація, соціальні послуги тощо) та активізації дій з боку органів місцевої влади, Державної служби зайнятості та ін., результативність практичної реалізації даного законопроекту залежить від наявності системного плану дій суб'єктів державного управління в цій сфері та забезпечення достатнього фінансування розроблених заходів¹¹⁰.

Отже, сучасні політико-економічні процеси в Європі, підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС засвідчують про посилення тенденції академічної мобільності студентів, дослідників, в межах якої українці, отримавши західні дипломи, мають багато шансів реалізувати (працевлаштувати) себе як за кордоном, так і в Україні. За цих умов можна стверджувати про достатньо високий рівень правового, організаційного та соціально-економічного захисту своєї праці. Разом з тим зазначені тенденції вказують на перенесення акцентів у площину розхроблення оцінок щодо балансування: підвищення рівня соціального захисту освітніх мігрантів та

¹⁰⁹ Про зовнішню трудову міграцію : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55975&pf35401=362348>

¹¹⁰ Доронюк Т. Нормативне регулювання трудової міграції (Ч.1) / Т. Доронюк : CEDOS. Аналітичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/migration>

зниження загрози національній безпеці в частині незворотної втрати людського капіталу української молоді. Тому практичне впровадження низки новел Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» і може дати відповідь на поставлене питання, оскільки пропонує заходи державної політики щодо трудових мігрантів з метою їхньої репатріації на батьківщину.

2.5. Правова культура і соціально-економічна захищеність мігрантів

Забезпечення соціально-економічної захищеності трудових мігрантів здійснюється шляхом дотримання їх прав і свобод щодо особистої свободи, життєвого рівня, рівноправності, праці, розвитку, відтворення, сприятливого середовища проживання відповідно до норм чинного законодавства та міжнародного права. Серед них – Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів, ратифікована Україною у 2007 році, та Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, ратифікована Україною у 2011 році¹¹¹.

Специфіка забезпечення соціально-економічної захищеності трудових мігрантів виникає у зв'язку з особливим їх статусом та схильністю до негативних наслідків міграційних процесів¹¹²:

- по-перше, соціально-економічна захищеність трудових мігрантів ускладнюється загальною проблемністю соціального захисту усього населення, котре залишається в межах країни. Багато країн сьогодні постали перед дилемою загострення протиріч між зростаючою потребою суспільства у розгалуженій, гнучкій, науково обґрунтованій системі соціального захисту та відсутністю не лише відпрацьованих механізмів і принципів, а навіть самої концепції, тобто цілісного уявлення про відповідну систему соціального захисту періоду глибоких ринкових зрушень, яка до того б враховувала національний менталітет¹¹³. За умов недостатнього соціального захисту населення, що постійно проживає в межах країни, увага до дотримання прав і свобод трудових мігрантів послаблюється;

- по-друге, правовий статус трудової міграції часто набуває нелегальних та напівлегальних ознак, через що можливості соціально-економічної захищеності таких осіб значно обмежуються. Особи, що готові і схильні до нелегальної міграції апіорі готові працювати з порушенням норм трудового

¹¹¹ Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 14.11.2008 року: Законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_307; Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 14.11.2008 року : Законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_j82

¹¹² Биль М. М. Правовая культура как важная составная социально-экономической защищенности трудовых мигрантов Украины / М. М. Биль // Миграционные процессы : тренды, вызовы, перспективы : сборник материалов международной научно-практической конференции / под ред. Н. Г. Багаутдиновой, Е. В. Фахрутдиновой. – Казань : Отечество, 2014. – 376 с. – С. 46-52.

¹¹³ Демчак Р.Є. Соціально-економічний захист населення: теоретичний аспект / Р.Є. Демчак // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Вип. 25. – С. 144-150 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tpe/2011_25/Zb25_19.pdf, с. 144.

права, зокрема нормування робочого часу, рівня оплати праці, соціальних відшкодувань тощо;

- по-третє, сегментний розподіл трудових мігрантів з України часто передбачає домінування тут осіб з низьким освітньо-кваліфікаційним рівнем, що слабо орієнтуються в правовому полі, а їхня система цінностей засвідчує готовність працювати на важких, фізично виснажливих робочих місцях з одержанням натомість відповідних матеріальних вигод. При цьому такі особи рідко прагнуть розуміти свої права й обов'язки та вдаються до їх захисту;

- по-четверте, окремі групи трудових мігрантів навпаки відзначаються підвищеним рівнем правової культури або мотивацією до її формування, представляючи собою висококваліфіковані кадри, здебільшого молодь, що відзначається високими трудопотенційними характеристиками.

Таким чином, підвищення соціально-економічної захищеності трудових мігрантів повинно здійснюватись, у першу чергу, через їх розуміння своїх прав та обов'язків. З іншого боку, рівень соціально-економічної захищеності є наслідковим проявом рівня розвитку правової культури населення та законності у державі. Якщо держава не виявляє правових ознак з високим рівнем авторитетності, прозорості та об'єктивності правоохоронної, судової систем, розвитку громадянського суспільства, то передумов для формування достатнього рівня правової культури суспільства немає.

Формування правової культури трудових мігрантів, обґрунтування її значимості та функціональності потребує уточнення загальних підходів до розуміння правової культури як такої. Часто правову культуру розглядають як складову частину загальної культури, як сукупність факторів, що характеризують рівень правосвідомості, правовідносин, досконалості законодавства, організації роботи з його дотримання, стан законності і правопорядку¹¹⁴. Таким чином, звертається увага не лише на внутрішній характер формування рівня правової культури, але й на зовнішні детермінації. Щоправда побутує думка розгляду правової культури лише як форми правосвідомості¹¹⁵. Це доволі обмежений підхід, адже правова культура відображає ступінь досягнень суспільства, його соціальних груп та громадян у сфері регулювання суспільних відносин, що забезпечує верховенство права, тобто панування правових принципів справедливості, гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі та гідності¹¹⁶.

Виходячи із зазначених міркувань різних вчених *правову культуру трудових мігрантів* розглядаємо (в практичному контексті) як систему правових цінностей і знань, що сформовані на основі загальної системи цінностей, вимог правового розвитку суспільств території-донора і території-реципієнта та які проявляються через повсякденну й публічну діяльність.

¹¹⁴ Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5 : П-С. – 2003. – 736 с., с. 37.

¹¹⁵ Венгеров А. Б. Теория государства и права : Учебник / А. Б. Венгеров. – М., 1998. – 312 с.

¹¹⁶ Третяк С. Правове забезпечення правової культури населення як умова створення основ громадянського суспільства / С. Третяк // Право України. – 2005. – №4. – С. 26-28, с. 26.

Схематично змістовна сутність правової культури трудових мігрантів відображено на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Зміст правової культури трудових мігрантів через призму факторних детермінацій і наслідкових проявів*

* Складено автором

Прямий зв'язок рівня правової культури трудових мігрантів та їх соціально-економічної захищеності є очевидним. Оскільки для трудових мігрантів основним міграційним мотивом є прагнення працевлаштування, що часто зумовлено відсутністю можливостей праці на батьківщині взагалі або згідно очікуваних вимог, то рівень правової культури у значній мірі відображається у сфері соціально-трудових відносин. Тут повинні дотримуватись, у першу чергу, права розвитку, гідного рівня життя, а також рівноправності. Оскільки сучасне суспільство характеризується високими проявами гуманізму з визнанням людини як найвищої цінності, можливості використання і розвитку її трудового потенціалу є пріоритетом у створенні умов для її трудової діяльності. *Право розвитку* повинно проявлятися у можливості нагромаджувати, розвивати власні здібності і практичні навички, щодо чого в соціально-трудовій сфері найбільш сприятливі умови. *Право гідного рівня життя* реалізується через високий рівень оплати праці, що повинен відповідати особистісним освітньо-кваліфікаційним характеристикам працівника та не бути нижчим за регламентовані чинним законодавством території-реципієнта вимоги, а також згідно положень дво- і багатосторонніх угод про взаємне працевлаштування, якщо такі підписані між відповідними органами державної влади. *Право рівноправності* для трудових мігрантів є особливо дискусійним та вимагає окремих комплексних досліджень. Така дискусійність здебільшого виникає концептуально в розуміння потреби, економічної й соціальної обґрунтованості залучення трудових мігрантів на ринок праці території-реципієнта взагалі. Відтак право рівноправності за умов легального працевлаштування часто порушується вже

на найвищому законодавчому рівні через відсутність чітких концептуальних засад державної міграційної політики. Ще більше воно порушується на рівні організацій через суб'єктивний чинник.

З поданої змістовної інтерпретації сутності правової культури трудових мігрантів звертаємо увагу на її значимість у контексті недопущення *втрат інвестицій у людський капітал та загальних соціально-демографічних втрат*. Це означає, що дотримання основних прав у системі соціально-економічної захищеності трудових мігрантів має не припускати суб'єктивізму при працевлаштуванні відносно їх особистісних трудовотенційних характеристик – рівня здоров'я, інтелекту, освітньо-кваліфікаційних, психологічних характеристик. Інша річ, коли сам трудовий мігрант у силу низького рівня своєї правової культури та помітних ціннісних деформацій з домінуванням матеріального чинника готові здійснювати трудову діяльність на нелегальних засадах з грубим порушенням норм трудового права. Така готовність здебільшого характерна для мігрантів з країн із незадовільними умовами проживання та практичною відсутністю можливостей зайнятості. Часова пролонгованість низької якості життя змушує таких осіб до працевлаштування на умовах, що не відповідають регламентованим стандартам організації праці. Таке явище є потужним деформатором ціннісних установок населення та веде до зловживань з боку роботодавців, для яких така ситуація є економічно вигідною в частині економіки витрат на персонал.

Для трудових мігрантів з *України* рівень правової культури нажалі продовжує залишатись доволі низьким. У значній мірі це зумовлено загальнодержавними проблемами правового розвитку держави. Правоохоронна та судова системи країни дуже сильно вражені корупційною практикою. Рівень інституційної довіри населення до даних структур практично відсутній (згідно рейтингу, складеного за результатами опитування Інституту соціології НАН України, довіра населення до міліції, судів і прокуратури поступається таким інститутам, як сім'я та родичі, церква і духовенство, колеги, засоби масової інформації, президент та уряд, місцеві органи влади, приватні підприємства, профспілки, благодійні фонди, Верховна Рада України та ін., тобто практично займає останні місця¹¹⁷). З посиленням високої праценадлишковості на регіональних ринках праці явище трудової міграції на часто нелегальних засадах інституціоналізувалось у свідомість громадян як звичне. Особливо це стосується прикордонних регіонів, наближених до кордонів країн Європейського Союзу. Тому потреба підвищення рівня правової культури трудових мігрантів-громадян України залишається надзвичайно актуальною.

Підтвердженням низького рівня правової культури трудових мігрантів з України з їх готовністю працювати у невідповідності до особистісних

¹¹⁷ Кричевська Т. О. Українське суспільство та економіка в соціологічних оцінках рівня довіри : внутрішні виміри та міжкраїнні порівняння / Т. О. Кричевська, О. В. Балюк // Економічна теорія. Науковий журнал. – 2012. – № 1. – С. 50-64, с. 64; Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

трудопотенційних характеристик та з порушенням норм трудового права є *результати експертного опитування*, що проводилось працівниками відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України» під керівництвом д.е.н., проф. Садової У.Я.¹¹⁸. Результати показали, що більше половини (50,7%) респондентів, які працюють за кордоном, мають вищий рівень освіти і вважають, що заслуговують на кращу роботу. Лише 18,7% респондентів вважає, що їх праця за кордоном повністю відповідає рівню освіти. Таким чином, при трудовій міграції з України йдуть колосальні втрати інвестицій у людський капітал. Така тенденція є загрозливою не лише з позиції втрат трудового потенціалу, але й неможливості адаптації досвіду трудової діяльності з доповненням до освітньо-кваліфікаційних характеристик після повернення на Україну.

За умов достатнього рівня правової культури трудових мігрантів їх схильність до трудової діяльності без відповідності освітньо-кваліфікаційним характеристикам була би значно нижчою. Це б проявлялось у прагненні особи до пошуку кращого місця праці з усвідомленням власного права на гідні умови праці, високого рівня життя та розвитку.

Низький рівень правової культури трудових мігрантів з неготовністю захисту своїх прав та деформацією ціннісних орієнтирів доповнює експертна оцінка міграційного законодавства країни-реципієнта. Так, лише 14,7% респондентів зазначили, що їх повністю влаштовує законодавство, через що вони мають відчуття захищеності і це сприяє їх інтеграції в нове середовище. 44,0% респондентів вказали, що законодавство їх влаштовує частково. Таким чином, спостерігається практика ознайомлення трудових мігрантів з правовими нормами приймаючих територій (країн), що зазвичай відбувається через інформаційні потоки у міграційних мережах. Водночас дуже мало задіюються профільні структури для правових консультацій трудових мігрантів. Згідно результатів опитування – лише 10,1% респондентів отримували правову допомогу за кордоном. Це менше, ніж частка осіб, котрі взагалі не звертались по жоден вид допомоги (15,1%). Також лише 10,8% респондентів звертались по інформаційну допомогу. В основному тут домінує потреба в медичній та соціальній допомозі.

Такі результати підтверджують, що трудові мігранти з України не мають потреби та не вважають необхідним дотримуватись своїх прав, пов'язаних із трудовою діяльністю. Знову ж таки проявляється ціннісна деформація з готовністю праці в умовах з часто грубим порушенням норм трудового права. Передумовою цьому є домінуюча причинність трудової міграції з України, яка криється у відсутності роботи (для 11,2% респондентів) та низькій оплаті праці на батьківщині (для 21,9% респондентів).

Підвищення рівня правової культури трудових мігрантів слід здійснювати через зростання їх *інституційної довіри* до профільних

¹¹⁸ Проблеми організації життя та праці українських мігрантів (Західний вектор) / За матеріалами анкетного опитування; відп. ред. У.Я. Садова. – Львів, Інститут регіональних досліджень НАН України, 2014. – 32 с.

структур. Саме через правові громадські організації, представницькі структури органів державної влади України за кордоном має налагоджуватись тісна взаємодія з трудовими мігрантами з метою недопущення порушення їх прав при працевлаштуванні за всіма параметрами організації праці. З результатів опитування, 7,9% респондентів вказало, що їм бракує юридичних знань для захисту своїх прав як трудового мігранта, 6,9% вважає свою працю важкою і виснажливою, 5,3% – несправедливу систему оплати праці (занижений рівень заробітної плати, понаднормова праця без додаткової оплати і т.п.). Саме щодо таких осіб має активізовуватись діяльність профільних правових структур з метою недопущення порушення норм трудового права.

Результати опитування показали відсутність досвіду трудових мігрантів у зверненні до місцевих інституцій з захисту їх прав, громадських організацій, українських посольств та консульств за кордоном. Водночас 31,0% мігрантів зверталось по допомогу до Червоного Хреста і аж 44,8% – до соціальних служб при церквах. Таким чином, потреба правової підтримки у мігрантів проявляється наряду з одержанням інших видів допомоги. Більше того, вона повинна посилюватись, адже, як бачимо, для трудових мігрантів з України характерна ціннісна деформація з готовністю працювати на більш менш прийнятних умовах з одержанням вищої заробітної плати.

Враховуючи результати соціологічного дослідження та окреслені теоретичні конструкції щодо правової культури трудових мігрантів, слід уточнити *пріоритети її підвищення* з метою забезпечення соціально-економічної захищеності досліджуваної категорії осіб. У першу чергу це має бути:

- 1) долання ціннісної деформації трудових мігрантів з виключним домінуванням матеріальних інтересів та готовністю праці з грубим порушенням норм трудового права;
- 2) пониження нелегальних проявів трудової міграції, що апріорі руйнує функціональність правової культури мігранта;
- 3) посилення інституційної довіри трудових мігрантів до профільних правових, громадських структур з можливістю захисту своїх прав, доступом до інформації про їх наявність (регламентованість) та механізми захисту.

Отже, сучасна трудова міграція є звичним явищем і закономірною реакцією на глобалізаційні процеси. Завданням державної міграційної політики постає не стільки її обмеження, скільки нівелювання негативних проявів з оптимізацією позитивних детермінацій. Оскільки найвищою цінністю сучасного суспільства є людина з її знаннями й здібностями, то для створення умов її розвитку територіальна обмеженість є неприпустимою. Водночас часта ціннісна деформація з надмірною орієнтацією на задоволення матеріальних потреб змушує до міграцій з подальшим грубим порушенням норм трудового права. За таких умов позитивні наслідки міграції руйнуються, призводячи натомість до колосальних соціально-демографічних втрат, втрат людського капіталу. У даному контексті актуалізується значимість рівня правової культури трудових мігрантів, їх готовності і

здатності захищати свої права та обов'язки, передумовою чому мають бути їх знання й достатній рівень інституційної довіри до профільних структур. У випадку пониженого рівня правової культури з незнанням регламентованих можливостей зайнятості трудовий мігрант готовий працювати у невідповідних його трудовотенційним характеристикам умовах, що порушує всі принципи сучасного гуманізму.

2.6. Вплив культурних цінностей на розвиток компонентної будови соціально-економічної захищеності мігрантів: у вимірах якості людського потенціалу

Питання культури, механізмів її розвитку та поширення є одним з особливо дискусійних питань сьогодення як серед культурологів, так й серед вчених на міждисциплінарному рівні. Свідченням є різноманіття культурологічних концепцій дослідження цього феномену (еволюціоністська, аксіологічна, антропологічна, формаційна, циклічна, соціологічна та інші), сотні визначень самого поняття культури. Культура здійснює особливий вплив на розвиток економіки і суспільства. Одним з особливо дієвих способів її транспортування виступає міграція, яка у підсумку серед іншого проявляється на якості людського потенціалу. Щоб осмислити вплив культурних цінностей на розвиток компонентної будови соціально-економічної захищеності мігрантів зупинимося на питаннях цивілізаційного зв'язку культури та міграції.

Згідно з теорією історичної типології культур, яка виникла у кінці XIX – на початку XX століття, у світі існує величезне різноманіття культур, що ув'язує культуру насамперед з мешканцями певної території, представниками етносу, народу, нації. Представниками цієї теорії були Н. Я. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі, П. Сорокін.

Культурна діяльність як діяльність по створенню нових культурних цінностей або розвитку існуючих може бути чотирьох видів: релігійна, духовна, політична, суспільно-економічна. На думку О. Шпенглера у кожній культурі превалує певний тип діяльності. Наприклад, у західно-європейській культурній практиці превалювала промислово-технічна діяльність, тобто діяльність зі створення матеріальних цінностей, яка пріоритетно розвивала господарську культуру. У деяких східних культурах домінує релігійна діяльність, що відповідно зміщує акценти у культурі на цінності, норми, звичаї релігійного характеру.

Традиційно розрізняють дві форми культури: матеріальну і духовну. Сучасні дослідження інколи додають до цього ще соціальну і фізичну форми. Культура матеріалізується у побуті – у звичаях, традиціях, у діяльності – у формах і способах ведення господарства, у соціальних взаємодіях – в системі норм права, засобах комунікацій, зрештою у духовній сфері – у релігійних обрядах, проведенні дозвілля, мистецтві тощо.

Водночас у залежності від носіїв виділяють культуру етносу, національну, субкультуру, культуру еліт тощо. Відчуття самоідентифікації і приналежності до певної культурної спільноти є фундаментом національної культури, особливі риси якої проявляються при порівнянні якостей одного етносу з іншим. Більше того культура загалом, в тому числі її матеріальна форма, є одночасно найвищим критерієм оцінки розвитку соціуму і чинником якісного розвитку структур середовища існування. У цьому проявляється зовнішня сторона культури. Внутрішня складова стосується світу людини, її цінностей, переконань, вірувань, рівня розвитку потреб та інтересів, норм поведінки, світосприйняття. Відповідність внутрішнього світу людини зовнішньому розвитку середовища у культурному вимірі створює позитивні передумови для прирощення *якості людського потенціалу, під яким розуміємо об'єктивно обумовлені характеристики відтворення усіх структур людини у системній гармонії*.

Господарство відображає систему суспільних взаємовідносин з приводу відтворення умов життєдіяльності та задоволення потреб людини. Спосіб ведення господарства визначається насамперед природньо-географічними, історично-екістичними умовами, а також соціально-економічним рівнем розвитку суспільства. Разом з тим, наведеним не обмежується специфіка ведення господарства у різних просторово-часових вимірах. Окрім цілком матеріальних об'єктивних чинників, як доступ до природніх ресурсів чи рівень розвитку виробничих відносин, на економіку впливають і сформовані упродовж сторіч звичаї народу, пріоритетні сфери зайнятості, ставлення до праці та до ресурсу часу, мораль та багато інших нематеріальних чинників. Більше того, господарська культура як надбання тривалого усталеного способу ведення домогосподарства поступово закріплюється у генокодї нації. За висловом А. Свідзинського: «... є факт незнищенності українського духу, широкий і міцний вплив української культури – людяної, щедрої, здорової, життєдайної; культури, яка зберегла глибокий зв'язок з природними силами, землею, космосом. ... Завдяки щасливому генотипові, який містить творчі потенції широкого спектра, в Україні відтворюються нові потужні сили для діяльності в усіх потрібних для суспільства сферах»¹¹⁹.

Господарська культура є частиною матеріальної форми культури і характеризує притаманні спільноті (етносу, нації, людству) форми, способи (технології) ведення господарства, характер праці, методи організації праці, колективної трудової діяльності. Господарська культура як і будь-яка інша культура формується тривалий час і цей процес є безперервним, доки існує суб'єкт культури.

Таким чином, *національна господарська культура визначається як система цінностей, норм, що перебувають у процесі постійного творення та ретрансляції, і формується представниками державотворчого етносу на основі його національно-культурної ідентичності, відрізняє її від інших*

¹¹⁹Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури / А. В. Свідзинський . – Луцьк, 2008. – 696 с. – С. 405.

етнічних груп, і знаходить свій вираз у способах діяльності та її результатах у сфері матеріального виробництва.

Господарська культура є продуктом соціуму, тому формується тільки у процесі взаємодії одиниць соціуму, якими є особи, домогосподарства, підприємства та підприємці. Тому господарська культура створюється системною взаємодією і підпорядковується синергетичним принципам. Усі інші чинники, що впливають на господарську культуру (нормативне поле, стан економіки, екотичні системи, природні ресурси та інше) мають об'єктивний характер і відіграють роль умов розвитку системи, що в певний момент можуть зумовити вибір нею тих чи інших сценаріїв розвитку, але не можуть вирішальним чином вплинути на її існування. Можливості розвитку системи закладені у ній самій.

Культура як результат постійної духовно-інтелектуальної взаємодії соціуму є частиною ноосфери, тому правомірно розглядати її як особливу форму енергетичного та інформаційного обміну на вищих рівнях динамічної ієрархії. Частиною усієї культури є господарська культура, тому це твердження стосується і її.

Суб'єктами формування національної господарської культури є усі елементи системи, тобто усі носії культури. Цілісність системи забезпечується завдяки процесам обміну енергією та інформацією. Доки існує обмін, доти існує відкрита система. Отже, приналежність мігранта до системи національної господарської культури при умові відкритості цієї системи уже створює підґрунтя до формування його захищеності. При цьому єднання людей, на думку А. Свідзинського повинне відбуватись на основі спільних духовних цінностей, а не матеріального виробництва, що цілком відповідає поняттю культури.

На необхідність врахування культурних чинників в економіці українські мислителі звертали увагу ще у XVII столітті. Так, за твердженням Феофана Прокоповича предметом вивчення економіки є господарські звичаї на рівні родини чи маєтку, тому критерієм ефективності економіки є досягнення суспільного блага, а відтак – щастя¹²⁰. Більше того, Ф. Прокопович вважав економіку частиною етики.

Розгорнуті дослідження ролі господарської культури у формуванні різних аспектів соціально-економічного життя знаходимо також у пізніших працях вітчизняних учених. Зокрема, М. Зібер зазначав, що для українців є характерним визнання землеробської праці єдиним джерелом багатства. При цьому, реалізуючи міждисциплінарний підхід до вивчення економічних явищ, на основі узагальнення величезного фактичного матеріалу довів, з однієї сторони, історичну схожість економічного розвитку різних народів, а з другої сторони, варіативність становлення їх економічних систем у залежності від етнографічних, соціально-психологічних, культурологічних, гендерних особливостей суспільств. Також М. Бунге науково обґрунтовував

¹²⁰Прокопович Ф. Етика / Феофан Прокопович // Філософські твори. У 3-х т. – К. : Наук. думка, 1979-1981. – Том 2. Логіка. Натурфілософія або фізика. Етика. – 1980. – С. 503-514.

пріоритетність приватно-індивідуальних форм ведення господарства, О. Русов наголошував на значному впливі традицій на форми ведення господарства.

Значним у контексті досліджуваної тематики є доробок українського історика, публіциста, письменника Ю. Липи, який багато праць («Призначення України», «Українська раса» та інші) присвятив дослідженню українського національного характеру у його історичній обумовленості. Еволюція українського національного характеру, зокрема у частині ведення господарства, базувалась на трьох складових традиціях –еллінській, готичній та трипільській. У результаті сформувався тип українського господаря – хлібороба, індивідуаліста з практичним мисленням, обережного і терплячого. Такий набір рис зумовив, зокрема, превалювання родинного укладу, а також виняткову роль жінки-матері у господарстві українців. Жіноче начало формує установки до осідлості та родинної єдності. Отже, розвиваючи думки Ю. Липи, у випадку міграції українцю особливо важливо відчувати єдність з родиною, що й формує поле соціально-економічної захищеності у його свідомості. Разом з тим, в національному характері є схильність до об'єднання, що, за дослідженнями інших вітчизняних учених минулої доби, в господарській культурі знайшло вираз у поширенні кооперативного руху. Такі ідеї ученого, звичайно, не були проєктовані на проблеми соціально-економічної захищеності особи, але дають багатий ґрунт для розвитку культурологічної концепції поведінки українця у глобалізованому світі для пристосування його до зовнішніх умов без втрати національної ідентичності й створення високого рівня безпеки. При цьому Ю. Липа наголошував на окремішності української нації у європейському вимірі, на її виключну роль у майбутньому геопросторовому розвитку.

У контексті дослідження тематики національної господарської культури, слід відзначити численні дослідження українських економістів як минулого, так і сучасності про схильність українців до кооперативних форм ведення господарства. Такі ціннісні установки слід враховувати при розробці заходів забезпечення соціально-економічної захищеності особи.

Про значення ціннісного підходу до формування якості людського потенціалу та соціальної захищеності мігрантів свідчать й інші напрацювання мислителів минулого та сучасного. Так залежність економічного розвитку нації, народу і домінуючої в суспільстві ідеології описав у 1905 році відомий соціолог Макс Вебер у праці «Протестантська етика і дух капіталізму», де розкрив соціальні причини виникнення та стійкого розвитку капіталізму. Теорія базується на дослідженнях залежності між релігійними переконаннями та добробутом населення. М. Вебер встановив, що більшість заможних верств населення Німеччини на зламі століть (XIX та XX-го) сповідують протестантство. Така залежність визначається не тільки поширеністю цієї релігії у відповідних верствах населення, але й притаманній протестантам «раціональності» мислення.

Ця ідея залежності економічного розвитку соціуму від системи цінностей, в тому числі й релігійних, звучить уже через більш ніж століття у

статті львівського історика Ярослава Грицака «Хто такі українці і чого вони хочуть?»¹²¹. У статті автор доводить свою думку про те, що основою майбутнього економічного розвитку України є система цінностей українців, яка характеризується трьома основними рисами: релігійністю, наявністю комуністичної та імперської спадщини. І якщо перший є рушієм цивілізаційного розвитку (західнохристиянські суспільства, зокрема протестанти мають більше шансів на заможність), то останні два – це гальма поступу. Тому, зважаючи на те, що ми маємо зараз, перспективи українського суспільства є невтішні, оскільки всі три чинники не найкращі, адже більшість населення України сповідує східнохристиянську релігію. Однак така ситуація, на переконання автора, не вирок, – є безліч прикладів. у тому числі і в модерному світі, коли економічна відсталість слугувала потужним рушієм розвитку країни лише при наявності двох умов – політичної волі та суспільної готовності до змін цінностей. Висота стрибка «... залежить ... від матеріалу. Цим матеріалом ... є наші цінності: те, у що ми віримо, що для нас дороге, на що ми готові пожертвувати свій час, гроші, здоров'я, а за потреби навіть наше життя...»¹²².

Національна культура ретранслюється і, як феномен, що перебуває у постійному розвитку, твориться усіма представниками етносу. Завдяки розгалуженій діаспорі українська культура вийшла поза межі простору проживання материнського соціуму, держави, включилася у глобальну соціокультурну систему. Вищий рівень взаємодії елементів системи дозволяє очікувати формування нової якості національної культури, що містить інформацію про минуле, але й, згідно з принципами синергетики, народжує нові стани, самоорганізовується у системи вищого порядку. Це означає, що людський потенціал діаспори чи міграційної спільноти в умовах різних приймаючих суспільств може розвиватися за відмінними сценаріями, однак безперечним є створення нової якості на вищих рівнях самоорганізації за ієрархією аж до ноосфери.

Міграція українців має низку специфічних особливостей. Виділяють чотири хвилі новітніх міграційних рухів українців: кінець XIX – початок XX століття – здебільшого економічного характеру, період між двома світовими війнами, а також після другої світової війни (друга і третя хвилі) – переважали політичні мотиви, після здобуття Україною незалежності у 1991 році – знову економічні причини. Розуміння превалюючих причин еміграції потрібне для усвідомлення специфіки культури, що формувалась в осередках оселення емігрантів у світі. Економічні мотиви спонукають, як правило, емігрувати людей, що не мають роботи чи заробітку, однак відрізняються активністю, схильністю до прийняття ризику, відповідальністю за свою долю та долю родини, прагненням самореалізуватися. На особливості еміграції з економічних причин вказував І. Франко, наголошуючи, що часто виїжджають не найбідніші, а ті, що

¹²¹Грицак Я. Хто такі українці і чого вони хочуть? / Я. Грицак // Науково-методичний часопис з історичної та громадянської освіти «Доба». – 2011. - №1. – С.6-15.

¹²²Там же, с. 15.

прагнуть «свободи», кращої долі для дітей. Очевидно, що такі особи залишаються носіями національної культури і в умовах еміграції. Зрозуміло, що у ще більшій мірі це стосується вимушених емігрантів з політичних причин в умовах становлення чужоземного тоталітаризму. Здебільшого ці особи – провідники боротьби за волю України, політичні діячі, вчені, митці. Таким чином, причини еміграції сприяли утворенню осередків діаспори та збереженню національної культури в умовах помірної асиміляції у приймаючу спільноту. Про це свідчать дослідження Ю. Бачинського («Українська імміграція в З'єднаних Державах Америки», 1914), де автор досліджує життя українських емігрантів у США та збереження ними національних традицій.

Серед сучасних досліджень заслуговує на увагу новітня концепція самоорганізації соціокультурологічного впливу української діаспори¹²³, базована на принципах синергетики як наднаукової методології розвитку систем. У даному дослідженні роль діаспор, що самоорганізуються, дуже широка – від культурологічних функцій, збереження ідентичності, культурного впливу на приймаючий соціум до націєтворчих. Такий підхід цілком відповідає ноосферній концепції, оскільки розглядає системний саморозвиток культури, в тому числі й господарської, у глобальному вимірі.

Творення українських діаспор у всьому світі (Бразилія, Аргентина, США, Канада, Австралія, майже усі європейські країни) за рахунок часто найкращих представників українського народу мало вирішальну роль у творенні української державності, продовженні традицій української наукової думки, збереженні національної ідентичності у релігійному, господарському, побутовому житті. Такі обставини дозволили українським діаспорам не лишитися осторонь, а навпаки, прийняти діяльну участь у збереженні етнічно-культурної складової якості людського потенціалу України. Постає закономірне запитання як «працює» діаспорний механізм на розвиток соціально-економічної захищеності новоприбулих мігрантів.

Соціально-економічна захищеність особи (мігранта) – це стан умов, які створюють певний рівень соціально-економічної безпеки і уможливають реалізацію особою своїх потреб, інтересів, створюють певний рівень соціальних гарантій і свобод. Водночас соціально-економічна захищеність мігранта формується як сприйняття особою оточуючого середовища, що містить більший чи менший рівень загроз, ризиків. Тому соціально-економічна захищеність містить у собі суб'єкт-об'єктну взаємодію, оскільки включає як конкретні умови середовища, так і сприйняття особою цих умов.

Відповідно до вищенаведених результатів дослідження соціально-економічна захищеність мігрантів деталізується за кількома базовими параметрами безпеки особи-мігранта. До них відносяться:

- захищеність рівноправності;
- захищеність особистої свободи;

¹²³Біль М. М. Фактори самоорганізації трудових мігрантів у площині соціокультурологічних наслідків міграції / М. М. Біль // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С. 92-97, с. 95.

- захищеність розвитку;
- захищеність роботи;
- захищеність життєвого рівня;
- захищеність відтворення;
- захищеність навколишнього природного і соціального середовища.

Кожний із блоків соціально-економічної захищеності особи формується і регулюється на певному рівні у результаті взаємодії багатьох чинників та інструментів, при цьому значне місце належить культурі, зокрема господарській (рис.2.4). Оскільки складно відокремити різні сфери життя людини одна від одної, деякі цінності і норми можуть впливати на формування водночас кількох блоків соціально-економічної захищеності особи у більшій чи меншій мірі.

Взаємодія мігранта із приймаючим соціумом у частині соціокультурної адаптації (акультурації) може відбуватися за кількома моделями:

- інтеграція;
- асиміляція;
- сепарація / сегрегація;
- маргіналізація¹²⁴.

У залежності від моделі поведінки мігранта та готовності його сприймати культуру приймаючого соціуму, а також підтримувати зв'язки із суспільством можливе повне відгородження мігранта від оточуючого соціокультурного середовища або ж повне поглинання ним із відчуженням від власної культури. При цьому важливу роль відіграє близькість походження культур, а також відмінність у рівнях розвитку культур.

Таким чином, підсумовуючи можна прийти до висновку, що існує доволі потужний вплив культурних цінностей на розвиток компонентної будови соціально-економічної захищеності мігрантів. Його варто досліджувати у координатах рівня та якості людського потенціалу даної категорії осіб. При цьому важливо усвідомлювати, що формування соціально-економічної захищеності особи-мігранта з допомогою механізмів національної господарської культури відбувається з використанням двох груп чинників, а саме: подібності / відмінності національних господарських культур особи –мігранта та приймаючого соціуму та прийнятої мігрантом моделі соціокультурної адаптації (акультурації) до оточуючого середовища.

¹²⁴Моніторинг соціокультурних виявів міграції в умовах євроінтеграційних процесів України : регіональний аспект : Методичні рекомендації [Текст] / [редкол. : д.е.н., проф. Садова У. Я., к. ф.-м. н., доц. Олісевич М. О. , к.е.н. Риндзак О. Т., к.е.н. Андрусишин Н. І.] НАН України ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього». – Львів, 2015. – 54 с., с. 12.

Рис.2.4. Формування соціально-економічної захищеності особи механізмами національної господарської культури

Конкретизуючи усе викладене вище на питанні господарської культури та її ролі у формуванні соціальної захищеності мігранта у контексті збереження якості людського потенціалу, слід відзначити, що така захищеність може забезпечуватися кількома групами інструментів:

- правові (удосконалення міжнародного законодавства у частині підвищення захищеності мігрантів, підписання міждержавних договорів щодо захисту прав і свобод мігрантів, забезпечення легальності працевлаштування та інше);

- економічні (формування сприятливого внутрішнього ринку праці, створення умов для ведення підприємницької діяльності на батьківщині, зняття бар'єрів щодо переказу коштів з різною метою у правовому полі, врегулювання питань соціального страхування осіб-мігрантів);

- соціальні (забезпечення адаптації мігрантів у соціальний простір приймаючої країни, забезпечення ефективних соціальних комунікацій серед спільноти мігрантів та з іншими спільнотами, інше);

- культурні (забезпечення самопочуття та об'єктивних умов «включення» у звичайний культурний простір у діаспорі та підтримка відчуття приналежності до материнської культури, адаптація до нового культурного простору, самоорганізація діаспор, збереження традицій, звичаїв, інших проявів національної самоідентифікації).

Однак наведений інструментарій проектує конкретні різнопланові комплексні заходи підвищення соціально-економічної захищеності особи-мігранта на прикладну площину. Якщо ж концептуалізувати питання соціально-економічної захищеності як елемента творення якості людського потенціалу, то досягнення цієї мети має бути узагальнене в ідеологію, яка базується на основних ціннісних постулатах українців у частині господарської культури. Індивідуалізм підприємництва та схильність до кооперативної праці – ті засадничі ідеї, які у культурологічному плані допоможуть підвищити соціально-економічну захищеність особи. Для українця ці цінності є геокультурними кодами, які мають енергетичне наповнення, містять начала самоорганізації і можуть бути активізованими у сприятливих умовах.

РОЗДІЛ 3. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ МІГРАНТІВ

3.1. Соціозахисна роль міграції у збереженні демовітворювального потенціалу регіону

Міграція як органічна складова демографічного відтворення мешканців тієї чи іншої територіальної суспільної системи (ТСС) відіграє важливу стабілізаційну роль у розвитку будь-якої держави та її регіонів. Проте, далеко не завжди процес демовітворення самих мігрантів є соціально-економічно захищеним¹²⁵. Це твердження є справедливим України, яка опинившись в епіцентрі значних міграційних переміщень населення, нині потерпає від інтенсивності та географічної спрямованості міграційних потоків, асиміляції культурних цінностей, втрати демовітворювального та працересурсного потенціалу. Особливо показовими вказані негаразди є на рівні окремих регіонів, перш за усе, тих, котрі географічно наближені до кордонів з іншими державами.

Зупинимось детальніше на висвітленні даних питань на прикладі Львівської області, яка з певною мірою умовності повторює модель ситуації, що притаманна іншим регіонам України. Так, аналіз ретроспективних трендів соціально-економічних показників свідчать, що у регіоні внаслідок важкої економічної ситуації й потужної еміграції робочої сили, тривалий час спостерігається депопуляція та постаріння населення. Починаючи з 1994 року кількість населення на Львівщині постійно скорочувалася й на даний час зменшилась на 218 тис. осіб або 8%. Наростанню темпу депопуляційних процесів сприяли як від'ємний природний, так і механічний або міграційний відтоки населення. За рахунок першого чинника кількість населення зменшилась за роки незалежності на 102,9 тис. осіб, а за рахунок другого – на 115,1 тис. осіб. Цікаво, що такий стан справ у демографічній ситуації став наслідком майже однакової сили впливу як природних, так і міграційних процесів (між міграційними і природними процесами існує тісний зв'язок). Активні еміграційні настрої населення призводять до вимивання репродуктивно активного населення та до погіршення показників народжуваності і смертності в недалекій перспективі. Як наслідок - до загострення демографічних проблем.

У 2014 році, внаслідок анексії Криму та військових дій на Сході України, суттєвих змін зазнала етнічна структура мешканців Львівської області. Для прикладу, вимушено переміщені особи не лише реалізують на даний час свої соціозахисні потреби доволі точково, але й логічно намагаються формувати певні осередки життя та праці. Так, у Львові в 2015 році кримськотатарська релігійна громада за підтримки громадських

¹²⁵ Так, в 1990-ті роки близько 90% загального приросту населення в Європі було отримано за рахунок чистої міграції, в США – 40%, в Австралії – 50%. Подано за: Глазунова С. Социальная помощь мигрантам, находящимся на территории Российской Федерации, и некоторым категориям российских граждан :Справочно-методическое пособие / С. Глазунова. – Санкт Петербург, 2009 г. – 185 с.

організацій відкрила мусульманський центр «Іхсан», куди можуть приходити, в першу чергу на молитву, всі мусульмани, а серед них і кримські татари. Інша річ, коли йдеться про мігрантів з інших країн, які теж хочуть ідентифікуватися з врахуванням етнічної ознаки. Аналіз статистичних даних за 2012-2014 рр. підтверджує тезу про те, що структурний розподіл іммігрантів за країнами походження неоднорідний. В 2012-2014 рр. у Львівську область традиційно найбільше прибувало мігрантів з країн близького зарубіжжя. Це здебільшого держави, які територіально межують з Україною та країни пострадянського простору. З цих країн щороку прибувало близько половини всіх міждержавних мігрантів (рис. 3.1).

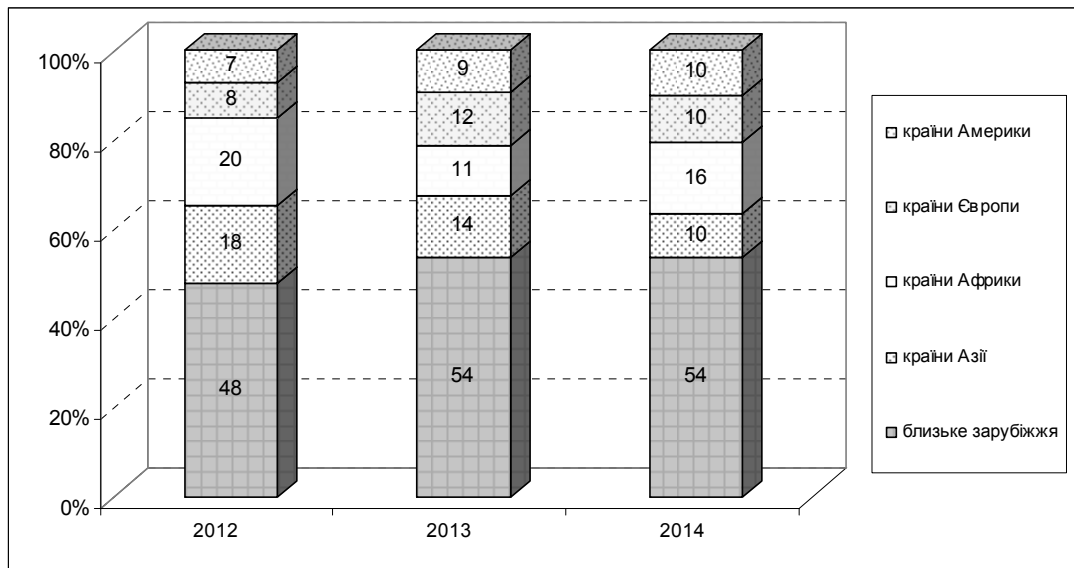

Рис. 3.1. Структурний розподіл іммігрантів за країнами походження в Львівській області у 2012-2014 рр., %*

* Складено автором на основі даних¹²⁶

Більше двох третин обстежених за походженням є мігрантами з Польщі та Російської Федерації (рис. 3.2), що говорить про тісні контакти населення Львівської області з даними державами.

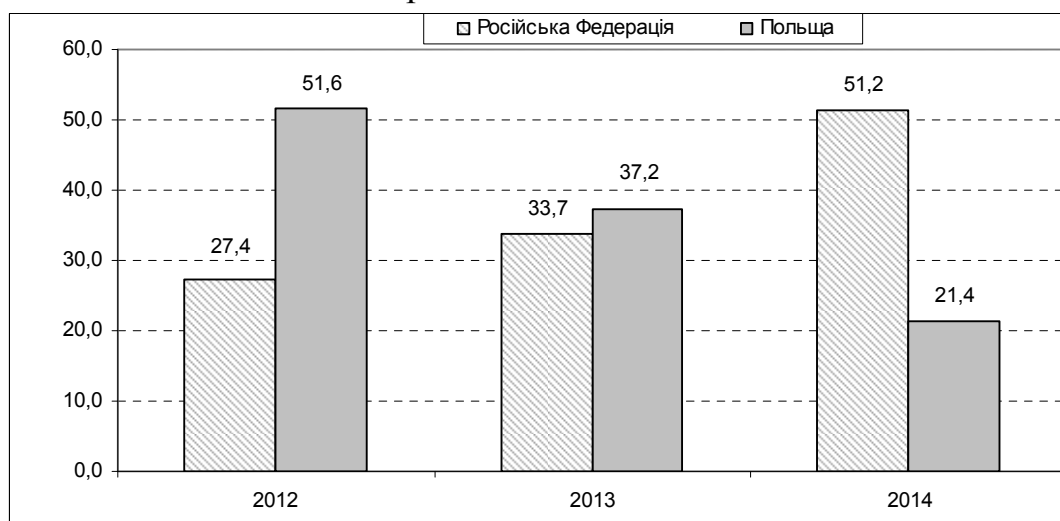

Рис. 3.2. Частка мігрантів, які прибули з країн близького зарубіжжя у Львівську область в 2012-2014 рр, %*

¹²⁶ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

* Складено автором на основі даних¹²⁷

Без сумніву, із загостренням військово-політичної ситуації між Україною та РФ у структурі міграційних потоків Львівської області з країнами близького зарубіжжя відбулись значні структурні деформації. Так, у 2014 році порівняно з 2012 роком на 70% зменшилась еміграція до Російської Федерації, в той час як рівень імміграції зріс практично удвічі. Водночас із погіршенням матеріального добробуту мешканців Львівщини теж кардинально змінилась інтенсивність міграційних потоків в сторону Польщі. За останні три роки кількість прибулих осіб зменшилась практично на дві третини, в той час як рівень еміграції в цю державу зріс удвічі (рис. 3.6).

Близько третини всіх іммігрантів припадає на країни Азії та Африки. Трійка лідерів серед азійських держав: Китай, Сирія та Ліван (рис. 3.3). Загалом з Азії до Львівської області у 2012-2014 рр. приїхало більше 750 осіб. З них четверта частина припадає на Китай, а кожен десятий мігрант – з Сирії чи Лівану.

Серед африканських країн лідерами виступають Марокко, Нігерія та Єгипет (рис. 3.4). Сумарно з даного континенту прибуло на Львівщину близько 850 осіб у 2012-2014 рр. Розподіл міжнародних мігрантів за віком показав, що більше третини серед них – студентська молодь у віці 17-25 років, яка прибуває на Львівщину очевидно з освітньою метою для здобуття нових навичок і вмінь та їх можливої імплементації на Батьківщині. Все вищесказане свідчить про те, що Україна як і Львівщина перетворюється на сьогоднішній день на освітній центр для населення з країн третього світу, а тому питання їх соціального захисту стає ще більш актуальним.

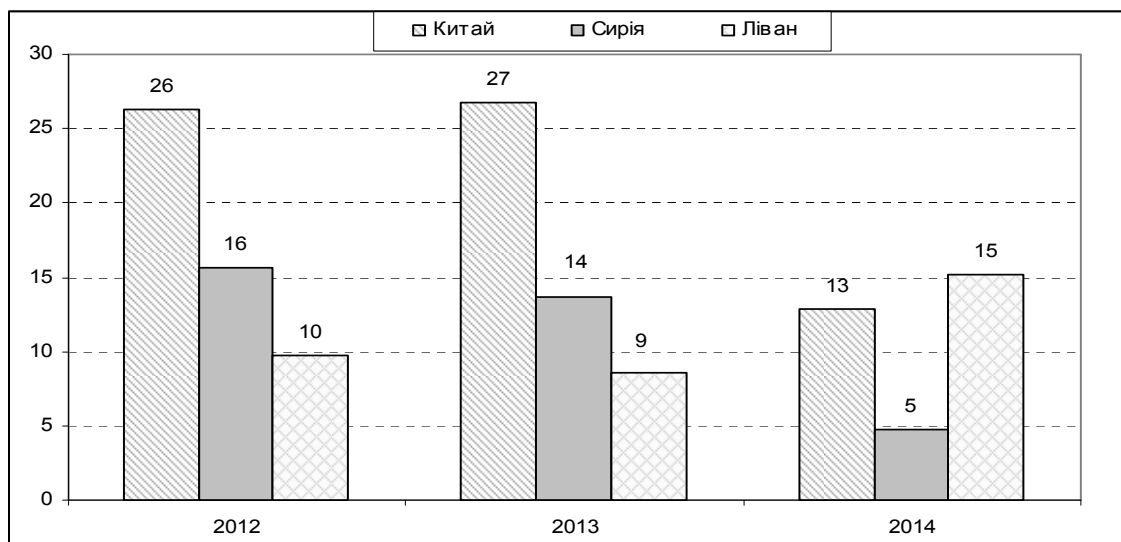

Рис. 3.3. Частка мігрантів, які прибули з країн Азії у Львівську область в 2012-2014 рр, %*

* Складено автором на основі даних¹²⁸

¹²⁷ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

¹²⁸ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

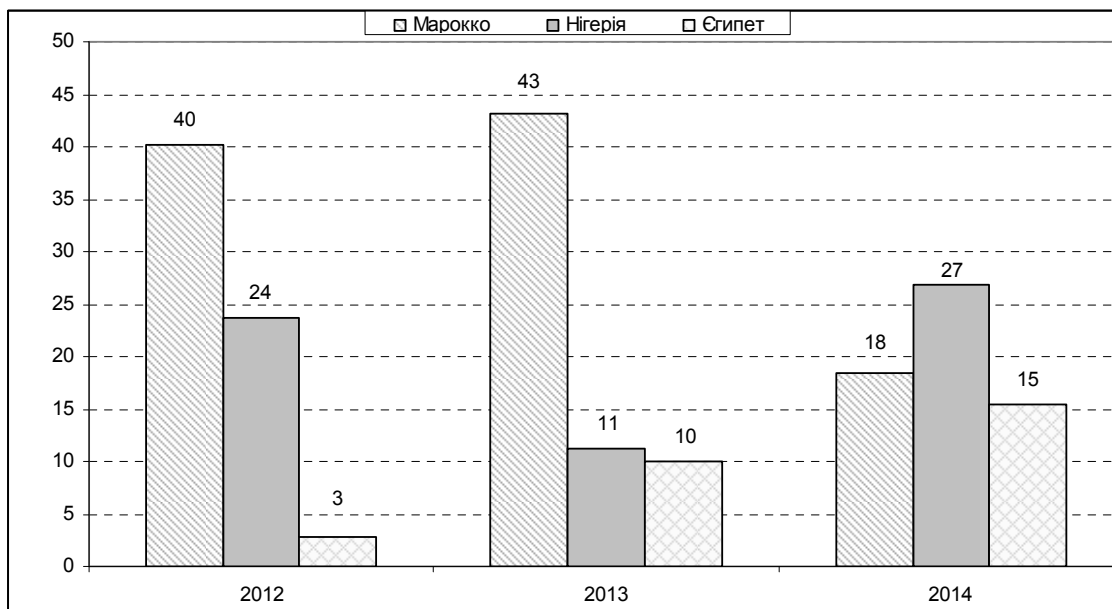

Рис. 3.4. Частка мігрантів, які прибули з країн Африки у Львівську область в 2012-2014 рр, %*

* Складено автором на основі даних¹²⁹

Структурний розподіл емігрантів за країнами походження в Львівській області теж неоднорідний, але дещо відмінний від аналогічного розподілу іммігрантів (рис. 3.5).

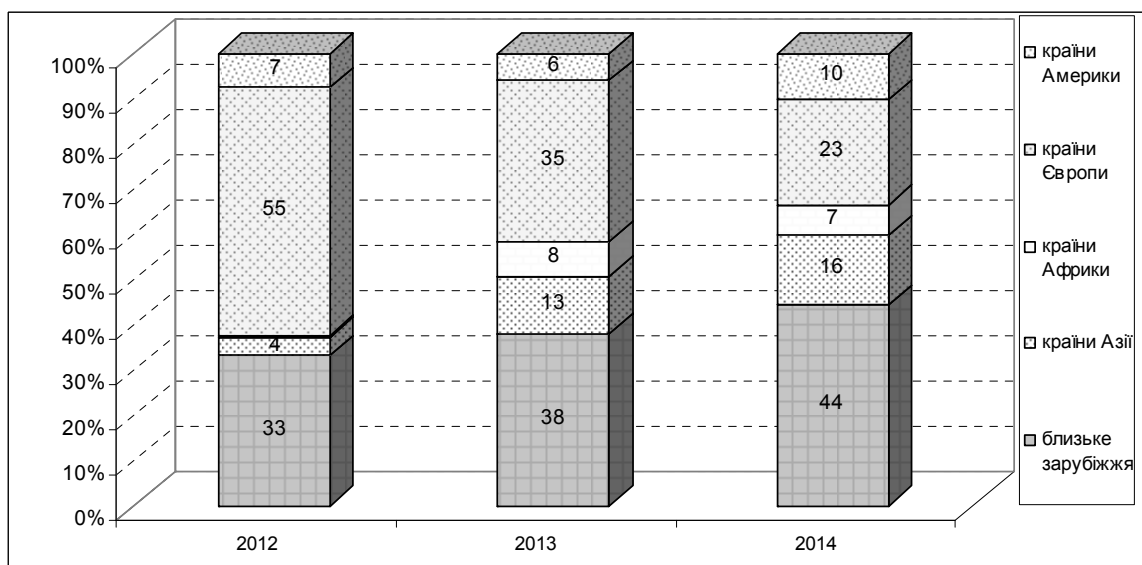

Рис. 3.5. Структурний розподіл емігрантів за країнами походження в Львівській області у 2012-2014 рр., %*

* Складено автором на основі даних¹³⁰

Зовсім не користуються попитом серед мігрантів Львівщини країни Африки. До Азії та американського континенту прагне виїхати в середньому кожен десятий емігрант. Міграційні бажання мешканців області в основному спрямовані на країни з розвинутою економікою в близькому зарубіжжі та

¹²⁹ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

¹³⁰ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

Європі. В дані територіальні суспільні системи у 2012-2014 рр. виїжджало близько трьох четвертих всіх емігрантів.

Серед країн близького зарубіжжя варто відмітити Польщу і Російську Федерацію, адже на ці дві країни припадає близько 80% всіх випадків міграційних подій (рис. 3.6).

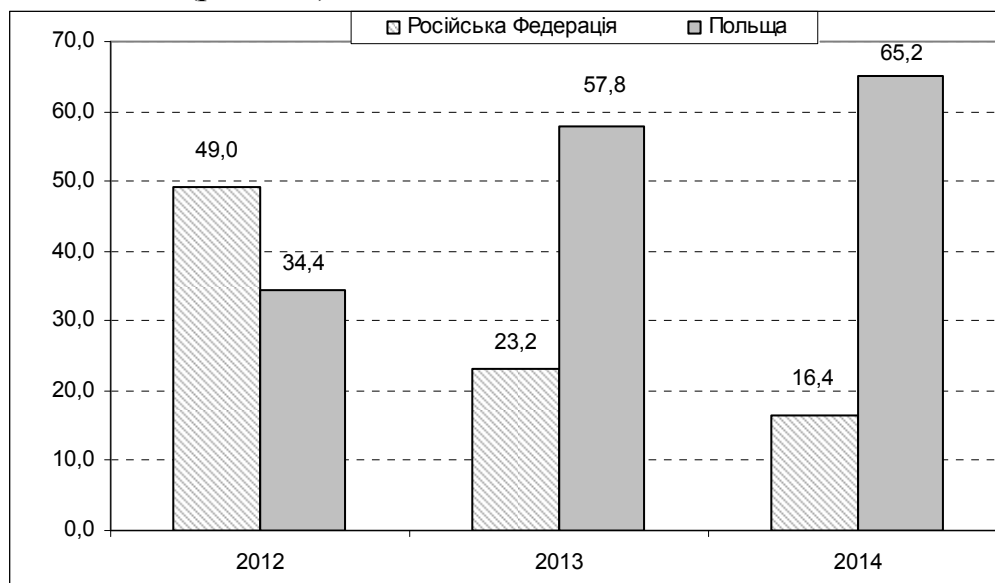

Рис. 3.6. Частка мігрантів, які виїхали в країни близького зарубіжжя з Львівської області в 2012-2014 рр, %*

* Складено автором на основі даних¹³¹

Високі показники міграції в країни Західної Європи в основному спричинені низьким рівнем життя на Батьківщині. Трійка лідерів серед них – Німеччина, Чехія, Іспанія. Близько третини мігрантів у 2012-2014 рр., виїжджали на постійне місце проживання в Німеччину, практично кожен п'ятий у Чехію (рис. 3.7).

Усі вищенаведені міграційні події, змінюючи екістикопоселеньку та статеву-вікову структуру населення, впливають на демовідтворювальний та працересурсний потенціал ТСС Львівщини. Хоча за даними офіційної статистики міжнародна міграція в загальній структурі всіх переміщень населення території складає наразі менше 10%, її не варто скидати з рахунку. Інша річ, коли йдеться про вплив на зміну чисельності населення регіону міжрегіональної та внутрішньорегіональних видів міграції.

Так, аналіз статистичних даних показав, що на Львівщині відбувається поступове зменшення чисельності сільського населення в бік зростання міського. Внаслідок внутрішньо регіональної та міжрегіональної міграції відбувається утворення міграційних центрів притягання та виштовхування мешканців тих чи інших населених пунктів, а іншими словами формується своєрідна територіальна міграційна система. У результаті таких процесів щільність населення значно зростає довкола великих міст, формуючи навколо них так звані урбанізовані кільця, тоді як у інших – навпаки зменшуються.

¹³¹ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

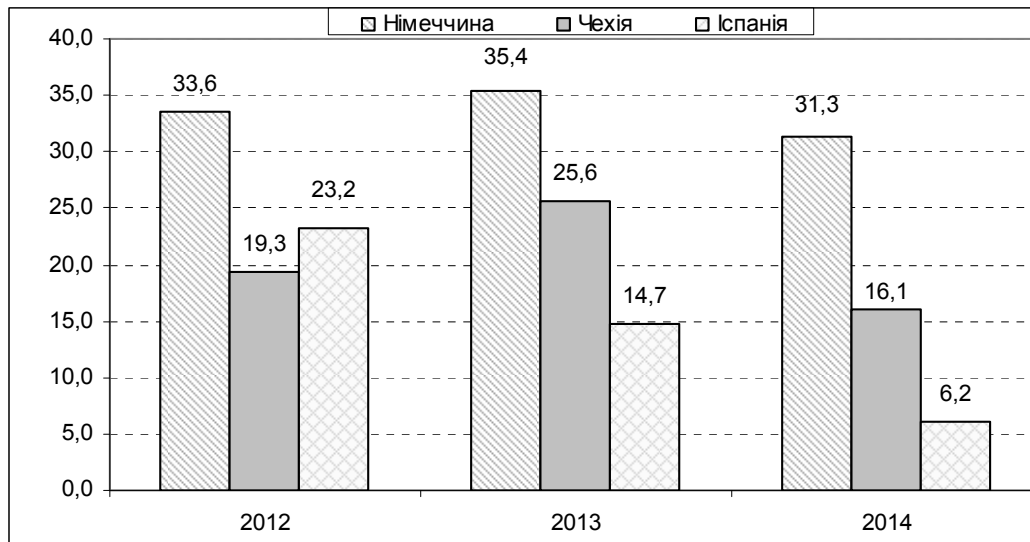

Рис. 3.7. Частка мігрантів, які виїхали у країни Західної Європи з Львівської області в 2012-2014 рр, %*

* Складено автором на основі даних¹³²

Утворення таких систем може значно впливати на демографічний відтворювальний потенціал, часто в бік його зниження. Адже міське населення керується дещо іншими установками, що стосуються економічної та демографічної поведінки. У осіб, які проживають у містах зазвичай не створення сім'ї, а здобуття освіти, професійна реалізація та фінансова стабільність виходять на перше місце. Так, у 2014 році сумарний коефіцієнт народжуваності у Львівській області у міській місцевості становив 1,44 тоді як у сільській – 1,83. Це означає, що рівень народжуваності в жінок у селах Львівщини у 2014 році на одну четверту вищий ніж – у містах. Все вищесказане говорить про те, що у останні роки показники народжуваності зменшувались не лише через старіння населення та змін у статевовіковій чисельності, але й через трансформації в структурі сільського і міського населення, спричинених міграційними процесами.

Розподіл мігрантів Львівщини за статеві-віковою структурою неоднорідний, що в свою чергу свідчить про значний вплив мобільності населення на демовідтворювальний та працересурсний потенціал регіону.

У 1993-2011 рр. внаслідок від'ємного механічного приросту кількість населення зменшилась майже на 120 тис. осіб, в той час як у 2012-2014 рр., навпаки – зросла на 2,6 тис. осіб; з них близько 60% мігрантів становили жінки.

Статистичний аналіз розподілу міжнародних мігрантів за віком та статтю показав, що як у жінок так і у чоловіків, найбільш активні еміграційні настрої припадають на демографічноактивний та працездатний вік 20-35 років (рис. 3.8). За офіційними даними органів влади кожен другий випадок переїзду особи за межі України припадає на дані вікові межі.

¹³² Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

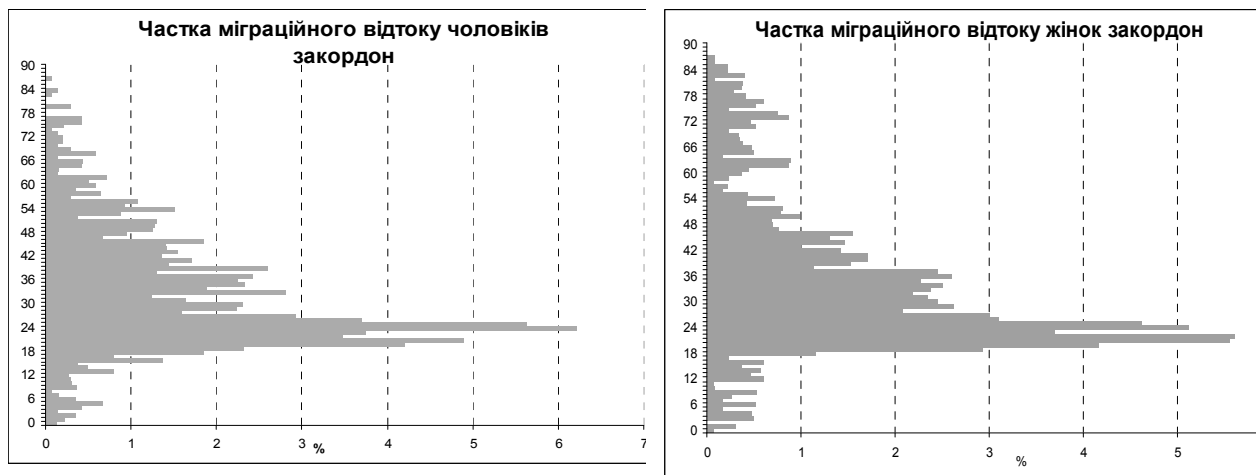

Рис. 3.8. Середньозважена статеві-вікова структура еміграції населення закордон з Львівської області у 2012-2014 рр., %*

* Складено автором на основі даних¹³³

Варто відмітити, що віковий розподіл імміграційних процесів на Львівщину із-за кордону дещо відрізняється. Найвищі рівні прибуття населення у Львівську область з-за кордону фіксується у більш молодшому віці 17-25 років. Так, всередньому в 2012-2014 рр. більше 40% жінок і чоловіків - це мігранти молодого студентського віку (рис. 3.9).

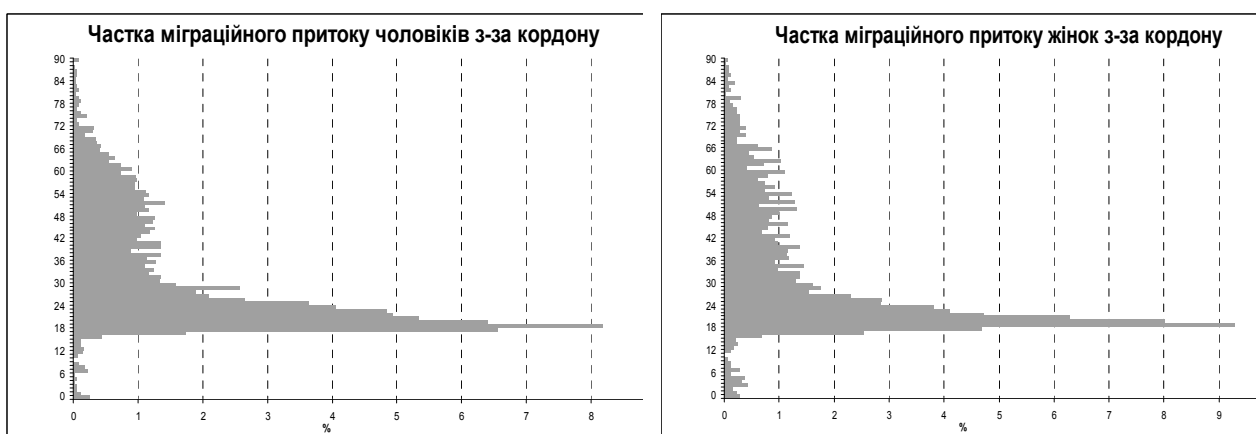

Рис. 3.9. Середньозважена статеві-вікова структура імміграції населення з-за кордону у Львівську область у 2012-2014 рр., %*

* Складено автором на основі даних¹³⁴

Аналогічний розподіл міжрегіональних мігрантів за статтю та віком лише підтверджує попередні сформульовані висновки. Більше половини всіх міжрегіональних іммігрантів прибуває на Львівщину в віці 17-25 років, причому всередньому кожен п'ятий з них – 17-річний (рис. 3.11). Рівень вибуття населення з області в інші регіони більш рівномірний, а найвищі значення припадають на 20-30-річний вік (рис. 3.10).

¹³³ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

¹³⁴ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

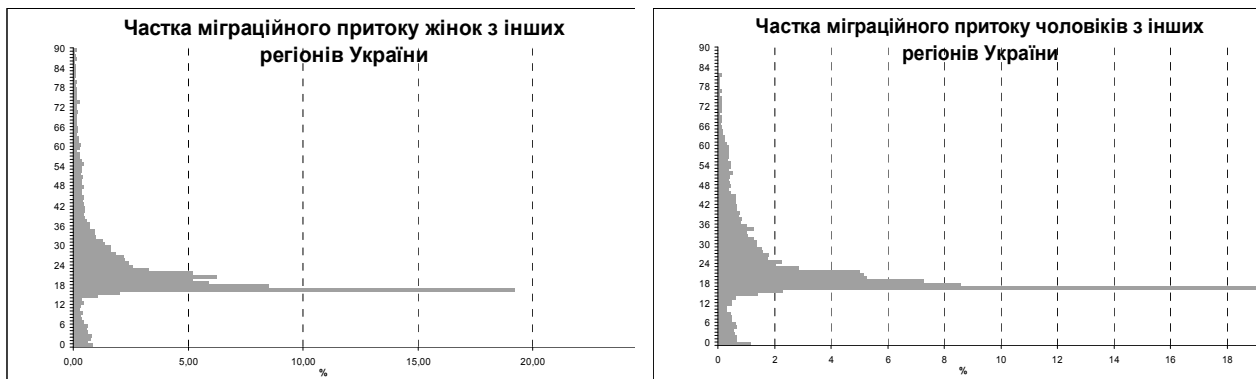

Рис. 3.10. Середньозважена статево-вікова структура імміграції населення з інших регіонів України в Львівську область у 2012-2014 рр.*

* Складено автором на основі даних¹³⁵

Такий розподіл мігрантів доводить, що рушійною силою виникнення явища міграції є боротьба особистості за власне самоствердження в житті, а тому й не дивно, що понад 80% мігрантів люди працездатного віку. Це говорить про переважання трудових та освітніх мотивів у переміщенні населення. Поширення бідності, занижена ціна робочої сили створили сприятливі умови для формування в потенційних мігрантів в кінці 90-х років ХХ ст. установок на виїзд за кордон. Проте, в останні роки поряд з трудовою міграцією значну частку починає займати освітня міграція. З одного боку, виїжджаючи на навчання за кордон, молода людина має можливість покращити знання іноземних мов, ознайомитись із міжнародними стандартами ведення бізнесу, набути досвіду роботи, щоб надалі використовувати його в Україні¹³⁶. Проте з іншого, – через нестабільну економічну ситуацію, а також бажання освітніх мігрантів будь-якою ціною залишитись проживати в країнах навчання, такі міграційні процеси теж можуть призвести до втрати демографічного потенціалу та відповідно зниження показників народжуваності. Іншим вагомим ризиком для демопотенціалу являється той факт, що результати соціологічних обстежень показують: у складі мігрантів переважають здебільшого одружені; причому серед жінок частка заміжніх досягає 51,3%¹³⁷.

¹³⁵ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

¹³⁶ Бараняк І. Є. Стан та тенденції розвитку демографічних процесів у регіоні в умовах глобального перерозподілу людського капіталу із застосуванням методів демографічного моделювання / І. Є. Бараняк // Актуальні питання економічних наук. Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Ч. 1. – 148 с., с. 82.

¹³⁷ Зовнішня трудова міграція населення України. – К. : Укр. центр соціальних реформ, Держкомстат України, 2009. – 119 с., с. 31.

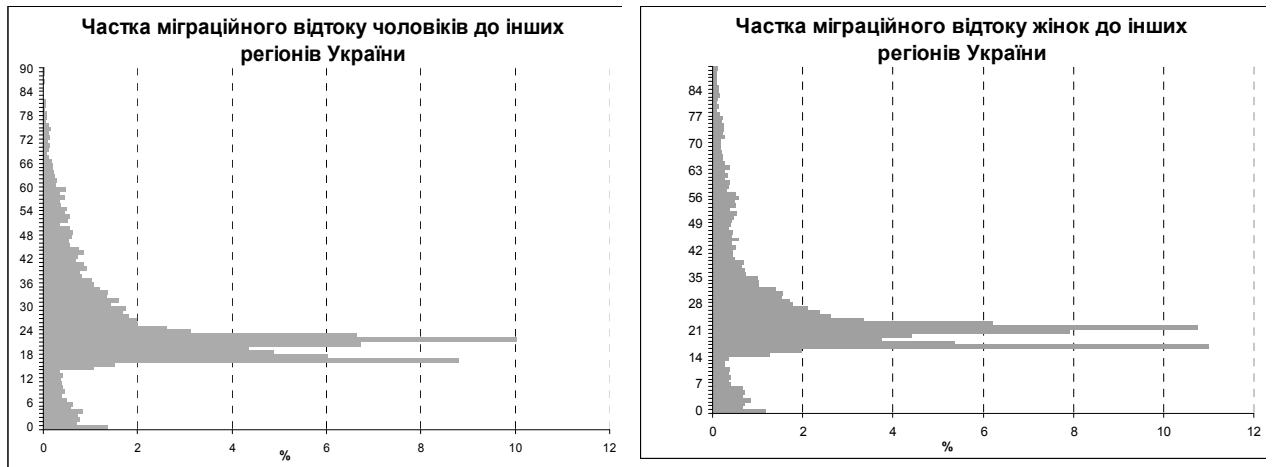

Рис. 3.11. Середньозважена статеві-вікова структура еміграції населення в інші регіони України з Львівської області у 2012-2014 рр., %*

* Складено автором на основі даних¹³⁸

Отже, результати проведеного статистичного аналізу свідчать, що міграційні процеси відіграють двояку роль у відтворенні демографічного потенціалу ТСС - як позитивну, так і негативну. З одного боку, внаслідок механічного руху вони можуть деструктивно впливати на екістико-поселенські та демографічні структури населення, нести в собі ризики пов'язані із зниженням показників відтворення людського потенціалу, виникнення конфліктів із корінним соціумом, посилювати економічні навантаження на соціальний бюджет регіону чи держави.

Проте з іншої сторони, стає зрозумілим, що міграція населення є необхідним та неминучим процесом сьогодення, який дозволяє: зняти напругу на ринку праці, підвищити доходи економічно активного населення та реалізувати їх трудовий потенціал, набуті нові знання, а відтак потребує державного регулювання в питаннях соціального захисту прав та гарантій мігрантів, а саме – наданні соціозахисної допомоги при вирішенні проблем, пов'язаних з їх адаптацією до приймаючого регіону-соціуму.

3.2. Еміграційний потенціал безробітних як індикатор соціально-економічної незахищеності населення прикордонного регіону

Рівень соціально-економічної захищеності населення будь-якої ТСС завжди є наслідком ефективності системи забезпечення відповідних потреб (системи соціального захисту). У випадку негативних виявів функціонування системи виникає стан незахищеності людей, котрий у свою чергу мобілізує людей на пошук шляхів вирішення проблеми. Відсутність місць прикладання праці (економічної зайнятості) у рідній країні (регіоні) провокує «маховик еміграції» безробітного населення в інші світи. Це рівнозначне втратам їх потенціалу для країни походження. Спробуємо дослідити проблему на прикладі безробітного населення такого міста як Львів, де існують високі

¹³⁸ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>

ризика втрат людського потенціалу у світлі євроінтеграційних перетворень регіонального ринку праці.

Для повноти висвітлення даного питання, зупинимося докладніше на методологічних аспектах організації діагностики міграції, зокрема, у плані особистісного сприйняття людиною фаз міграційного процесу (рис. 3.12). Адже людина-мігрант приймає рішення про еміграцію залежно від особистісних ціннісних орієнтацій, міграційних установок. Впливовими є й ціла низка постійних і ситуативних факторів. Кожне поняття у цій схемі етапів міграційного процесу вимагає пояснення.

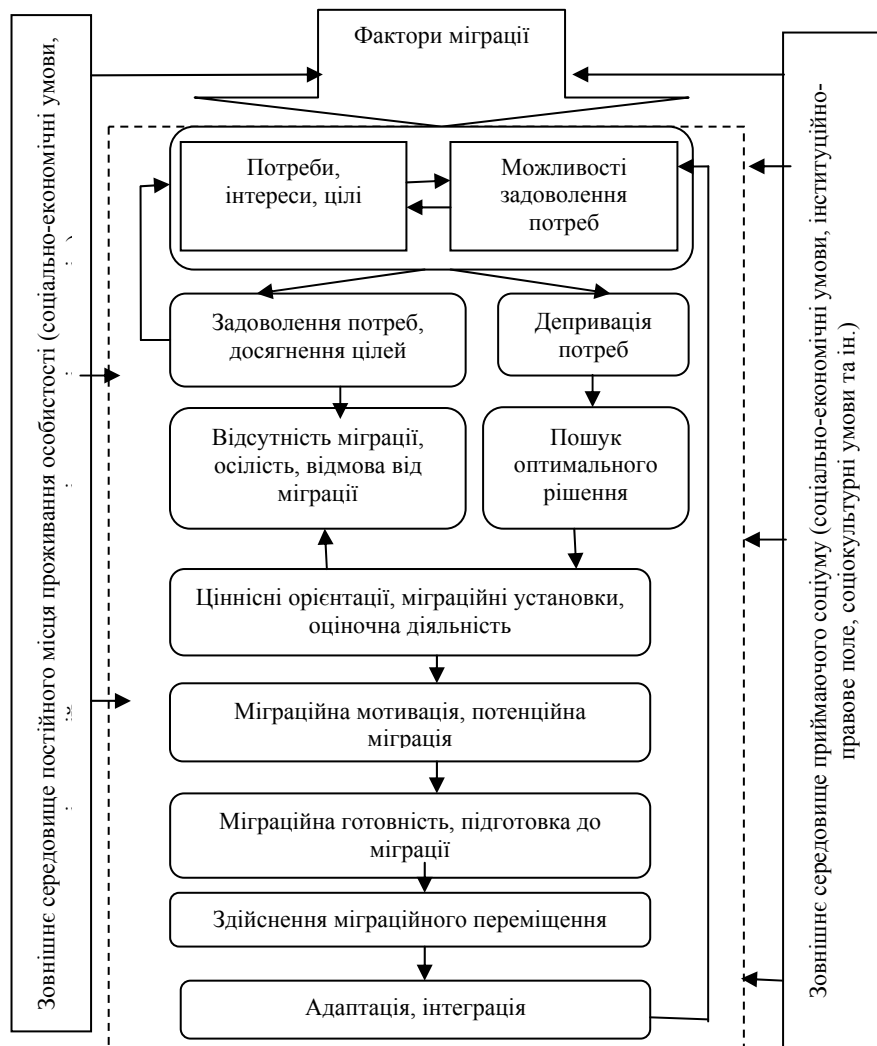

Рис.3.12. Міграційний процес: особистісний вимір (складено автором)

Так, *міграційна установка* – це психологічний регулятор поведінки людини, диспозиція, ставлення до міграції та зміни способу життя. Її можна визначити як схильність особистості до міграційної активності у певній ситуації чи за відповідних умов. Індивід з низьким рівнем соціально-психологічної мобільності при відсутності бачення відповідних можливостей і перспектив в іншому регіоні чи країні не намагається вирішити свої проблеми через зміну місця проживання. З іншого боку, особистість з високим рівнем готовності до зміни способу життя та позитивними

міграційними установками приймає рішення на користь міграції. Психологічний стан готовності людини до виїзду з певного населеного пункту, переселення називають *потенційною міграцією*. Вона характеризується прийнятим, але ще нереалізованим рішенням про територіальне переміщення¹³⁹. Наступним етапом міграційного процесу є формування *міграційної готовності*, під якою розуміємо психологічний стан готовності людини до виїзду з певного населеного пункту, переселення. Цей стан характеризується прийнятим рішенням щодо міграції та певними діями, пов'язаними з реалізацією цього рішення. Очевидно, в деяких випадках поняття міграційної готовності та потенційної міграції можна було б вживати як синоніми. Однак, враховуючи, що в структурі міграційної готовності психологи виділяють також поведінкову складову (поряд з когнітивною та емоційно-оцінною), варто визнати, що вона є найближчим кроком на шляху до здійснення самого міграційного переміщення. Отже, після прийняття рішення щодо міграції, людина починає підготовку до цього процесу. Якщо йдеться про виїзд до іншої країни, то на етапі підготовки потенційний мігрант не тільки збирає необхідну інформацію, намагається встановити контакти, знайти роботу, готується до виїзду, але й вивчає мову країни призначення. Таким чином, від моменту прийняття рішення щодо міграції (потенційної міграції) до здійснення власне самої міграції може пройти чимало часу (навіть кілька років).

Вищенаведене дає підстави стверджувати, що тільки організація моніторингу міграційних установок, настроїв населення, може дати змогу виробити адекватні механізми регулювання міграційних процесів та запобігти вимиванню найбільш цінного людського потенціалу за межі країни.

Серед потенційних мігрантів особливої уваги потребують працездатні громадяни, котрі не мають постійного місця праці. Крім цього, мова може йти про безробітне населення, яке складає найбільш активну групу потенційних мігрантів. Зупинимось детальніше на аналізі передумов міграції даної категорії осіб.

Так, загальна модель аналізу потенційної міграції населення запропоновано нами на рисунку 3.13. Частка населення з позитивними міграційними установками і високим рівнем мобільності становить ймовірний міграційний потенціал території. Стрижнем його виступають «тверді» мігранти – особи зі сформованою міграційною готовністю, основними ознаками якої є психологічний стан готовності людини до виїзду з певного населеного пункту, переселення, прийнятим рішенням щодо міграції та певними діями, пов'язаними з реалізацією цього рішення. На наш погляд, при дослідженні міграційного потенціалу регіону необхідно враховувати частку як твердих, так й умовних мігрантів. Кількість умовних мігрантів визначається як різниця кількості потенційних (усіх осіб, котрі мають позитивні міграційні установки) і «твердих» мігрантів (осіб зі сформованою міграційною готовністю).

¹³⁹Западнюк С.О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку [наук. ред. Руденко Л.Г.]/ С.О.Западнюк. – К., 2011. – С.55.

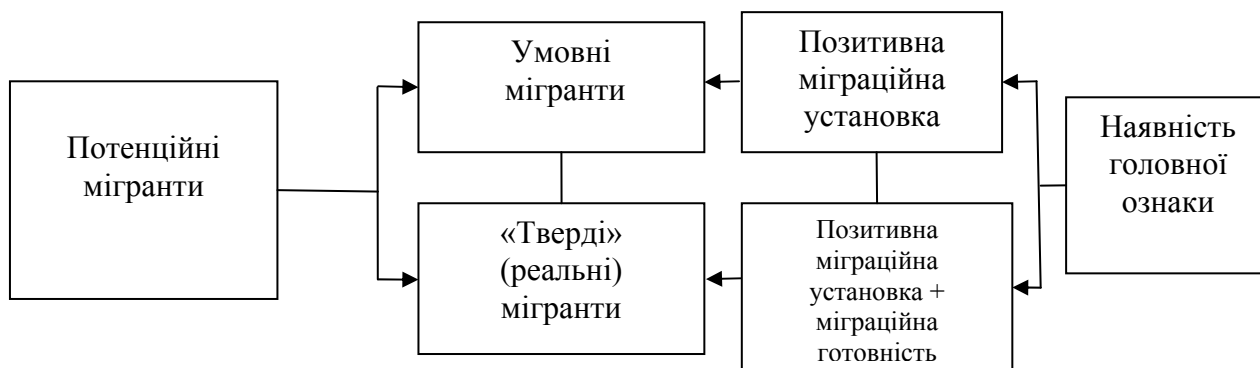

Рис. 3.13. Схема аналізу потенційної міграції населення ТСС (складено О.Риндзак).

*Результати обстеження еміграційних настроїв
безробітного населення прикордонного регіону (на прикладі м.Львова)*

3 Програми дослідження: Мета - вивчення міграційних настроїв безробітних осіб та їх досвіду працевлаштування за кордоном. Спосіб організації дослідження - несутільне анкетне опитування, на прикладі безробітного населення м.Львова (спільно з Львівським міським центром зайнятості, осінь 2014 року). Основа організації дослідження - стратифікована вибірка. Основними ознаками стратифікації стали ті соціально-демографічні характеристики населення, які значною мірою впливають на його міграційний потенціал, а саме: вік, стать і освіта. Таким чином, в опитуванні взяло участь 400 безробітних осіб (гранична похибка вибірки $\Delta=0,05$), які звертались по допомогу щодо працевлаштування до Львівського міського центру зайнятості. Серед респондентів 38% – особи чоловічої статі, 62% – жіночої. Більшість безробітних мали базову чи повну вищу освіту (82%), 13% - професійно-технічну, і лише 6% - повну середню освіту. Більше половини учасників опитування – це молодь до 35 років (55%), решта – особи у віці від 36 до 60 років.

Результати дослідження. Науковці, фахівці з проблем міграції часто зазначають, що на формування міграційного потенціалу населення значною мірою впливає наявність міграційного досвіду (особистого або ж досвіду рідних, близьких, друзів). Дана гіпотеза була перевірена у даному дослідженні, завдяки якому виявлено досить незначну поширеність міграційного досвіду серед незайнятого населення міста Львова. Так, 86% респондентів взагалі не мали такого досвіду, натомість лише 3% вказали, що часто їздили на роботу за кордон у минулому. Решта опитаних побували на заробітках в іншій країні від одного до кількох разів. Для працевлаштування за кордоном учасники опитування використовували здебільшого приватні знайомства, допомогу родичів або ж займались самостійними пошуками роботи.

Країнами тимчасових заробітків респондентів були названі: Польща, Італія, Іспанія, Чехія, США. На запитання, яка ж країна відповідає уяві респондентів про сприятливі умови працевлаштування, третина учасників не змогли відповісти. Решта вказали такі країни: США (15%), Німеччина (13%),

Канада (8%), Великобританія (7%), Польща (6%). Решта країн отримали незначну кількість вибору. Цікаво зауважити, що 7% респондентів сприятливою країною для працевлаштування все ж вважають Україну.

Щодо міграційного досвіду найближчого оточення незайнятих осіб, то тут більшість опитаних (78%) не мають близьких родичів, котрі б проживали за кордоном чи їздили туди на заробітки. Водночас, кожен десятий респондент має дальших родичів, котрі мешкають за кордоном і ще 3% - тих, котрі їздять туди на заробітки. Решта ж опитаних вказали, що у них в іншій країні мешкає хтось з батьків (мати чи батько), або ж брат/сестра. Серед таких країн найбільш часто вказувались: Італія, Росія, США, Канада, Польща¹⁴⁰.

У процесі дослідження було зроблено спробу з'ясувати думку безробітних щодо причин, які спонукали їх особисто чи їх знайомих до виїзду за кордон з метою працевлаштування. Попри те, що основна маса опитаних не мають досвіду роботи за кордоном, 2/3 респондентів все ж спробували визначити основні причини виїзду українських громадян до інших країн. Найбільш поширеними (за частотою зафіксованого вибору) причинами є: низький рівень оплати праці (40% опитаних), відсутність роботи (34%) та бажання забезпечити гідний рівень життя своїм дітям (14%). Крім того, досить важливими чинниками виїзду виявились також: неможливість професійної реалізації, економічна криза, корупція в Україні та житлові проблеми (необхідність придбання, ремонту житла).

Важливо зауважити, що зазначені вище причини міграції зайняли перші рангові позиції за частотою отриманого вибору також в результаті експертного опитування трудових мігрантів, які мають тривалий міграційний досвід¹⁴¹. При цьому дві перші рангові позиції повністю співпадають. Таким чином, головними причинами виїзду українських громадян за кордон є низький рівень оплати праці та безробіття. Тому маємо підстави стверджувати, що вирішення цих двох ключових проблем сприятиме зниженню міграційного потенціалу населення та запобігатиме вимиванню найбільш цінних людських ресурсів за межі країни.

Наступним кроком дослідження стало визначення думки респондентів щодо розміру середньомісячної заробітної плати в Україні, щоб громадяни не мігрували на заробітки за кордон. В цілому відповіді учасників опитування розподілились доволі широким діапазоном: від 400 і до 2000 євро. Водночас, розмір зарплати в проміжку 801-1000 євро отримав найбільшу кількість вибору (22%). На три варіанти відповіді (401-600 євро, 601-800 євро та 1001-1200 євро) вказала приблизно однакова кількість респондентів – по 16% кожен. На решта варіантів відповіді розпорошились по 3-5%.

З метою розробки пропозицій в частині регулювання чинників міграційної політики в Україні, котрі лягли б в основу діяльності органів державної влади, нами розраховано усереднений рівень заробітної плати,

¹⁴⁰ Назви країн наводяться по порядку спадання частоти зафіксованого вибору, починаючи від країни, яку вказало найбільше респондентів.

¹⁴¹ Садова У.Я. Мотиваційні чинники трудової міграції в експертних оцінках / У.Я.Садова, О.Т.Риндзак // Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав: [матеріали засідання круглого столу / члени редкол.: М.І. Флейчук, У.В. Щурко, Н.І.Черкас, О.Б. Василюк]. – Львів: Сполом, 2014. – С.19.

який корелює з мотивацією міграційної активності населення. Середню зарплату (\bar{Y}) було визначено за формулою середнього арифметичного зваженого: $\bar{Y} = \frac{\sum(Y_i \times f_i)}{N}$, де в чисельнику підсумовано добутки всіх значень (Y_i) на частоту підтверджень кожного з них (f_i) (frequency), а у знаменнику – кількість осіб, котрі відповіли на дане питання. За отриманими на підставі опитування розрахунками, середньомісячна заробітна плата в Україні має становити приблизно 1000 євро. Цікаво, що майже таку ж суму (1054 євро) було отримано і за результатами відповідей на аналогічне запитання осіб з тривалим міграційним досвідом. Однак, експертне опитування проводилось ще у 2013 році, коли середньомісячна заробітна плата становила 3282 грн.¹⁴², а курс гривні – 10,6 грн/євро. У 2014 році ситуація значно погіршилась: при мізерному зростанні середньої зарплати до 3480 гривень за місяць, середній курс гривні знизився аж до 19,6 грн/євро. Таким чином, якщо у 2013 році реальна зарплата була менша від бажаної у 3 рази, то у 2014 – вже у 5 разів.

Результати відповідей на запитання: «Якщо б у Вас була можливість працевлаштування за кордоном, то чому б Ви надали перевагу?» показують значну вираженість міграційних установок серед представників незайнятого населення міста Львова (табл.3.1). Так, майже чверть учасників опитування виявили бажання поїхати за кордон на постійне місце проживання. Ще 18% респондентів виїхали б на кілька років, щоб підняти своє матеріальне становище, а 11% зазначили, що поїхали би на тимчасові заробітки. Хотіли б поїхати за кордон з пізнавальною чи розважальною метою 17% респондентів. За цими результатами можна констатувати, що майже половина безробітних осіб, котрі звертаються по допомогу до центру зайнятості, схильні до міграції за кордон. Поряд з тим, майже третина опитаних не виїжджали би за кордон взагалі (30% підтверджень цього варіанту відповіді).

Як зазначалося вище, міграційний потенціал особистості залежить від оцінки нею власних перспектив та можливостей самореалізації за місцем проживання. Очевидно, що для осіб, котрі з тих чи інших причин не мають постійного місця праці, але прагнуть його знайти, першочергове значення має бачення можливостей саме у сфері працевлаштування. Так, більшість учасників опитування (68%) оцінили свої можливості на ринку праці як добрі і задовільні, лише 4% – як дуже високі. Водночас, кожен четвертий з респондентів визначив перспективи свого працевлаштування як погані і дуже погані.

Статистичні тести підтвердили нашу гіпотезу про залежність міграційних преференцій безробітних від оцінки ними власних можливостей працевлаштування в Україні. Зокрема, більшість респондентів, котрі вважають, що у них немає ніяких можливостей працевлаштування в Україні та половина тих, котрі оцінюють такі можливості як погані і дуже погані, надають перевагу або постійному місцю проживання за кордоном, або тимчасовим заробіткам. Натомість, більше половини опитаних, котрі вважають, що мають добрі і дуже добрі можливості працевлаштування, не

¹⁴² Державна служба статистики України. Офіційний сайт. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

виїжджали б за кордон взагалі, або ж поїхали б туди лише з пізнавальною чи розважальною метою.

Таблиця 3.1¹⁴³

Залежність міграційних переваг безробітних від їх самооцінки можливостей працевлаштування в Україні

Варіанти відповідей	Оцінка можливостей працевлаштування в Україні						Всього
	Дуже високі	Добрі	Задовільні	Погані	Дуже погані	Відсутні	
Виїхав би на постійне місце проживання за кордон	35,3	17,9	23,1	24,4	33,3	83,3	23,8
Виїхав би на кілька років за кордон, щоб підняти своє матеріальне становище	0	21,1	20,4	12,8	14,3	0	17,5
Поїхав би на тимчасові заробітки за кордон	5,9	4,9	14,9	15,1	9,5	0	11
Поїхав би за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою	11,8	19,5	14,3	19,8	9,5	0	16,5
Не виїжджав би за кордон	47	35,8	26,5	25,6	23,8	16	29,8
Важко відповісти	0	0,8	0,8	2,3	9,6	0,7	1,4
Всього	100	100	100	100	100	100	100

Учасникам опитування пропонувалось вписати країну призначення своєї потенційної міграції. Якщо для осіб, котрі хотіли б виїхати за кордон на кілька років чи на постійне місце проживання, основними країнами притягування стали: США, Канада, Німеччина, то з метою тимчасових заробітків респонденти здебільшого обрали б Польщу. Слід зауважити, що значна кількість учасників опитування вагались з відповіддю і не вписували жодної країни.

Питання щодо міграційних намірів безробітних було поставлено респондентам також і в 2013 році з аналогічним переліком запропонованих альтернатив (див.табл.3.2).

Порівняльний аналіз відповідей респондентів, показав відчутні зміни намірів учасників дослідження лише по одному пункту. Так, у 2014 році частка осіб, котрі висловили бажання виїзду за кордон на постійне місце проживання, знизилась на 10 відсоткових пункти, порівняно з 2013 роком. Натомість, на 4 відсоткових пункти збільшилась частка осіб, котрі надали б перевагу тимчасовим заробіткам за кордоном.

Попри значну поширеність міграційних установок серед безробітних львів'ян, рівень їх міграційної готовності все ж виявився порівняно низьким. Так, на запитання щодо наявності планів щодо працевлаштування за кордоном у найближчі 5 років, лише 14% респондентів дали ствердну відповідь. Аналіз цього питання у статевому розрізі показав, що у чоловіків

¹⁴³ Складено автором за результатами соціологічного опитування, 2014 р.

міграційна готовність майже у 2 рази вища, ніж у жінок (19% ствердних відповідей серед осіб чоловічої статі проти 11% – жіночої). Крім того, розлучені та ще неодружені респонденти частіше давали позитивну відповідь на зазначене питання ніж ті, котрі перебували у зареєстрованому чи цивільному шлюбі. Статистичний аналіз не показав суттєвих відмінностей між різними віковими групами у відповідях на це запитання. Так само не було виявлено суттєвої різниці у міграційній готовності серед осіб різного рівня освіти.

Таблиця 3.2

Розподіл відповідей на запитання: «Якщо б у Вас була можливість працевлаштування за кордоном, то чому б Ви надали перевагу?» (за результатами соціологічного опитування, 2013-2014 р.)

Відповіді	2013	2014
Виїхав би на постійне місце проживання за кордон	32,2	23,8
Виїхав би на кілька років за кордон, щоб підняти своє матеріальне становище	17,2	17,5
Поїхав би на тимчасові заробітки за кордон	7,5	11
Поїхав би за кордон лише з пізнавальною, розважальною метою	14,7	16,5
Не виїжджав би за кордон	29,2	29,8
Важко відповісти	3,9	1,4

Слід зауважити, що порівняно з 2013 роком частка «твердих» трудових мігрантів зменшилась на 6 відсоткових пункти (рис.3.14).

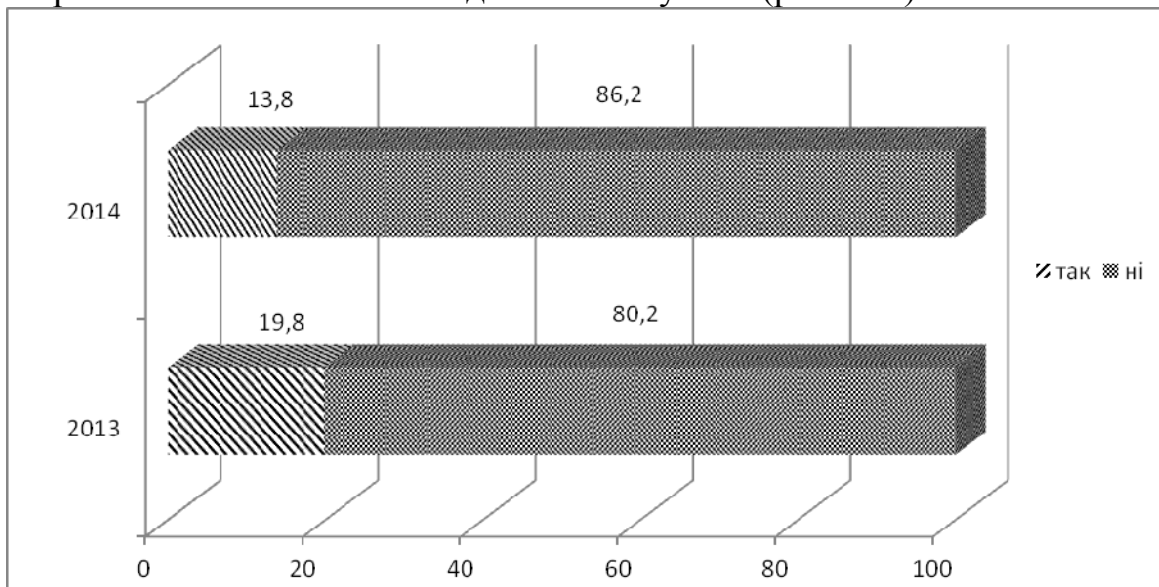

Рис.3.14 Відповіді на питання «Чи маєте плани працевлаштування за кордоном у найближчі 5 років?» (за результатами соціологічного опитування 2013-2014 р.)

Оскільки офіційна статистика не засвідчує збільшення кількості емігрантів з Львівської області за 2013-2014 роки, то очевидно не йдеться про вичерпання міграційного потенціалу населення за рахунок реалізації міграційних намірів. Натомість, беручи до уваги соціально-політичні події того періоду (обрання нового уряду, президента), є підстави припустити, що

зниження міграційних настроїв населення пов'язане з патріотичними настроями, позитивними очікуваннями змін і надіями на краще майбутнє. Підтвердженням цієї гіпотези можуть слугувати відповіді на наступне запитання, у якому більшість безробітних продемонстрували чітку позицію щодо пошуку роботи в межах країни. Так, на запитання «Що Ви готові зробити, щоб оперативно вирішити проблему власного працевлаштування?» 76% обрали варіант активного пошуку роботи за спеціальністю в Україні, більше, ніж чверть опитаних готові пройти курс професійної перепідготовки¹⁴⁴. Такі запропоновані в питальнику альтернативи, як «змінити вид діяльності» та «розпочати власну справу» отримали приблизно однакову частку вибору – 21% та 22%. Готовність їздити на заробітки за кордон, виїхати туди на роботу на тривалий час чи на постійно продемонструвала незначна кількість респондентів (6-7%).

Чітка орієнтація безробітних на працевлаштування в Україні прослідковується і у відповідях на питання: «Які механізми забезпечення матеріального добробуту для Вас найбільш прийнятні?». Так, більшість респондентів (93%) таким механізмом обрали для себе постійну, добре оплачувану роботу в Україні. Наступними за частотою вибору прийнятними варіантами для респондентів стали: відкриття власної справи (26% підтверджень) та робота в кількох місцях (14%). Лише 12% очікують на матеріальну підтримку від держави, однак поряд з цим пунктом вони також вказували такі активні заходи, як: постійна робота в Україні, зайнятість в кількох місцях чи відкриття власної справи. Майже 16% учасників опитування розглядають міграцію як найбільш прийнятний спосіб матеріального забезпечення своєї сім'ї. Зокрема, 11% респондентів зробили вибір на користь постійної, добре оплачуваної роботи за кордоном, а 6% надали перевагу тимчасовим заробіткам за кордоном.

Загалом, екстраполяція даних, отриманих на основі авторського соціологічного дослідження, на генеральну сукупність дає можливість стверджувати, що 7,5 тис. безробітних львів'ян мають позитивні міграційні установки, з яких 2 тис. – реальні плани щодо працевлаштування за кордоном у найближчому майбутньому.

Таким чином, результати дослідження засвідчили наявність високого рівня міграційного потенціалу незайнятого населення міста Львова. Так, половина безробітних є потенційними мігрантами, а приблизно кожен десятий – належить до категорії «твердих» мігрантів. Водночас, учасники опитування продемонстрували чітку позицію щодо активного пошуку роботи в Україні. Тому, щоб запобігти вимиванню найбільш цінного людського потенціалу за межі країни, слід першочергово вирішити дві ключові проблеми: знизити безробіття та підвищити оплату праці. Це вимагає наступних кроків:

1. Розробити програму комплексного вирішення проблем зайнятості населення та забезпечити дієві механізми її реалізації.

¹⁴⁴Респондентам можна було обирати кілька із 11 запропонованих альтернатив, тому частка відповідей у підсумку становить більше, ніж 100%

2. Покращити умови для працевлаштування громадян за рахунок програм внутрішнього реінвестування економіки та реалізації політики імпортозаміщення;

3. Сприяти розвитку малого і середнього бізнесу, підтримувати розвиток фермерських господарств;

4. Реформувати систему оплати праці, перш за все, шляхом встановлення науково обґрунтованих рівнів її мінімального розміру. Розрахунки, зроблені нами за результатами обстеження, показують, що рівень місячної зарплати необхідно збільшити у п'ять разів, щоб її величина стала одним з головних стримуючих факторів масового виїзду українців за кордон на заробітки чи й на постійне місце проживання.

Таким чином, скороченню трудової міграції та збереженню людського потенціалу України повинна слугувати превентивна міграційна політика у тісній взаємодії із загальною соціально-економічною політикою держави. Для осіб, котрі все ж мають твердий намір емігрувати, держава повинна забезпечити належний рівень соціально-економічної захищеності, першочергово налагодивши плідну співпрацю з країнами, які найбільше притягують потенційних мігрантів. Так, основними країнами «притягування» для осіб, котрі хотіли б виїхати на тривалий термін чи постійне місце проживання за кордон, є: США, Канада, Німеччина. Країною тимчасових заробітків львів'ян, як правило, слугує Польща.

3.3. Соціально-економічна захищеність внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний вимір

Внаслідок подій на Сході України (після російської агресії в АР Крим), країна зіткнулась із невідомим раніше для себе масовим явищем вимушеної внутрішньої міграції населення. Ситуація спричинила потребу швидкого реагування держави на різноманітні соціозахисні потреби внутрішньо переміщених осіб (ВПО)¹⁴⁵. Створення ефективної системи соціального захисту цієї категорії осіб мало б означати досягнення відповідності фактичного рівня певним «умовним» стандартам соціально-економічної захищеності. Оскільки в Україні ВПО мігрували у регіони з доволі різним ресурсним потенціалом для подальшої організації їх соціального захисту, то й рівень та якість соціально-економічної захищеності даної категорії осіб могли варіювати за територіальною ознакою.

З метою вивчення стану соціально-економічної захищеності ВПО було проведено спеціальне обстеження даної категорії осіб з використанням методології аналізу їх суб'єктивних оцінок. У процесі роботи було розроблено питальник для ВПО щодо відчуття цими людьми стану власної захищеності здоров'я, рівня добробуту й інших складових людського

¹⁴⁵ Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» передбачено, що внутрішньо переміщеною особою (ВПО) є громадянин України, який постійно проживає на території України, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

розвитку (захищеність фізичного відтворення, захищеність життєвого рівня, захищеність розвитку, захищеність роботи, захищеність навколишнього середовища, захищеність особистої свободи, захищеність рівноправності). Анкетувати проводилося колективом співробітників ДУ «ІРД імені М.І. Долишнього НАН України» спільно з фахівцями МБФ «Карітас України»¹⁴⁶. Згідно програми опитування середній розмір домогосподарства ВПО, які брали участь у опитуванні, склав 3,3 особи¹⁴⁷. Щодо інших соціально-демографічних параметрів ВПО, які були включені у програму обстеження з метою формування вибірки, привертає увагу наступне.

Так, говорячи про сімейну структуру 65,6% респондентів відзначили, що на їхньому «повному утриманні» перебувають діти до 18 років (рис. 3.15).

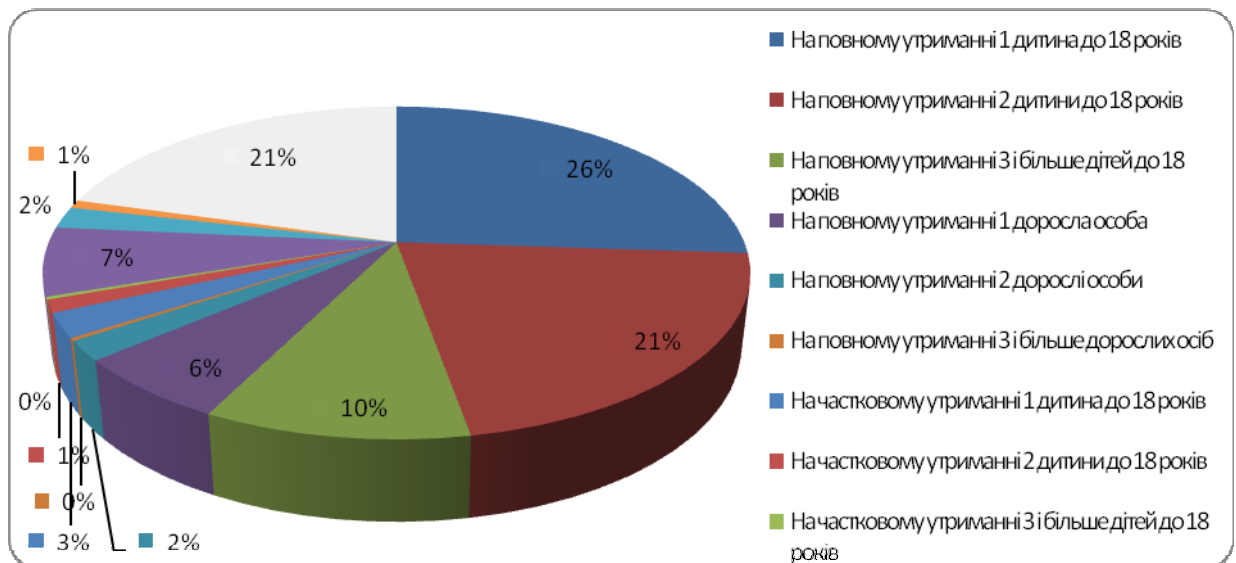

Рис. 3.15. Розподіл відповідей на запитання: «Яка кількість осіб (родичів) перебуває на Вашому утриманні на новому місці перебування?»

* Розроблено за даними опитування ВПО в Україні.

На частковому утриманні знаходилися діти чи потребуючі дорослі особи у 15,2% респондентів. Найчастіше - це особи, які приїхали на нове місце перебування з молодшими братами та сестрами, племінниками чи іншими особами, матеріальні витрати по утриманню яких на себе взяли треті особи (їхні батьки, родичі тощо). Коли у відповідях говорилося про «повне або часткове утримання дорослих осіб», то йшлося, як правило, про непрацездатних осіб (респонденти самі уточнювали, що це «інваліди»), пенсіонери, жінки вагітні та жінки в декретній відпустці. Можна зробити висновок, що абсолютна більшість респондентів, котрі звернулися в благодійний фонд «Карітас України», виїхали з зони ведення бойових дій,

¹⁴⁶ Опитування ВПО проведено весною 2015 р. Метод - анкетування. Об'єкт аналізу - повнолітні особи, що покинули місця свого проживання у АР Крим та Донецькій, Луганській областях України у 2014-2015 рр. Опитуванням охоплено 595 осіб, які отримували допомогу в 11 регіональних організаціях Карітасу України (Волинь – 47 осіб, Запоріжжя – 89 осіб, Івано-Франківськ – 62 особи, Київ – 32 особи, Краматорськ – 165 осіб, організації Львівської області – 78 осіб, Одеса – 16 осіб, Харків – 106 осіб).

¹⁴⁷ За офіційними даними Міністерства соціальної політики України – по країні показник складав 1,27 особи// Повідомлення. Облік переселенців : Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=184067&cat_id=107177.

рятуючи своїх близьких (в основному – дітей). Оскільки в загальній сукупності опитаних чоловіки складали лише 21%, результати підтвердили загальновідому тезу про першочерговий виїзд з окупованої території дітей та жінок. Вікова структура ВПО - неоднорідна. Більшість респондентів – молодь (18-34 р. – 44%) та особи в активному працездатному віці (44%). Питома вага осіб пенсійного віку була доволі невисокою (12,1%). Цікавим є те, що із усіх одружених жінок-респондентів (56,6%), що виїхали із території збройного конфлікту, лише 28,9% виїхали зі своїми чоловіками. Але жінки, які зазначали, що перебувають у шлюбі та їхні чоловіки знаходяться й надалі в зоні АТО (зрозуміло, що майно потрібно оберігати від мародерів та грабіжників), складали менше 15%. А отже, близько 13% жінок-респондентів, що перебувають у шлюбі (zareєстрованому або ні), не вказали місця перебування своїх чоловіків. Значна частина жінок (70%), що здійснили переміщення, переїхали разом із неповнолітніми дітьми, при чому майже половина з них – з 1-ю дитиною, 37% – з 2-ма дітьми, і 18% або 1/5 – багатодітні матері. Менше половини жінок (40%) перебували у декретній відпустці або доглядали малу дитину.

Результати проведеного опитування дали змогу сформулювати кілька рис до портрету особи, котра зверталася по допомогу до БФ «Карітас України» внаслідок вимушеного внутрішнього переміщення:

- ВПО - це жінка, віком 33-36 років, переважно заміжня;
- особа переїхала разом із двома дітьми дошкільного та шкільного віку;
- імовірність того, що з жінкою переїхав власний чоловік – нижче 50%.

У процесі аналізу було визначено також кілька типових моделей сімей ВПО, котрі тимчасово проживали у регіонах проведеного дослідження:

- 1) мама і 1-3 дітей;
- 2) мама, тато і 1-5 дітей;
- 3) мама, 1-3 дітей і бабуся (рідше дідусь);
- 4) мама і 1 дитина;
- 5) мама, діти, брат (сестра);
- 6) дружина і чоловік.

Встановлено, що основна частина респондентів (майже 80%) були працездатними особами. Лише 18% зазначили, що досягли пенсійного віку або мають інвалідність.

За даними обстеження виявлено наступну статеву-вікову структуру ВПО:

- діти – 36,9% (6,6% віком до 2-х років; 9,3% – віком 2-5 років; 20,9% – віком 6-18 років);
- молодь 18-34 років – 22,7% (чоловіки – 5%, жінки – 13,8%; 3,9% – стать не встановлено);
- особи працездатного віку (без молоді) – 24,1% (чоловіки віком 18-34 років – 9,5%; жінки віком 35-54 років – 13,6%; 1% – стать не встановлено);
- особи у віці старшому за працездатний – 16,6% (чоловіки віком 60 років і більше – 4,1%; жінки віком 55 років і більше – 12,5%), в тому числі у віці старшому за економічно активний – 3,5% (0,8% – чоловіки; 2,7% – жінки).

Цікаво зазначити, що наведені дані відрізняються від інформації, яка була озвучена Міністерством соціальної політики України 7 грудня 2015 року - дані щодо офіційної реєстрації були наступними - 1 369 844 ВПО по Україні, з яких близько 730 тисяч (53%) – пенсіонери, 54 тисячі (4%) – інваліди¹⁴⁸).

Зупинимося докладніше на окремих складових соціально-економічної захищеності ВПО, значення показників яких були отримані у результаті проведеного обстеження.

Захищеність фізичного відтворення відображає відтворювальні можливості внутрішньо переміщених осіб через стан здоров'я, фізичну активність та реальні можливості підтримання здоров'я (лікування).

Результати дослідження показали, що половина його учасників оцінюють стан свого здоров'я як посередній. Група осіб, котрі вважають, що у них добре здоров'я, становить 29% учасників опитування, погане – 17%. Частки осіб, котрі зазначили, що у них дуже добрий і дуже поганий стан здоров'я, є однаково незначними і становлять приблизно по 1%. При цьому, викликає занепокоєння наявність хронічних хвороб у половини вимушених переселенців.

Щодо інвалідності, то більшість респондентів (68%) зазначили, що ні у них особисто, ні в кого з членів їх сім'ї її немає. Поряд з тим, майже чверть опитаних мають інвалідів у сім'ї. Частка осіб, у яких встановлено інвалідність, становить 7%. Така ситуація зумовлена тим, що реципієнтами допомоги від благодійної організації першочергово є соціально вразливі верстви населення, серед яких – особи зі встановленою інвалідністю або члени їх сім'ї, котрі змушені за ними доглядати.

Водночас, позитивним є те, що більшість респондентів (80%) відзначають наявність можливості належного медичного обслуговування за місцем свого поточного проживання. Так, на питання «Чи маєте можливість належного медичного обслуговування тепер?» абсолютна більшість опитаних (79,2%) дали позитивну відповідь. У даному випадку можна зробити наступний висновок, що інфраструктура державного медичного обслуговування функціонує на задовільному рівні, існує можливість доступу до пересічних лікарів (терапевтів, хірургів, травматологів і т.п.). Проте, як показують відповіді на інші запитання, фінансові можливості респондентів є вкрай низькими і недостатніми для купівлі необхідних медикаментів.

Захищеність життєвого рівня розглядає достатність доходу респондентів для задоволення їхніх основних потреб на теперішньому місці проживання. При цьому врахована частка соціальної (державної) допомоги в загальних доходах. Дослідження показало, що для більшості респондентів соціальна допомога є основним джерелом доходів (52,5% відповідей), для третини респондентів – не є основним джерелом, а ще 12% наразі не отримували соціальної допомоги взагалі (табл. 3.3). Фактично, сучасна державна грошова допомога передбачена в розмірі 442 грн. для працездатних осіб, для непрацездатних осіб (пенсіонери, діти) – 884 грн., для інвалідів –

¹⁴⁸ Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.odfoundation.eu/a/6740.zvit-zabezpechennya-prav-vnutrishno-peremishchenih-osib-v-ukrayini>

949 грн. Загальний розмір допомоги обмежений сумою 2400 грн. на місяць на одну сім'ю¹⁴⁹.

Таблиця 3.3

Відповіді на питання: «Яку частку теперішніх доходів Вашої сім'ї становить соціальна допомога?»

Варіанти відповіді	% опитаних
100% (основне джерело доходів)	23,9
Більше 50%	28,6
Менше 50%	34,4
Ще не отримував (-ла)	11,7
Ваш варіант	1,4
<i>Всього</i>	<i>100</i>

* Розроблено за даними опитування ВПО в Україні.

Цілком зрозуміло, що зазначеної грошової допомоги недостатньо для задоволення усіх, навіть базових, потреб ВПО. Тим не менше, саме на державу респонденти найбільше покладаються сьогодні (49% опитаних), наступними йдуть волонтери (44%) та «на самих себе» (42,3%), що не дивно, оскільки переважна більшість наших респондентів – особи економічно активного віку.

Структура видатків ВПО на ті чи інші повсякденні потреби відображена на рис. 3.16-рис. 3.19. В першу чергу, найбільше, на час опитування, що респонденти могли собі дозволити – це купувати в достатньому обсязі продукти харчування (близько 44% позитивних відповідей), далі – оплата житла та комунальних послуг (близько 27% відповідей) та медичне обслуговування (менше 21%). І лише 12% респондентів можуть дозволити собі придбання одягу та взуття. Проте, у більшості випадків ВПО змушені обирати щось одне з чотирьох зазначених варіантів, і лише близько 5% відзначили, що їхнього доходу достатньо для всього з переліченого. Також ми бачимо, що особи, для яких державна допомога є значною, є більш вразливими та обмеженими в можливостях оплати будь-якої з чотирьох категорій основних потреб (рис. 3.16 - рис. 3.19).

Вагомим індикатором захищеності життєвого рівня також є можливості та місця проживання ВПО. Проведене обстеження передбачало визначення специфіки розселення переселенців, абсолютна більшість яких на момент дослідження орендували помешкання (63%), приблизно п'ята частина проживали у родичів та знайомих (20%), ще 7% – у місцевих жителів на безкоштовній основі. Держава забезпечила житлом 10% респондентів (див. табл. 3.4). Лише 2 особи (з майже 600 опитаних) зазначили, що проживають у власному житлі (одна особа його придбала, а інша отримала житло у спадок).

¹⁴⁹ Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг // Постанова Кабінету міністрів України № 505 від 1 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>; Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.odfoundation.eu/a/6740.zvit-zabezpechennya-prav-vnutrishno-peremishchenih-osib-v-ukrayini>

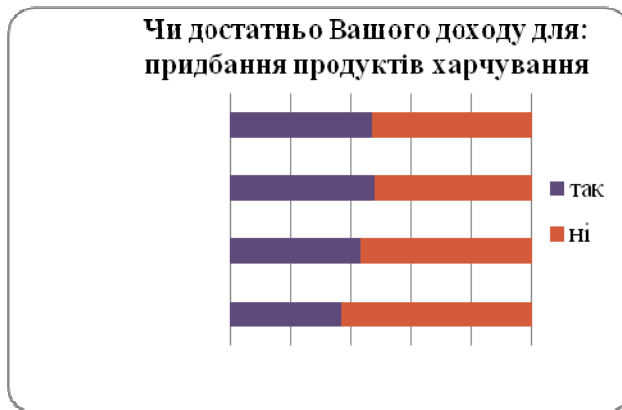

Рис. 3.16

Рис. 3.18

Рис. 3.17

Рис. 3.19

Рис. 3.17 – 3.19. Залежність споживчої поведінки ВПО від соціальної допомоги держави

(двомірний розподіл відповідей на питання: «Яку частку теперішніх доходів Вашої сім'ї становить соціальна допомога?» та «Достатність доходу респондентів для задоволення їх основних потреб?»)

* Розроблено за даними опитування ВПО в Україні.

Загалом, у ЗМІ поширюється інформація про будівництво транзитних містечок для переселенців¹⁵⁰. Ця державна програма реалізується за підтримки уряду Німеччини в областях, прилеглих до зони конфлікту, зокрема, в регіонах найбільшої концентрації ВПО. Щоправда вартість проживання для одної особи в такому містечку становить від 400 до 700 грн на місяць. Рідко вартість проживання є нижчою і в більшості випадків коригується, виходячи із середніх тарифів комунальних послуг на місці.

Водночас, згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»^{151 152}, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень зобов'язані надавати внутрішньо переміщеним особам у тимчасове безоплатне користування з комунальної власності житлові приміщення, придатні для проживання (за умови оплати особами відповідно до законодавства вартості комунальних послуг).

¹⁵⁰ Вікторія Черевко. Житло для переселенців: в Дніпропетровську в п'ять разів дорожче, ніж в Харкові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavnoe.ua/articles/a9719>.

¹⁵¹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб // Закон України від 27.03.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.

¹⁵² Облік та реєстрація переселенців : Всеукраїнська професійна газета «Все про бухгалтерський облік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ato.vobu.com.ua/page1.ukr.html>.

Відповіді на питання «Де Ви мешкаєте зараз?»

Варіанти відповіді	% опитаних
У родичів/знайомих	19,8
У місцевих жителів, котрі зголосились на безоплатне надання житла переселенцям	6,9
Придбав(-ла) власне житло	0,2
Отримав(-ла) житло у спадок	0,2
У соціальному житлі, гуртожитку	9,8
Тимчасово орендую помешкання	62,8
Ваш варіант	0,3
<i>Всього</i>	<i>100</i>

* Розроблено за даними опитування ВПО в Україні.

Критичність ситуації щодо забезпечення належного рівня життя ВПО простежується також через суб'єктивну оцінку респондентами їхніх проблем та потреб на новому місці перебування. Як очікувалось, найбільш актуальною матеріальною проблемою для ВПО є відсутність власного житла. Бажання мати власне житло на новому місці не означає, що респондент твердо вирішив залишитись тут жити. Скоріш за все – це специфічне відчуття захищеності, яке проявляється в усвідомленні власного домашнього затишку, звідки ніхто його не прожене, або в можливості в будь-який момент продати житло і з певним фінансовим капіталом планувати новий етап в житті. Тим не менше, майже 84% респондентів наполягли на особистій проблемі відсутності власного житла.

Ще майже половина опитаних наголосили на проблемі відсутності роботи. Крім того, 43% відзначили відсутність коштів на найнеобхідніші речі. Взагалі, майже кожне поставлене питання не було залишене поза увагою респондентів (рис. 3.20).

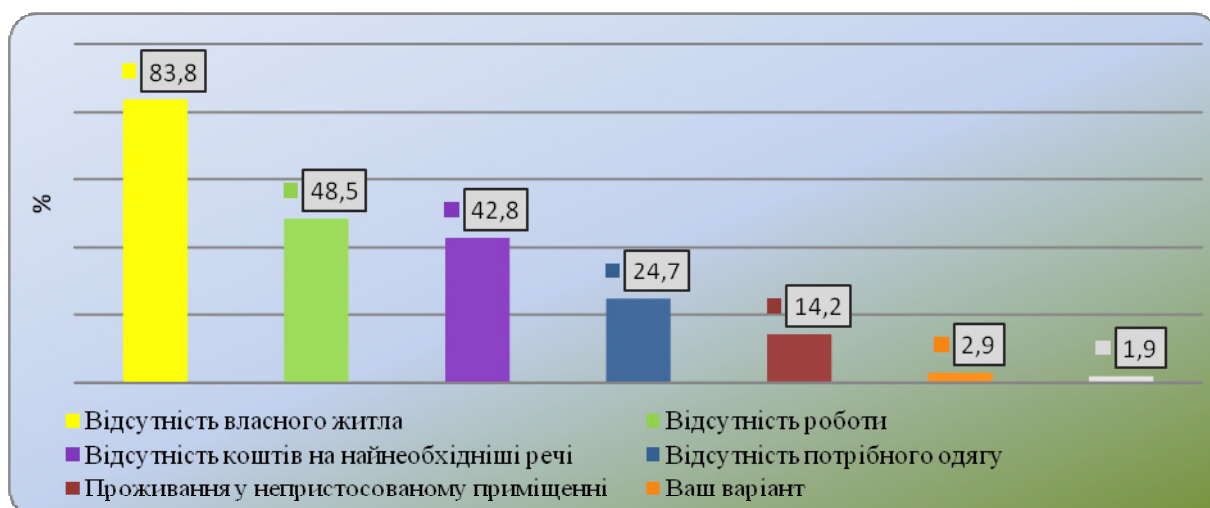

Рис. 3.20. Найбільш актуальні матеріальні проблеми респондентів

* Розроблено за даними опитування ВПО в Україні.

Серед соціальних потреб ВПО респонденти відзначили такі 4 найважливіші. Найбільш затребуваними є отримання безкоштовної первинної медичної допомоги – 77% опитаних, влаштування дітей у дошкільні

заклади/школи/заклади позашкільного (розвиваючого) навчання – 67%, реєстрація в територіальних відділеннях Державної служби зайнятості – 19%, та реєстрація в територіальних відділеннях Пенсійного фонду – 16% опитаних.

Відносно низький відсоток у питанні державної допомоги з працевлаштування (19%) можна пояснити певним незадоволенням діяльністю цієї служби, оскільки відсоток ВПО, які шукали на даний момент роботу та перебували в декретній відпустці по догляду за дитиною (а це в майбутньому через рік-два потенційні шукачі роботи) є значно більший – в межах 60% респондентів даного дослідження.

Захищеність розвитку, доступ до освіти. Результати обстеження дають достатньо переконливі дані щодо можливості отримання освіти чи культурно-духовного збагачення. Про це свідчать дані щодо навчання ВПО, особливо дітей шкільного віку та молоді. Попри це, влаштування дітей у навчальні заклади на час опитування було проблемою для деяких респондентів. Так, 30% опитаних зазначили, що влаштування дітей у дошкільні заклади освіти (23,3% – у загальноосвітні та середні школи), є найважливішою послугою для них на час опитування.

Захищеність роботи, або забезпеченість належними можливостями працевлаштування має чи не найнижчі показники. Оскільки державної грошової допомоги та власних заощаджень недостатньо для повсякденних витрат ВПО, проблема забезпеченості роботою працеактивних ВПО є вкрай гострою, так як саме заробітна плата є одним із основних шляхів збільшення доходу ВПО, для забезпечення та фізичного відтворення і можливостей розвитку. В Україні, в принципі, проблему працевлаштування потрібно вирішувати якнайшвидше:

- Рівень безробіття у I півріччі 2015 року в країні за методологією МОП становив 9,2% населення економічно активного віку, ще вищий рівень безробіття серед молоді у віці до 25 років – 21,3%¹⁵³.

- Станом на 25 листопада 2015 р. 390 тис. ВПО (з 1 634 514 ВПО) становили особи працездатного віку. При отриманні довідки повідомили про потребу у працевлаштуванні 126 тис. осіб працездатного віку. З них – до державної служби зайнятості звернулися за допомогою 62,0 тис. ВПО, і лише 17-ти тис. ДСЗ змогла посприяти у працевлаштуванні¹⁵⁴. Це 13,5% від необхідного (126 тис. бажаючих).

- Згідно з нашим обстеженням, 16% респондентів зазначили, що вже працевлаштовані, ще 27,4% знаходяться в пошуку роботи. Ця динаміка є досить позитивною в плані економічної активності ВПО.

- 34,4% респондентів вказали, що доглядають дитину. В нашому дослідженні це можна пояснити тим, що по допомогу в БФ «Карітас України» звернулись переважно жінки.

Порівнюючи статус зайнятості до і після переїзду, цікавим виявляється зростання частки пенсіонерів (до 18%) та тих, що не можуть працювати, бо

¹⁵³ Основні тенденції на ринку праці (за I півріччя 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350794>

¹⁵⁴ Щодо надання послуг службою зайнятості внутрішньо переміщеним особам станом на 4.12.2015 р. // Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=351058>

доглядають дитину (дітей чи інваліда) (більш як вдвічі до 33,9%). В деякій мірі це зумовлюється особливістю демографічних характеристик, а саме переважанням у типових моделях сімей респондентів, неповних сімей, коли одна жінка здійснила переїзд із кількома дітьми.

Встановлено, що статус зайнятості ВПО відповідає природнім життєвим циклам відповідно до представленої вище соціально-демографічної структури респондентів. Так, у віці 15-18 років, на час опитування, 80% ВПО навчались, 20% – доглядали дитину, дітей. У віці 19-24 роки: менше третини (28%) продовжували навчання, майже третина (36%) доглядали дитину (дітей), 15% – працювали, ще 26% – шукали місце праці.

У віковій групі 25-29 років частки працюючих та тих, що шукали роботу, практично однакові ($\approx 20\%$). Загалом, це характерно лише для даної вікової категорії ВПО, оскільки у всіх інших частка тих, хто шукає місце праці, перевищує частку працюючих (у вікових групах осіб старших 40 років, така різниця різко зростає). Також, майже однаковими є частки тих, що навчались та тих, які не шукали роботи через свою інвалідність (характерно для ВПО віком 25-39 років). Частка тих ВПО, які навчались, дещо зростає у віці 40-44 років. Серед тих, які здійснювали навчання, частка респондентів у цьому віці зростає. Беручи до уваги різке підвищення частки тих ВПО, які шукали місце праці у цій віковій категорії, можна висловити припущення, що ріст частки тих, які навчались, пов'язаний із перекваліфікацією, здобуттям нової спеціальності чи фаху. При цьому, слід звернути увагу, що у старших вікових категоріях ВПО не було виявлено респондентів, які навчались на час опитування. А отже, ВПО у старших вікових групах не має сподівань чи потенційної потреби навчатись з метою свого подальшого працевлаштування.

Майже половина працюючих респондентів (48%) працюють не за тим фахом, за яким були зайняті раніше (на постійному місці проживання), 45% – за тим самим фахом, але з нижчим доходом і лише 7% знайшли роботу за тим самим фахом і з вищим доходом, ніж був до переселення.

Самооцінка рівня соціально-економічної захищеності ВПО. В анкеті респондентам було також запропоновано самостійно визначити рівні своєї захищеності за її основними видами (табл. 3.4). Встановлено, що найбільше ВПО відчують незахищеність праці. Так, трохи менше третини вказали, що зовсім її не відчують. П'ята частина респондентів виділяє цій категорії дуже низький рівень захищеності. Більше третини – низький. Слід зауважити, як зазначалось раніше, 27,4% респондентів шукають місце праці.

Присвоюючи нульовому рівню захищеності – 0 балів, дуже низькому – 1 бал, низькому – 2 бали, високому – 4 бали та дуже високому – 5 балів, розраховуємо відповідні рівневі показники основних видів соціально-економічної захищеності ВПО (формула 3.1).

$$R_i = (0 * n_{i0} + 1 * n_{i1} + 2 * n_{i2} + 4 * n_{i4} + 5 * n_{i5}) / \sum n, \quad (3.1),$$

де R_i – рівень захищеності i -го виду соціально-економічної захищеності;

n_{i0} – кількість респондентів, що оцінюють рівень захищеності i -го виду як нульовий;

n_{i1} – кількість респондентів, що оцінюють рівень захищеності i -го виду як дуже низький;

n_{i2} – кількість респондентів, що оцінюють рівень захищеності i -го виду як низький;

n_{i4} – кількість респондентів, що оцінюють рівень захищеності i -го виду як високий;

n_{i5} – кількість респондентів, що оцінюють рівень захищеності i -го виду як дуже високий.

Таблиця 3.4

Відповіді на питання: «Як би Ви оцінили рівень власної захищеності від різних загроз?» (у % до респондентів, котрі відповіли на дане запитання)¹⁵⁵

Види захищеності	Рівень захищеності (в балах)					Всього
	нуль- вий	дуже низький	низький	високий	дуже високий	
Захищеність фізичного відтворення	10,4	15,1	40,3	26,8	7,3	100
Захищеність життєвого рівня (дохід, споживання)	7,7	29,1	50,6	9,2	3,4	100
Захищеність розвитку (доступ до освіти)	6,2	10,4	39,2	36,1	8,1	100
Захищеність роботи (місце праці)	29,4	20,9	36,8	10,0	2,8	100
Захищеність навколишнього середовища (асоціальні явища)	7,4	14,9	45,3	27,9	4,6	100
Захищеність особистої свободи (політичні погляди, віросповідання)	7,8	12,8	33,8	35,0	10,6	100
Захищеність рівноправності (дискримінація прав за ознаками статі, віку тощо)	5,5	10,5	32,6	41,6	9,7	100

* Розроблено за даними опитування ВПО в Україні.

Значення відповідних показників може знаходитись у межах від 0 до 5 балів (0 – в разі відчуття нульового рівня захищеності всіма респондентами, 5 – при відчутті дуже високого рівня захищеності всіма респондентами).

Розраховані показники у порядку зростання їх значення представлені на рис. 3.21.

Таким чином, проведене обстеження дало змогу виявити, що внутрішньо переміщені особи відчувають найменшу захищеність роботи (місця праці) та життєвого рівня (добробут, дохід, споживання), які тісно пов'язані між собою. Захищеність рівноправності (дискримінація прав за ознаками статі, віку тощо) має найвищий рівень серед опитаних ВПО і складає 2,25 балів.

¹⁵⁵ Очевидно, деякі респонденти не оцінювали рівень неактуального для себе виду захищеності. Так, 3,4% (20 осіб) опитаних пропустили відповідь щодо захищеності фізичного відтворення, 8,2% (49 осіб) – щодо доступу до освіти, 10,9% (65 осіб) – щодо захищеності роботи, 4,2% (25 осіб) – щодо захищеності навколишнього середовища. Натомість, за іншими пунктами відповіла абсолютна більшість респондентів (частка пропущених відповідей коливалась в межах 1-2,5%).

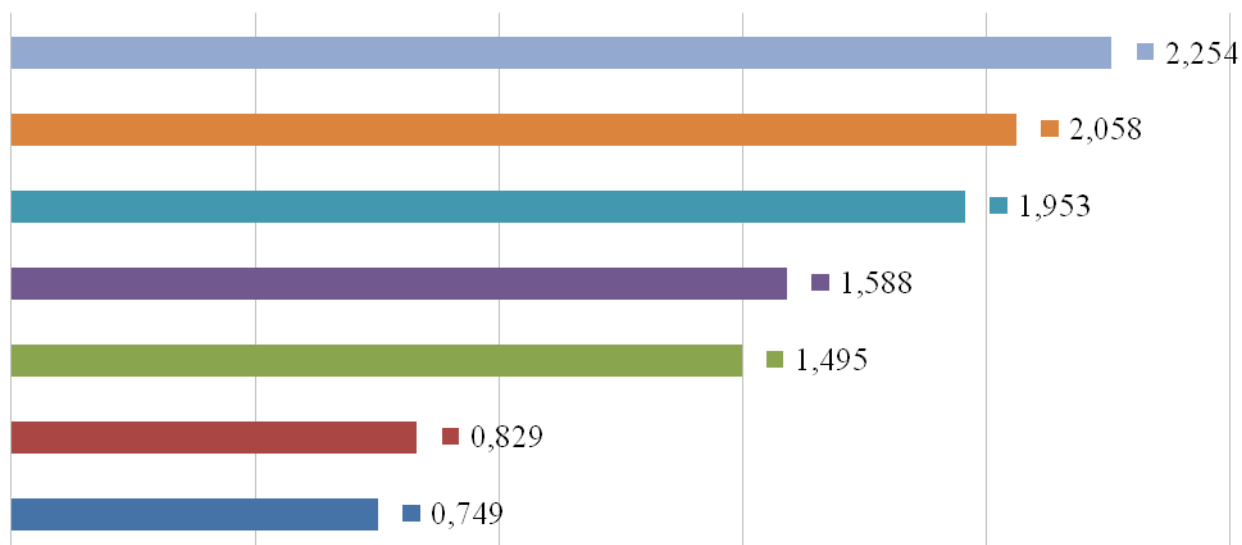

Рис. 3.21. Рівні реалізації основних видів соціально-економічної захищеності ВПО

* Розроблено автором за даними опитування ВПО в Україні.

При цьому, привертає увагу таке:

- найгостріші показники ступеня захищеності ВПО є притаманні й для безробітного населення (відповідно до панельного опитування безробітних, результати якого представлені у попередньому параграфі);
- усі види соціально-економічної захищеності ВПО мають значення показника нижче від рівня 2,5 бала, тобто не сягають навіть середнього рівня захищеності. Тобто, стан соціально-економічної захищеності ВПО можна оцінити на рівні нижче середнього.

3.4. Малий прикордонний рух і соціально-економічна захищеність трудових мігрантів

На тлі поширення еміграційних настроїв серед мешканців України, які проживають в населених пунктах з прикордонним статусом, нині усе частіше піднімається питання прикордонної маятникової міграції. Дана тема особливо актуальна для західних областей країни, де процеси стали інтенсивними після прийняття угод про малий прикордонний рух¹⁵⁶ (свідчення – масовість, так званих, човникових міграційних переміщень з помітними детермінаціями

¹⁵⁶ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху від 28.03.2008 року : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_138; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про правила місцевого прикордонного руху від 18.09.2007 року : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=348_072; Угода між Україною та Словаччою Республікою про місцевий прикордонний рух від 30.05.2008 року : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=703_076&key=4/UMfPEGznhhEqp.Ziriz27FHI4lss80msh8Ie6; Угода між Урядом України і Урядом Румунії про спрощений порядок перетинання спільного державного кордону громадянами, які проживають у прикордонних районах і повітах від 29.03.1996 року : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=642_051&myid=4/UMfPEGznhhEqp.Ziriz27FHI4lss80msh8Ie6

способу життя мешканців прикордоння, джерел їх доходів та структури витрат). Ситуація потребує методологічного, політико-правового та економічного вирішення, причому з проведенням обґрунтувань доцільності міграційних переміщень у рамках малого прикордонного руху та посилення соціально-економічної захищеності відповідних осіб.

Специфіка забезпечення соціально-економічної захищеності трудових мігрантів криється у дотриманні їх прав і свобод у розрізі зазначених вище характеристик (згідно норм чинного законодавства та міжнародного права, зокрема Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів, ратифікованої Україною у 2007 році, та Конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, ратифікованої Україною у 2011 році¹⁵⁷). Щодо *забезпечення соціально-економічної захищеності трудових мігрантів у рамках малого прикордонного руху*, тут слід виходити з особливостей детермінації такого явища з соціально-демографічною, економічною і культурно-духовною наслідковістю, що в умовах постійності, масовості, неконтрольованості та помітному розриву в розвитку територій, у межах яких відбуваються такі міграції, набуває переважно негативних ознак (рис. 3.22). За такої ситуації потреба врегульованості міграційних процесів у рамках малого прикордонного руху є очевидною.

Деструктивність міграції у рамках малого прикордонного руху або так званої човникової міграції проявляється, в першу чергу, відносно ефективності використання трудового потенціалу осіб, що безпосередньо залучені у відповідні процеси. Можливість одержання відносно вищих доходів у порівнянні з постійною зайнятістю на батьківщині стимулює човникових мігрантів до неперервних переміщень з вистоюванням черг у середньому від 4-5 годин і до доби з переважним продажем алкоголю і тютюну, відносно чого організована ціла збутова система (реальність міграційних переміщень у рамках малого прикордонного руху за прикладом прикордоння Галичини доволі повно описано в статті Я. Одинак¹⁵⁸). Досить часто «човники» перетинають державний кордон декілька разів на добу із застосуванням нелегальних процедурних прийомів. Це прямо впливає на їх фізичний і психоемоційний стан та посилює домінування матеріальних цінностей.

¹⁵⁷ Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 14.11.2008 року: Законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_307; Конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 14.11.2008 року Законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_j82

¹⁵⁸ Одинак Я. Західний кордон очима українських «човників» / Ярина Одинак : Спільне. Журнал соціальної критики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://commons.com.ua/?p=11681>

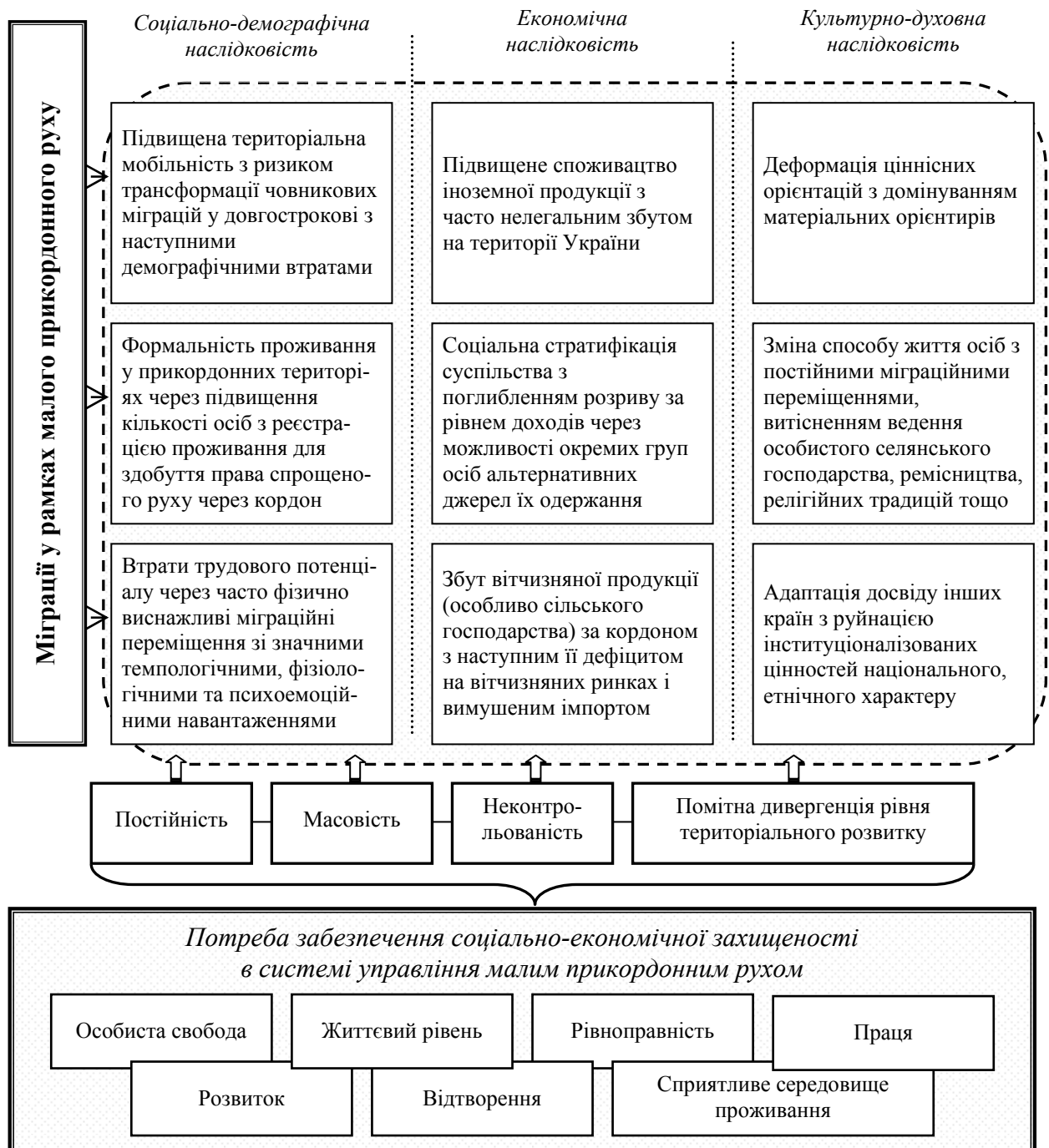

Рис. 3.22. Деструктивна наслідковість міграційних переміщень у рамках малого прикордонного руху*

* Складено автором

Комерційна вигідність таких переміщень із торговельно-збутовою метою веде до розвитку своєрідної інфраструктури (складських приміщень, логістичних мереж тощо) із залученням різних посередників. Тобто формується *специфічна форма економічної (переважно торговельної) діяльності в транскордонному просторі* на основі оцінки цінових переваг купівлі-продажу. Одержання комерційних вигод при цьому деструктивує ринкову сферу в Україні та веде до інших негативних наслідків, представлених на рис. 3.22. Часова пролонгованість практики купівлі-продажу в системі малого прикордонного руху призвела до інституціоналізації специфічних типів відносин. На рис. 3.23 подано основні варіанти відносин між човниковими

мігрантами при малому прикордонному русі, що здебільшого відзначаються неформальним характером.

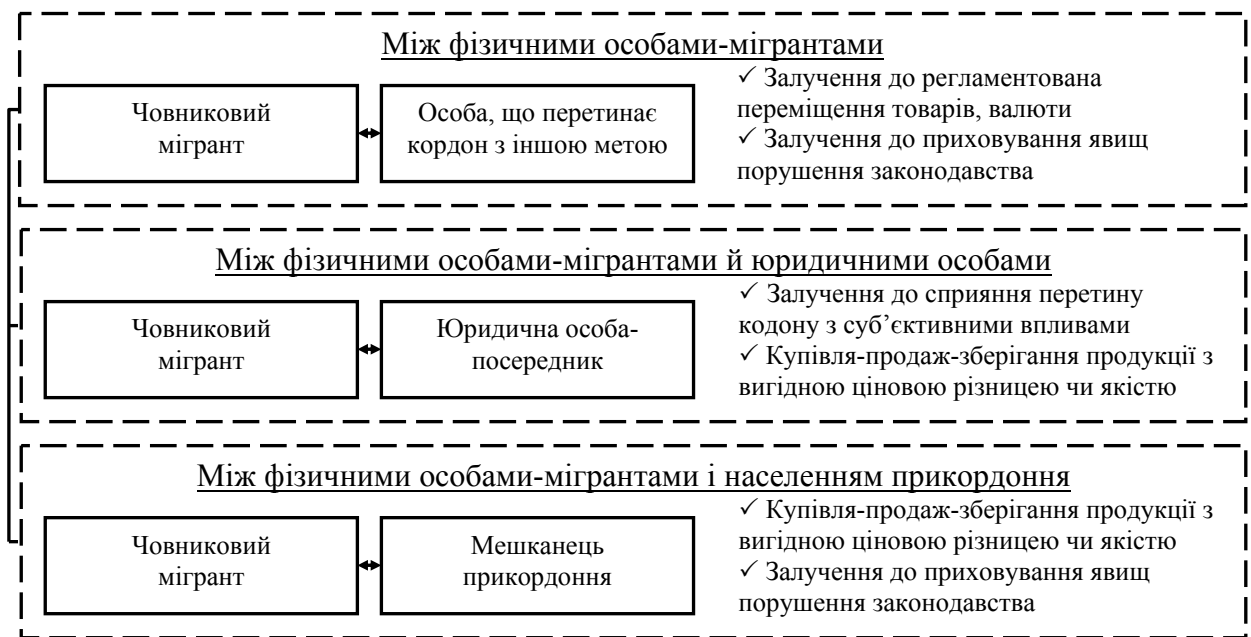

Рис. 3.23 Типові схеми неформальних економічних відносин човникових мігрантів*

* Складено автором

За умов посилення деструктивних проявів міграцій у рамках малого прикордонного руху актуалізується потреба *забезпечення соціально-економічної захищеності таких осіб*, для яких формуються ризики:

- втрат трудового потенціалу при незадовільних умовах його використання та практичної неможливості розвитку;

- ціннісних, морально-етичних втрат у силу вимушеного пізнання нелегальних способів торгівлі, адаптації інших поведінкових установок.

Важливо розуміти, що кількість човникових мігрантів – реальних і потенційних, є дуже суттєвою. Для прикладу, згідно положень угоди про малий прикордонний рух між Україною та Польщею, близько 150 тис. громадян даних країн мають право вільно пересуватися через українсько-польський кордон. Окрім даних осіб, чимало мешканців інших, більш віддалених від державного кордону територій при наявності візового права щоденно здійснюють човникові міграції з, як правило, заробітчанською ціллю. З вересня 2015 року набули чинності зміни до угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про правила місцевого прикордонного руху; вони передбачають, що мешканці прикордонної зони можуть отримати дозволи на спрощений перетин кордону з правом перебувати у прикордонній зоні іншої держави до 90 днів (кожного разу від дати перетину кордону)¹⁵⁹. Таким чином,

¹⁵⁹ Сьогодні почали діяти нові правила малого прикордонного руху між Україною та Польщею : Zaxid.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?sogodni_pochali_diyati_novi_pravila_malogo_prikordonnogo_ruhu_mizh_ukrayin_oyu_ta_polshheyu&objectId=1366251

міграційні переміщення в прикордонні можуть стати більш тривалими та системними.

Долання масових човникових міграцій є недоцільним, адже такі процеси дозволяють покращити соціально-економічну ситуацію в прикордонних територіях та частково замінити довгострокові міграційні процеси, хоча вони й підвищують рівень просторової мобільності населення та його схильності до виїзду за кордон на більш тривалі терміни. Забезпечення соціально-економічної захищеності човникових мігрантів є державним завданням у силу їх потужних детермінацій щодо іміджевих характеристик країни (регіонів), адже такі мігранти є носіями інформації про можливості життєдіяльності в Україні та відображенням рівня культури населення, ступеня його освіченості, об'єктивної оцінки вартості людського капіталу тощо.

Таким чином, одним з центральних завдань у системі управління міграціями в рамках малого прикордонного руху має бути соціально-економічна захищеність осіб, що здійснюють відповідні переміщення. При цьому мають дотримуватись наступні *права* мігрантів зі специфікою відносно човникового характеру перетину державного кордону:

1. *Право особистої свободи* – на вибір місця проживання і праці, купівлі-продажу з дотриманням норм чинного законодавства країни-донора і приймаючої країни, а також норм міжнародного права;

2. *Право на гідний життєвий рівень* – можливості доступу до одержання альтернативних джерел доходу з дотриманням норм законодавства задля задоволення як особистих потреб, так і потреб членів своїх сімей;

3. *Право рівноправності* – у процедурних питаннях перетину кордону зі сприянням комфортності й законності такого перетину, а також налагодження різного типу відносин, у тому числі з громадянами приймаючої країни;

4. *Право на працю* – можливості трудової діяльності на території приймаючої країни (через щоденні його перетини у формі маятникових міграцій);

5. *Право на розвиток* – створення сприятливих передумов використання трудового потенціалу човникових мігрантів без свідомої експлуатації їх здібностей та надання можливостей розвитку при наявності відповідних задатків;

6. *Право на відтворення* – можливості безперешкодного повернення з недопущенням дистантності сімей;

7. *Право на сприятливе середовище проживання* – доступ до об'єктів соціальної інфраструктури без проявів сегрегації тощо.

Оцінюючи реальний стан справ щодо інституціоналізації міграцій у рамках малого прикордонного руху, наразі забезпечення соціально-економічної захищеності човникових мігрантів повинно концентруватись у *подоланні системи неформальних відносин щодо процедури перетину кордону* (зокрема суб'єктивного відношення працівників митної служби до окремих осіб за винагороду), що повинно здійснюватись через керівний апарат відповідних державних структур. Звичайно реальність втілення в життя такого управлінського рішення є дуже складним та потребує втручання міжнародних правових інституцій. Більш помітні результати може дати активна

інформаційна політика серед населення прикордоння з метою підвищення рівня його правової культури та доступу до юридичних консультацій.

Система управління міграціями у рамках малого прикордонного руху в контексті забезпечення соціально-економічної захищеності таких мігрантів не повинна спрямовуватись лише на громадян України. Досить часто прикордонні території зі значно вищим рівнем просторової мобільності населення виступають ареалами концентрації значної кількості нелегальних мігрантів, біженців, осіб з невизначеним правовим статусом, що підвищує поліетнічність таких територій та формує тут специфічне інституціональне середовище. Місцеве населення в силу проблемності зайнятості та забезпечення гідного рівня власного (у першу чергу матеріального) добробуту змушене вдаватись до *специфічних послуг на платній основі* – права на реєстрацію проживання, тимчасового перебування без реєстрації, нелегальної зайнятості тощо. З метою недопущення перетворення прикордонних територій у зони нелегальних таборів біженців, а також захисту прав іммігрантів важливим питанням до вирішення є розбудова *мережі інфраструктурного забезпечення управління міграційними процесами*, зокрема: пунктів тимчасового тримання і притулків нелегальних мігрантів, пунктів тимчасового розміщення біженців, центрів для осіб, які перебувають у процедурі визначення статусу біженця; центрів консультування мігрантів при Міжнародній організації з міграції¹⁶⁰.

Отже, незворотні процеси глобалізації та регіоналізації ставлять країни перед новими викликами активних міграційних переміщень як вторинних реакцій на умови й можливості проживання у межах відповідних територій. Наближеність до державних кордонів значно посилює рівень просторової мобільності населення, а формування тут спеціального правового режиму спрощеного перетину кордону дозволяє її трансформувати в реальні човникові міграції. Такі процеси в загальному не є негативними, а є *ознакою рівня інтегрованості країни у міжнародний простір*. Проте це вимагає організації *гідних умов човникових міграцій* з недопущенням вимушених переміщень з виключно комерційною метою та грубим порушенням прав і свобод мігрантів. Долання деструктивних наслідків масових і слабо контрольованих човникових міграцій має супроводжуватись підвищенням можливостей зайнятості у прикордонних територіях. А право на спрощений перетин кордону в рамках малого прикордонного руху повинно дозволяти особі задовольняти широке коло потреб пізнавального, культурно-мистецького, в окремих випадках – споживчого характеру, а не виключно матеріальні потреби через торгівлю задля забезпечення хоча б мінімального рівня проживання в рідному краї.

¹⁶⁰ Біль М. М. Управління міграційними процесами прикордонних територій Карпатського регіону / М. М. Біль, В. В. Томаш // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 6 (80). – 544 с. – С. 516-523, с. 522.

3.5. Методика розрахунку інтегрального індексу середовища соціально-економічної захищеності міграційно активного населення

Стратегічним пріоритетом сучасного розвитку української держави є створення умов для підвищення соціально-економічної захищеності населення. Воно повною мірою стосується й категорії мігрантів. Для висвітлення питання скористаємося міждисциплінарним та системним підходами.

Перший передбачає застосування загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікація, типологія, групування, порівняння, аналогія) та економіко-логічних методів (загальний і детермінований факторний аналіз) економічного аналізу, методів статистики та економетрії (зокрема, метод кореляційно-регресійного зв'язку, індексний метод, кластерний аналіз, економіко-математичне моделювання, метод екстраполяції трендів), соціологічні і соціально-психологічні спостереження та низку конкретно-наукових (спеціальних) методів (балансовий з ліквідацією “вузьких місць”, вибіркового обстеження та ін.). На вибір наукового методу суттєво впливає рівень і якість інформаційного забезпечення, технічні особливості аналізу, мета і завдання дослідження.

Другий підхід, за твердженням О. Кустовської, розвиває у дослідника “особливий, системний тип мислення”¹⁶¹, дозволяє представити об’єкт як складний поліструктурний соціальний комплекс. Системний (*системо логічний*) підхід – це, так званий, сучасний системний аналіз, що застосовується для дослідження складних слабоструктурованих проблем (зокрема, соціально-економічної захищеності), в яких першочергову роль відіграє людина. Він, зокрема, передбачає наступне: конкретна соціальна система включає не лише підсистеми, які функціонують відповідно до її запиту, але й велику кількість надсистем, від яких залежить існування самої системи¹⁶². Відтак, можна вважати, що соціально-економічна захищеність мігрантів є складною системою, яка охоплює різні складові (захищеність відтворення, життєвого рівня, розвитку, трудового потенціалу, соціального середовища тощо), та залежить від функціональних запитів багатьох надсистем – національної міграційної політики, загальної соціально-економічної концепції та політики на різних рівнях управління і т.д. Таким чином, при аналізі та прогнозуванні поведінки досліджуваної системи до уваги повинен прийматися вплив численних систем вищого порядку.

Приймаючи до уваги вищенаведене, можна констатувати, що при аналізі соціально-економічної захищеності мігрантів необхідно враховувати наступні речі: вплив різних факторів (рушійних сил) на досліджуваний об’єкт, істотність і характер їхнього впливу, мультиколінеарні (висококорельовані) зв’язки тощо. Сам аналіз ґрунтується на використанні, так званого, багатофакторного підходу – такого “у якому досліджується одночасна взаємодія не менше трьох факторів, а системний підхід органічно включається у багатофакторний як його

¹⁶¹ Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / О. В. Кустовська. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с., с. 10.

¹⁶² Єльчанінов Д. Б. Системологічний підхід до аналізу та прогнозування в державному управлінні / Д. Б. Єльчанінов // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 82-87, С. 83.

невід’ємна компонента”¹⁶³. Головна методологічна специфіка системного підходу, як вважає О. Кустовська, полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об’єкта (системи), при цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв’язків (факторів) даної системи¹⁶⁴. Це означає, що, формуючи міграційну політику в частині соціально-економічної захищеності мігрантів, суб’єкти управління повинні враховувати чинники зовнішнього та внутрішнього середовища.

Однією з головних проблем методики дослідження соціально-економічної захищеності мігрантів та прийняття на її основі відповідних управлінських рішень є недостатнє інформаційне забезпечення процесу. У вітчизняній практиці наявні бази статистичних даних щодо економічної та соціальної активності населення, його добробуту, безпеки праці, соціально-економічного та психологічного сприйняття реалій повсякденного життя є неповними. Достовірність окремих статистичних даних також залишає бажати кращого. Немає стабільного відстеження інформації, яка б узагальнювала думки та сподівання людини щодо оцінки свого соціально-економічного стану, прогнозування його змін, формування умов розвитку демократизації суспільства, визначення та сприйняття соціальної справедливості, ставлення до громадських організацій. Не враховуються думки населення про власні потреби та гостроту бачення проблем соціально-економічного характеру суспільства при формуванні концепцій, стратегій, програм та ін. Одноразові обстеження фахівців соціологічного профілю в певній мірі заповнюють вакуум інформації, але зростає потреба в моніторингу, який відстежує джерела соціально-економічної небезпеки для людини і суспільства; визначає думки про стратегії та органи, які повинні гарантувати соціально-економічну безпеку населення в цілому та окремих його категорій. З огляду на таку ситуацію виникає гостра необхідність запровадження постійного моніторингу зазначених процесів та обчислення інтегрального показника захищеності населення.

Побудова такого показника дасть можливість здійснювати обґрунтовані порівняння рівня захищеності не лише в часовому, а й територіальному зрізах, слугуватиме основою для визначення впливу загальної соціально-економічної захищеності населення на міграційний приріст в країні і подальшого моделювання захищеності власне мігрантів як особливо вразливої соціальної групи. Такий дедуктивний підхід (від загального до конкретного) обумовлений відсутністю систематичних даних щодо матеріального становища мігрантів в Україні, їх трудового статусу, кількості і якості одержуваних ними послуг тощо. Загалом, метод інтегрального оцінювання цілком придатний для відслідковування ключових проблем у сфері соціально-економічної захищеності мігрантів та напрямів поліпшення її стану на різних рівнях.

Варто відмітити досвід іноземних експертів, котрі у 1971 році сформулювали основні вимоги до інтегральних індикаторів та показників,

¹⁶³ Вовк С. Методологія : сутність, підходи, перспективи розвитку / С. Вовк // Буковинський журнал / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Ч. 1-2. – Чернівці, 2002. – С. 148-175, с. 167-168.

¹⁶⁴ Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / О. В. Кустовська. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с., с. 5.

зокрема:

- доступність даних – можливість оцінювання досліджуваних питань без проведення спеціальних обстежень;
- повнота охоплення – використовувані при побудові інтегрального показника дані повинні охоплювати всі групи населення, для якого розраховується показник;
- надійність – статистична інформація в часовому й просторовому векторах не повинна змінюватися таким чином, щоб впливати на змодельований інтегральний показник;
- універсальність – інтегральний показник повинен відображати спільний вплив різних факторів;
- специфічність – у динаміці інтегрального показника повинні відображатися зміни тільки тих процесів і явищ, які він оцінює;
- чутливість до змін явищ і процесів, які оцінюються;
- прийнятність та інтерпретованість інтегрального показника;
- валідність – інтегральний показник повинен бути кількісним вираженням фактів, мірою яких він є;
- відтворюваність – можливість одержання схожих результатів при використанні інтегрального показника за різних умов і в різний час¹⁶⁵.

Аналіз вищезгаданих критеріїв підтверджує те, що використовуваний для інтегральної оцінки соціально-економічної захищеності населення алгоритм повинен бути побудований, насамперед, для якісно однорідних груп населення (зокрема мігрантів) з добре налагодженим статистичним поточним обліком, а до складу комплексно оцінюваних показників повинні включатися ті з них, які найбільш повно характеризують соціально-економічну захищеність. При цьому методика повинна бути націлена на вирішення двох основних груп завдань. Перша група пов'язана із проведенням просторового аналізу (міждержавні порівняння та рейтингування країн за рівнем соціально-економічної захищеності) із дотриманням одного з найважливіших принципів – оптимального та порівнюваного (співставного) відбору показників. Друга група спрямована на часовий аспект аналізу – дослідження тенденцій у динаміці інтегрального показника.

За останні кілька років вченими запропоновано велику кількість моделей інтегральної оцінки різних явищ і процесів, однак доводиться констатувати, що багато з них мають недоліки або труднощі у застосуванні на практиці. Одним із найбільш надійних індикаторів, що дозволив би оцінити динаміку та ступінь зміни соціально-економічної захищеності населення, може виступити індекс, розрахований за допомогою методу *Index-Numbers*, автором якого є відомий англійський статистик А. Боулі. Цей метод застосовується “... для вимірювання такого роду величини, яку ми не можемо спостерігати безпосередньо, але про яку відомо, що вона впливає на низку інших величин, що піддаються нашому вимірюванню, змушуючи їх усіх або збільшуватися, або ж зменшуватися”¹⁶⁶.

Зіставляючи доступні статистичному спостереженню й обліку показники,

¹⁶⁵ Демографія : учеб. пособ. / [под ред. В. Г. Глушковой]. – М. : КНОРУС, 2004. – 304 с., с. 156.

¹⁶⁶ Кулак А. Г. Моделирование интегрального показателя здоровья населения / А. Г. Кулак // Статистика України. – 2007. – № 2. – С. 4-9, с. 6.

що характеризують рівень соціально-економічної захищеності з різних сторін, вимірюючи їхні зміни та поєднуючи їх за допомогою методу Index-Numbers, можна робити висновки про зміну інтегрального індикатора соціально-економічної захищеності населення.

Очевидно, що першим логічним етапом на шляху побудови інтегрального індексу є визначення показників, які в найбільшій мірі характеризують захищеність людей в Україні. При визначенні індикаторів соціально-економічної захищеності особи та її рівня слід виходити з того, що впродовж свого життя людина зіштовхується з численними ризиками, які загрожують її здоров'ю, нормальному існуванню та розвитку, життю. В той же час людина, як стверджує Загальна декларація прав людини, що була схвалена Генеральною Асамблеєю ООН в 1948 році, має право на життя, на достатній життєвий рівень, на свободу і особисту недоторканість, на повагу до гідності, на вільний розвиток особи тощо. Тільки аналізуючи права людини та існуючі ризики в її житті, можливо визначити перелік індикаторів, за допомогою яких оцінити рівень соціально-економічної захищеності особи. Зі всієї сукупності представлених у вітчизняній статистиці факторів та індикаторів, враховуючи досвід попередніх досліджень¹⁶⁷, пропонуємо використати п'ять груп показників:

1. *Захищеність відтворення* охоплює процеси нормального відтворення людини як біологічного виду та соціальної істоти. Вона має досліджувати ризики та нормальні умови, необхідні для виховання дітей, підтримки здоров'я, створення та збереження сім'ї.

2. *Захищеність життєвого рівня* включає в себе достатній рівень сукупного доходу, споживання, необхідні житлово-побутові умови.

3. *Захищеність розвитку* охоплює можливості доступу людей до базової середньої, професійно-технічної та вищої освіти, до історичних та культурних цінностей, до фізкультури і спорту.

4. *Захищеність роботи* передбачає можливості зайнятості, реалізації своїх професійних вмінь та професійного зростання, відтворення професійних навиків, можливості отримання заробітку, адекватного трудовим зусиллям і рівню кваліфікації, можливості забезпечення безпеки і охорони праці.

5. *Захищеність навколишнього і соціального середовища* досліджує ризики для людини через незадовільний стан природного середовища, а також рівень злочинності і других форм прояву антисоціальної поведінки.

За системою основних параметрів захищеності мігранта нами визначено первинні аналітичні показники-індикатори (табл. 3.5).

При відборі конкретних показників у межах кожної групи враховувалося наступне: по-перше, всі фактори захищеності населення перевірялись на наявність кореляції із приростом зовнішньої (міждержавної) міграції в Україні. Таким чином, забезпечена чутливість рівня міграції до зміни показників соціально-економічної захищеності населення в країні. По-друге, приймалась до уваги доступність статистичних даних, а також те, наскільки повно вони відбивають досліджувані процеси.

¹⁶⁷ Соціально-економічна захищеність населення України / наук. ред. О. Г. Осауленко ; Державний комітет статистики України. – К. : Держкомстат України, 2001. – 221 с., с. 182-183.

Таблиця 3.5

Система параметрів та індикаторів для визначення рівня соціально-економічної захищеності мігранта

№	Індикатори	Кількісне вираження індикатору	Умови впливу індикатору	Характер індикатору
1	2	3	4	5
1. Захищеність відтворення				
1.1.	Загальний коефіцієнт смертності	на 1 тис населення	Ризик втрати життя	дестимулятор
1.2.	Сумарний коефіцієнт народжуваності	осіб на одну жінку	Рівень дітородної активності та процесу заміщення поколінь	стимулятор
1.3.	Середня очікувана тривалість життя при народженні	роки	Комплексний показник умов відтворення	стимулятор
1.4.	Кількість зареєстрованих шлюбів	на 1 тис. населення	Шлюби створюють нормальні умови, необхідні для відтворення людини	стимулятор
1.5.	Кількість осіб, яким надано допомогу амбулаторно та під час виїздів швидкої медичної допомоги (МОЗ)	на 1 тис населення	Показник відновлення здоров'я	стимулятор
1.6.	Кількість абортів (включно з мертвородами)	Кількість зареєстрованих випадків на 100 пологів	Ризик бути ненародженим	дестимулятор
2. Захищеність життєвого рівня				
2.1.	Індекс споживчих цін		Рівень життя населення	дестимулятор
2.2.	Реальні сукупні ресурси одного домогосподарства	дол. США	Можливість задоволення потреб	стимулятор
2.3.	Розмір середньомісячної номінальної заробітної плати	дол. США	Ключовий елемент доходів та рівня життя працюючого	стимулятор
2.4.	Частка споживчих грошових витрат на харчування (в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство)	%	Рівень споживання	дестимулятор
2.5.	Забезпеченість житлом	м ² загальної площі на особу	Побутові умови життєдіяльності	стимулятор
2.6.	Середній розмір пенсії пенсіонерів	дол. США	Соціально-економічний статус пенсіонерів	стимулятор

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4	5
3. Захищеність розвитку				
3.1.	Забезпеченість вищими навчальними закладами III-IV рівня акредитації	кількість закладів на студента	Рівень доступності до вищої освіти	стимулятор
3.2.	Прийом студентів до ВНЗ III-IV рівня акредитації за рахунок коштів державного бюджету	особи на 10 тис. населення	Рівень виконання державою гарантії на отримання вищої освіти	стимулятор
3.3.	Забезпеченість професійно-технічними навчальними закладами (ПТНЗ)	кількість закладів на студента	Забезпеченість професійно-кваліфікаційною підготовкою населення	стимулятор
3.4.	Кількість прийнятих до ПТНЗ	особи на 10 тис. населення	Умови реалізації можливостей особи	стимулятор
4. Захищеність роботи				
4.1.	Частка зайнятого населення у віці 15-70 років	% населення відповідного віку	Рівень доступу населення до даної форми самореалізації та доходу	стимулятор
4.2.	Навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію)	особи	Ступінь проблематичності включення до відносин зайнятості.	дестимулятор
4.3.	Середньорічна кількість найманих працівників	тис. осіб	Можливість зайнятості	стимулятор
4.4.	Середній розмір допомоги по безробіттю	% до законодавчо встановленого рівня мінімальної зарплати	Основний дохід безробітного та показник рівня його життя	стимулятор
4.5.	Травматизм, пов'язаний з виробництвом в Україні	кількість потерпілих на 1 тис. працюючих	Ризик втрати здоров'я та життя	дестимулятор
4.6.	Кількість штатних працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості	тис. осіб	Ризик втрати доходу та роботи	дестимулятор
4.7.	Розгляд судами справ у порядку цивільного судочинства щодо порушення трудового законодавства	кількість справ	Можливість відновлення соціально-трудової справедливості	стимулятор
5. Захищеність навколишнього природного і соціального середовища				
5.1.	Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення	кг/особа	Ризик погіршення здоров'я	дестимулятор

Закінчення табл. 3.5

1	2	3	4	5
5.2.	Захворюваність населення на соціально небезпечні хвороби	на 100 тис. населення	Ризик втрати здоров'я	дестимулятор
5.3.	Коефіцієнт злочинності	кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. наявного середньорічного населення	Рівень криміногенної ситуації	дестимулятор
5.4.	Коефіцієнт смертності населення від наслідків нападу з метою убивства чи нанесення ушкодження	на 100 тис. населення	Ризик втрати життя та здоров'я	дестимулятор

Наступним кроком є розрахунок для кожної групи стандартизованих значень показників з метою зведення вихідних даних до однорідного виду за формулою:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{\max j}},$$

де z_{ij} – стандартизоване значення j -го показника в i -му інтервалі часу ($j = \overline{1, m}$; $i = \overline{1, n}$);

x_{ij} – вихідні значення змінних;

$x_{\max j}$ – максимальне значення j -го показника за весь досліджуваний період.

Після зведення даних для кожної з п'яти груп показників необхідно розрахувати багатомірну середню величину (\bar{z}_{il}) за кожний рік досліджуваного періоду:

$$\bar{z}_{il} = \frac{1}{k_l} \cdot \sum_{j=1}^{k_l} z_{ij},$$

де k_l – кількість показників у групі;

l – кількість груп показників ($l = 1, 2, 3, 4, 5$).

Описана вище методика була використана при оцінюванні соціально-економічної захищеності населення в Україні за період з 2005 по 2014 рр., при цьому за базисне значення (100% або 1) був прийнятий рівень захищеності за станом на 2005 рік. Варто зазначити, що принцип порівнюваності (співставності) показників збережено, оскільки вихідними даними слугували відносні величини структури та інтенсивності, за винятком кількох абсолютних показників (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Показники захищеності відтворення, життєвого рівня, розвитку, роботи та навколишнього природного і соціального середовища України у 2005-2014 рр.¹⁶⁸

Показники \ роки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>
1. Захищеність відтворення:										
1.1. Загальний коефіцієнт смертності	16,6	16,2	16,4	16,3	15,3	15,2	14,5	14,5	14,6	14,7
1.2. Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,21	1,31	1,35	1,46	1,47	1,44	1,46	1,53	1,51	1,50
1.3. Середня очікувана тривалість життя при народженні	67,96	68,10	68,25	68,27	69,29	70,44	71,02	71,15	71,37	71,37
1.4. Кількість зареєстрованих шлюбів	7,1	7,6	9,0	7,0	6,9	6,7	7,8	6,1	6,7	6,9
1.5. Кількість осіб, яким надано допомогу амбулаторно та під час виїздів швидкої медичної допомоги (МОЗ)	294,0	297,0	300,0	295,0	295,0	294,0	281,0	279,0	243,0	235,0
1.6. Кількість абортів (включно з мертвородженими)	62	51,1	48,2	43	38,2	35,6	33,9	29,5	29,6	26,0
2. Захищеність життєвого рівня:										
2.1. Індекс споживчих цін	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9
2.2. Реальні сукупні ресурси одного домогосподарства за рік	2728,8	3510,3	4238,67	5261,3	4007,6	4792,5	5355,8	6172,1	6649,82	4578,07
2.3. Розмір середньомісячної номінальної заробітної плати	192,1	206,2	267,5	342,9	238,9	282,2	330,5	378,7	408,5	292,7
2.4. Частка споживчих грошових витрат на харчування (в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство)	58,3	57,1	55,9	56,1	55,8	56,0	55,7	54,3	54,6	54,6
2.5. Забезпеченість житлом	22,0	22,2	22,5	22,8	23,0	23,3	23,5	23,7	24,3	24,1
2.6. Середній розмір пенсії пенсіонерів	78,1	80,6	94,7	142,6	115,3	125,8	140,7	153,1	179,0	125,1

¹⁶⁸ Витрати і ресурси домогосподарств України. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015 ; Економічна активність населення України. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015 ; Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України. Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015 ; Злочинність в Україні. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015 ; Соціальний захист населення України. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015 ; Соціальні індикатори рівня життя населення. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015 ; Продовження навчання та здобуття професії. Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015.

Закінчення табл. 3.6

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>
3. Захищеність розвитку:										
3.1. Забезпеченість вищими навчальними закладами III-IV рівня акредитації	0,157	0,151	0,148	0,149	0,156	0,164	0,176	0,183	0,189	0,193
3.2. Прийом студентів до ВНЗ III-IV рівня акредитації за рахунок коштів державного бюджету	106,8096	108,61	105,724	92,0608	80,6125	85,625	68,979	75,086	76,7094	64,4582
3.3. Забезпеченість професійно-технічними навчальними закладами (ПТНЗ) на кінець року	1,1993	1,2179	1,2531	1,3223	1,4427	1,3970	1,4041	1,4166	1,4529	1,5400
3.4. Кількість прийнятих до ПТНЗ	66,70	64,95	64,40	62,38	54,36	59,25	50,69	50,86	47,49	39,34
4. Захищеність роботи:										
4.1. Частка зайнятого населення у віці 15-70 років	57,7	57,9	58,7	59,3	57,7	58,4	59,1	59,6	60,2	56,6
4.2. Навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію)	4	6	5	4	8	10	8	11	10	14
4.3. Середньорічна кількість найманих працівників	15234,5	14069	14001,9	13938,9	12948,5	12564	12094	12181	11700,5	10809,8
4.4. Середній розмір допомоги по безробіттю	58,1	62,9	73,8	94,4	88,1	84,6	87,5	90,6	94,6	101,1
4.5. Травматизм, пов'язаний з виробництвом в Україні	1,8	1,7	1,6	1,4	1,2	1,2	1,1	1,0	0,9	0,6
4.6. Кількість штатних працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості	200,4	137,2	126,5	179,5	275,9	363,3	189,5	137,9	97,1	90,5
4.7. Розгляд судами справ у порядку цивільного судочинства щодо порушення трудового законодавства	9711	12573	10487	8338	8554	10764	7220	6081	4928	9939
5. Захищеність навколишнього природного і соціального середовища:										
5.1. Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення	150,2	158,7	155,9	139,9	145,6	150,5	149,6	147,7	134,6	120,6
5.2. Захворюваність населення на соціально небезпечні хвороби	121,5	115,7	127,4	130,6	105,4	93,5	89,4	86,9	83,4	72,2
5.3. Коефіцієнт злочинності	1 044	915	878	843	954	1102	1138	1206	1239	1223
5.4. Коефіцієнт смертності населення від наслідків нападу з метою убивства чи нанесення ушкодження	22,6	21,4	21,6	20,4	21,1	19,8	19,6	19,9	20,6	20,8

При розрахунку багатомірної середньої величини (табл. 3.7) важливо враховувати те, що окремі показники мають різний характер впливу на інтегральний показник. Такі змінні, як сумарний коефіцієнт народжуваності, тривалість життя, розмір доходів населення, забезпеченість навчальними закладами та ін., що мають позитивний вплив на загальний рівень соціально-економічної захищеності населення, необхідно використовувати у вигляді z_{ij} . А фактори з негативним впливом на рівень даної захищеності (показники смертності, захворюваності, інфляції, злочинності тощо) – у вигляді $(1 - z_{ij})$, що дозволить перейти до одновекторних величин.

Таблиця 3.7

Розрахунок багатомірної середньої величини (\bar{z}_{il}) для кожної групи показників за 2005-2014 рр.

Показник	z_{ij}									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>
1. Захищеність відтворення										
X ₁₁	1,000	0,976	0,988	0,982	0,922	0,916	0,873	0,873	0,880	0,886
X ₁₂	0,791	0,856	0,882	0,954	0,961	0,941	0,954	1,000	0,987	0,980
X ₁₃	0,952	0,954	0,956	0,957	0,971	0,987	0,995	0,997	1,000	1,000
X ₁₄	0,789	0,844	1,000	0,778	0,767	0,744	0,867	0,678	0,744	0,767
X ₁₅	0,980	0,990	1,000	0,983	0,983	0,980	0,937	0,930	0,810	0,783
X ₁₆	1,000	0,824	0,777	0,694	0,616	0,574	0,547	0,476	0,477	0,419
2. Захищеність життєвого рівня										
X ₂₁	0,883	0,894	0,934	0,979	0,899	0,873	0,837	0,799	0,805	1,000
X ₂₂	0,410	0,528	0,637	0,791	0,603	0,721	0,805	0,928	1,000	0,688
X ₂₃	0,470	0,505	0,655	0,839	0,585	0,691	0,809	0,927	1,000	0,717
X ₂₄	1,000	0,979	0,959	0,962	0,957	0,961	0,955	0,931	0,937	0,937
X ₂₄	0,905	0,914	0,926	0,938	0,947	0,959	0,967	0,975	1,000	0,992
X ₂₆	0,436	0,450	0,529	0,797	0,644	0,703	0,786	0,855	1,000	0,699
3. Захищеність розвитку										
X ₃₁	0,813	0,784	0,768	0,775	0,809	0,851	0,916	0,950	0,979	1,000
X ₃₂	0,983	1,000	0,973	0,848	0,742	0,788	0,635	0,691	0,706	0,593
X ₃₃	0,779	0,791	0,814	0,859	0,937	0,907	0,912	0,920	0,943	1,000
X ₃₄	1,000	0,974	0,966	0,935	0,815	0,888	0,760	0,763	0,712	0,590
4. Захищеність роботи										
X ₄₁	0,958	0,962	0,975	0,985	0,958	0,970	0,982	0,990	1,000	0,940
X ₄₂	0,286	0,429	0,357	0,286	0,571	0,714	0,571	0,786	0,714	1,000
X ₄₃	1,000	0,924	0,919	0,915	0,850	0,825	0,794	0,800	0,768	0,710
X ₄₄	0,575	0,622	0,730	0,934	0,871	0,837	0,865	0,896	0,936	1,000
X ₄₅	1,000	0,944	0,889	0,778	0,667	0,667	0,611	0,556	0,500	0,333

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>
X ₄₆	0,552	0,378	0,348	0,494	0,759	1,000	0,522	0,380	0,267	0,249
X ₄₇	0,772	1,000	0,834	0,663	0,680	0,856	0,574	0,484	0,392	0,791
5. Захищеність навколишнього природного і соціального середовища										
X ₅₁	0,946	1,000	0,982	0,882	0,917	0,948	0,943	0,931	0,848	0,760
X ₅₂	0,930	0,886	0,975	1,000	0,807	0,716	0,685	0,665	0,639	0,553
X ₅₃	0,843	0,738	0,709	0,680	0,770	0,889	0,918	0,973	1,000	0,987
X ₅₄	1,000	0,947	0,956	0,903	0,934	0,876	0,867	0,881	0,912	0,920

Для побудови агрегованого індексу соціально-економічної захищеності населення пропонується використати наступний алгоритм:

1. На підставі багатомірних середніх величин за кожною групою показників розраховуються базисні часові ряди індексів.

2. Оцінюється значимість кожної групи показників, тобто розраховуються їхні ваги в агрегованому індексі за матрицею парних кореляцій¹⁶⁹:

$$w_l = \sum_{u=1}^l r_{uv} / \sum_{u=1}^l \sum_{v=1}^l r_{uv},$$

де w_l – ваги, з якими багатомірна середня величина кожної з груп включається в агрегований індекс;

r_{uv} – коефіцієнт парної кореляції між багатомірними середніми величинами ($u, v = 1, 2, 3, 4, 5$).

Сума коефіцієнтів парної кореляції кожної багатомірної середньої з іншими співвідноситься із загальною сумою коефіцієнтів всієї матриці. При цьому парні коефіцієнти кореляції, як статистичні величини, повинні бути оцінені на імовірність за допомогою t -критерію Ст'юдента, що розраховується за формулою¹⁷⁰:

$$t_r = \frac{r_{uv}}{\sqrt{1 - r_{uv}^2}} \cdot \sqrt{n - 2}$$

Розраховані значення були співставлені із табличними при $df = n - 2$ ступенях вільності. Надійність розрахованих коефіцієнтів кореляції підтверджена так як $t_r > t_{табл.}$. Це означає, що похибка коефіцієнтів перебуває у допустимих межах.

На завершальному етапі агрегований індекс захищеності населення розраховується через лінійну комбінацію всіх структурних елементів за формулою середньої арифметичної зваженої:

¹⁶⁹ Индекс хозяйственной конъюнктуры и экономический рост / Н. Н. Райская, Я. В. Сергиенко, А. А. Френкель, О. Н. Матвеева // Вопросы статистики. – 2005. – № 8. – С. 10-13, с. 13.

¹⁷⁰ Эконометрика: учебн. / И. И. Елисеева, С. В. Курешева, Т. В. Костеева и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 576 с., с. 70.

$$y_i = w_1 \cdot I_{i1} + w_2 \cdot I_{i2} + w_3 \cdot I_{i3} + w_4 \cdot I_{i4} + w_5 \cdot I_{i5},$$

де $I_{i1}, I_{i2}, I_{i3}, I_{i4}, I_{i5}$ – базисні індекси багатомірних середніх величин для кожної групи (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Представлення одновекторних величин (Z_i) та базисних індексів багатомірних середніх величин (I_i) для кожної групи за 2005-2014 рр.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Z_1	0,5853	0,6408	0,6789	0,6661	0,6906	0,6938	0,7221	0,7092	0,6974	0,7042
I_1	1,000	1,095	1,160	1,138	1,180	1,185	1,234	1,212	1,191	1,203
Z_2	0,390	0,421	0,476	0,571	0,487	0,540	0,596	0,659	0,710	0,527
I_2	1,000	1,079	1,221	1,464	1,249	1,385	1,528	1,691	1,821	1,351
Z_3	0,8937	0,8871	0,8802	0,8541	0,8258	0,8586	0,8058	0,831	0,8351	0,7958
I_3	1,000	0,993	0,985	0,956	0,924	0,961	0,902	0,930	0,934	0,890
Z_4	0,6383	0,6795	0,6949	0,7056	0,6232	0,5867	0,6444	0,6355	0,6592	0,694
I_4	1,000	1,065	1,089	1,105	0,976	0,919	1,010	0,996	1,033	1,087
Z_5	0,0702	0,1072	0,0944	0,1339	0,143	0,1426	0,1468	0,1375	0,1504	0,195
I_5	1,000	1,528	1,346	1,908	2,038	2,032	2,092	1,960	2,144	2,779

Таким чином, при зважуванні індексів багатомірних середніх величин за кожною групою за кожний рік одержано агрегований індекс (рис. 3.24), що відображає динаміку стану соціально-економічної захищеності населення і дозволяє охарактеризувати процентну зміну рівня захищеності у порівнянні з роком, прийнятим за базовий (2005 р.).

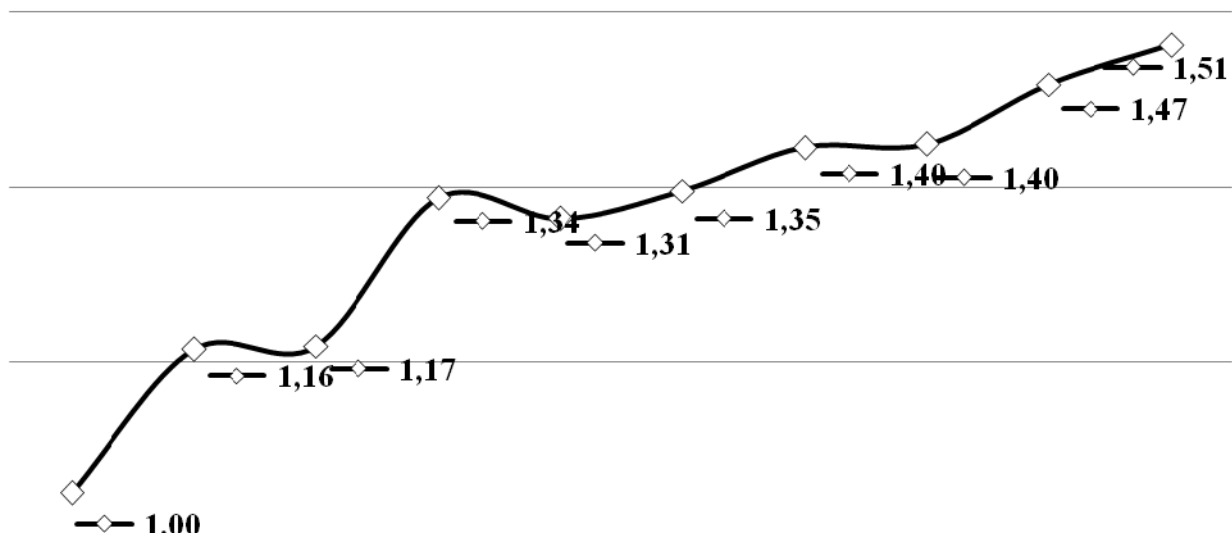

Рис. 3.24. Динаміка інтегрального індексу соціальної захищеності мігранта в Україні за 2005-2014 рр.

Примітка: авторська розробка

Протягом досліджуваного періоду рівень соціально-економічної захищеності в Україні не був нижчим від базисного – у період, коли й спостерігається мінімальне значення інтегрального індексу, що становив 1,00. Зокрема, значний спад рівня захищеності трудових мігрантів в країні відбувся у 2009 році. Така тенденція зумовлена початком світової економічної кризи і пов'язана із соціально-економічною нестабільністю країни. Нестабільна кон'юнктура на ринку праці, у т.ч. низький рівень зайнятості працездатного населення та високий рівень безробіття, вплинули на рівень життя населення, а водночас і на забезпеченість соціального захисту. Однак з 2010 р. спостерігається значне зростання темпу інтегрального індексу соціально-економічної захищеності трудових мігрантів, який вже у 2012 р. сягнув позначки 1,47, що зумовлено посиленням соціально-економічної стабільності. Так, за період 2012-2014 рр. індекс зріс на 2,72%, що свідчить про повільні темпи покращення якості життя трудових мігрантів та й працездатного населення, а також можливості для реформування ринку праці та сфери соціально-економічного захисту населення.

Результати дослідження довели, що існує об'єктивна потреба запровадження в Україні постійного моніторингу стану соціально-економічної захищеності населення (у тому числі мігрантів) та обчислення загального показника, який би надавав реалістичну кількісну оцінку цьому явищу. Забезпечення органів державної влади достовірною інформацією про стан захищеності населення дає можливість формувати ефективну міграційну політику, адаптовуючи всі заходи і реформи до показників захищеності населення.

У цьому контексті нами запропонована модель залежності соціально-економічної захищеності населення (на основі розрахованих у інтегральному індексі базисних індексів багатомірних середніх величин) та обсягів трудової міграції, яка дає можливість здійснювати обґрунтовані порівняння рівня захищеності мігрантів по п'яти запропонованих груп показників-індикаторів. Методика може слугувати основою для визначення впливу загальної соціально-економічної захищеності населення на міграційний приріст в країні і подальшого моделювання захищеності власне мігрантів як особливо вразливої соціальної групи. Побудована регресійна залежність соціально-економічної захищеності населення та обсягами зовнішньої трудової еміграції представлена у табл. 3.9.

Результати аналізу підтверджують, що зовнішня трудова міграція залежить від соціально-економічної захищеності населення. Найменший вплив на результуючу змінну має група факторів, що пов'язані із захищеністю роботи (стандартизований регресійний коефіцієнт дорівнює 0,133244). На нашу думку, це зумовлено високою часткою незайнятого населення та великим навантаженням на одне робоче місце.

Таблиця 3.9

Результати регресійно-кореляційного аналізу соціальної захищеності населення та обсягів трудової міграції в Україні

Групи	Параметри рівняння регресії				
	Стандартизовані регресійні коефіцієнти	Стандартизована похибка	t – критерій Ст'юдента, t(3)	Рівень значущості	
1	2	3	4	5	
Вільний член		-596,946	1557,603	-0,38325	
Захищеність відтворення, I_1	0,267189	691,162	549,073	1,25878	
Захищеність життєвого рівня, I_2	0,190215	38,777	103,947	0,37305	
Захищеність розвитку, I_3	0,320699	1661,292	1197,522	1,38728	
Захищеність роботи, I_4	0,133244	75,729	318,794	0,23755	
Захищеність навколишнього природного та соціального середовища, I_5	0,307336	-241,123	88,380	-2,72826	
Регресійний аналіз					
Коефіцієнт множинної кореляції	0,96531587				
Коефіцієнт детермінації	0,93183473				
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,84662815				
F-критерій Фішера	10,936>F _{табл.}				
Ступені свободи	5,4 при p=0,01896				
Стандартна похибка оцінки	55,190				
Кореляційний аналіз					
Фактори	Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнти детермінації	t - критерій Ст'юдента, t(3)	Рівень значущості	Коефіцієнт нахилу (У)
Захищеність відтворення	-0,632340	0,399854	-2,3087	0,049790	-0,000308
Захищеність життєвого рівня	-0,433654	0,188056	-1,3612	0,210548	-0,000794
Захищеність розвитку	0,884470	0,782287	5,3615	0,000676	0,000237
Захищеність роботи	-0,005148	0,000026	-0,0146	0,988740	-0,000002
Захищеність навколишнього природного та соціального середовища	-0,932560	0,869668	-7,3063	0,000083	-0,003243

Примітка: розрахунки здійснено у програмі Statistica 7 на основі даних табл. 3.8 та рис.3.5-3.6.

Рівняння моделі впливу соціально-економічної захищеності населення та обсягів трудових емігрантів (Y) представлено за допомогою формули (3.2).

$$Y = 0,267189 * X_1 + 0,190215 * X_2 + 0,320699 * X_3 + 0,133244 * X_4 + 0,307336 * X_5 \quad (3.2)$$

Варто наголосити, що метод побудови рівняння лінійної множинної регресії дозволить нам при п'яти групах одновекторних величин отримати найкращу апроксимацію результативної ознаки – зовнішня трудова еміграція. Якість та достовірність рівняння множинної регресії перевірено за допомогою коефіцієнтів множинної кореляції та детермінації, стандартної похибки та критерію Фішера, що більше за табличне значення, при ступенях свободи 5,4 і рівню довіри $p=0,01896$. Дослідження проведено методом покрокової регресії з F-включенням. Так, найбільший вплив на міграцію має група індикаторів – захищеність розвитку, оскільки стандартизований регресійний коефіцієнт рівний 0,320699.

Наголосимо, що рівень міграційної активності населення корелює із соціально-економічними факторами та збільшенням рівня фінансової нестабільності домогосподарств. Зокрема, значний вплив, зокрема прямий, на результуючу змінну має група індикатори щодо захищеності розвитку населення (коефіцієнт кореляції рівний 0,884470), а також обернений вплив справляє група захищеності навколишнього природного та соціального середовища (коефіцієнт кореляції рівний -0,932560).

Задля більш комплексного дослідження захищеності мігрантів, здійснимо спробу побудувати модель залежності соціально-економічної захищеності трудових мігрантів від запропонованої системи показників. Ці показники-індикатори виступають як стимуляторами, так і дестимуляторами по відношенню до соціально-економічної захищеності особи.

Результати дослідження якості та достовірності побудованої моделі наведено у табл. 3.10.

Суттєвий вплив на соціально-економічну захищеність мігранта має середній розмір допомоги по безробіттю та забезпеченість навчальними закладами (коефіцієнти кореляції рівні відповідно 0,9472 та 0,9259). Це можна пояснити тим, що основна частка трудових емігрантів залишилися без місця прикладання праці, а допомога по безробіттю є їхнім основним доходом. А серед мігрантів-молоді велика кількість є тих, які емігрують задля продовження навчання у закордонних навчальних установах.

Серед складових моделі соціального захисту найменший внесок у варіацію інтегрального індексу має показник середня очікувана тривалість життя при народженні (коефіцієнт Beta -0,037278). Загалом усі коефіцієнти, які увійшли до моделі є стимуляторами, оскільки регресійні коефіцієнти є додатними. Це означає, що зростання факторних змінних позитивно впливає на результативний показник.

Таким чином, сучасна трудова міграція, а з нею потреба соціально-економічної захищеності осіб-мігрантів накладається на перманентний характер трансформаційних змін ринку праці. У міграції вбачається потужний чинник трансферту нових технологій та соціальних стандартів, який впливає на систему

соціального захисту населення, відіграє пріоритетну роль у реалізації прав трудових мігрантів на соціальне забезпечення, скорочення нерівності тощо.

Таблиця 3.10

Результати побудови регресійної залежності соціально-економічної захищеності трудових мігрантів та системи взаємопов'язаних базових параметрів захищеності особи

	Параметри регресійної моделі				Кореляційний аналіз				
	Стандартизована регресійні коефіцієнти	Стандартизована на похибка	t – критерій Ст'юдента, t(1)	Рівень значущості	Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнти детермінації	t – критерій Ст'юдента, t(1)	Рівень значущості	Коефіцієнт нахилу (Y)
X_{33}	0,004003	0,770056	0,003857	199,658	0,9259	0,85737	6,93450	0,0001	0,66
X_{21}	0,000742	0,000102	0,000000	507,795	0,7968	0,63488	3,72973	0,0058	6050,5
X_{44}	0,001495	-0,00058	0,000023	-24,932	0,9472	0,89716	8,35411	0,0003	85,65
X_{47}	0,000622	0,000042	0,000000	471,901	-0,5420	0,29481	-1,82879	0,1048	-8024,1
X_{34}	0,001653	-0,01325	0,000038	-344,411	-0,8831	0,77982	-5,32290	0,0007	-50,57
X_{42}	0,000650	-0,02938	0,000100	-294,593	0,7996	0,63928	3,76535	0,0055	16,85
X_{13}	0,000688	-0,03008	0,000126	-239,357	-0,4402	0,19378	-1,38666	0,2030	-2,24
X_{12}	0,003434	0,007587	0,000065	116,815	0,8631	0,74490	4,83319	0,0013	8,19
X_{15}	0,001299	0,000402	0,000006	66,310	-0,7186	0,51638	-2,92263	0,0192	-107,20
<p>Модель соціальної захищеності трудових мігрантів</p> $Y = 0,004 * X_{33} + 0,0007 * X_{21} + 0,0015 * X_{44} + 0,0006 * X_{47} + 0,0017 * X_{34} + 0,0007 * X_{42} + 0,0007 * X_{13} + 0,0034 * X_{12} + 0,0013 * X_{15}$									
Регресійний аналіз									
Коефіцієнт множинної кореляції					0,999999999				
Коефіцієнт детермінації					0,999999998				
Скоригований коефіцієнт детермінації					0,999999983				
F-критерій Фішера					65636226,5				
Ступені свободи					9,1 при p=0,00009579				
Стандартна похибка оцінки					0,000171589712				

Примітка: розрахунки здійснено у програмі Statistica 7 на основі даних табл. 3.6 та рис. 3.5.

Стає очевидним, що національні мінімальні рівні соціального захисту, як основні елементи системи соціально-економічної захищеності, слід доповнювати, як мінімум, доходами та доступом до основних послуг охорони здоров'я для мігрантів. Реалізація стратегій мінімального рівня соціального захисту можуть посприяти підвищенню продуктивності праці, створенню можливостей для працевлаштування та підтримки сталого економічного розвитку. Досліджувані пріоритети продукують формування гідних умов життя трудових мігрантів, розширення сфери охоплення їхнього соціального забезпечення.

РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУЦІЙНІ ВИМІРИ СЕРЕДОВИЩА СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ МІГРАНТІВ

4.1. Ринок міграційних послуг в системі соціально-економічної захищеності мігрантів

Ефективність функціонування системи соціального захисту мігрантів визначається інституціональним середовищем її розвитку. В економічній науці воно розглядається як сукупність основоположних політичних, соціальних, юридичних і економічних правил, що визначають рамки людської поведінки й утворюють базис для продукування й споживання відповідних благ. Відповідно, інституційне середовище соціальної захищеності мігрантів – це чіткий упорядкований набір інструментів, що визначають рамкові умови функціонування й розвитку економічних суб'єктів з виробництва, обмін і розподілу специфічного виду послуг соціозахисного характеру для мігрантів.

Загалом розвиток інституційного середовища міграційної сфери визначається кількісними та якісними параметрами інститутів, котрі його формують, розвивають й трансформують (як інститути-суб'єкти та інститути-регулятори). Інститути-суб'єкти – організаційні структури (органи, організації, рухи) виступають сторонами конкретних інституційних взаємодій, інститути-регулятори – організують взаємодію інститутів-суб'єктів середовища міграційної сфери.

Одним з особливо дієвих інститутів-регуляторів середовища міграційної сфери є *ринку міграційних послуг (РМП)*. Оскільки даний феномен є доволі новим поняттям у міграціології, дозволимо собі його висвітлити дещо ширше, ніж це вимагає проблематика соціально-економічної захищеності мігрантів.

Так, у спеціальній науковій літературі поняття «ринку міграційних послуг» з'явилося порівняно недавно. Одними серед перших звернули на нього увагу російські учені. Так, Г. Пядухов трактує його як специфічний сегмент ринку праці, де основним об'єктом є послуга рекрутингу та міграції, а суб'єктом – фізичні та юридичні особи (у т.ч. державні установи, які надають такі послуги). При цьому автор робить акцент на специфічному виді послуг (разом із ринковими цінами на них), «отримання яких спрощує перебування іноземних громадян на території Росії»^{171 172}. Розвиваючи наведену думку, вважаємо за доречне запропонувати власне визначення *ринку міграційних послуг* - як системи економічних відносин з приводу задоволення потреб населення в послугах, пов'язаних з уможливленням та/або покращенням (спрощенням, легалізацією, прискоренням, доповненням процесів) умов здійснення населенням міграційних переміщень по території, отриманням супутніх вигод, пов'язаних з міграцією.

¹⁷¹ Пядухов Г.А. Рынок миграционных услуг в российской провинции: действующие лица, тенденции развития. Специально для Демоскопа. № 571 – 572, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0571/analit07.php>

¹⁷² Обзор по рынку посреднических услуг в сфере миграции в Москве. Региональный общественный Фонд «Информатика для демократии», 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.indem.ru/Proj/Makart/posredniki.pdf>

Опрацювання праць з міграціології¹⁷³ дозволяє стверджувати, що РМП – це складна динамічна внутрішньо структурована система з чітко визначеними елементами, зв'язками, функціями, критеріями виділення якої є як економічні, так і інші (геопросторові, екстичні, адміністративно-дозвільні і ін.) обмеження, яка розвивається за своїми законами. Економічну суть РМП становить підсистема відносин попиту та пропозиції міграційних послуг, «виробництво», обмін і споживання яких є необхідною або основною передумовою позитивного здійснення індивідом міграційного процесу на всіх його стадіях.

Доречно зазначити, що у міграціології розрізняють наступні три ключові стадії або етапи міграційного процесу: міграційна мобільність, переміщення, адаптація¹⁷⁴. Інформація про них важлива з позиції їх впливу на структурування потреб у специфічному феномені - міграційній послугі. Суть діяльності, що лежить в основі виділення окремих підвидів міграційної послуги, можна звести до наступного:

I етап – *підготовка до міграції* або *міграційна мобільність* – полягає в затратах, пов'язаних зі збором інформації про переваги, види, напрямки, ризики міграції (поради друзів, знайомих, мігрантів з досвідом, послуги консалтингових фірм), а також з виготовленням документів (візи, закордонні паспорти, страхові поліси, запрошення тощо), навчанням (якщо необхідно – курси вивчення іноземної мови, історії, культури), збором коштів, розрахунком часових рамок, розробкою певного плану дій та інше;

II етап – *міграція/переміщення* – полягає у діяльності, що супроводжує обслуговування витрат, пов'язаних з організацією послуг вантажо-пасажирських перевезень. Тривалість та вартість поїздки залежать від низки факторів, зокрема від відстані маршруту, виду транспортного засобу (повітряний, наземний, судноплавний тощо) та регулярності його курсування й комфортабельності, а також таких ринкових чинників, як розвиток транспортної інфраструктури та наявність конкуренції на ринку пропозиції послуг. На даному етапі часто важливими є супутні послуги – страхування, відшкодування коштів, проживання в проміжних пунктах, фінансовий супровід тощо.

III етап – *адаптація*. Цей етап специфічного виду міграційно обумовленої діяльності полягає із затратами на збір та опрацювання інформації про поселення, влаштування на роботу, організацію побуту, моральну та соціокультурну адаптацію тощо. Процес адаптації може бути спрощений за рахунок того, що частину завдань, пов'язаних із поселенням та/або працевлаштуванням мігранта міг попередньо забрати на себе I-ий етап – “підготовка до міграції”.

Важливою складовою дослідження РМП є конкретизація його функцій. Серед таких нами пропонується виділення наступних:

- *забезпечуюча*: уможливлення/забезпечення здійсненності міграційного процесу (основна функція);

¹⁷³ Садова У.Я., Князев І.С., Селешук В.П. Міграціологія: історія, теорія, перспективи розвитку. Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі студії: Матеріали конференції/[відп. ред.: проф. О.І.Шаблій]. – Львів: ЛНУ ім.І.Франка, 2015р. – 484с. - С.432-440.

¹⁷⁴ Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти / В.С. Кравців, У.Я. Садова [наук. ред.]. Довідник. – Львів, 2009. – С.62. (228с.)

- *інформаційна*: ринок акумулює інформацію щодо умов та перспектив проживання в новому регіоні (країні), нюансів переміщення, адаптації, характеристик ринку праці, соціально-економічної захищеності тощо;

- *посередницька*: РМП встановлює зв'язки між існуючими або потенційними мігрантами та суб'єктами, які зацікавлені в прибутті мігрантів (трудові мігранти – працедавці; туристи – суб'єкти, які діють в туристично-рекреаційних зонах; мігранти – сім'ї мігрантів і т.д.);

- *стимулююча*: завдяки трьом попереднім функціям ринок сприяє міграційній активності населення. Окрім цього, він стимулює удосконалення міграційної нормативно-правової бази, а також сприяє підвищенню соціально-економічних стандартів депресивних регіонів (регіонів-донорів).

- *врівноважуюча*: РМП бере участь в розподілі вільних та надлишкових міграційних потоків, їх спрямуванні в потребуючі регіони;

- *захисна*: при правильному підході до правового регулювання діяльності та відповідальності суб'єктів, які надають міграційні послуги, РМП може стати ключовою складовою соціально-економічної захищеності мігрантів.

РМП має свою внутрішню будову. Дослідженню закономірностей та особливостей її організації сприяє системний аналіз. Так, загальні принципи, а також геопросторова специфіка формування ринку може бути описана з допомогою такого феномену як територіальна міграційна система (ТМС). Порівнюючи із ТМС, РМП є більш гнучким і активно розвивається в умовах динамічних міграційних процесів (рис. 4.1).

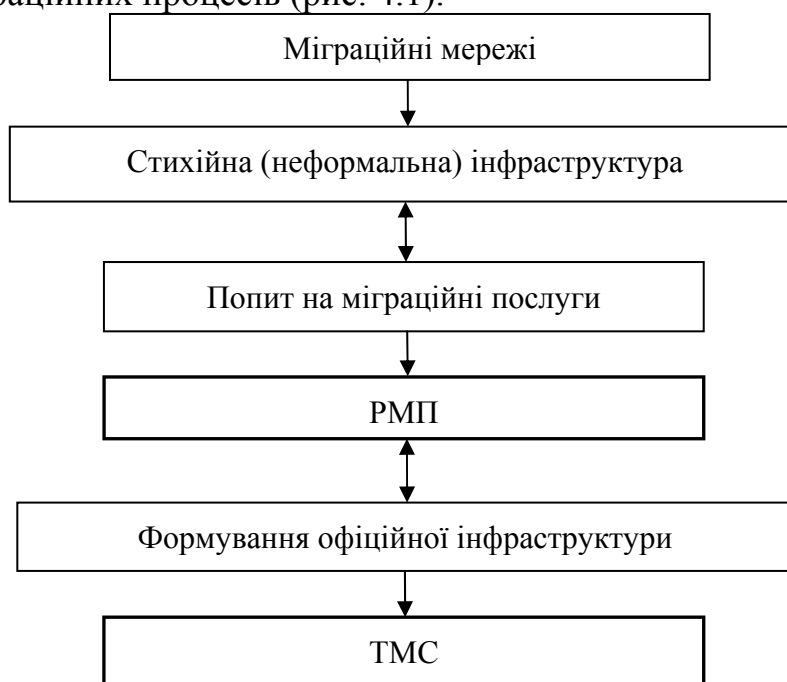

Рис. 4.1. Значимість ринку міграційних послуг (РМП) у формуванні територіальної міграційної системи (ТМС)

Джерело: розроблено автором.

Суть, структура і функції даного ринку впливають із загальнотеоретичних положень міграціології та регіональної економіки. Структуру РМП, зокрема, транскордонного, можна зобразити таким чином, як на рис. 4.2.

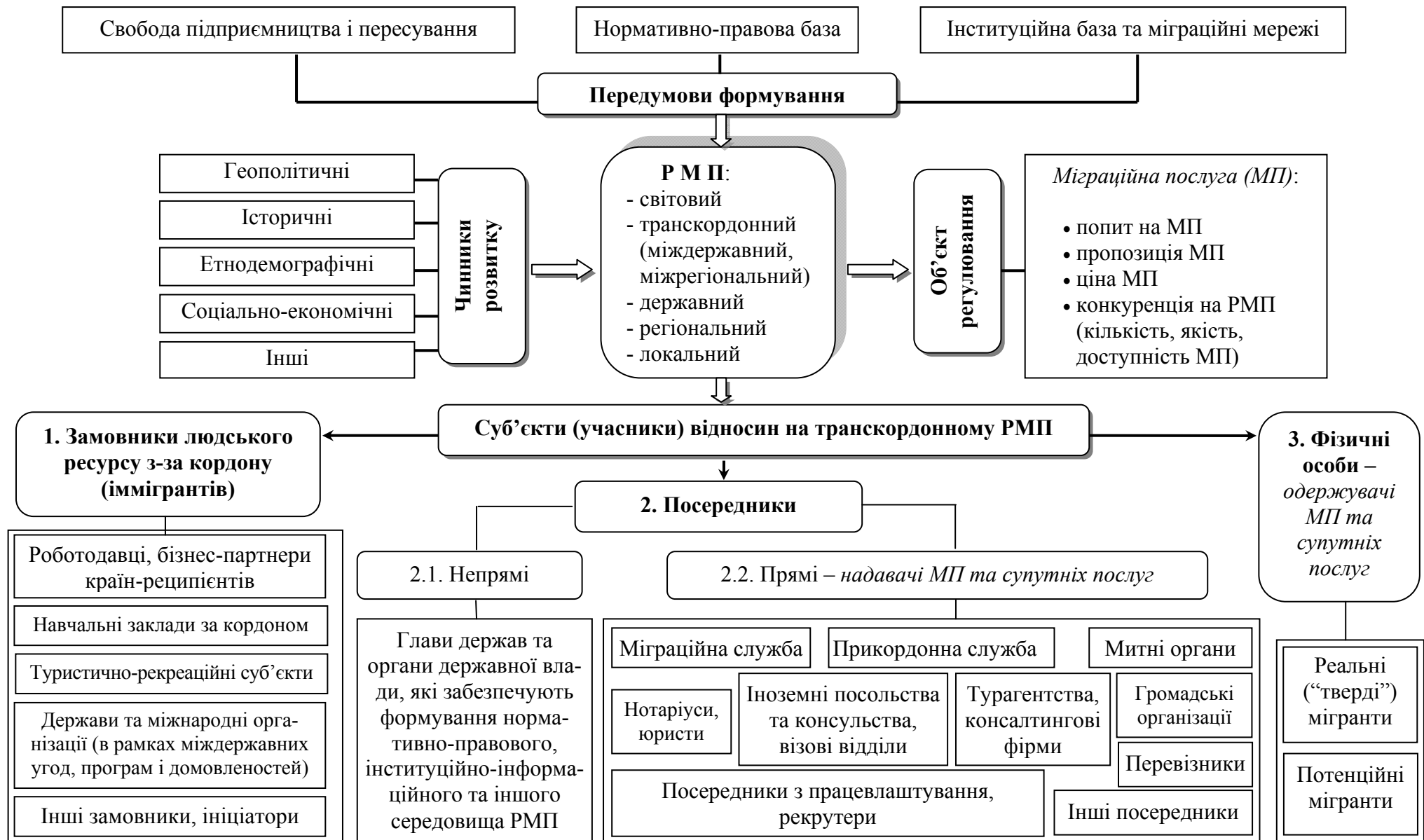

Рис.4.2. Структура транскордонного РМП (суб'єктно-об'єктний підхід)

Джерело: розроблено автором.

Структура РМП охоплюватиме наступні компоненти: передумови його формування, фактори впливу, об'єкт та окремі групи суб'єктів регулювання ринкових відносин. Суб'єктами РМП можна вважати три групи осіб. Перша група – “замовники” людського ресурсу – суб'єкти, інтереси яких не можуть бути реалізовані без мігрантів як носіїв інтелектуального, трудового, фінансового, демовідтворювального, культурного потенціалу. “Замовники” формують попит на мігрантів. Друга група – фактичні та потенційні мігранти. Вони створюють пропозицію ресурсів, якими володіють. Посередниками (третя група) у міграційному процесі є непрямі і прямі учасники ринку – до них належать представники як іноземної держави, так і країни походження мігранта. Непрямі суб'єкти (органи державної влади найвищих рівнів) формують передумови функціонування РМП, розробляють міграційну політику держави, стимулюють або стримують ті чи інші тенденції в розвитку РМП. Водночас прямі учасники (державні органи і недержавні організації, фізичні особи) безпосередньо надають міграційні та/або супутні послуги населенню.

У структурі РМП важливо чітко розуміти, що є економічним підґрунтям міграційної послуги. Останні за своєю суттю є посередницькі, адже виступають проміжною ланкою в системі «потреба¹⁷⁵ людини – міграційна послуга – досягнення цілі міграції». У даному контексті міграційні послуги можуть повністю або лише частково сприяти досягненню цілі міграції. Вони можуть іти й у розріз з законними нормами здійснення міграційного процесу, що очевидно не сприяє соціально-економічній захищеності мігрантів. Зокрема, трудові мігранти в більшості випадків використовують мінімальний пакет офіційних документів, який дозволяє на законних підставах перетнути державні кордони, проте в іноземній країні займаються діяльністю, яка не передбачена в цьому пакеті документів. Такий міграційний процес не можна назвати легітимним, що по суті і передбачено в світовій практиці трактування нерегульованої міграції [¹⁷⁶, С. 7-8].

Отож, основними обов'язковими пунктами законного (офіційного) здійснення особою процесу міграції є: 1) легальний перетин кордону країни-виїзду та країни-призначення; 2) законне перебування (продовження перебування) в країні-призначення; 3) законна діяльність, передбачена в'їзною візою [¹⁷⁷, С. 7-8]. Порушення будь-якого з цих пунктів спричиняє автоматичну класифікацію мігранта як «нелегала». На цій основі нами здійснена класифікація міграційних послуг (рис. 4.3).

¹⁷⁵ Потреба у працевлаштуванні; отриманні освіти, політичного притулку, туристичної послуги; реалізації ділових інтересів за кордоном (професійно-службова міграція), задоволенні соціально-економічної безпеки та ін.

¹⁷⁶ Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією / Керівник проекту Ольга Шумило / Міжнародний центр перспективних досліджень (Київ) та Інститут справ публічних (Варшава). – Київ, 2006. – 56 с.

¹⁷⁷ Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією / Керівник проекту Ольга Шумило / Міжнародний центр перспективних досліджень (Київ) та Інститут справ публічних (Варшава). – Київ, 2006. – 56 с.

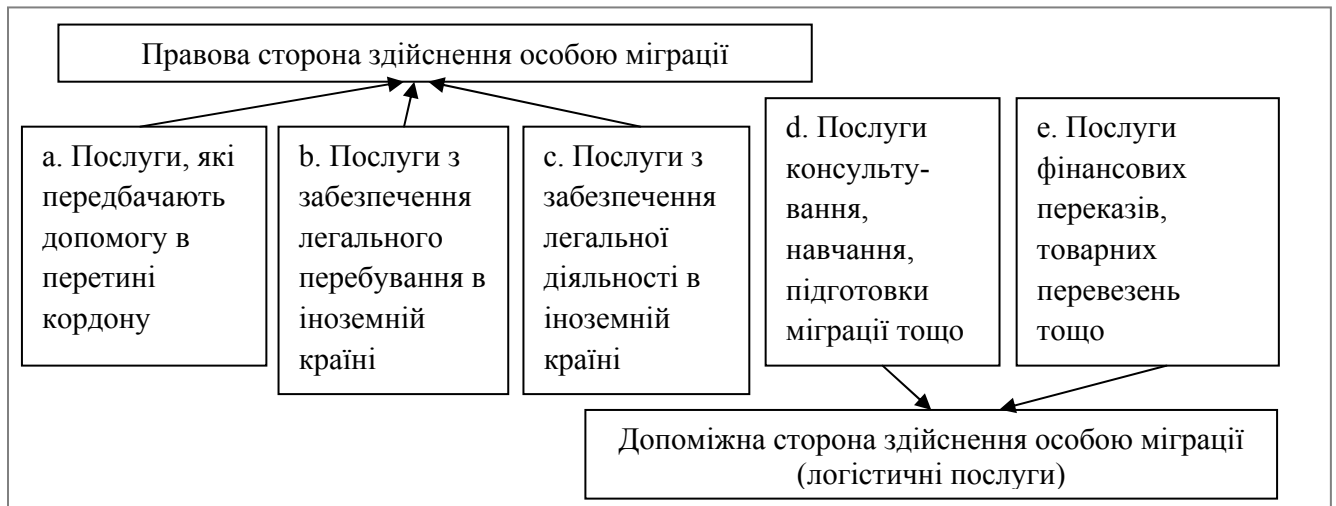

Рис.4.3. Класифікація міграційних послуг: офіційний правовий (звужений) підхід (а, б, с) та загальний (розширений) підхід (а, б, с, d, е)

Джерело: розроблено автором

Окрім того, не слід забувати про консультаційні послуги, оскільки більшість фірм у сфері міграції акцентують увагу саме на них і надають їх на платній основі окремо від інших послуг. Остання ніша міграційних послуг – це послуги фінансових переказів та товарних перевезень. Фінансова складова є надзвичайно важливою в будь-яких суспільних процесах, і міграція не є винятком. Варто згадати лише офіційні та приблизні підрахунки грошових переказів українців з-за кордону, які становлять в середньому 7 млрд. дол. США щорічно офіційно та до 20 млрд. дол. США/рік за підрахунками експертів [178, С. 117]. Якщо не вникати у деталі і припустити, що середня вартість офіційних послуг грошових переказів становить близько 3%, то отримаємо сукупний річний прибуток фірм-посередників лише в такий спосіб не менше 210 млн. дол. США.

Досліджуючи РМП та процеси, які на ньому відбуваються, з позиції суб'єктно-об'єктного підходу, виявлено цікаву особливість. Так, зокрема, сучасний процес міграції може відбуватися без участі/згоди його учасників (одного або кількох) – так зване «випадання» суб'єкту з процесу: 1) без участі замовників (зацікавлених сторін) людського міграційного ресурсу – у випадку переміщення осіб за кордон у приватних цілях та з власної ініціативи; 2) без відома/участі прямих посередників РМП (різні форми самостійної легальної і нелегальної міграції); 3) без згоди самих мігрантів (торгівля людьми та ін.). Незаконні (протиправні) форми міграції потребують особливої уваги з боку держави у зв'язку з необхідністю протидії їм як небажаному, шкідливому, суспільно небезпечному явищу.

У даному контексті українська держава має позитивний багаторічний досвід інституційних відносин із Республікою Польща, співпраця з якою є засобом євроінтеграції України, а також практичним механізмом впровадження європейських стандартів на регіональному та місцевому рівнях. Розвиток українсько-польського міжрегіонального співробітництва здійснюється у

¹⁷⁸ Махонюк О.В. Міграційні облігації як інструмент неінфляційного фінансування національної економіки: приховані ризики сьогодення // Регіональна економіка : наук.-практ. журн. – 2013. - №4(70), С. 117-129.

декількох площинах. На рівні *центральных органів* виконавчої влади з українського боку це питання координується – Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерством закордонних справ, Міністерством інфраструктури та Міністерством економічного розвитку і торгівлі, в той час як з польського боку – Міністерством внутрішніх справ, Міністерством регіонального розвитку та Міністерством закордонних справ.

Для вирішення ключових питань співпраці на *міжурядовому рівні* створено інституційний механізм – Українсько-польську Міжурядову Координаційну Раду з питань міжрегіонального співробітництва, яка в цілому координує відносини на рівні областей України та воєводств Республіки Польща. Базовим документом при цьому є підписана в Києві Угода між Урядами України та Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво від 24 травня 1993 року. Зазначеним міжнародним договором закріплюються правові засади співпраці органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування цих країн, зокрема, в економічній, культурно-гуманітарній, освітній та туристичній сферах [¹⁷⁹].

Варто також зазначити, що станом на сьогодні Україна має найрозвинутішу мережу міжрегіональної співпраці саме з Республікою Польща. Практично всі області України та воєводства Польщі уклали угоди про міжрегіональне співробітництво. Найбільше українських партнерів має Підкарпатське воєводство. Відповідно з українського боку найінтенсивніша співпраця поляків – із Львівською областю. Це, без сумніву, важлива передумова формування транскордонного регіонального РМП. У ході його дослідження центральними є питання особливостей функціонування даного ринку, головних суб'єктів, що надають міграційні послуги населенню, стану і перспектив розвитку ринку.

Кількість прямих посередників, які де-факто функціонують на РМП обстежуваної території, характеризує полісуб'єктність ринку і складність відносин між учасниками.

До *державних суб'єктів РМП на рівні Підкарпатського воєводства* належать: Відділ у справах Цивільних та Іноземців Підкарпатської Воєводської Адміністрації в Жешові та місцеві відділення у Перемишлі, Кросно і Тарнобжегу, Управління у справах іноземців (створення підрозділу у воєводстві – у перспективі), Бещадський відділ Прикордонної Варти та його територіальні підрозділи, Воєводське управління праці в Жешові, Окружний Інспекторат праці в Жешові та повітові відділи праці Підкарпатського воєводства, представники Палати Радників з юридичних питань в Жешові, митні органи, дипломатичні представництва України у Підкарпатському воєводстві тощо.

Перелік *державних суб'єктів РМП на рівні Львівської області* включає: Головне управління Державної міграційної служби (ДМС) у Львівській області (підпорядковується Міністерству закордонних справ України), Західне

¹⁷⁹ Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво / Кабінет Міністрів України, Польщі; Угода від 24.05.1993 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 33. – с. 218, ст. 2008.

регіональне управління Державної прикордонної служби України, Львівська митниця Державної фіскальної служби України та їх територіальні підрозділи, Управління туризму та курортів Львівської обласної державної адміністрації, дипломатичні представництва (зокрема, Генеральне Консульство Республіки Польща у Львові), Пункт прийому візових анкет у Львові та ін.

Центральним державним суб'єктом РМП, що безпосередньо надає міграційні послуги населенню Львівщини, є Головне управління ДМС у Львівській області. Його послуги включають:

1) адміністративні послуги (послуги для громадян) щодо питань набуття громадянства, оформлення документів для виїзду за кордон, документування іноземців, оформлення документів для біженців та осіб, що потребують захисту тощо;

2) послуги по роботі з біженцями та соціальної інтеграції (послуги для громадян);

3) документальне забезпечення (послуги, що підтримують функціонування РМП);

4) кадрове забезпечення та антикорупційний моніторинг (послуги, що підтримують функціонування РМП).

У загальній структурі ДМС у Львівській області, окрім головного територіального органу, функціонує 33 територіальних підрозділи, з них – 16 міських відділів (в т.ч. в межах Львова – 8) та 17 районних секторів, які забезпечують надання міграційних та супутніх послуг на місцях.

Недержавні суб'єкти-посередники на РМП є наймасовішою групою учасників, які надають міграційні послуги. Незалежно від місця юридичної реєстрації вони можуть функціонувати на території різних країн. Це перевізники, туристичні фірми, рекрутингові агентства або одиничні особи, суб'єкти, які сприяють мігрантові в легальному або нелегальному перетині кордону, перебуванні, діяльності на території іноземної держави, нотаріуси, юристи, діаспора, громадські організації, фінансові суб'єкти, інші посередники.

Сучасна ситуація в Україні розвивається досить позитивним чином для недержавних суб'єктів РМП. Зростаюча динаміка бажаючих виїхати за кордон за будь-яких умов та ціну постійно розширює поле діяльності посередників у міграційних процесах. Додатковим фактором розвитку національного та світового РМП є посилення обмежувальних міграційних заходів (політик) держав світу, що спричиняють серйозні труднощі для іноземців при здійсненні перетину кордону, а ще більше – подальшому легальному перебуванню в чужій країні. Законна (переважно трудова) міграція відтак стає важкодоступним, а нерідко нереальним процесом через ряд бюрократичних перешкод та необізнаність потенційних мігрантів. Посередники ж сприяють вирішенню великого переліку питань, допомагають обійти перепони цілком законними та незаконними шляхами, пропонують альтернативи і т.п.. З 2014 року значні корективи у всі процеси в Україні вносить анексія АР Крим та військові дії на сході нашої держави, що також спонукають до виникнення нових видів міграційних послуг та спекуляцій на їхній основі.

Дослідження РМП в Україні є вагомою передумовою підвищення ефективності не лише соціально-економічної захищеності мігрантів, але усієї

міграційної політики держави. Існує гостра необхідність вивчення потенціалу цього ринку, розробки системи обліку та статистики явищ і процесів, які мають місце на ньому. Враховуючи великі фінансові активи РМП, участь у перерозподілі робочої сили на національному ринку праці, можна припустити, що посилення уваги до його функціонування, сприятиме легалізації багатьох тіньових схем руху міграційних послуг як на місцевому чи регіональному, так і на макроекономічному рівнях розвитку держави.

4.2. Транскордонні ринки праці в системі механізмів соціальної захищеності мігрантів

Сучасні умови глобалізації створюють передумови для формування, розвитку та територіальної організації транскордонних ринків праці. В Україні в умовах євроінтеграційних реформ саме на них люди шукають гідні умови праці, заробітну плату, тощо. Самореалізуючись, трудовий мігрант нерідко попадає у лабіринти порушення його прав та свобод. Водночас, він сам створює цілу низку загроз для власної країни, регіону, адже є учасником процесу відтоку працездатного населення з ринку праці. Останнє особливо актуальне для прикордонних регіонів України, які мають здебільшого нижчий рівень соціально-економічного розвитку.

Міграція у межах транскордонного регіону є явищем об'єктивним та пов'язаним з бажанням трудового мігранта самоствердитися і покращити своє матеріальне становище. На відміну від довготермінової міграції чи еміграції, такі міграційні процеси несуть у собі менші загрози погіршення сімейних стосунків, знецінення сімейних цінностей, оскільки такий мігрант не змінює місця постійного проживання. Часто міграційні потоки у транскордонному просторі набувають постійного і систематичного характеру, що дає підстави говорити про формування транскордонного ринку праці.

Розвиток транскордонних ринків праці можна розглядати як альтернативу довготерміновій міграції та еміграції мешканців прикордоння. Їх розвиток неможливий без належної організації відповідної мережі, котра обслуговується ринком міграційних послуг.

Наразі в Україні будь-які бар'єри чи труднощі працевлаштування в транскордонному просторі лише зменшують мобільність населення прикордоння та, як наслідок, сприяють формуванню нелегальних міграційних потоків і провокують виклики щодо виникнення постійних чи довготривалих міграцій. Оскільки міграція в межах транскордонного простору передбачає більш міцні зв'язки з Батьківщиною, організований транскордонний ринок праці може стати механізмом соціального захисту трудових мігрантів.

Сутність транскордонного ринку праці

У найбільш широкому розумінні, транскордонні ринки є об'єднаними національними регіональними ринками товарів, послуг, капіталів, праці, якими неформально користуються громадяни сусідніх територій для задоволення

власних потреб в межах діючого національного та міжнародного законодавства¹⁸⁰.

Транскордонний ринок праці – це система соціально-трудових відносин, пов'язаних з працевлаштуванням мешканців по інший бік кордону в межах транскордонного простору. При цьому він є не просто сумою регіональних ринків, а системою, з притаманними їй елементами, їх взаємозв'язками і взаємодоповненнями, що зумовлюють синергетичний ефект, забезпечуючи конкурентоспроможність транскордонного регіону. Наявність кордону і різниця в якості життя по різні його боки зумовлюють суттєві відхилення в інтенсивності та щільності взаємозв'язків на ринку праці і кон'юнктурні коливання всередині останнього.

Покупцем товару на транскордонному ринку праці виступає роботодавець з одного боку кордону в особі підприємства чи організації різної форми власності, індивідуального наймача, громадської організації тощо. *Продавцем* є громадянин працездатного віку з іншого боку кордону. Враховуючи те, що унікальність поняття «праця» в тому, що на ринку праці надаються саме трудові послуги, а самих працівників купити неможливо, *об'єктом* купівлі продажу на ринку праці на першому рівні є праця, а на другому рівні інформація, ідеї, робочі місця тощо.

Фактори, що впливають на формування транскордонного ринку праці, в цілому мало відрізняються від тих, які впливають на будь-який регіональний ринок праці, проте вони мають свої особливості. Якщо характерними особливостями формування ринку праці в тому чи іншому регіоні є територіальні відмінності в природних умовах і ресурсах, ментальність, розвиток ринку житла і соціальної сфери, демографічна основа і економічний потенціал, то для того, щоб зрозуміти особливості формування транскордонного ринку праці та визначити можливості його регулювання, доцільно виділити чотири рівні дії *факторів*¹⁸¹:

1. *Макрорівень* (соціально-економічне становище по різні боки кордону, законодавча база, міграційна політика, соціальна політика, освітня політика, умови візового режиму, особливостей малого прикордонного руху тощо);

2. *Регіональний*. Більшість факторів, які діють на макрорівні, впливають і на формування регіональних ринків праці обох країн. При цьому є додаткові фактори, що виникають уже на рівні конкретних регіонів, які і впливають на формування транскордонного ринку праці: розвиток основних галузей економіки і їх спеціалізація, рівень диверсифікації, рівень організації праці, виробництва і управління, рівень розвитку прикордонної інфраструктури та інфраструктури транскордонного ринку праці, угоди між суб'єктами транскордонного ринку праці і т.д.

3. Фактори *мікрорівня* обумовлені особливостями формування внутрішнього ринку праці на рівні окремого підприємства. Наприклад, ступінь дотримання законодавства щодо найму трудових мігрантів і оплати їх праці,

¹⁸⁰ Бельський П. Ю. Конкурентність на транскордонних ринках / П. Ю. Бельський, Н. А. Мікула, Є. Е. Матвеев. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – 214 с.

¹⁸¹ Інфраструктурне забезпечення розвитку транскордонних ринків праці в Україні / Н. А. Мікула, Ю. О. Цибульська та ін. ; відп. редактор д.е.н., проф. Н. А. Мікула. – Львів : Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України, 2013. – 202 с.

забезпечення соціальних гарантій, що, в свою чергу, обумовлює виникнення легального і нелегального транскордонного ринку праці.

4. *Індивідуальні фактори* – поведінка окремого індивіда чи групи людей (мотивації, цінності, потреби, рівень і якість життя працівника, його адаптаційні можливості та гнучкість до нових умов).

Важливою характеристикою транскордонного ринку праці є рівень мобільності робочої сили, яка і забезпечує ефективне його функціонування та гнучкість і адаптивність до змін у співвідношенні попиту і пропозиції робочої сили. Отже, формування транскордонного ринку праці відбувається шляхом міграції трудових ресурсів, а також поступового усунення перешкод щодо руху робочої сили між регіонами сусідніх країн за рахунок координації, узгодження і зближення соціальної, трудової та міграційної політики. Головними напрямками регулювання є умови праці, способи найму і звільнення працівників, умови оплати праці, зокрема системи додаткових виплат, соціальні гарантії, пільги та страхування. У цьому контексті і варто розглянути особливості транскордонної парамайтникової міграції.

Транскордонна трудова парамайтникова міграція між сусідніми країнами, на відміну від визначеної щодобової маятникової міграції «село-місто-село», охоплює регулярні короткочасні поїздки на невелику від місця постійного проживання відстань з метою роботи по інший бік кордону в межах транскордонного простору. Отже, залежно від періодичності повернень на місце постійного проживання, доцільно розширити існуюче визначення «маятникової міграції», враховуючи європейські підходи та особливості візового режиму, що ускладнюють процес щоденного перетину кордону.

Нами пропонується наступна класифікація транскордонних трудових парамайтникових мігрантів *за тривалістю перебування по іншу сторону кордону*: щоденні (маятникові мігранти), щотижневі та довготермінові/сезонні парамайтникові мігранти. Парамайтникових мігрантів у транскордонному просторі можна класифікувати і *за амплітудою відхилення від основного місця проживання*. Центром притягання транскордонного трудового парамайтникового мігранта може бути як територія, прилегла до прикордонного регіону, де проживає мігрант, так і більш віддалена територія в межах сусідньої країни. Останнє зумовлюється пошуком місць праці відповідного кваліфікаційного рівня і можливостями роботи за вільним графіком. Таке розширення зони притягання мігранта можливе за умови найвищого рівня розвитку прикордонної та комунікаційної інфраструктури, яка дозволить досягати місця праці з мінімальними трансакційними витратами. В іншому випадку виникають загрози того, що транскордонний трудовий парамайтниковий мігрант може збільшувати тривалість перебування за кордоном, аж до повного переїзду на постійне місце проживання.

Фізична наявність кордону та особливості візового режиму є основними бар'єрами для вільного руху робочої сили на транскордонному ринку праці, що зумовлює виникнення *формального* (легального) працевлаштування, з реєстрацією та оформленням трудової візи або карти перебування - відображається у статистиці) і *неформального* (нелегального) ринку праці. Нелегальні схеми працевлаштування є ризиковими і можуть обернутися

обманом і невиплатою коштів, в той час як при легальному працевлаштуванні працівник отримує всі соціальні гарантії тієї країни, в якій він працює. Варто зазначити що саме наявність візового режиму та неналежний стан інфраструктурного забезпечення кордону і під'їзних шляхів зумовлюють збільшення тривалості перебування трудового мігранта за кордоном та, часто, стимулюють постійну чи довготермінову міграцію.

Транскордонні ринки праці України і сусідніх країн

Українські прикордонні області утворюють транскордонні ринки праці з державами СНД, з безперешкодною можливістю виїзду і вїзду, та країнами-членами ЄС, з якими є візовий режим. У свою чергу з більшістю країн ЄС підписано угоди про малий прикордонний рух, що суттєво стимулює парамайтникові трудові міграції. Рівень розвитку прикордонної інфраструктури, враховуючи стандарти Європейського Союзу (відстань між пунктами пропуску має бути близько 20 км), є незадовільним, що часто блокує парамайтникові трудові міграції. Крім того, варто зазначити, що жодних спільних складових інфраструктури саме транскордонного ринку праці в Україні також немає¹⁸².

З моменту здобуття Україною незалежності спостерігається зростання мобільності, що відображається у кількості перетинів кордону українцями з різними цілями, як туристичних подорожей чи візитів, ділових поїздок, так і еміграції чи працевлаштування за кордоном – довготермінового та короткотермінового. Так, у 1992 році Державною прикордонною службою України було зафіксовано 4,3 млн. перетинів кордону громадянами України, у 2009 – 16 млн. перетинів, у 2012 році – понад 21 млн., а у 2013 – понад 25 млн. перетинів. З поміж них значна частка саме трудової міграції. Насамперед, трудова міграція розпочалась у західних прикордонних регіонах держави і до цього часу спостерігаються диспропорції щодо мобільності населення Сходу і Заходу країни. Так, 13,2% працездатного населення із Заходу країни працюють за кордоном, з центральних регіонів – 3,8%, східних – 3,2%, південних – 2,6, а північних – 1,4%¹⁸³.

Трудова міграція переважно спрямовується до найближчих країн - Росія (43,2% мігрантів), Польща (14,3%), Угорщина (1,9%), Білорусь (1,8%). Більшість трудових мігрантів, працевлаштованих у Росії, Польщі, Угорщині, Словаччині – короткотермінові (рис. 4.4).

Термін працевлаштування транскордонних парамайтникових трудових мігрантів з України зазвичай збігається з дозволенним періодом перебування в іноземній державі, що не потребує оформлення документів прописки чи реєстрації за постійним місцем перебування. Вони не змінюють місця свого проживання, а приїжджають на роботу сезонно чи 5 днів на тиждень, перетинаючи кордон щодня (найчастіше в рамках малого прикордонного руху), чи щотижня. Зростає також кількість сезонних мایتникових мігрантів, які

¹⁸² Інфраструктурне забезпечення розвитку транскордонних ринків праці в Україні / Н. А. Мікула, Ю. О. Цибульська та ін. ; відп. редактор д.е.н., проф. Н. А. Мікула. – Львів : Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України, 2013. – 202 с.

¹⁸³ Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.

характеризуються більшою амплітудою відхилення від основного місця проживання.

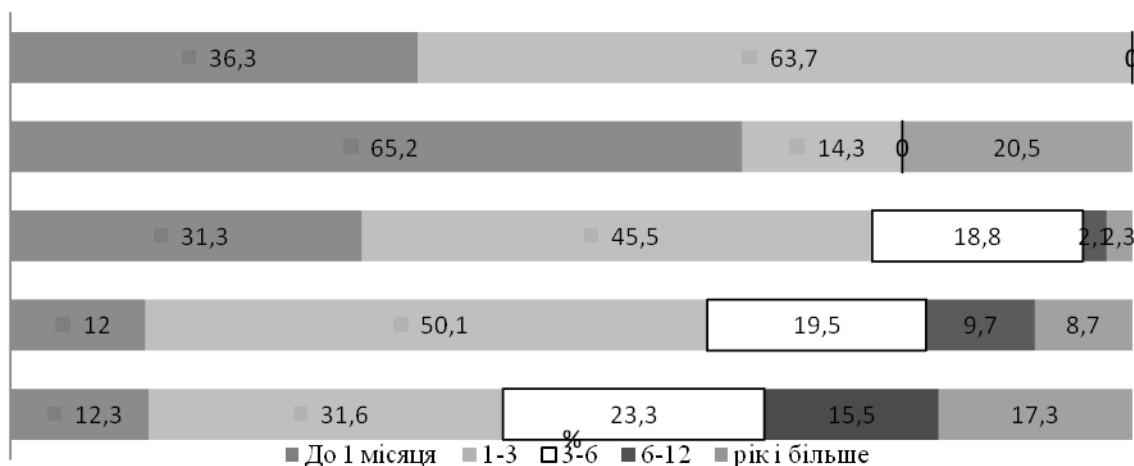

Рис. 4.4. Розподіл тривалості перебування трудових мігрантів з України у країнах-сусідах, %*

* Складено на основі даних⁴

Більшість трудових мігрантів до сусідніх держав – чоловіки, що їдуть працювати переважно у Росію та Польщу (близько 70% всіх трудових мігрантів чоловіків обирають країни-сусіди). У той же час жінки їдуть на триваліший час до таких країн, як Італія, Іспанія, Португалія, а в країнах-сусідах працевлаштовується лише 45%. Крім того, зазвичай - вони мешканці сільських територій (54,3%). Сільські мешканці прикордонних регіонів віддають перевагу парамайтниковій міграції, особливо нелегальній, тоді як міські, переважно висококваліфіковані та більш високооплачувані спеціалісти, виїжджають у сусідні країни на офіційне працевлаштування на більшу відстань від кордону та триваліший період. Окрім того, вони, переважно, мають досвід роботи, повну загальну середню освіту (дві третини мігрантів, тоді як повну вищу освіту – 15,4%), кваліфікаційний рівень та вік до 50 років.

Розподіл трудових мігрантів за сферами працевлаштування в цілому, у країнах-сусідах і, безпосередньо для парамайтникових трудових міграцій, загалом збігається. Більшість мігрантів працевлаштовувались на підприємствах, в установах і організаціях – 63,8%, тоді як в домогосподарствах – 29,3%. Найчастіше українські чоловіки працевлаштовуються в країнах-сусідах у таких сферах: будівництво в Росії, Білорусі, Угорщині; сільське господарство – Білорусь, Польща; торгівля – Польща; готельний та ресторанный бізнес - Угорщина. У той час коли жінки у: сільське господарство – Білорусь, Польща, Угорщина, торгівля – Росія та Білорусь, будівництво – Росія, Угорщина.

Однією з основних причин працевлаштування українців за кордоном є суттєво вища заробітна плата. Так, у той час, коли у 2012 році середньомісячна заробітна плата в Україні становила 330 доларів США, то відповідний показник трудового мігранта перевищував в середньому 930 доларів США. При цьому заробітчани в Угорщині отримували близько тисячі доларів, в Росії - 800-900 доларів, в Білорусі – 432 доларів, в Польщі - 560 доларів США. У сучасних умовах різкого зростання курсу валют ця різниця стає ще помітнішою, адже на

початку 2015 р. середньомісячна заробітна плата в Україні вже становить менше 170 доларів США.

Імміграційні потоки з країн сусідів, особливо з метою працевлаштування в Україні, є дуже незначними і постійно зменшуються, що пояснюється порівняно низьким рівнем соціально-економічного розвитку та низькими заробітними платами. Переважна більшість трудових мігрантів приїжджають в Україну з Азербайджану, Росії, Молдови, Сербії та Туреччини. Короткотермінові трудові мігранти, які зберігають постійне місце проживання за кордоном, є громадянами Росії, Молдови, Білорусі та Польщі. 85,5% від загальної кількості трудових мігрантів з країн сусідів чоловіки, однак вони переважно вищого кваліфікаційного рівня, ніж трудові емігранти з України, з вищою освітою, працевлаштовані як керівники та спеціалісти вищого рівня на будівництві, торгівлі, у переробній промисловості та ремонті автомобілів і, зазвичай, працевлаштовуються на більш тривалий період, без прив'язки до транскордонних регіонів. Варто зазначити, що нелегальні мігранти, у тому числі і транскордонні, зазвичай в Україні не затримуються. Загалом, їх кількість постійно зменшується, що можна пояснити незначною привабливістю нашої країни, у порівнянні з країнами Європейського Союзу. З-поміж нелегальних трудових мігрантів переважають громадяни не сусідніх до України країн (68,1%), а з-поміж країн-сусідів лідирують трудові мігранти з Росії, Молдови та Білорусії – країни-сусіди, з якими в Україні безвізовий режим, однак, як вже зазначалось раніше, вони частіше обирають для працевлаштування великі міста та рідко є парамаятниковими мігрантами.

Враховуючи низький рівень розвитку та організованості транскордонних ринків праці в Україні, українські трудові мігранти, особливо маятникові транскордонні, є досить незахищеними за кордоном. Це пов'язано передусім з переважанням нелегального способу працевлаштування внаслідок короткотерміновості праці та їх не окресленим правовим статусом. Так, лише 38,0% трудових мігрантів укладали із закордонними роботодавцями трудову угоду у письмовій формі, решта - працювали за домовленістю. Тільки 51,5% мали при цьому договір соціального страхування (рис. 4.5).

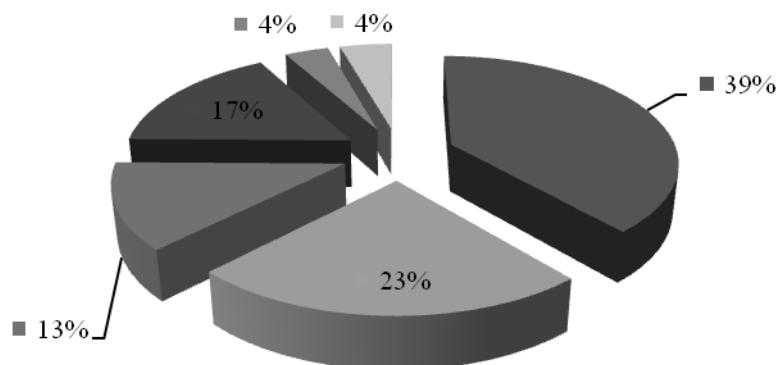

Рис.4.5. Розподіл українських трудових мігрантів за легальністю працевлаштування*

* Складено на основі даних¹⁸⁴

¹⁸⁴ Населення України. Трудовий еміграція в Україні. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.

Найменш захищеними є робітники в Російській Федерації¹⁸⁵. Найрідше офіційно оформляють трудові відносини у Росії (28,9% трудових мігрантів) та Польщі (11,7%). Водночас у Білорусі 56,9% трудових мігрантів працювали за контрактом. Головними напрямками нелегальної міграції є Брянсько-Чернігівський і Сумський регіони на кордоні з Росією, Гомельсько-Чернігівський на кордоні з Білоруссю та Берегівський, Великобerezнянський і Виноградівський райони на кордоні з Словаччиною та Угорщиною¹⁸⁶.

Аналіз розвитку транскордонних ринків праці України та сусідніх країн показав, що в цілому найбільш активним є українсько-російський транскордонний ринок, особливо зважаючи на двостороннє спрямування потоків трудових мігрантів. Однак, в сучасних конфліктних та нестабільних умовах його складно аналізувати, оскільки зміни в політичній обстановці та законодавстві суттєво викривлюють його кон'юнктуру, та робити прогноз його розвитку з подальшим розробленням рекомендацій. Тому пропонується детальніший аналіз процесів та механізмів забезпечення розвитку українсько-польського транскордонного ринку праці, апробація спільних механізмів на якому, враховуючи євроінтеграційний вектор України, є потенційно найбільш перспективною.

Українсько-польський транскордонний ринок праці відіграє помітну роль в системі механізмів соціального захисту мігрантів. Він охоплює території Львівської, Волинської, Закарпатської областей України та Люблінського і Підкарпатського воєводств Польщі загальною площею 84 944 км². Чисельність населення у цьому регіоні у 2013 році становила понад 9 млн. осіб. Згідно з офіційними статистичними даними, спостерігаються суттєві відмінності у рівні зареєстрованого безробіття, який значно вищий саме у польських воєводствах - 14,2% у Люблінському, 16,4% у Підкарпатському, тоді як в українських областях він коливається у межах 2,2-2,8%. Потреба підприємств у працівниках у 2013 році у Львівській області становила 2000 осіб, Волинській – 600 осіб, Закарпатській – 1000 осіб, а у Люблінському та Підкарпатському воєводствах 938 та 1178 осіб відповідно. Середня заробітна плата у прикордонних воєводствах Польщі становить понад 800 євро в Люблінському, та 750 євро в Підкарпатському, тоді як у Львівській області цей показник до зростання курсу валют становив близько 230 євро, а у Волинській та Закарпатській – 210 євро¹⁸⁷, а, враховуючи коливання курсу, у 2015 році зменшиться майже вдвічі. На даний час у вказаному транскордонному регіоні є 12 пунктів пропуску на загальну протяжність кордону 542,39 км (недостатньо відповідно до норм Шенгенської зони, на що вказують і значні щоденні черги на більшості пунктів переходу по всій протяжності кордону). Незважаючи на неналежний рівень пропускної здатності українсько-польського кордону, навантаження на нього постійно зростає, особливо в напрямку з України в Польщу. Більшість

¹⁸⁵ Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Лібанової Е., Позняка О. – К. : РВПС України, 2002.

¹⁸⁶ Десять міфів про міжнародну трудову міграцію : Газета «Дзеркало тижня» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/desyat_mifiv_pro_mizhnarodnu_trudovu_migratsiyu.html

¹⁸⁷ Інформаційно-аналітичний портал Головного управління статистики Республіки Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stat.gov.pl>; Інформаційно-аналітичний портал Державного управління статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

перетинів здійснюється українцями (56,1% – в'їзд в Польщу і 55,1% – виїзд з Польщі) (табл. 4.1), насамперед, мешканцями західних регіонів України, 36% з яких були в Польщі хоча б один раз, тоді як мешканці центральної України – 14%, південної – 10%, а східної – лише 7%¹⁸⁸, що пояснюється як географічною близькістю, так і преференціями малого прикордонного руху. Крім того, громадяни західного регіону України, зазвичай, мають менший мовний бар'єр при працевлаштуванні, оскільки 66% знають польську мову на розмовному рівні, а 40% можуть брати активну участь у розмові¹⁰.

Таблиця 4.1

Пасажирський рух на кордоні Польщі у 2013 році, тис. ос.*

Регіон	Спосіб перетину кордону	Кількість перетинів кордону		Іноземцями				Поляками			
				до Польщі		з Польщі		з Польщі		до Польщі	
Всього по польському кордону	залізничний та автомобільний	27913,4	%	11207,6	%	11148,0	%	2800,7	100	2757,1	%
Польсько-український кордон	залізничний та автомобільний	15039,7	53,9	6290,3	56,1	6141,8	55,1	1289,1	46,0	1318,5	47,8
Люблінське воєводство	залізничний та автомобільний	6479,1	43,1	2590,2	41,2	2676,2	43,6	597,5	46,4	615,2	46,7
у тому числі:											
Дорогуськ	автомобільний	2312,6	35,7	924,6	35,7	1036,0	38,7	175,1	29,3	177,0	28,8
Дорогуськ	залізничний	100,1	1,5	50,4	1,9	35,3	1,3	7,1	1,2	7,2	1,2
Зосін	автомобільний	1492,7	23,0	583,3	22,5	536,0	20,0	181,1	30,3	192,4	31,3
Хребенне	автомобільний	2525,3	39,0	1014,1	39,2	1051,5	39,3	227,7	38,1	232,1	37,7
Підкарпатське воєводство	залізничний та автомобільний	8560,6	56,9	3700,1	58,8	3465,6	56,4	691,6	53,6	703,3	53,3
у тому числі:											
Корчова	автомобільний	2683,6	31,3	1207,0	32,6	1149,3	33,2	165,1	23,9	162,2	23,1
Перемишль	залізничний	80,2	0,9	35,7	1,0	25,8	0,7	9,6	1,4	9,1	1,3
Медика	автомобільний	4543,4	53,1	2111,5	57,1	1959,9	56,6	229,1	33,1	242,9	34,5
Кросценко	автомобільний	1240,1	14,5	344,0	9,3	328,7	9,5	283,0	40,9	284,4	40,4

* Складено на основі джерела¹⁸⁹

Частота перетину українсько-польського кордону прямо залежна від відстані до місця проживання особи. Чим далі від кордону проживає громадянин як Польщі, так і України, тим рідше він перетинає кордон, зокрема щодня чи кілька разів на тиждень кордон перетинають здебільшого жителі території в межах 50-ти кілометрової зони від кордону (рис. 4.6). Що свідчить про те, що збільшення амплітуди відхилення парамаятникового трудового мігранта за метою працевлаштування від місця проживання підвищує

¹⁸⁸ Polska – Ukraina, Polacy – Ukraińcy. Spojrzenie przez granice, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 2013.

¹⁸⁹ Жешувське управління статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rzyszow.stat.gov.pl/en/>

ймовірність зміни його постійного місця проживання і зміни статусу на «емігрант».

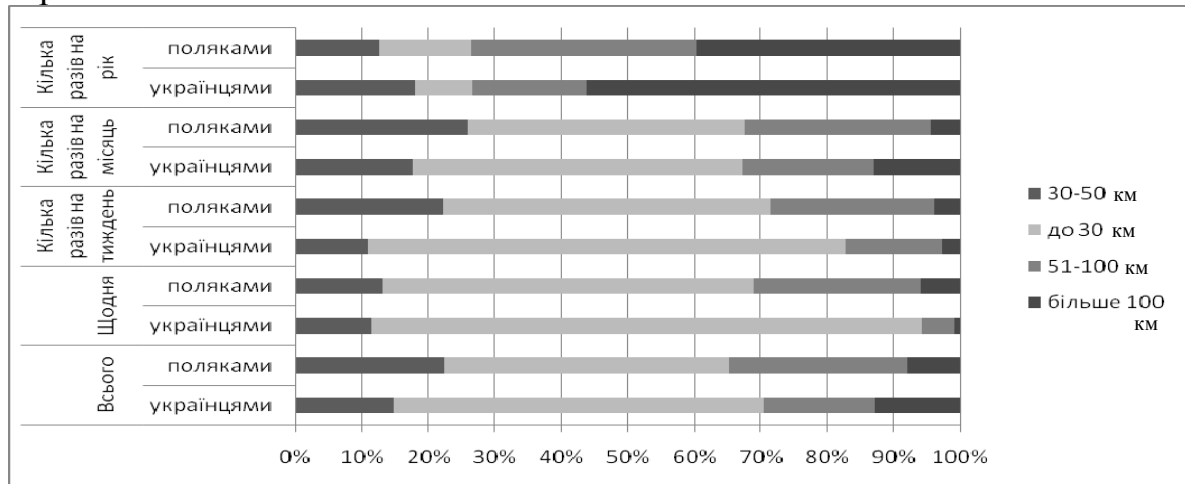

Рис.4.6. Порівняльна структура кількості перетинів польського кордону громадянами Польщі та України, залежно від відстані до місця проживання у 2013 році, %*

* Складено на основі даних¹⁹⁰

Транскордонні трудові міграції спрямовані з українських регіонів в польські, переважно в односторонньому порядку, що пояснюється насамперед суттєвою різницею в заробітній платі та умовах роботи. Особливо цей факт стимулюється суттєвою ненасиченістю польського ринку праці внаслідок міграції польських працівників у інші європейські країни з ще вищим рівнем заробітку. Хоча офіційної статистики щодо загальної кількості українських працівників у Польщі немає, за приблизними підрахунками співвідношення офіційно працевлаштованих до нелегалів становить один до 10. Так, тоді як з дозволом працює близько 10-20 тисяч, нелегалів є близько 300 тисяч¹⁹¹. В цілому, з-поміж трудових мігрантів у Польщі лідирують українці і для них створюють комфортні умови і всеможливі преференції.

Так, на даний момент часу між Україною і Польщею укладено більш ніж 160 угод, договорів та інших двосторонніх міжнародних документів, що створюють умови для соціально-трудова відносин на українсько-польському ринку праці, у тому числі і транскордонному (зокрема, Угода між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення, Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників, Договір між Міністром праці України і Міністром праці та соціальної політики Республіки Польща про співробітництво в галузі праці та соціальної політики, Угода про академічне взаємовизнання документів про освіту та рівноцінність ступенів, Угода про взаємне переведення пенсій особам, які мають право на пенсійне забезпечення і проживають на території України і Республіки Польща», тощо).

Важливим стримуючим фактором у формуванні високомобільного транскордонного ринку праці між Україною і Польщею є візовий режим.

¹⁹⁰ Інформаційно-аналітичний портал Жешувського управління статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rzeszow.stat.gov.pl/en/>

¹⁹¹ Українські нелегали в Польщі // Газета «Заграница» . – № 51 (104).

Загалом, Польща видає два типи робочих віз – на термін до 90 днів перебування (Шенгенська та національна короткострокова), або на більше 90 днів протягом 180 днів з дати першого в'їзду в державу. Парамаятникові трудові міграції стимулюються підписаним у 2008 році Договором про малий прикордонний рух, який дозволяє мешканцям 30-ти кілометрової зони перетинати кордон за спрощеною системою.

Умови працевлаштування для українців в Польщі сформувались в середині 2007 року, коли Польща спростила доступ на свій ринок праці для іноземців, у першу чергу громадян сусідніх країн. З моменту спрощення процедур працевлаштування до 2012 року польські роботодавці зареєстрували від українців близько 750 тис. заявок на працевлаштування за спрощеною схемою, частина з яких, за даними польської влади, була використана лише для отримання візи, а не для того, щоб дійсно працювати в Польщі. У 2011 році було зареєстровано 240 тисяч робочих запрошень від польських підприємств для українців¹⁹², а видано більш ніж 90 тис. таких віз на період до 6 місяців (для росіян видано 500 віз, для порівняння).

Суттєве спрощення у працевлаштуванні та зменшення трансакційних витрат на транскордонному ринку праці мають особи з «Картою Поляка», які отримують національну довгострокову багаторазову візу категорії D на 365 днів, а їх права прирівняні до прав осіб, що оформили дозвіл на проживання в державі-члені Шенгену. Полегшилися умови і для висококваліфікованих фахівців з країн, що не є членами ЄС: ліквідувалась необхідність польському підприємству отримувати довідку, що в країнах ЄС немає відповідного працівника. Окрім того, у 2015 році підготовлено законопроект щодо відсутності потреби у додаткових дозволах на працю для іноземців, які мають легальні підстави перебувати в Польщі. Наприклад, іноземці, які перебувають у Польщі на студентських візах, зможуть протягом року працювати без жодних дозволів.

Додатковим стимулом саме для транскордонних трудових парамаятникових міграцій є ускладнення у 2014 році процедури видачі дозволів на роботу для іноземців, які працюють в Польщі понад півроку. В цілому, процедура короткотермінового працевлаштування у Польщі складається з двох етапів¹⁹³:

1. Працедавець реєструє заяву про намір працевлаштувати іноземця в повітовому бюро праці (PUP-Powiatowy Urząd Pracy)
2. На підставі зареєстрованої заяви іноземець отримує візу на перебування з метою працевлаштування. Якщо іноземець вже присутній в Польщі, то він отримує дозвіл на тимчасове проживання.

Незаконним у такому випадку є перевищення терміну виконання роботи понад 6 місяців, протягом найближчих 12 місяців. У той же час, термін

¹⁹² Польща кличе : Польща стає ключовим роботодавцем для українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://polonia.inf.ua/news/show_news.php?subaction=showfull&id=1345207352&archive=&cnshow=news&start_from=&ucat=&

¹⁹³ Інформаційно-аналітичний портал Migrant.pl [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://migrant.info.pl/%D0%94%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D1%96%D0%BB_%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D1%83.html

виконання роботи може бути використаний як безперервно (цілих шість місяців), так і в кілька більш коротких періодів. Для можливості продовжувати роботу у Польщі українець повинен отримати дозвіл на працю. А для цього має подати оригінал письмової угоди із роботодавцем, яка підтверджує факт його роботи в рамках спрощеної системи. Раніше допускалась копія угоди або довідка про працевлаштування. Якщо працедавець зацікавлений у прийомі на роботу іноземця упродовж більш тривалого періоду, ніж 6 місяців, після закінчення 3 місяців виконання роботи іноземцем може подати заяву на отримання дозволу на роботу.

Міністерство також ввело нову вимогу, що претендент на дозвіл на роботу повинен працювати у рамках спрощеної системи щонайменше 3 місяці до подачі заявки на отримання дозволу не лише на одного й того ж працедавця, але й на тій же посаді¹⁹⁴.

Крім того, працедавець зобов'язаний протягом 7 днів оформити на іноземця соціальне і медичне страхування, яке дає право іноземцеві на безкоштовне отримання медичних послуг (за винятком контрактів на підряд).

Офіційна статистика щодо дозволів, виданих для громадян України показує лише легальні потоки середньо – та довготермінових транскордонних трудових парамаятникових мігрантів, а також сезонних. Чим далі від українського кордону працевлаштована особа, тим більша ймовірність подальшої еміграції в Польщу. На рис. 4.7 показано частку дозволів, видану громадянам України за польськими воєводствами, що підтверджує домінування саме українців з-поміж трудових мігрантів у Польщі, а також їх гендерний розподіл по воєводствах. Так, бачимо, що близько половини чоловіків та жінок з України працює в Мазовецькому воєводстві, де є найбільше можливостей для працевлаштування та вищі заробітні плати.

У прикордонних воєводствах частка українців є також значною, однак реальні показники саме транскордонних трудових парамаятникових мігрантів є значно вищі, внаслідок використання мешканцями прикордоння можливостей малого прикордонного руху та «умовно легальних схем працевлаштування», на яких ми зупинимось пізніше.

Аналізуючи обсяг і склад українських трудових мігрантів у легальному ринку праці у прикордонних воєводствах Польщі, бачимо, що він є значним, – більше половина дозволів видана саме українцям, при цьому частка трудових мігрантів-чоловіків суттєво більша за жінок як у Люблінському, так і у Підкарпатському воєводстві – 80,1% та 73,3%, відповідно. Понад 97% дозволів видається на виконання робіт на підставі трудового договору (віза типу А), або цивільно-правових договорів з працедавцем – решта на виконання функції члена правління підприємства/товариства (віза типу В).

Крім того, українсько-польський транскордонний ринок праці характеризується постійним зростанням, насамперед, вторинних ринків парамаятникових мігрантів та сезонних працівників з невисокою оплатою праці, високою плінністю кадрів, нестабільною зайнятістю. Найбільша

¹⁹⁴ Інформаційно-аналітичний портал Державного агентства УНІАН / Польща ускладнила видачу дозволів на роботу для українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/873021-polscha-uskladnila-vidachu-dozvoliv-na-robotu-dlya-ukrajintsiv.html>

кількість заявок на працевлаштування подається у сфері сільського господарства, будівництва та домогосподарства подається саме від українців. Цікавими для поляків є і працівники розумової праці з України – комп'ютерщики, біотехнологи і фармацевти.

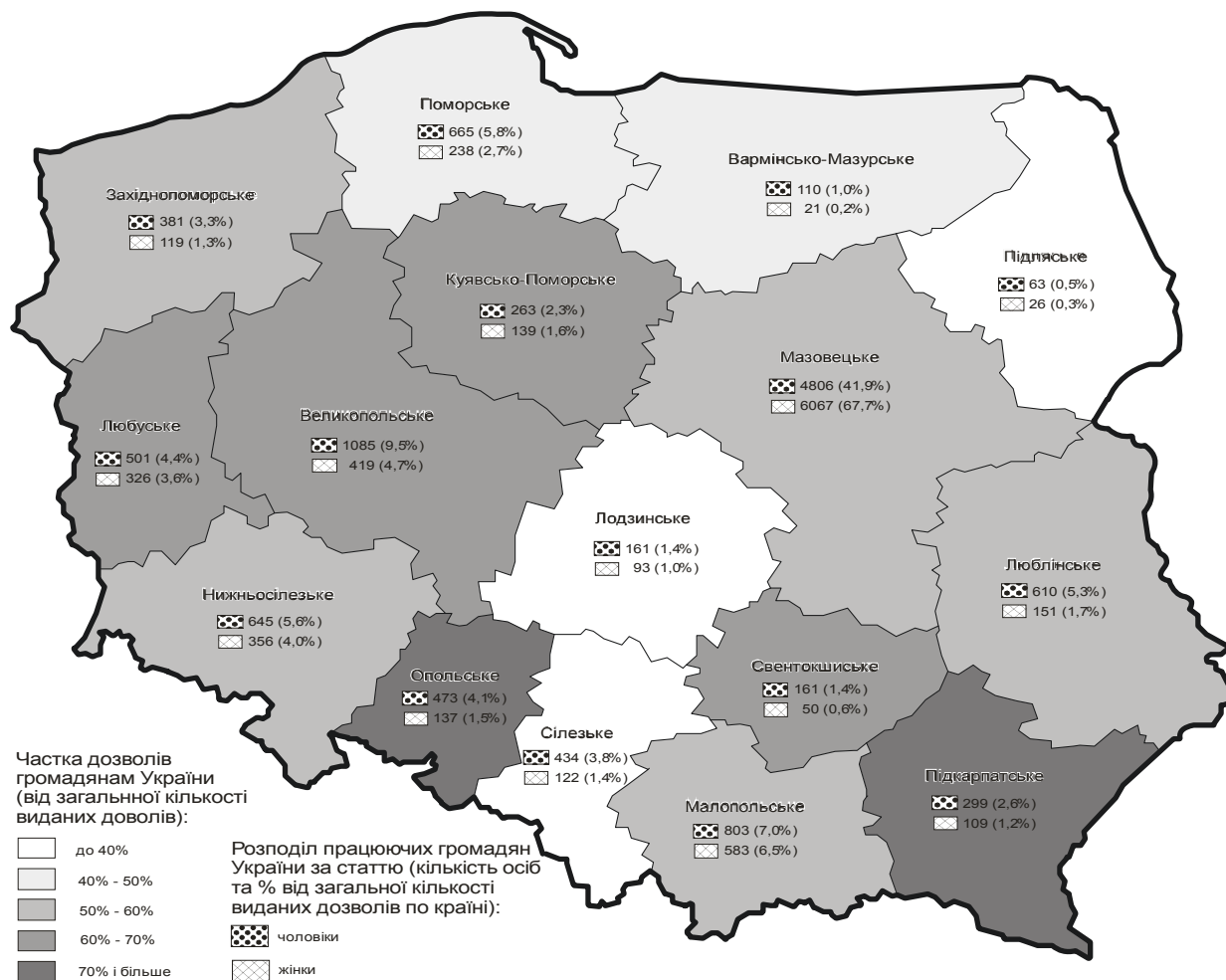

Рис. 4.7. Частка дозволів на працю, видана громадянам України у 2013 році, та гендерний розподіл трудових мігрантів з України за польськими воєводствами*

* Складено на основі даних¹⁹⁵

Щодо сфер офіційного працевлаштування українців у прикордонні Польщі, то у Люблінському воєводстві беззаперечне лідерство має сфера транспортування і зберігання (41%), а також оптової і роздрібної торгівлі (21,4%), тоді як в Підкарпатському – будівництво (31,2%).

Крім того, з 2012 року Уряд Польщі створив більш жорсткі умови для польських підприємств і зобов'язав їх оформляти на всіх працівників трудові договори, підтверджувати медичні страховки і візи. У випадку легального найму держава гарантує пільги для роботодавців, зокрема при наймі домогосподарки податок на соціальне страхування зменшується на 20%. Новий закон надає додаткові гарантії працівникам-іноземцям і визначає процедуру,

¹⁹⁵ Інформаційно-аналітичний портал Міністерства праці та соціальної політики Республіки Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mpips.gov.pl/>

згідно з якою іноземці можуть отримати зароблені ними гроші у випадку, якщо роботодавець відмовився їх заплатити¹⁹⁶.

Одним із найпростіших, найбільш розповсюджених у прикордонних регіонах легальних способів працевлаштування є оформлення «картки перебування», що надає право багаторазового вільного перетину кордону протягом 10 років з можливістю подальшого продовження.

Окрім того практикується «робота на чорно» – домовленість щодо заробітної плати та інших умов без офіційної реєстрації, без трудової візи чи дозволу на працевлаштування, яка офіційно оформляється як випробний термін. Для роботодавця дана схема є вигідною, оскільки йому не потрібно платити податки і укладати договір.

Отже, Польща створює всі умови для активізації трудових міграцій, як парамайтникових, так і постійних, та спрощення періоду адаптації. У прикордонних регіонах Польщі діють організації, які здійснюють навчання українців польської мови, роз'яснюють процедури легалізації, отримання соціальних гарантій тощо¹⁹⁷. Для перевірки потенційного працедавця у вільному доступі є бази даних REGON та KRS, а для перевірки агентства зайнятості – дані Національного реєстру агентств служби зайнятості.

Проблеми на шляху розвитку транскордонних ринків праці з метою соціального захисту трудових мігрантів

Узагальнюючи аналіз правового забезпечення ринків праці в Україні та країнах сусідах та особливості співпраці на транскордонних ринках праці України та сусідніх держав, було визначено основні проблеми, з якими зіштовхуються маятникові трудові мігранти з України: недостатність пунктів перетину кордону, їх надмірна завантаженість, соціальна незахищеність за кордоном. Найбільш важливим моментом який, водночас, впливає з наведених проблем і спричинює їх загострення, є те, що транскордонні трудові мігранти, як і емігранти з України, надають перевагу нелегальному працевлаштуванню, або «умовно легальним» схемам.

Наведені проблеми транскордонних парамайтникових трудових мігрантів прямо пов'язані з проблемами забезпечення розвитку транскордонного ринку праці в Україні як альтернативи тривалій та перманентній еміграції:

- Неналежна увага з боку органів влади до процесів парамайтникової транскордонної трудової міграції, невідображеність його явищ у законодавчих актах.
- Відсутність об'єктивних статистичних даних щодо реальних обсягів трудової міграції в Україні і транскордонної трудової парамайтникової міграції

¹⁹⁶ Інформаційно-аналітичний портал Migrant.pl [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://migrant.info.pl/%D0%94%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D1%96%D0%BB_%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D1%83.html

¹⁹⁷ Чому українці обирають Польщу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://polonia.inf.ua/news/show_news.php?subaction=showfull&id=1349961990&archive=&cnshow=news&start_from=&ucat=&

з країнами-сусідами. Окрім того, більшість даних є в закритому доступі і на їх отримання необхідний офіційний запит.

- Відсутність єдиного підходу до методики збору міграційної статистики. Спеціальні вибіркові обстеження (за винятком обстежень з питань трудової міграції, здійснені Державним комітетом статистики України у 2008 р. та 2012 р.), які здійснюються неурядовими та міжнародними організаціями, не є систематичними, регулярними, базуються на різних методиках, що робить неможливим відображати тенденції, співставляти та порівнювати ці результати, а також не містять інформації щодо парамаятникових трудових мігрантів.

- Відсутність спільних структур на транскордонних ринках праці, які би сприяли спрощенню процедур працевлаштування у транскордонному регіоні, здійснювали статистичний облік парамаятникових трудових мігрантів, досліджували процеси на транскордонних ринках праці з метою формування різнобічного, комплексного розуміння міграційних процесів.

- Низький рівень розвитку прикордонної інфраструктури по лінії кордону з країнами Європейського Союзу, що збільшує тривалість переїздів та, відповідно, може бути загрозою еміграції парамаятникового мігранта на постійне місце проживання з транскордонного регіону.

Шляхи забезпечення розвитку транскордонних ринків праці як механізму соціального захисту трудових мігрантів

Забезпечення соціального захисту трудових мігрантів з прикордонних регіонів, а також зменшення ризиків довготермінової міграції та еміграції можливе шляхом розвитку транскордонних ринків праці через підвищення рівня їх організованості. Розвиток транскордонних ринків праці України повинен насамперед передбачати удосконалення механізмів забезпечення розвитку регіональних ринків праці. Це досягатиметься через удосконалення правового забезпечення та формування організаційно-економічного механізму забезпечення розвитку транскордонних ринків праці та реалізації вищенаведених заходів по кожному з напрямів, зокрема:

1. Удосконалення *правового забезпечення* розвитку транскордонних ринків праці передбачає координацію, узгодження і зближення соціального, трудового та міграційного законодавства, спрямованих на поступове усунення перешкод руху робочої сили між регіонами сусідніх країн (через уніфікування понятійного апарату у сфері міграції та розвитку ринків праці, створення гармонійної системи міграційного законодавства, сприяння гармонізації національних законодавств у сфері зайнятості та міграційної політики з країнами-сусідами, удосконалення системи державної міграційної статистики, тощо).

2. Удосконалення *організаційного забезпечення* розвитку транскордонних ринків праці в Україні передбачає налагодження координації державних та недержавних установ сприяння зайнятості всіх рівнів та об'єктів прикордонної та транспортної інфраструктури (через облаштування прикордонної інфраструктури, активізацію співпраці посередницьких структур, профспілок

та організацій роботодавців з аналогічними організаціями з іншого боку кордону в напрямку покращення умов та можливостей для працевлаштування у прикордонні, створення спільних елементів транскордонного ринку праці для забезпечення обміну вакансіями на транскордонному рівні, спостереження і аналізу транскордонних ринків праці, збору транскордонної статистики, створення спільних баз даних та інформаційних центрів, тощо).

3. Удосконалення *маркетингового забезпечення* розвитку транскордонних ринків праці в Україні передбачає регулювання транскордонного ринку праці з метою досягнення відповідності попиту і пропозиції (через поєднання маркетингу робочої сили та маркетингу транскордонного регіону).

4. Удосконалення *фінансового забезпечення* розвитку транскордонних ринків праці в Україні передбачає формування системи фінансування спільних організаційних та маркетингових структур, координацію діяльності відповідних інституцій з різних сторін кордону, пошук шляхів залучення коштів міжнародної технічної допомоги для розвитку транскордонного ринку праці та її окремих елементів (через активізування подання проектів на отримання фінансування з Програм Європейського Союзу, розробка системи моніторингу транскордонних проектів та їх співфінансування, тощо).

Оскільки дія механізму забезпечення розвитку на внутрішньому регіональному ринку є недостатньою для забезпечення розвитку у транскордонному просторі, то необхідною є розробка спільних механізмів забезпечення розвитку та/або конвергенція наявних механізмів з кожного боку кордону¹⁹⁸. Такими механізмами можуть бути спільні бази даних трудових мігрантів, стратегії розвитку транскордонного регіону з акцентуванням на розвитку транскордонного ринку праці, координаційно-інформаційні центри (зокрема на методологічних принципах транскордонних партнерств EURES), тощо¹⁹⁹. Формування координаційно-інформаційного центрів на кожному з транскордонних ринків праці України з врахуванням досвіду Європейського Союзу у побудові мережі транскордонних партнерств EURES, створить передумови для подальшого входження у цю мережу²⁰⁰. Це стало б особливо важливим кроком для забезпечення мобільності мешканців прикордоння, моніторингу транскордонних ринків праці, виявлення проблем на ньому, а відтак – прийняття обґрунтованих рішень щодо соціального захисту парамаятникових мігрантів

Розвиток мобільного, конкурентоспроможного та організованого

¹⁹⁸ Цибульська Ю. О. Теоретичні засади розвитку транскордонних ринків праці / Ю. О. Цибульська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи : теорія і практика. [зб.наук.пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101); Цибульська Ю. О. Механізми забезпечення конкурентоспроможності в транскордонному просторі / Н. А. Мікула, Ю. О. Цибульська, О. Б. Цісінська // Регіональна економіка. – № 3 (73). – Львів, 2014. – С. 239-249.

¹⁹⁹ Tsybulska Y. Implementation of the EU experience for Ukrainian-polish cross-border labor market formation / Tsybulska Y. [Edited by VasylKravtsiv, WacławWierzbieniec] // Poland-Ukraine: border regions development and cross-border cooperation. – Jarosław, 2013. – P.153 – 165.

²⁰⁰ Цибульська Ю. О. Європейський досвід забезпечення конкурентоспроможності транскордонних ринків праці / Ю. О. Цибульська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Суспільно-економічні аспекти транскордонної співпраці України і Польщі : [зб. наук.пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп.ред.). – Львів, 2014. – Вип. 2 (106). – С. 133-144.

транскордонного ринку праці, на засадах максимальної скоординованості дій та зусиль всіх суб'єктів регіональних ринків праці з обох боків кордону сприятиме досягненню високого рівня соціального захисту мігрантів та, у комплексі з діями щодо підвищення конкурентоспроможності транскордонного регіону в цілому, забезпечуватиме зменшення міграційних настроїв населення прикордоння. Підсумовуючи вищенаведене можна констатувати, що транскордонний ринок праці є важливою складовою міграційної сфери, який окрім розподільної, регулюючої, ціноутворюючої, інформаційної функцій відіграє для трудових мігрантів соціозахисну функцію. У межах конкретної територіальної міграційної системи він впливає на рівень реалізації соціальних гарантій і прав мігрантам, мотивує ринок міграційних послуг до включення в проекти надання соціальної допомоги й підтримки непрацездатним й малозабезпеченим члена суспільства тощо. Транскордонний ринок праці через свою соціодинамічну функцію веде до підвищення якості життя людей, до розширення потенціалу соціальної сфери й налагодження соціокультурного діалогу між місцевим населенням та мігрантами.

4.3. Особливості організації соціальної захищеності мігрантів у сфері інтелектуальної праці

Трудові мігранти у сфері інтелектуальної праці постають як особи з особливим статусом. В юридичному аспекті їх соціально-економічний захист відображається у більш досконалому законодавчо-правовому регулюванні даного виду діяльності. У соціокультурному плані - ситуація двоїста, адже порід з вищими соціальними гарантіями у сфері оплати праці, соціального захисту їх соціальний захист обертається ризиками асиміляційних процесів, посилення поліетнічності приймаючого соціуму тощо. В економічному ж аспекті трудові мігранти даного сегменту економіки виступають потужним продуцентом міграційного капіталу, що для регіонів України є одним із ключових «пасивних» джерел фінансування економіки загалом та споживчого ринку зокрема (в цьому проявляється непродуктивне його використання).

Особливість статусу трудового мігранта у сфері інтелектуальної праці передбачає необхідність звернення уваги на самих механізми забезпечення його соціально-економічної захищеності. На жаль, в Україні особи, котрі володіють високим інтелектуальним потенціалом, здатністю освоювати і продукувати нові знання (створення інтелектуального продукту) не перебували під особливим патронатом держави. У попередні роки українська трудова міграція пов'язувалася переважно з некваліфікованою працею. На основі цього навіть сформувався відповідний стереотип.

Насправді ж, у колі дослідників була проігнорована інша проблема – трудова міграція представників інтелігенції для працевлаштування на робочих місцях, котрі не потребують кваліфікації. За результатами нашого експертного опитування понад половина респондентів (50,7%) - мають вищий рівень освіти, аніж виконувана ними у результаті міграції робота, тобто

заслужують на працю вищої кваліфікації²⁰¹. Враховуючи, що здебільшого це особи з вищою або професійно-технічною освітою, котрі мають значний трудовий стаж (підтверджено вибіркою опитування), така тенденція підтверджує проблемність поширеності низькокваліфікованої зайнятості українських громадян за кордоном.

Інший зріз проблеми – еміграція осіб з достатніми інтелектуальними задатками в окремих професійних групах, котрі не є затребуваними на вітчизняному ринку праці, або ж їх праця не є достатньо оплачуваною, або вони не мають належного матеріально-технічного забезпечення для реалізації своїх ідей. Групу ризику тут формують представники наукової та освітньої сфер, особливо точних наук, які змушені за власний кошт проводити частину своїх наукових досліджень, закупаючи сировинні матеріали та використовуючи застарілу матеріальну базу.

Дуже загрозливою є помітно вища просторова мобільність української молоді. Особливо це стосується дітей старшого шкільного віку та студентів. На фоні стрімкого розвитку міграційних освітніх мереж, має місце залучення найбільш обдарованої та мобільної молоді в навчальні заклади за кордоном. Формуються схильності у цих і в інших осіб до наслідування їх міграційної поведінки попередників (за ефектом кумулятивної причинності).

Свідченням цьому є дані ООН щодо кількості навчання на денній формі громадян України в Польщі. Якщо у 2008/09 н.р. їх кількість становила 2831 осіб, то в 2012/13 – 9620 осіб²⁰². Порівняно стабільною залишається кількість наших громадян, що здобувають вищу освіту і в інших провідних європейських країнах – Німеччині (9044 осіб), Чехії (1782), Італії (1727) та ін. У цілому за останні 12 років кількість української молоді, яка навчається за кордоном, зросла в 3,4 рази. Фахівці стверджують, що помітне зростання кількості освітніх емігрантів в окремих країнах Європи (Іспанії, Італії, Чехії та ін.) є наслідком виїзду «другого покоління українських мігрантів, дітей заробітчан»²⁰³.

Загалом, за даними обстеження проекту технічного співробітництва МОП «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами», 30,5% мігрантів з України мають повну чи неповну вищу освіту. Частка осіб, котрі повернулись на батьківщину і мають вищу освіту (включно з неповною), становить близько 1/4²⁰⁴. Хоча на перший погляд це видається недостатнім, проте і цей показник є добрим базисом для селективного включення кваліфікованих реемігрантів, особливо які мають достатній міграційний капітал, у соціально-економічні процеси в Україні.

Враховуючи сказане вище, можемо виділити три *сегментні групи*, на які має бути націлена державна політика в плані захищеності трудових мігрантів задля збереження їх інтелектуального потенціалу (табл. 4.3). У загальному сенсі

²⁰¹ Проблеми організації життя та праці українських мігрантів (Західний вектор): за матеріалами анкетного опитування / За ред. У. Садової. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. – 28 с.

²⁰² Міграція: Основные обзоры и доклады ООН в экономической и социальной областях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/development/surveys/migration.shtml>

²⁰³ Міграційний профіль. Україна: Державна міграційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmsu.gov.ua/images/files/UKR_Migration_%20Profile_2013.pdf

²⁰⁴ Там само

захищеність повинна визначатись комплексом заходів, спрямованих на дотримання у достатньому часовому періоді та в регламентованих просторових масштабах прав людини щодо її особистої свободи, життєвого рівня, рівноправності, праці, розвитку, відтворення, сприятливого середовища проживання. Для особи з високим рівнем інтелектуального потенціалу забезпечення таких умов є специфічним. Здебільшого такі особи є більш творчими, їх система цінностей відмінна від загальної маси людей та вони потребують особливих умов і середовища реалізації здібностей. Забезпечення захищеності осіб з високим інтелектуальним потенціалом є складнішим, адже в них вищі або специфічні вимоги до життєвого рівня, розвитку, сприятливого середовища проживання. Водночас загальні підходи забезпечення їх захищеності залишаються такими ж, як і для осіб, приміром, робітничих професій, інших («менш кваліфікованих») соціальних груп.

Розглянемо, яким чином можна забезпечувати збереження інтелектуального потенціалу населення у міграційних процесах. Одна річ, коли йдеться про *протидію втратам інтелектуального потенціалу* внаслідок еміграційних процесів (див. табл. 4.2 з виділенням основних ризикових сегментних груп у даному аспекті).

Таблиця 4.2

Основні сегментні групи потенційних мігрантів з України з високим інтелектуальним потенціалом

Сегментна група		
<i>Фахівці «інтелектуальних» професій</i>	<i>Фахівці з вищою освітою, що виконують роботу нижчої кваліфікації</i>	<i>Молодь (до 35 років)</i>
Основні причини еміграції		
Труднощі повноцінної реалізації інтелектуального потенціалу в професійній діяльності, неналежна оплата праці	Незадоволеність рівнем оплати праці на батьківщині, навіть при умові зайнятості за фахом	Пошук ширших можливостей самореалізації і неперервного розвитку
Основні ризики еміграції для держави		
Ресурсоорієнтована модель економічного розвитку, брак фахівців керівної ланки, науки й освіти	Втрата інвестицій у людський капітал	Демографічні, інтелектуальні втрати нації
Цілі регулювання		
Покращення умов зайнятості на батьківщині	Долання нелегальної міграції	Мотивація зайнятості на батьківщині
Цільовий інструментарій		
Цільові державні програми відновлення сфер зайнятості, у т.ч. зі стимулюванням процесів рееміграції представників окремих професійних груп	Контроль міграційних процесів (як правило, зайнятість на нижчих за кваліфікацією посадах притаманна нелегалам)	Державні гарантії першого робочого місця Сприятливі умови для ведення бізнесу (мікро-, малого)

* Розроблено автором

Тут актуальними пріоритетами державного регулювання розвитку інтелектуального потенціалу населення повинні бути²⁰⁵:

1) усунення деформацій в особистісному сприйнятті ролі факторів досягнення успіху. Мова йде про цінність знань, адже в сучасному суспільстві, нажаль, досить часто особи з високими інтелектуальними здібностями, що не мають належної оплати їх діяльності, залишаються відторгненими із загальних суспільних комунікаційних процесів, не викликають поваги та розуміння цінності їх праці. Водночас ті особи, які відзначаються більш практичними навиками та вмінням адаптуватись, досягають значних результатів і викликають більшу прихильність у суспільстві;

2) сприйняття інтелектуальних здібностей як визначального фактора конкурентоспроможності фахівця на регіональних ринках праці. Мова йде про об'єктивізм працевлаштування, надання освітніх послуг, захисту прав інтелектуальної власності тощо. Від того, яким інтелектуальним рівнем відзначається особа, наскільки вона його проявляє та прагне розвивати, має залежати її кар'єрний ріст з відповідною оплатою праці;

3) акумулювання набутого потенціалу з недопущенням його втрати. Мається на увазі, щоб Україна та її регіони остаточно не втратили тих фахівців і ті знання, які акумулювались тривалий період в окремих сферах. Те саме стосується підготовлених нині вищою освітою фахівців, які можуть бути тимчасово незатребувані вітчизняним ринком;

4) зростання частки знаннємістких видів економічної діяльності національної економіки. Цей превентивний відносно розвитку інтелектуального потенціалу захід необхідний для якісних структурних змін в економіці з відходом від ресурсовитратних виробництв і таких, що не сприяють інноваційному прориву;

5) зменшення еміграційних відтоків громадян, які володіють високим інтелектуальним потенціалом. Це прямий захід відносно поставленої нами проблеми. Тут управлінські впливи мають спрямовуватись на тих осіб, котрі реалізують своє право на зміну місця перебування. Натомість попередні заходи вирізняються превентивним характером з націленістю на пониження втрат інтелектуального потенціалу за підходом непрямого факторного впливу.

За п'ятим напрямом, якщо особа дійсно бажає реалізувати свій високий рівень просторової мобільності, для держави важливо:

- 1) контролювати захищеність таких осіб у межах території-реципієнта;
- 2) формувати можливості рееміграції у рамках міграційних мереж циркулюючого характеру.

Оскільки глобалізація, а з нею ера вільної міграції з поступовим розмиванням її фізичних, віртуальних меж не припускає заборони реалізації права на вибір місця праці і проживання (згідно Конституції України²⁰⁶), держава повинна формувати відповідне правове поле системи соціального захисту своїх громадян інтелектуальної праці. Фактично запобігаючи втрати

²⁰⁵ Біль М. М. Інтелектуальна компонента соціально-демографічного потенціалу : управлінські підходи до ефективності використання на макрорівні // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму [гол. ред. Б. І. Холод]. – № 1 (4). – 2011. – 505 с. – С. 51-56.

²⁰⁶ Конституція України // Закон № 254к/96-ВР від 28.06.1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

такими особами громадянства держава має реалізовувати механізми правової, економічної, соціальної, культурної та інформаційної підтримки. При одержанні особами громадянства інших держав чи переходом їх в інший правовий статус мають зберігатись їх можливості комунікацій з батьківщиною із перспективами залучення в різні соціально-економічні процеси. До осіб з високим інтелектуальним потенціалом безумовно мають застосовуватись стимулятори для їх активного науково-освітнього, ділового, культурно-мистецького співробітництва з суб'єктами на батьківщини. Перевагою цьому є первинно вищий інтерес емігранта до країни походження і прагнення реалізувати певні sentimenti до рідного народу.

Якщо розглядати конкретні управлінські підходи до забезпечення захищеності трудових мігрантів і збереження їх інтелектуального потенціалу, то слід розуміти складність такого завдання. Протягом достатнього періоду часу в ментальності українського народу сформувалось сприйняття меншовартості проти більш розвинених країн, поширена готовність працювати в умовах, що не відповідають встановленим стандартам. На тлі погіршення кон'юнктурних параметрів ринку праці в Україні вирішити таку проблему складно. Водночас на рівні держави має проводитись широкомасштабна інформаційна кампанія з формування правової культури населення. Для осіб з вищим інтелектуальним потенціалом такий базис дозволить не лише покращити знання у правовій площині, але й сприяти ціннісно-ментальній трансформації, усвідомленню власної цінності та гідності.

На рис. 4.8 відобразимо пріоритетний управлінський інструментарій забезпечення захищеності трудових мігрантів з акцентом на потребу збереження їх високого інтелектуального потенціалу.

Протидія інтелектуальним втратам населення у міграційній сфері повинна здійснюватись, у першу чергу, таким інструментарієм, щоб одночасно чинити вплив на інші проблемні аспекти соціально-економічного розвитку соціуму. Оскільки нині економіка України реально обмежена у фінансових ресурсах, уряд зосереджує увагу на найбільш проблемних процесах соціального розвитку. Протидія втратам інтелектуального потенціалу внаслідок міграції не подається державою у якості першочергового завдання. Відповідно, урядом не усвідомлюється катастрофічність поточної ситуації, яка може «вистрілити» у довгостроковій перспективі. Вважаємо, що на даному етапі дієвими й специфічними заходами мають постати цільові обміни студентами зі східних регіонів України у країни ЄС. Такі обміни мають організовуватись на нетривалий період (3-6 місяців). Водночас для молоді сходу це матиме сильний вплив на світоглядне сприйняття цінностей, способу й якості життя за еталонними параметрами. Після повернення на батьківщину вони не лише матимуть новий інформаційний багаж, але й поштовх до подальшого розвитку й праці за підходами розвинених європейських країн – інноваційності, об'єктивності, моральності.

Міграційний чинник відіграє значно більшу роль у процесах розвитку українського суспільства, аніж видається на перший погляд. Особливо це актуалізується в контексті стримування процесів інтелектуалізації суспільства – радикального розширення масштабів і покращення використання знань, підвищення творчих можливостей соціальних систем усіх видів і рівнів,

створення соціальних та технологічних передумов для найліпшого використання інтелекту кожної особистості й сукупного інтелекту²⁰⁷.

Рис. 4.8. Інструментарій забезпечення захищеності трудових мігрантів зі збереженням їх інтелектуального потенціалу

* Розроблено автором

Можна і надалі фокусувати увагу держави на нагальних соціальних проблемах, що в підсумку не веде до їх вирішення у стратегічній перспективі. Прийшов час нових управлінських підходів – із розуміння значимості для подальшого розвитку інтелектуального чинника. Для України його потенціал є колосальним. Проте при умові подальшого зростання просторової мобільності населення та міграційних втратах осіб з високим інтелектуальним потенціалом (особливо молоді й інтелігенції) перспективи інноваційного прориву видаються нереальними.

²⁰⁷ Україна : інтелект на межі століть : Монографія / Керівник авторського колективу В. К. Врублевський. – К. : Інформаційно-видавничий центр «Інтелект», 2000. – 516 с. - С. 185.

4.4. Житлове забезпечення у структурі поліпшення базової захищеності мігрантів

Соціально-економічна захищеність мігрантів визначається комплексом заходів, спрямованих на дотримання в достатньому часовому періоді та у регламентованих просторових масштабах прав людини щодо її особистої свободи, життєвого рівня, рівноправності, праці, розвитку, відтворення, сприятливого середовища проживання. Забезпечення даних прав у значній мірі відображає те, в яких житлових умовах перебуває трудовий мігрант.

Питання забезпечення житлом трудових мігрантів (зокрема, за кордоном) зазвичай потрапляє в поле зору українських вчених і фахівців побічно. В основному це праці, предмет дослідження котрих стосується соціального захисту трудових мігрантів. Водночас проводяться дослідження, що більш предметно торкаються специфічних аспектів адаптуючого житла мігрантів, серед яких праці В. Баб'яка та В. Молчанова.

Забезпеченість трудових мігрантів житлом є однією з важливих складових їх базової захищеності. Якщо соціально-економічна захищеність охоплює комплекс середовищних характеристик щодо можливостей відтворення, розвитку, рівноправності, рівня життя людини, то *базова захищеність мігранта* передбачає механізми задоволення основних людських потреб біологічного та соціального характеру (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Місце потреби проживання в структурі базової та соціально-економічної захищеності мігранта

№ з/п	Основні групи потреб*	Базова захищеність	Соціально-економічна захищеність	Індикатори захищеності
1	Фізіологічні	Харчування, лікування, одяг	Умови самозабезпечення гідного рівня життя (навчання, праці)	Можливості відтворення; Життєвий рівень
2	Екзистенціальні	Можливості праці, доступ до інших джерел одержання мінімального доходу	Відчуття безпеки і впевненості у завтрашньому дні	Наявність праці, її умови
3	Престижні	Соціальне прийняття	Інституціоналізація поваги до мігрантів	Рівноправність
4	Особисті	Наявність безпечного місця проживання	Гідні умови проживання	Середовище проживання
5	Духовні	Права національних меншин, свобода віросповідань, вибору	Умови саморозвитку, громадської активності, голосування на виборах	Особиста свобода Можливості розвитку

* Розроблено автором на основі джерела²⁰⁸

Якщо соціально-економічна захищеність спрямована на формування сприятливих умов життєдіяльності людини, то базова захищеність регламентує

²⁰⁸ Людина як біологічний та соціальний суб'єкт : Бібліотека ELLIB [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ellib.org.ua/books/files/bgd/bgd_g/21.html

дотримання стандартів «низинного» (мінімального) життєвого рівня людини, без чого її існування було б неможливим.

Специфікою базової захищеності трудових мігрантів за кордоном є те, що вони свідомо відмовляються від умов захищеності за місцем їх постійного проживання на батьківщині, будучи здебільшого незадоволені ними. Натомість дані особи розраховують на збереження таких прав унаслідок міграційних переміщень, зважаючи на рівень правового й демократичного розвитку розвинених приймаючих суспільств. Забезпеченість житлом мігрантами сприймається не прямо, а як наслідковий ефект завдяки можливості працевлаштування та одержання значно вищих доходів, аніж на батьківщині, зі спроможністю покриття витрат на задоволення базових потреб.

Забезпеченість трудових мігрантів житлом регламентовано нормами міжнародного права. У Рекомендаціях щодо захисту працівників-мігрантів у слаборозвинених країнах і територіях зазначено, що забезпечення житлом має здійснюватись або за рахунок роботодавця, або шляхом надання відповідної фінансової допомоги, або через надання житла, яке відповідає визначеним нормам, за помірну плату; компетентний орган влади повинен забезпечити створення задовільних житлових умов для працівників-мігрантів, визначити мінімальні житлові норми та здійснювати суворий контроль за їх дотриманням²⁰⁹. Мають місце суміжні положення і в рекомендаціях щодо працівників-мігрантів від 1949 року №86, №151 від 1975 року, в Конвенції про працівників-мігрантів від 1949 року №97, в Європейській конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів від 1977 року, в Міжнародній Конвенції про захист прав усіх робітників-мігрантів і членів їх родин, прийнятій резолюцією 45/158 Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.1990 року (її ретельний аналіз здійснений у виданні Харківської правозахисної групи²¹⁰). З міжнародних нормативів впливає категорія «*мінімальні житлові норми*», які в Україні регламентуються на локальному рівні згідно вимог Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень, що затверджені ще 1984 року²¹¹. У Львівській області (в Україні) даний норматив регламентовано на рівні 22 кв. м на сім'ю з 2-х осіб плюс 9,3 кв. м на кожного наступного члена сім'ї²¹².

Що стосується українських трудових мігрантів, то їх забезпеченість житлом у реальності, як правило, – особисте питання. Особа-потенційний мігрант апріорі керується рівнем можливих доходів, а не середовищем перебування. Вимогливість до умов проживання залежить від багатьох чинників – рівня самооцінки, структури цінностей (готовності проживати в задовільних умовах при достатньому рівні заробітку), практики проживання

²⁰⁹ Рекомендація щодо захисту працівників-мігрантів у слаборозвинених країнах і територіях // Міжнародний документ від 22.06.1955 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_239

²¹⁰ Права робітників-мігрантів. Виклад фактів / Харківська правозахисна група. – Харків, 2004. – 64 с.

²¹¹ Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР // Постанова Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради № 470 від 11.12.1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF>

²¹² Про затвердження Програми забезпечення житлових умов багатодітним сім'ям, які виховують п'ятеро та більше дітей // Ухвала Львівської міської ради № 1387 від 22.03.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www8.citydm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/91c21bb29b2b4f47c22571340037f910/441a7cd7437fe8bbc22579e400512582?OpenDocument>

інших мігрантів у межах даної міграційної мережі та ін. Українські мігранти майже завжди мають деформовану систему цінностей з орієнтацією на виключно матеріальні домінанти. Більшість з них не відчують дискримінації у приймаючому соціумі принаймі житла, що доводять результати соціологічного дослідження трудових мігрантів за кордоном: лише 1,3% з опитаних осіб вказало на таку проблему. Цінність житлових умов більше проявляється у них відносно вирішення проблем, пов'язаних з житлом в Україні. Зокрема 16,9% респондентів визначили в структурі своїх основних витрат ремонт житла і 6,4% – придбання житла²¹³.

Узагальнюючи прикладні дослідження щодо досвіду еміграції громадян України, можемо констатувати, що рішення про спосіб проживання залежить від низки *чинників*:

1) особистісних: статус міграції, очікуваний термін міграції, особисті вимоги (потреби), перебування самотійно чи з членами сім'ї, рівень доходів і заощаджень;

2) суб'єктивних: роботодавця (надання місця проживання, розмір оплати праці); агентів ринку нерухомості (відношення, цінова політика);

3) міграційної політики приймаючого соціуму: зацікавленість в інтеграції мігранта, пільгове кредитування на купівлю (будівництво) житла, діяльність соціальних притулків та інших спеціальних установ;

4) політики соціального захисту країни-донора: договірне регулювання соціального захисту мігрантів, гарантування дотримання прав на гідні умови проживання;

5) загальних характеристик міграційної системи: кількість мігрантів однакового етнічного походження, приналежності до однієї соціальної групи; практика поселення інших мігрантів – організовано чи розпорошено зі слабкими комунікаціями.

З'ясуємо, які основні *способи проживання трудових мігрантів* за кордоном найбільш часто проявляються на особистісному рівні залежно від статусу міграції (рис. 4.9).

Розмежувати їх доволі складно, адже особа-мігрант може перебувати легально за кордоном, проте проживати необліковано у свого роботодавця при роботі на дому, оскільки працює в нього також нелегально. Однак, незважаючи на такі нюанси, легальний статус міграції значно розширює варіативність вирішення житлового питання мігранта. Легальність міграції підвищує можливість найму житла – особисто або спільно з іншими особами-мігрантами (як правило). З досвіду українських мігрантів, у багатьох європейських містах поширена практика упередженого відношення до окремих національних менших. Через те частими є випадки свідомої відмови від надання житла мігрантам, особливо в Італії. Проте українські мігранти, порівняно з вихідцями з Азії й Африки, є більш прийнятними до інтеграції в новому соціумі. Через те рівень настороженості до них місцевого населення є нижчим, а можливості винайму й купівлі житла – вищими.

²¹³ Проблеми організації життя та праці українських мігрантів (Західний вектор) : за матеріалами анкетного опитування / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2013. – 32 с.

Рис. 4.9. Типові способи проживання трудових мігрантів за кордоном залежно від статусу міграції: особистісний вимір

* Розроблено автором

Можливість купівлі житла в країні зайнятості часто супроводжується рішенням про зміну постійного місця перебування. Стимулюванням цьому – політика приймаючих країн щодо інтеграції мігрантів, їх поступової натуралізації. Вагомими стимуляторами довгострокової міграції є дуже вигідні кредити на купівлю нерухомості. Для прикладу, звичний кредитний договір у Португалії передбачає 1,8% річних на загальну вартість житла з можливим зростанням до 4%. У Польщі відсоток коливається у межах 4-6%. Однак для мігрантів такі правила часто змінюються – з потребою подання додаткових документів. Через те українські громадяни, як правило, не орієнтуються на купівлю житла, а в кращому випадку його орендують, очікуючи здобуття права на пенсійне забезпечення і повернення на батьківщину.

Більшість розвинених держав свідомо обмежують можливості купівлі житла мігрантами. За умов стимулюючої міграційної політики (як правило, за селективним підходом) здійснюється цільова державна підтримка забезпеченості житла. Влада розвинених країн, що традиційно виступають привабливим середовищем міграції, вимушена контролювати практику проживання мігрантів з неприпустимістю їх надмірної *просторової концентрації*. Мова йде про формування специфічних міграційних ареалів, особливо типу гетто – як спонтанного або примусово компактного поселення закритого типу²¹⁴. Також дискусійною є практика компактних поселень, що передбачають таку структуру міграції, яка допускає спільне проживання на

²¹⁴ Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція / за ред.. Пуригіна О.Г., Сердак С.Е. // Навч. посіб. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 312 с. - С. 302.

одній, порівняно невеликій, території представників одного етносу, що прибули сюди як мігранти²¹⁵.

Такі явища, як правило, є негативними для приймаючого соціуму. Більш доцільною є модель *дифузійних поселень* («асимілянт»), за якої передбачається розподіл мігрантів серед місцевого населення, однак це можливо за умови його терплячості і мігрантів одне до одного та відсутності кардинальних культурних і світоглядних розбіжностей²¹⁶.

Отже, можна узагальнити основні *моделі державної міграційної політики* з використанням інструментарію забезпечення мігрантів житлом і створенням таким чином середовищних умов привабливості їх міграції:

1. Відкрита міграційна політика – дерегуляція міграційних процесів з орієнтацією на принципи гомогенізації (загальносвітовий процес ліквідації неоднорідності світового суспільства²¹⁷), звичною практикою натуралізації, що супроводжується можливістю купівлі чи довгострокової оренди мігрантами житла, варіативністю як геттоїзації і компактних поселень, так і дифузійних поселень.

2. Стимулююча міграційна політика з, як правило, селективним підходом – вибіркове регулювання міграційних процесів зі створенням сприятливих умов працевлаштування і проживання для осіб, у трудовому потенціалі яких держава особливо зацікавлена (пільгові кредити, соціальне житло та ін.).

3. Міграційна політика соціального захисту мігрантів – регулювання міграційних процесів на загальних засадах з вимушеним дотриманням конституційних прав громадян вибору місця проживання, практика будівництва «мінімального житла», розвитку мережі короткострокових помешкань з метою гарантування дотримання базових прав мігрантів.

4. Міграційна політика захисту постійного населення – регулювання міграційних процесів, розселення мігрантів з недопущенням їх надмірної просторової концентрації, попередження ризиків сегрегації житлового середовища, геттоїзації міського простору, неприпустимість концентрації таких споруд і помешкань на певній території чи заселення їх лише іммігрантами²¹⁸.

5. Міграційна політика етнокультурного захисту мігрантів – регулювання міграційних процесів з неприпустимістю виникнення апартеїду як крайньої форми расової дискримінації і сегрегації, при якій цілі групи населення країни ставляться, в залежності від расової приналежності, в дуже нерівноправне становище в порівнянні з іншими групами населення²¹⁹.

Мігрант звичайно враховує політику держави в плані створення умов його перебування в новому середовищі. Однак важливу роль у даному контексті відіграють різні форми самоорганізації трудових мігрантів. Як показує досвід, вони доволі часто беруть активну участь у формуванні специфічного середовища проживання, допомагають мігрантам знайти житло або ж хоча б

²¹⁵ Там само, С. 304.

²¹⁶ Там само, С. 303.

²¹⁷ Там само, С. 302.

²¹⁸ Баб'як В. Архітектурна складова у вирішенні проблеми соціалізації мігрантів : Національна бібліотека імені В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?

²¹⁹ Демографический энциклопедический словарь / Редкол. : Валентей Д. И. (гл. ред.) и др. – М. : Сов. Энциклопедия, 1985. – 608 с. - С. 22.

виконують функцію інформатора, посередника при адаптації до нових умов, особливо в перші періоди перебування в новому місці.

У підсумку зазначимо, що для України еміграційне питання завжди стояло проблемно з урахуванням значних втрат інтелектуального потенціалу. Одночасно, незважаючи на поточні внутрішні конфлікти, пов'язані з територіальною цілісністю країни, слід поступово розвивати державну імміграційну політику. Україна перебуває у просторі активних міграційних переміщень азійсько-європейського вектору, через що є привабливою територією транзиту. Це супроводжується осіданням тут достатньої кількості мігрантів-вихідців з країн Азії, які складно асимілюються до національних умов. Тому важливо модернізувати міграційну політику не лише за еміграційним чи актуальним сьогодні внутрішнім вектором, але й імміграційну – з метою недопущення крайніх форм просторової дислокації іммігрантів, що мають суттєві національні, культурні і ментальні розбіжності відносно постійного населення.

4.5. Публічне управління як інструмент підвищення базової захищеності мігрантів

Формування громадянського суспільства в Україні вимагає розвитку принципово нової системи публічного управління. Поточну громадянську активність важливо трансформувати у формування дієвих механізмів взаємодії держави і суспільства – з метою консолідації їхніх зусиль та стимулювання таким чином процесів соціально-економічного розвитку. До цього часу в Україні так і не вдалось створити ефективної системи міжінституційних комунікацій, побудовану на прозорих засадах. Тому нинішні умови є відмінним шансом виправити існуючу ситуацію. Щодо сфери управління міграційними процесами, зокрема захищеності трудових мігрантів, то тут підходи публічного управління тривалий час виявлялись опосередковано. Фактично самоорганізація мігрантів стала специфічною формою об'єднання інтересів, що стало відповіддю на відсутність дієвої міграційної політики у державі щодо соціально-економічної захищеності даної категорії осіб (вимушеною реакцією). Стало очевидним, що без публічного управління в міграційній сфері (повинно передбачати паритет повноважень та відповідальності державних і громадських структур за дотримання стандартів соціально-економічної захищеності трудових мігрантів, виходячи з рівня задоволеності їх базових потреб) зрушити вирішення соціозахисних проблем не вдасться.

Нині в Україні актуальною є проблема публічного управління у міграційній сфері з обґрунтуванням функціональної відповідальності державних і громадських інститутів у забезпеченні базової соціально-економічної захищеності трудових мігрантів. Відрадно, що багато є зроблено. Теоретичну платформу відповідних заходів формують концептуальні і теоретико-методологічні напрацювання, що розкривають специфіку міграційних процесів, соціально-економічної захищеності, людського розвитку і капіталу. Водночас, у сфері соціально-економічної захищеності трудових мігрантів - важливого напрямку державної міграційної політики, багато ще треба

зробити. Головне – це створення державою інституційних передумов для задоволення базових потреб людини і контроль за дотриманням регламентованих стандартів. Йдеться про фізіологічні норми харчування, лікування, одягу, екзистенціальні – можливості праці, доступу до інших джерел одержання мінімального доходу, престижні – соціального прийняття, особисті – наявності безпечного місця проживання, духовні – дотримання прав національних меншин, свободи віросповідань і вибору (класифікація базових потреб – згідно джерела²²⁰). Для трудових мігрантів згадані нормовані потреби дещо трансформуються, виходячи з міграційних установок та очікувань. Однак в загальному переліку їх назви залишаються незмінними, оскільки без їх задоволення гідні умови життя та праці людини є неможливими (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Трансформація базових потреб людини
внаслідок трудової міграції

№ з/п	Базові потреби	Особливості задоволення за постійним місцем проживання	Особливості задоволення в трудових мігрантів
1	Фізіологічні (харчування, лікування, одягу)	Первинна орієнтація з диференційованими вимогами залежно від матеріального рівня	Первинна орієнтація з вибірковими вимогами
2	Екзистенціальні (можливості праці, доступу до інших джерел одержання мінімального доходу)	Допустимість очікування з пошуком кращих умов праці, орієнтація на одержання допомоги з безробіття, інших форм соціального забезпечення	Зайнятість за будь-яких пропонованих умов з подальшим вибірковим підходом та головним орієнтиром на рівень оплати праці
3	Престижні (соціальне прийняття)	Звичне відношення в соціумі, орієнтація на рівні можливості розвитку, вираження соціальної активності	Загострення потреби прийняття у новому соціумі з неприпустимістю ксенофобських та інших суб'єктивних відношень
4	Духовні (права національних меншин, свободи віросповідань і вибору)	Звичне відношення з усвідомленням можливостей вибору, волевиявлення, збереження традицій	Як правило, первинне нівелювання таких потреб з наступним загостренням у ході адаптації до нових умов

* Розроблено автором

З іншого боку, українська еміграція традиційно детермінується економічними причинами (незважаючи на поточні умови, вона залишається способом пошуку кращого місця праці з вищим доходом і рідко характеризується виключно політичними ознаками). Наразі без перепису населення складно відстежувати тенденції зростання еміграції в інші країни. З 2014 року Державна служба статистики України не подає показників кількості осіб, вибулих за кордон, з розмежуванням зовнішньої міграції від внутрішньої. До 2014 року простежувалася тенденція зменшення кількості громадян України, які тимчасово працювали за кордоном і були працевлаштовані суб'єктами господарської діяльності, що мають відповідну ліцензію – за останні 5 років на близько 2 тис. осіб²²¹. Тобто поточний період є специфічним переходом до нового порядку міграційної активності населення, який на тлі

²²⁰ Людина як біологічний та соціальний суб'єкт : Бібліотека ELLIB [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ellib.org.ua/books/files/bgd/bgd_g/21.html

²²¹ Міграційний профіль України 2010-2014 / Державна міграційна служба України. – Київ, 2015. – 79 с. - С. 45.

внутрішніх вимушених міграцій може суттєво деформуватись і кількісно, і якісно (особливо в плані освітньої міграції).

Незважаючи на складність об'єктивної оцінки поточної ситуації щодо рівня міграційної активності населення, Україна залишається потужним донором людського капіталу для інших держав, займаючи сьоме місце у світі за кількістю емігрантів²²². З огляду на це перед нашою державою стоїть обов'язком гарантія захищеності базових потреб її громадян, що перебувають у статусі мігранта. Враховуючи попередній досвід формування державної міграційної політики в Україні з складним процесом її становлення вважаємо, що здійснені спроби були малоефективними та результативними лише в плані розвитку інституційної основи регулюючих впливів. Новий етап реалізації міграційної політики повинен базуватись на засадах *публічного управління*.

Вітчизняна теорія державного управління по-різному розкриває змістовну сутність даного поняття. Існують як глибокофілософські підходи його тлумачення, так і більш прикладні. З узагальнень теоретико-методологічних досліджень виринає поширеність тотожності державного і публічного управління та все частіша вживаність останнього. Як стверджує В. Бережний, «публічне управління» дещо ширше поняття, аніж «державне управління», оскільки містить окрім державного, місцевого, а також громадське управління, наприклад у громадських організаціях, неприбуткових організаціях громадського сектора²²³. Фактично публічне управління є управлінням суспільним, яке здійснюється шляхом надання влади суспільству – через децентралізацію, і чим більше управління стає децентралізованим, тим більше воно є публічним²²⁴. Для України цей процес є дуже актуальним у силу нового етапу реалізації адміністративно-територіальної реформи.

Отже, публічне управління передбачає діяльність, яка забезпечує ефективне функціонування всієї системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування і передбачає широке залучення різних зацікавлених сторін до розробки та реалізації державної політики²²⁵. *Публічне управління у сфері соціально-економічної захищеності трудових мігрантів* – це системна й ефективна діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування з залученням громадських, наукових, освітніх та підприємницьких організацій, що спрямована на задоволення базових потреб мігрантів (рис. 4.10). З цього випливає спрямованість публічного управління на надання якісних публічних послуг із досягненням максимально можливої ефективності²²⁶.

²²² Миграция : Основные обзоры и доклады ООН в экономической и социальной областях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/development/surveys/migration.shtml>

²²³ Бережний В.О. Сучасні концепції публічного управління / В.О. Бережний // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – № 2. – С. 31-38. – С. 37.

²²⁴ Колесникова К. О. Публічне адміністрування в Україні : огляд літературних джерел / К. О. Колесникова // Теорія та практика державного управління. – 2013. – № 3 (42) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2013-3/doc/1/16.pdf>

²²⁵ Паутова Т. О. Сутність публічного управління на місцевому рівні в Україні / Т. О. Паутова, А. І. Неділько // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 4. – С. 54-60. – С. 55.

²²⁶ Мороз О. Публічне управління в Україні : проблеми становлення та ефективності / О. Мороз // Збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 34 «Ефективність державного управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?...

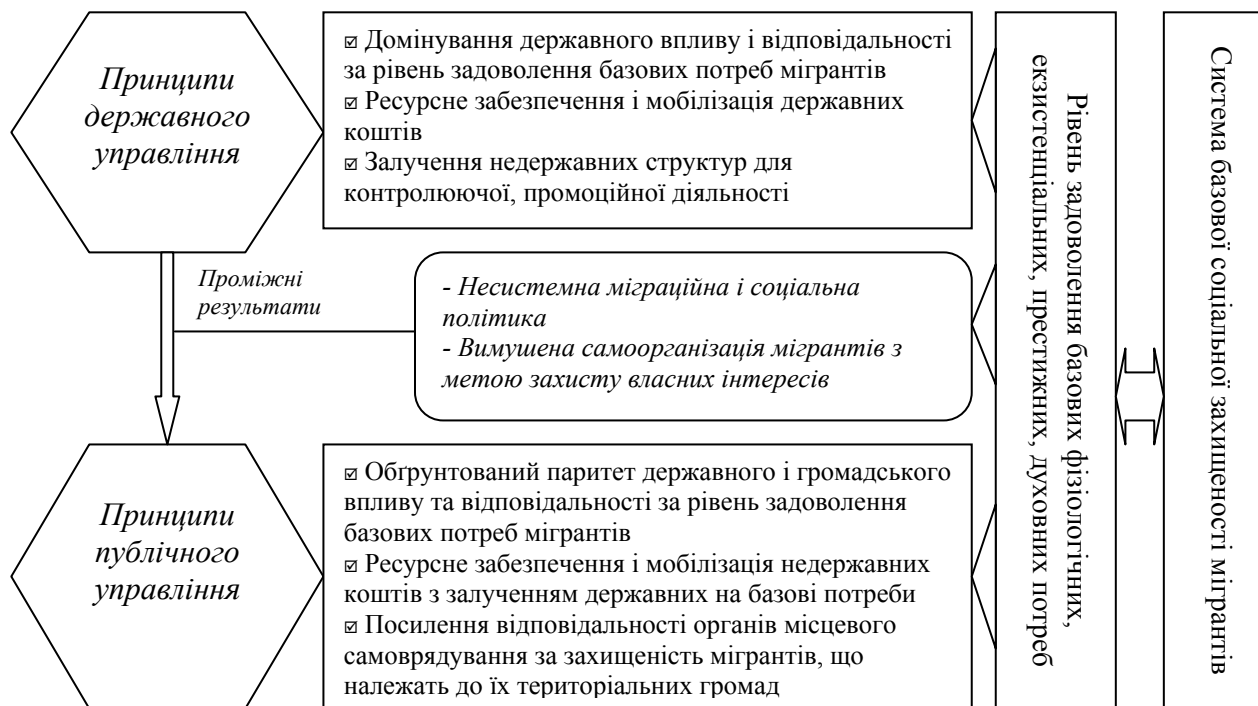

Рис. 4.10. Концепція базової соціально-економічної захищеності трудових мігрантів у контексті становлення публічного управління

* Розроблено автором

Виходячи з численних недоліків базової соціально-економічної захищеності трудових мігрантів-громадян України, як ніколи визріває потреба активізації співпраці з *інститутами громадянського суспільства* – громадськими об'єднаннями, релігійними, благодійними організаціями, професійними спілками та їх об'єднаннями, творчими спілками, асоціаціями, організаціями роботодавців, недержавними засобами масової інформації, іншими непідприємницькими товариствами й установами, легалізованими відповідно до законодавства України²²⁷. Особливо важливим є налагодження ефективних комунікацій з інститутами самоорганізації мігрантів. Роль інститутів самоорганізації як ключових агентів соціальної політики змінюється в умовах скорочення соціальних зобов'язань держави внаслідок економічних криз; тепер вони починають виступати як суб'єкти соціального захисту, як партнери держави у формуванні та здійсненні соціальної політики²²⁸. Таким чином, держава, модифікуючи сфери свого впливу, повинна забезпечити обґрунтований перехід частини повноважень до інститутів громадянського суспільства з належним ресурсним забезпеченням контролю базової соціально-економічної захищеності.

На практиці реальність такого переходу можлива через формування ринку міграційних послуг з жорстким контролем рівня його комерціалізації. Окрім

²²⁷ Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики // Постанова Кабінету міністрів України № 996 від 3 листопада 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>

²²⁸ Герасименко Г. В. Соціально-інвестиційна держава : обґрунтування нової парадигми розвитку / Г. В. Герасименко // Економічна теорія. Науковий журнал. – 2012. – № 3. – С. 51-59. – С. 52; Сидорина Т. Ю. Партнерство государства и институтов самоорганизации граждан в реализации социальной политики (теоретический аспект) / Т. Ю. Сидорина // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2010. – Т. 8. – №1. – С. 117-129; Біль М. М. Інституційні підходи формування загальної архітектури територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Кримський економічний вісник. Науковий журнал. – 1 (08) лютий 2014 р. - Частина 1. – С. 56-58. - С. 57.

того, важливим є достатній рівень довіри мігрантів до інститутів громадянського суспільства та державних структур – у плані звернення до них з метою задоволення базових потреб. Як свідчать результати соціологічних досліджень, для громадян України характерний високий рівень довіри до інститутів за наступною ієрархією: сім'я та родичі; церква і духовенство; колеги; президент; засоби масової інформації; уряд; місцеві органи влади; приватні підприємства; профспілки; благодійні фонди; керівники державних підприємств; Верховна Рада; міліція; суди; прокуратура; банки; податкова інспекція; політичні партії; страхові компанії²²⁹. У цьому можна визначити поточну перспективність залучення недержавних організацій до управління в сфері міграції, зокрема соціально-економічної захищеності мігрантів. Найбільше проблем виникає відносно органів місцевого самоврядування і благодійних фондів. Щодо останніх, то в суспільстві побутує думка, що такі структури є способом уникнення регулювання з боку державних і міжнародних органів, а також інститутів соціального партнерства, а також елементом лукавої маркетингової політики²³⁰.

Основними інститутами, які реально можуть виконувати регламентовану функціональність базової соціально-економічної захищеності мігрантів, є соціальні служби при церквах і Червоний Хрест. Це доводять результати соціологічного дослідження ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» під керівництвом Садової У.Я. З структури відповідей трудових мігрантів на питання «До яких структур (об'єднань/організацій/служб) у країні Вашого перебування Вам чи іншим представникам української спільноти довелося звертатися по допомогу?» жоден не вказав, що звертався до органів місцевого самоврядування, місцевих соціальних служб, місцевих інституцій по захисту прав мігрантів, органів державної влади в Україні, політичних партій, громадських організацій, українських посольств та консульств за кордоном, церковних громад емігрантів, спортивних організацій, преси. Натомість 44,8% респондентів вказало, що звертались до соціальних служб при церквах, 31,0% – Червоного Хреста²³¹. Отож, саме ці інститути мають бути базовими в посиленні їх повноважень та ресурсних можливостей з цільовою державною підтримкою при наданні послуг соціально-економічної захищеності трудовим мігрантам.

Коли розглядати структуру звернень мігрантів за допомогою залежно від потреби, то найбільше вона проявлялась у лікуванні (рис. 4.11). Лише 15,1% респондентів не зверталось за допомогою. Таким чином, потреба трудових мігрантів у їх базовій захищеності залишається високою, що вимагає консолідації зусиль державних структур з громадськими та іншими зацікавленими суб'єктами.

²²⁹ Кричевська Т. О., Балюк О. В. Українське суспільство та економіка в соціологічних оцінках рівня довіри : внутрішні виміри та міжкраїнні порівняння // Економічна теорія. Науковий журнал. – 2012. – № 1. – С. 50-64. – С. 64.

²³⁰ Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність : сучасна філософія, проблеми засвоєння // Економіка України. – 2014. – № 3. – С. 70-82. – С. 71.

²³¹ Проблеми організації життя та праці українських мігрантів (Західний вектор) : за матеріалами анкетного опитування / За ред. У. Садової. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. – 28 с.

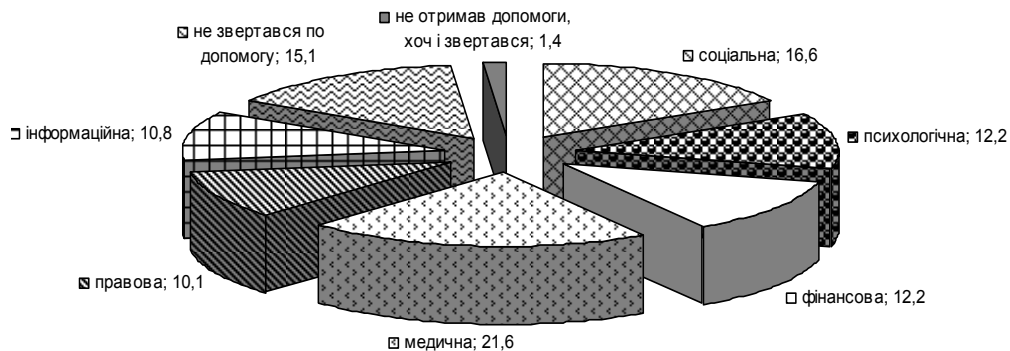

Рис. 4.11. Структура відповідей респондентів щодо звернення за допомогою залежно від потреб, %

* Розроблено автором на даними соціологічного дослідження

Отже, система базової соціально-економічної захищеності трудових мігрантів-громадян України повинна розвиватись на нових принципах публічного управління. Це вимагає реального залучення недержавних (найперше – громадських) структур до надання затребуваних соціальних послуг. Такі повноваження повинні виникати не вимушено, на фоні слабкої участі держави, а з свідомим дерегулюванням міграційної сфери і наділенням відповідних структур владними та управлінськими повноваженнями. Важливою умовою ефективного функціонування такої системи захищеності має бути паритет повноважень і відповідальності державних і громадських структур. Слід здійснити конкретизацію таких повноважень з обґрунтуванням посилення відповідальності держави за створення сприятливих умов соціально-економічної захищеності мігрантів. Водночас повинні зберігатись регламентовані Конституцією України та іншими нормативами базові гарантії, дотримання котрих є необхідною умовою життєдіяльності людини.

РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЗАХИСТ МІГРАНТІВ ЯК ФУНКЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

5.1. Структурно-кваліметричні референти системи соціального захисту мігрантів: від моніторингу до міграційної політики

Соціальна захищеність мігрантів - одна з принципово важливих цілей системи їх соціального захисту. Водночас соціально-економічний захист даної категорії населення є однією з важливих функцій міграційної політики держави. Формуванню такої політики здійснюється з виділенням стратегії та пріоритетів - елементів проблемної структури цієї політики. Якщо стратегія міграційної політики – це генеральне рішення системи щодо міграційних проблем країни на даному конкретно-історичному етапі її розвитку, то пріоритети – найбільш важливі, значимі проблеми, усвідомлені як першочергові задачі міграційної політики з числа тих, які відповідають її стратегії. В умовах соціальної держави, якою є Україна, соціальний захист мігрантів абсолютно справедливо належить до пріоритетів міграційної політики. Щодо механізму реалізації вказаної політики, то він визначається організацією спеціального впливу на суб'єкти міграційних відносин (механізм як сукупність структурно-організаційних, функціональних і інших засобів та методів цілеспрямованого впливу на соціальні відносини у міграційній сфері, що використовуються (спільно або індивідуально) суб'єктами цивільного та міжнародного права у своїй діяльності.

Очевидно, що ефективність механізму державного регулювання соціального захисту мігрантів особливою мірою визначається наявністю повноцінної й правдивої інформації про міграційно зумовлені соціальні ризики щодо відповідної категорії населення. Йдеться про потребу формування спеціальної системи обліку та статистики соціального захисту мігрантів у різноманітні її форм та підвидів. Так, система моніторингу (діагностики) якості захищеності осіб, включених у процеси міграції розглядається як складова частина державного правового механізму, скерованого на забезпечення і підтримку прав, свобод та основних засад життєдіяльності осіб-мігрантів (їх сімей), гарантуючи захищеність перебування в нових обставинах регіону прибуття, безпеку життя і здоров'я, сприяння працевлаштування як основного джерела доходу мігранта. Відповідно метою соціального захисту мігранта є вирівнювання умов реалізації його потреб і особистих інтересів, а також інтеграція у середовище приймаючого соціуму. Соціальний захист мігранта здійснюється шляхом використання ресурсів захищених соціальних статей державного та регіональних бюджетів, інших фондів гуманітарної допомоги через залучення управлінських інструментів місцевого самоврядування.

Засоби державного забезпечення системи соціального захисту мігрантів виступають у формі наступних блоків: законодавчо-правові гарантії та стандарти, узгоджені з міжнародною правовою системою у сфері міграції та перетину кордону; фінансово-економічна база та соціальні ресурси; інформаційне забезпечення та діагностика стану захищеності мігрантів;

організаційно-програмні важелі та інструменти регулювання міграцією у регіоні.

Соціальна захищеність мігранта (трудового, вимушено переселеного) – є внутрішньою дією особистісного сприйняття мігранта та рефлексування ним своєї соціальної дійсності. Це суб'єктивний стан мігранта, його морально-психологічне самопочуття у приймаючому соціумі, так зване соціальне самопочуття.

Самопочуття мігранта, відстежуване в динаміці у макро- та мікропопуляційному зрізах, дає відповідні зрізи інформації про тенденції соціально-захисних процесів в зонах впливу, соціальних міграційних стратах, загалом в територіальній міграційній системі.

Соціальна захищеність є суб'єктивною ознакою темпоральної реакції мігранта в конкретній міграційній ситуації (як модусі буття його особистості) на результативну дієвість механізму соціального захисту в регіональній міграційній системі щодо соціальної адаптації, працевлаштування, облаштованості, рівня та якості життя переселенців тощо.

Діагностика стану соціально-економічної захищеності мігранта проводиться через інструмент перманентного *соціального моніторингу* з виведенням показника її оцінки – *інтегрального індексу якості захищеності мігранта*. Інтегральна якість захищеності мігранта базується на основі факторів: суспільно-громадянської облаштованості мігранта; чинників його матеріального доходу; низки соціально-побутових чинників; блоку освітніх та духовно-культурологічних чинників; чинників соціального оточення. Вона відображає кумулятивний ефект щодо стану задоволення (незадоволення) мігрантом рівнем дотримання у місці прибуття його соціальних прав, гарантій, соціально-трудових відносин з боку держави, бізнесу (працедавця), організацій, територіальних громад, окремих людей.

Багатогранність функцій моніторингу в системі державного регулювання соціально-захисних процесів виявляється через належність інформаційного забезпечення до механізмів реалізації соціальної політики в сфері міграції. Інформаційний моніторинг повинен бути необхідним інструментом контролю міграційних процесів і механізмом безпосереднього управління ними в системі соціального захисту, що проводиться на загальнодержавному, а також регіональному рівнях стосовно різних категорій мігруючого населення.

Категоризацію об'єктів соціального захисту доцільно здійснювати на підставі не лише актуального соціально-економічного стану громадян (рівень доходів, рівень заробітної плати, рівень споживання, рівень витрат і заощаджень, рівень освіти, професійний рівень, соціальний статус), але також при опорі на соціологічні і соціально-психологічні критеріальні ознаки. До них належать, насамперед, тип (профіль) потребово-ціннісних орієнтацій, самозахисний потенціал особистості мігранта (здатність розв'язувати свої проблеми, обумовлені негативними соціально-економічними чинниками, ризиками), а також суб'єктивна толерантність (витривалість) до негативних обставин.

У монографії було уже вказано, що комплексним емпіричним референтом усіх цих особистісних чинників в контексті дослідження соціально-захисних

процесів є соціальне самопочуття мігранта. Використання зазначених критеріїв сприяє, з одного боку, послідовній реалізації диференційованого підходу до соціального захисту різних категорій мігруючого населення, що є необхідною умовою досягнення соціальної стабільності в приймаючому регіоні. З іншого боку, відстежування соціально-психологічних явищ і процесів, які пов'язані з рівнем та якістю забезпечення у державі соціальних прав і гарантій мігрантів, контроль за дотриманням соціальних стандартів та нормативів спонукатиме до подальшого удосконалення і розвитку політики соціального захисту при інтеграції мігрантів, покращання моральної атмосфери приймаючого суспільства.

При визначенні методологічного підходу до механізмів соціального захисту населення, а також формування системи соціального управління, її моделювання та інформаційного забезпечення слід опиратися на такі соціогуманістичні засади, як: по-перше, соціально-індивідуальна оцінка трудового внеску мігранта, актуального стану його життєвої ситуації, інтересів тощо; по-друге, визначення його місця в загальному процесі відтворення територіальної суспільної системи; по-третє, забезпечення збалансованості між індивідуальними запитами і устремліннями особистості мігранта та реальними можливостями, зумовленими рівнем економіко-правової організації суспільства.

Застосування суб'єктивного підходу до розгляду проблем соціального захисту мігруючого населення є важливим кроком до багатовимірного системного аналізу проблем. Внутрішні механізми сприйняття та рефлексування людьми своєї соціальної дійсності є інтегруючими відносно усього спектру чинників будь-якої модальності, що формують рівень та якість життя мігранта. Дія цих чинників викликає суб'єктивні стани, діапазон яких коливається між переживанням повної зручності, комфортності, безпеки, а також незручності, загрози, ризику для існування. Переплітаючись і синтезуючись ці стани визначають морально-психологічне самопочуття людей у соціумі, або стисліше – соціальне самопочуття.

Перманентна діагностика соціального самопочуття (через інструмент моніторингу) в макро- та мікропопуляційному розрізах дає можливість одержувати відповідні зрізи і тенденції соціально-захисних процесів в цілому, регіонально, тобто в тій чи іншій регіональній міграційній системі, або у конкретних соціальних страдах мігрантів, коли процеси впливу на соціально-економічну міграційну систему супроводжуються негативними явищами. Зокрема, в суспільстві створилися особливо несприятливі умови та ризики: низький рівень доходів населення, значний прошарок малозабезпеченого населення і бідних, когорта вимушено переселених осіб, які зовсім втратили засоби життєзабезпечення.

Активне залучення механізмів державного та муніципального регулювання соціально-захисних процесів стає передумовою досягнення пріоритетних цілей сучасної соціальної політики у сфері міграції, що розгортається у двоїстому прояві її системно пов'язаних між собою функцій: захисної функції і функції розвитку. Відповідно це визначає основні напрями застосування соціологічного

моніторингу, особливо у захисті від бідності низькодоходних прошарків мігрантів.

Всупереч поліфакторності соціального самопочуття, багатогранності його проявів та соціально-значущих наслідків у наукових та організаційно-методичних розробках з питань соціального захисту, а також у соціальній політиці та практичній соціальній роботі, наголошується майже виключно економічний зміст відповідних понять і заходів. Вирішальна роль економічних механізмів соціальної підтримки пов'язана з базовим значенням для життєдіяльності та благополуччя людей власне матеріальних чинників, абсолютизується під час економічної кризи, гостро посиленої експансійними мілітарними загрозами, зокрема коли йдеться про контингенти мігруючого населення, що живуть за межею бідності (прожиткового мінімуму). Однак для вдосконалення механізмів державного регулювання соціального захисту населення, формування ефективної соціально-захисної політики на державному та регіональному рівнях виключно економічні підходи не можуть бути достатніми особливо у суспільствах, стабільність яких порушена за соціальними, громадянськими, правовими та іншими критеріями, в яких досягти соціального благополуччя мігрантів суто економічними методами дуже проблематично, особливо при умові катастрофічної дефіцитності соціальних бюджетів, і відповідно неісдатності соціальних захисних програм.

Враховуючи структуру і діапазон чинників, від яких залежить безпека та якість життя мігрантів, а відтак їх соціальне самопочуття, в рамках соціально-захисної проблематики слід розробляти, окрім економічного, хоча б такі підходи, як правовий, демографічний, політологічний, медико-біологічний, філософсько-людинознавчий (гуманістичний), культурологічний, екогенологічний, врешті соціально-психологічний, що певним чином компенсуватиме недостатню розробленість проблеми соціального захисту у мультидисциплінарному плані.

Застосовуючи соціологічну методику інформаційного відстежування (моніторингу) соціально-захисних процесів при інтеграції мігрантів у приймаючий соціум, з допомогою якої здійснюється діагностика соціального самопочуття різних за соціальним статусом (рівнем життя) категорій мігруючого населення, досліджуються об'єктивні оцінки та суб'єктивні вимоги щодо змісту, якості і «масштабів» соціальних потреб, а також характеристики реального стану соціального захисту мігрантів, виявляються тенденції емоційно-поведінкового реагування при дефіциті захисту тощо.

Встановлені якісні індикатори можуть слугувати за основу для типологізації і категоризації різних груп мігруючого населення (безробітні, пенсіонери, студенти, працівники бюджетних установ низької кваліфікації та висококваліфіковані працівники – потенційний ресурс середнього класу) і вироблення диференційованої системи захисних і підтримуючих дій, а відтак заходів, спрямованих на стимулювання і розвиток самозахисної активності мігрантів.

Відповідно до актуалізованих щодо критерію соціальної захищеності потреб мігрантів (експертиза потреб здійснюється на підставі даних експертного опитування фахівців у галузі соціальної економіки, економіки

праці, економічної соціології), у діагностичні експертні карти закладається відібрана множина факторів, що згруповані наступним чином:

а) блок суспільно-громадянської облаштованості (убезпечення від соціальної девіації; утвердження і закріплення позиції в розбудові державності України; інтегрування в соціально-економічну систему регіону; гарантованість національної споживчої безпеки; безпечність екологічного середовища; довіра до регіональних та місцевих владних органів і структур; гарантія громадянських прав і свобод; гарантія дотримання мігрантами громадянських обов'язків);

б) блок базової соціальної влаштованості особистості мігранта а також членів його сім'ї («приватного життя») (державні соціальні гарантії та стандарти; наявність постійної роботи; достатність доходу (зарплати, пенсії, стипендії); облаштованість житла; підтримка здоров'я; доступність загальної і базової освіти; соціальні параметри сімейних стосунків; стабільність життєвого рівня та його якості;

в) блок духовно-культурологічної облаштованості (культура соціального оточення; інтелектуальний розвиток; самореалізація; доступність правдивої суспільної інформації; можливість духовно-релігійного самоздійснення).

Одержана за допомогою моніторингу інформація слугує основою для задіяння організаційно-програмних важелів та інструментів регулювання соціально-економічної захищеності мігрантів за такими напрямками та індикаторами як демовідтворення, трудозабезпечення, життєзабезпечення, соціальне оточення, правова безпека, інформаційна безпека.

Соціальна стратегія євроінтеграційного курсу України потребує вдосконалення державних механізмів регулювання соціального захисту мігруючого населення, що мають базуватися на принципах: формування соціальної свідомості до самозахисту економічно активного населення; зведення соціально-захисних функцій держави до реалізації законодавчо відрегульованого забезпечення найменш захищених, неконкурентоспроможних верств мігрантів, а також дотримання ринкових засад соціального захисту з урахуванням стандартів і нормативів розвинутих країн. На даний час до гостро потребуючих соціального захисту верств відносяться передовсім мігранти і їх сім'ї, що змушені вдаватися до вимушеного переміщення, тобто покидати свої домівки, майно, засоби до життєзабезпечення і місця проживання на невизначений час, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуації насильства, загалом порушень прав людини.

Державна система соціального захисту бере під контроль таких громадян і свою захисну політику скеровує на їх підтримку, використовуючи обмежені на даний час свої соціальні ресурси та інструменти. Як окремим інструментом в механізмі реалізації політики соціального захисту мігрантів виступає перманентний моніторинг достовірної інформації про реальну кількість мігруючих осіб та їхніх потреб.

Отже, удосконалення державних механізмів регулювання соціального захисту мігрантів має відбуватись на основі системного підходу щодо їх складових (законодавчо-правові гарантії та стандарти, фінансово-економічна база, інформаційне і організаційно-програмне забезпечення) в наступних

напрямах: реформування державного забезпечення та надання соціальних пільг та послуг окремим категоріям мігруючого населення за рахунок державного бюджету; запровадження системи соціального страхування мігрантів; регулювання соціальної допомоги та соціальної підтримки непрацевдатних і малозабезпечених мігрантів, виходячи з соціальних ресурсів державного і місцевих бюджетів з чітким контролем, аналізом та забезпеченням потреб у працевлаштуванні мігруючого населення.

При цьому інструмент моніторингу (діагностики) якості соціальної захищеності має передбачати виявлення і застосування антиправових (антикорупційних) практик мігрантів як бізнес-суб'єктів в умовах провадження ними недобросовісної конкуренції. Окрім того має відбутися конструктивна трансформація системи управління соціально-захисною функцією в моделі розподілу влади на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Таким чином, аналіз масштабів та структури міграційних процесів зумовлюють гостру необхідність ґрунтовного дослідження не просто наслідків міграції, але й відповідного формування цілей та засобів державної міграційної політики, серед яких окрім налагодження системи соціального захисту трудових мігрантів, розвитку ринку міграційних послуг, механізму регулювання чинників міграції, проглядалася б мета реалізації нового концептуального підходу: перетворення потенціалу самої міграції у чинник модернізації економіки країни та її регіонів.

5.2. Праця та зайнятість як фундаментальна основа політики соціального захисту мігрантів

Функціонування та розвиток ринку праці в Україні в умовах кризи, необхідність системної модернізації економіки, реструктуризації її галузей зумовили необхідність забезпечення ефективної зайнятості. Урізноманітнення її типів, видів і форм мобільності, оптимізація переміщень робочої сили у межах регіонів, галузей, професій, підприємств потребує подальших досліджень щодо формування ефективної зайнятості у фокусі позитивної тенденції міжнародної трудової міграції.

Поточні міжнародні міграційні потоки стають більш складними і різноманітними, враховуючи зміни форми, стану, напряму і тривалості міграції. Тому на відміну від попередніх років, сучасна міграція з тимчасовим характером стає все більш поширеною. А трудові мігранти являють собою різноманітні групи робітників, у т.ч. сезонні, які працюють за трудовим контрактом, є студентами або висококваліфікованими працівниками. Їм притаманні специфічні види ризиків у сфері праці (див. даток 5.2)

Модифікується й мобільність робочої сили. Адже рівень її зайнятості обумовлюється економічними та соціальними причинами і передбачає процес переміщення з конкретною метою працевлаштування на певний період. Тому за сучасних умов характер і особливості протікання багатьох процесів у сфері зайнятості обумовлені саме рівнем мобільності працівників. Нагадаємо, трудова мобільність – «це здатність працівників пристосовуватися до мінливих умов виробництва, до зміни трудових функцій, місць прикладання праці,

готовність до підвищення кваліфікації, освоєння нових професій, а також сукупність реальних процесів переміщення трудових ресурсів у економічному та географічному просторі²³².

Мобільність робочої сили стимулюється посиленням диференціації в умовах, режимах і оплаті праці, появою нових робочих місць у зв'язку зі зміною форм власності, зростанням неформальної зайнятості, структурними перетвореннями в економіці, розвитком інтеграційних та міграційних процесів тощо. Мобільність - це готовність і можливість населення змінювати соціальний статус, професійну належність та місце проживання. Вона передбачає якісну базову теоретичну підготовку, наявність додаткових трудових навичок або професій, високу мотивацію, спрямовану на розвиток власної робочої сили. Зауважимо, що ринок праці може виступати своєрідним стимулятором мобільності, який підштовхує працівників шукати нові робочі місця. Варто вказати й на те, що окремі науковці разом із поняттям «мобільність» використовують термін «диспонібільність», під яким мається на увазі не лише пристосованість робочої сили до нових умов праці, але й намагання змінити останні, забезпечити технічне оснащення робочих місць на основі передових технологій, технічних засобів і організації виробництва. Диспонібільність неможлива без включення у цей процес підприємництва, яке може розвиватися лише за постійного удосконалення виробничого процесу²³³.

На сучасному етапі для більшості мігрантів існує «центральне протиріччя між мобільністю робочої сили і немобільністю їх прав»²³⁴. Мобільність є важливим елементом реформ, необхідним для забезпечення їх прав. Задля ефективного забезпечення потреб і сподівань трудових мігрантів, переміщення яких є тимчасовим, круговим чи перехідним, необхідно вирішити проблему щодо мобільності усієї системи соціального захисту.

В Україні створення системи соціального захисту населення розпочалося одразу ж після проголошення незалежності. Так, у Конституції України закріплені права на соціальний захист у формі соціального страхування та можливості отримання соціальної допомоги. Зокрема соціальний захист в Україні надається шляхом фінансової підтримки економічно активного населення (соціального забезпечення) та інших видів соціальної допомоги, надання пільг та фінансову компенсацію найбільш вразливим категоріям населення та сім'ям, які мають дітей, включаючи індексацію державної допомоги чи соціальних послуг²³⁵. Основною функцією соціального захисту в Україні є забезпечення добробуту і допомоги для особливих категорій населення (у разі старості, інвалідності або іншого випадку втрати фінансових

²³² Тілікіна Н. В. Концептуальні підходи до дослідження мобільності робочої сили / Н. В. Тілікіна // Актуальні проблеми економіки. – К. : Національна академія управління». – № 11 (89) 2008. – С. 185-193.

²³³ Використання гнучкості праці і мобільність робочої сили в процесі управління трудовими ресурсами [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/5693/1/94%20-%2097.pdf>

²³⁴ Truong T., Gasper D., Handmaker J., Bergh S. Migration, Gender and Social Justice : Perspectives on Human Insecurity - 2013 - pp. 367-386.

²³⁵ Конституція України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>, Ст. 46

ресурсів). Крім того соціальний захист надається у випадках тимчасової непрацездатності, вагітності та пологах, догляду за дитиною, інвалідності, хвороби, виходу на пенсію, безробіття, смерті годувальника, нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Однак, очевидно, що лише країни працевлаштування можуть приймати найбільш прогресивні заходи для трудових мігрантів. По-перше, національне законодавство може забезпечити рівність між громадянами і негромадянами, не тільки у сфері соціального захисту, але для виплати допомоги за кордоном. Таке положення буде захищати членів сім'ї, залишених в країні походження і забезпечення фінансової допомоги з країни працевлаштування у період реєміграції. Основною проблемою у забезпеченні мобільності соціальної допомоги є або неконвертованість валют, або девальвація національної валюти.

Україна, як країна-донор, стикається з труднощами щодо розширення національного законодавства за межі своєї території. Коли приймаючі країни не в змозі надати соціальний захист або не бажають укладати двосторонню угоду про соціальний захист, уряд України повинен взяти на себе відповідальність за надання хоч базового рівня захисту для своїх громадян-мігрантів. Соціальний захист може бути розширений за рамки національного законодавства для тих трудових мігрантів за кордоном, які мають відношення та зв'язок з Україною. Наприклад, це стосується тих роботодавців, які мають соціально-трудова відносини з іншими роботодавцями країни-донора або тих кадрових агентств, які зобов'язані гарантувати право на пролонгацію соціального захисту їх працівників-мігрантів, шляхом оплачування різних соціальних внесків.

Попри укладення Україною низки міждержавних угод про соціальне забезпечення охоплення соціальним захистом трудових мігрантів України є вкрай низьким. Основними причинами такої тенденції є: 1) висока частка працевлаштування без оформлення належних трудових контрактів та 2) відсутність міждержавних угод про соціальний захист з великою кількістю країн-реципієнтів, а також недостатня ефективність імплементації існуючих угод, що пов'язано як з їхніми недоліками чи вадами імплементації.

За даними обстеження з питань трудової міграції, проведеного Державною службою статистики України в 2008 році, лише 35,1% працівників-мігрантів мали дозволи і на перебування, і на роботу. Відповідно, хоча більшість, а саме 83,6% мігрантів працювали за кордоном за наймом, однак трудовий контракт мала лише третина з них (34,5%), решта працювали за усною домовленістю. Найменше трудові відносини були оформлені офіційно серед працюючих домашньою прислугою – 16,1%, в сфері торгівлі – 31,5%, на будівництві – 32,7%. Серед тих, хто працював за контрактом, у 21,1% жодних соціальних гарантій в умовах договору прописано не було. Лише в половині випадків (51,5%) у трудовій угоді було закріплено право на соціальне страхування, в 9,4% – на щорічну відпустку, у 3,6% – на оплату лікарняного (табл. 5.1). Більшою мірою були охоплені соціальним страхуванням працівники

в Іспанії, Угорщині, Чехії, що корелюється з відносно високою часткою легально працевлаштованих українських працівників в цих країнах²³⁶.

Таблиця 5.1

Частка трудових мігрантів, які мали письмові трудові контракти, за країнами перебування та рівнем соціального захисту, %

	Соціальне страхування	Щорічна оплачувана відпустка	Оплата лікарняного	Не мали права на жоден вид соціального забезпечення	Не визначено
Усього	51,5	9,4	3,6	21,1	14,4
Російська Федерація	34,3	10,1	7,2	35,2	13,2
Італія	46,2	20,5	-	24,4	8,9
Чеська Республіка	54,7	8,2	1,4	13,8	21,9
Польща	51,9	-	-	23,1	25,0
Угорщина	69,6	-	-	12,5	17,9
Іспанія	75,1	2,5	-	7,0	15,4
Португалія	44,7	25,6	16,3	9,9	3,5
Інші країни	74,0	5,9	0,6	6,9	12,6

* За даними обстеження Державної служби статистики України у 2008 році

Попри економічні вигоди від трудової міграції, вона спричиняє серйозні проблеми, однією з найгостріших з яких є відсутність належного соціального захисту трудових мігрантів. Неохоплення мігрантів соціальним захистом має низку негативних наслідків для України. Несплата мігрантами внесків позначається на фондах соціального страхування. Разом з тим, якщо значна частина мігрантів залишиться поза системою соціального захисту, це посилить загрозу бідності їхніх сімей, вимагатиме додаткових коштів для надання їм різних видів державної соціальної допомоги. Варто наголосити, що у цій ситуації найбільш проблемною ланкою системи соціального захисту є розбалансованість бюджету соціальних фондів. А захист прав та інтересів громадян за кордоном, координація систем соціального забезпечення України та країн-реципієнтів українських трудових мігрантів є пріоритетами міграційної політики України.

5.3. Соціальний кластер як організаційна форма підвищення соціальної захищеності мігрантів

Досвід реалізації міграційної політики в Україні та багатьох зарубіжних суспільствах показує, що держава часто неспроможна чинити дієвий вплив на міграційну активність населення, визначаючи апріорі міграційні настрої в суспільстві. Тому все актуальнішим є процес дерегуляції міграцій, однак з умовою належного організаційного та інституційного забезпечення.

²³⁶ Гарантування виплат соціального забезпечення українським працівникам-мігрантам : Розробка політики та майбутні виклики. Ensuring social security benefits for Ukrainian migrant workers / Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Київ: МБП, 2012. - С. 31-32.

Для цього необхідно диференціювати межі відповідальності державних і недержавних структур з пошуком *модерних моделей інституційного впливу*. Вважаємо, що найбільш ефективні регулювання міграцій можливі при умові консолідації зусиль усіх учасників, у тому числі об'єктів впливу – самих мігрантів. Для цього можна створювати різні координуючі органи, дорадчі структури при профільних органах державної влади, проводити наукові заходи. З вивченого досвіду міжінституційного співробітництва невикористаним є потенціал *кластерної моделі організації співпраці* у соціальній сфері. Тому діяльність соціальних кластерів може бути ефективною альтернативою модернізації міграційної політики й становлення ринку міграційних послуг в Україні.

У монографії уже йшлося про те, що організаційними складовими державної політики соціального захисту мігрантів є соціальне страхування, соціальне забезпечення (або гарантії) та соціальна допомога²³⁷. Остання складова демонструє свою приналежність до соціальної політики загалом. Соціальне забезпечення – це система забезпечення призначена захищати права працездатних та непрацездатних громадян у таких питаннях, як пенсійне забезпечення, надання допомоги на випадок тимчасової непрацездатності, надання допомоги матерям та сім'ям з дітьми, на випадок безробіття, інвалідам та особам похилого віку. Соціальне страхування – це система повного або часткового фінансового відшкодування фізичним особам певних життєвих ризиків: тимчасової втрати працездатності, старості, інвалідності, втрати годувальника. Соціальне страхування включає не тільки грошові виплати та компенсації, а й певні послуги з лікування, реабілітації та профілактики. Фінансові ресурси для соціального страхування формуються переважно за рахунок внесків громадян, що страхуються, та роботодавців.

Функціонально-організаційну структуру системи соціального захисту трудових мігрантів та механізм її забезпечення подано на рис.5.1. Вона визначається загальними умовами соціального захисту, законодавчо закладеними для громадян українського суспільства, а також доповнюється специфічними інструментами, що застосовуються для осіб, які перебувають у статусі трудового мігранта.

Соціальний захист трудових мігрантів є комплексом заходів, що охоплюють систему соціальних гарантій (забезпечення), механізм соціального страхування і специфічний набір міграційно обумовлених соціальних послуг.

²³⁷ Мальований М.І. Форми соціального захисту населення / М.І. Мальований // Матеріали всеукраїнської заочної наукової конференції «Актуальні питання сучасної економіки». – Умань : Видавець «Сочінський», 2011. – Ч. 2. – 216 с.

Рис. 5.1. Система соціального захисту трудових мігрантів
та елементи механізму її забезпечення

* Розроблено авторами на основі даних²³⁸

Соціальний захист є важливою складовою системи соціально-економічної захищеності мігрантів. Він може забезпечуватись не лише державними структурами. Участь у його здійсненні повинні брати і недержавні структури, виконуючи своє функціональне навантаження:

- громадські інститути – консолідація зусиль об'єктів і суб'єктів соціального захисту, різних зацікавлених структур (фактична компенсація невиконаних державою функцій);

- наукові й освітні організації – теоретико-методологічне обґрунтування пріоритетів удосконалення, застосування модерного інструментарію соціального захисту мігрантів;

- бізнес-структури – реалізація механізмів соціального захисту, «реакція» на їх характер.

Залучення до системи соціального захисту недержавних структур обумовлене як новітніми процесами розвитку громадянського суспільства, так і частою неефективністю державної міграційної політики, через що нині маємо значний досвід самоорганізації мігрантів, що є однією з вторинних реакцій на

²³⁸ Павлова Л. О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Л. О. Павлова. – Львів, 2015. – 20 с. - С. 6; Про соціальні послуги // Закон України № 966-IV від 19.06.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

недосконалість регулювання міграцій в Україні. Не можна категорично стверджувати, що міграційна політика в Україні є неефективною. Насправді така ситуація зумовлена багатьма суб'єктивними обставинами. Не можна реалізувати ефективну міграційну політику з розвинутою системою соціального захисту мігрантів на фоні проблемності державної соціальної політики з постійним браком бюджетних коштів, популістським політичним супроводом та високим рівнем невдоволеності суспільства. Навіть у розвинених державах нині спостерігаємо ситуацію, коли заходи впливу на міграції, соціального захисту мігрантів зумовлюють виникнення численних протиріч. Тому новітня функціональність державної міграційної політики, зокрема в сфері соціального захисту мігрантів – не стільки регулююча і забезпечуюча, як координуюча, що дозволяє виконувати інші функції захисту. Вона передбачає визначення правового поля міжінституційних взаємодій задля досягнення спільної мети – соціально-економічної захищеності мігрантів (рис. 5.2). Першим кроком до соціально-економічної захищеності є соціальний захист як ознака міграційної концепції (активна міграційна політика – високі стандарти соціального захисту, пасивна міграційна політика – фактична відсутність специфічних підходів соціального захисту мігрантів) та рівня розвитку соціальної, а надалі і «правової» держави (нині конституційно закріплюються нові підходи, за якими соціальна держава забезпечує лише основні потреби людини (інфраструктура, прожитковий мінімум, освіта, охорона здоров'я), а людина сама повинна дбати про себе та свою сім'ю, що втілюється у концепції «правової держави», «держави, яка сприяє праці», «держави соціальних інвестицій», «моделі запобіжної держави» та ін.)²³⁹.

Нова система соціального захисту мігрантів з пріоритетом координуючої функціональності повинна розвиватись на принципах соціальної згуртованості, довіри, соціального партнерства і реалізовуватись через підтримку, найперше, економічно активних осіб, а також найбільш соціально вразливих верств населення, в тому числі дітей та батьків мігрантів похилого віку, що дає змогу оптимально поєднати інтереси державного, комерційного, громадського секторів і сформуванню ефективного механізму перерозподілу суспільного багатства²⁴⁰.

Координаційний принцип побудови системи соціального захисту мігрантів потребує відповідних форм міжінституційних взаємодій. Вважаємо, що відмінним рішенням даного завдання буде функціонування *соціальних кластерів*. Теоретичною основою їх розвитку є кластерна методологія. Кластерна модель, як форма організації суспільних зв'язків, згадується в наукових працях учених уже наприкінці XIX століття. Ґрунтовного вивчення кластерна концепція набула у роботах М. Портера, який законно вважається її основоположником і розглядає кластер як організаційну форму консолідації

²³⁹ Хома Н. Модель соціальної держави в умовах формування нової соціокультурної дійсності / Наталія Хома: Львівський національний університет імені Івана Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/visnyk_16/22_16.doc

²⁴⁰ Павлова Л. О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Л. О. Павлова. – Львів, 2015. – 20 с. - С. 3.

зусиль зацікавлених сторін, скерованих на досягнення конкурентних переваг в умовах становлення постіндустріальної економіки²⁴¹.

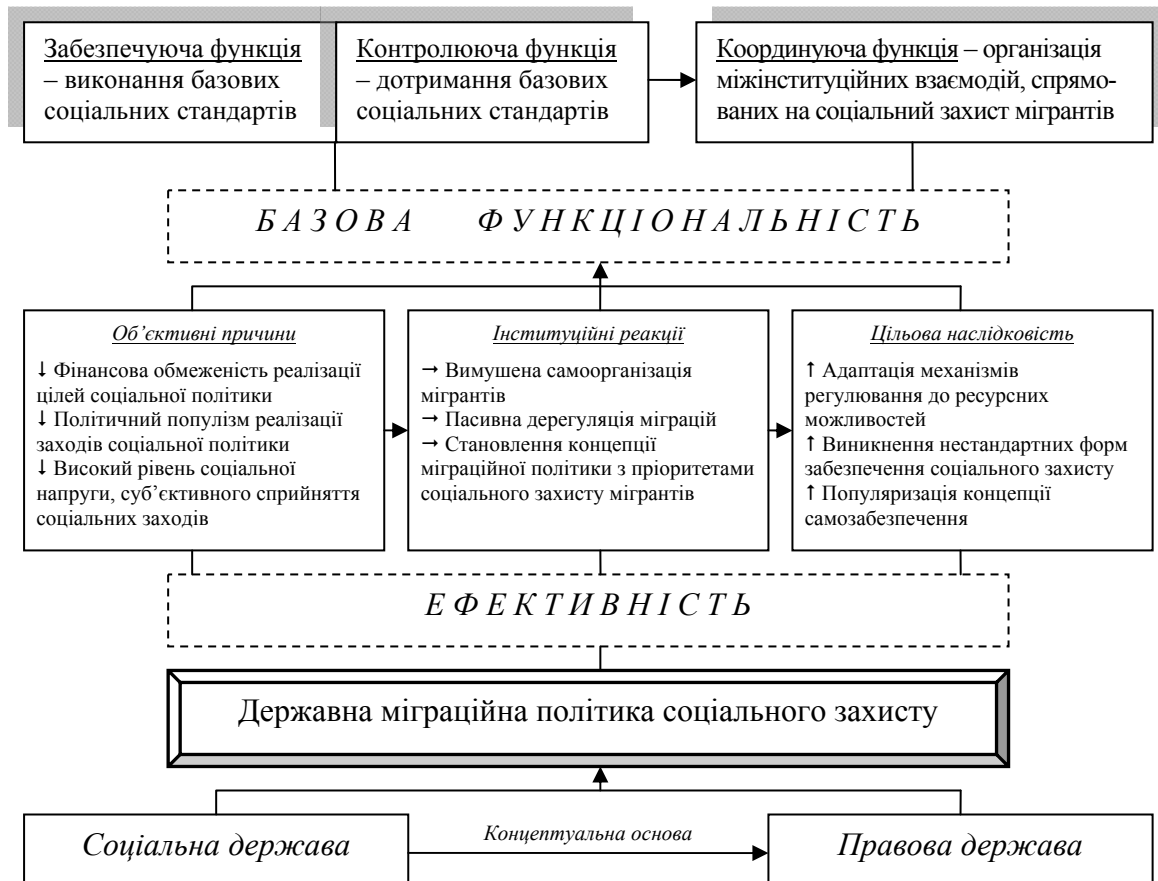

Рис. 5.2. Трансформація функціональних пріоритетів державної міграційної політики у сфері соціального захисту*

* Розроблено авторами

Згідно класичного підходу, кластер – це соціально-економічний інститут, заснований на узгодженні інтересів та співробітництві різних агентів, а не тільки на їх конкуренції, злиттях і поглинаннях, що протистоїть конкурентно-олігархічній парадигмі в сучасній економіці²⁴². Тобто кластер розглядається як форма взаємовідносин конкуруючих сторін з певними (спільними, взаємодоповнюючими, залежними) економічними інтересами²⁴³.

Категорія соціального кластеру є порівняно новою у вітчизняній науці і практиці. І. П'ятак стверджує, що пошук та впровадження підходів для регіональної кластерної політики потребує глибокого дослідження галузей спеціалізації, що стануть базовими для формування кластерних структур на

²⁴¹ Баранов І. В. Кластерна модель як форма організації економіки / І. В. Баранов : Publishing house Education and Science s.r.o. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/26_NII_2009/Economics/51860.doc.htm; Спасів Н.Я. Кластер як імператив інвестиційної активності / Н. Я. Спасів, В. М. Хопчан, М. І. Хопчан // Ефективна економіка. – 2010. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=406>

²⁴² Ульянченко Ю. О. Формування кластерів як засіб сталого соціально-економічного розвитку регіону / Ю. О. Ульянченко : Національна бібліотека імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tpdu/2011_4/doc/2/11.pdf

²⁴³ Біль М. М. Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем/М. М. Біль //Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – 540 с. – С.225-234.

регіональному рівні²⁴⁴. На наше переконання *соціальна платформа кластеризації* має стояти в авангарді новітньої регіональної політики української держави, орієнтуючись на вирішення численних проблем, пов'язаних з міграціями та соціальним захистом мігрантів.

Під *соціальним кластером* розуміємо організовану форму міжінституційного співробітництва, основною метою якої є вирішення проблем людини, суспільства, людських взаємовідносин. Діяльність соціальних кластерів можна віднести до рангу соціального підприємництва. Здійснення такого виду господарювання передбачає: соціально орієнтовану місію з розв'язання певних суспільних проблем; інноваційний підхід до їх вирішення; застосування бізнес-методів управління (організації, планування, контролю), підприємницького хисту з метою отримання прибутку; визнання того, що прибуток – не кінцева мета, а засіб досягнення позитивних соціальних перетворень; колективну форму власності, яка охоплює учасників соціального підприємства, його працівників, цільові групи, волонтерів тощо²⁴⁵.

Істотною відмінністю між соціальним підприємництвом у розвинених країнах є можливість неурядовим організаціям займатися соціальним бізнесом (громадським об'єднанням, фондам тощо); статус неприбуткової організації не позбавляє права здійснення окремих видів господарської діяльності і отримання доходу, який скеровується для досягнення соціальної мети діяльності організації, активно сприяючи розв'язанню соціальних, культурних, екологічних проблем, залучаючи при цьому громадський сектор²⁴⁶. Для України така практика також повинна розвиватись, однак з формуванням добросовісного конкурентного середовища між інститутами, що займаються соціальним підприємництвом та чітким відмежуванням сфер їх діяльності від комерційного бізнесу. Неприпустимим є «прикриття» фінансово-господарських операцій із елементами відхилення від законодавчих норм з допомогою неурядових організацій, котрі займаються соціальним підприємництвом. Таким чином, це руйнує інституційну довіру до даного типу структур.

Отже, *соціальний кластер* – це одна з форм соціального підприємництва, напрями діяльності якого можуть диференціюватись за різними соціальними цілями. Для України ефективною може бути діяльність *соціальних кластерів міграційного профілю*, передумовою чому є:

- складна керованість міграційних процесів у силу їх полівекторності, інституціоналізації в міграційних мережах;
- вимушена дерегуляція міграцій, доцільність застосування непрямих методів державного впливу (в зв'язку з конституційно гарантованим правом вибору місця проживання і праці, неперервним зростанням просторової

²⁴⁴ П'ятак І. В. Шляхи реалізації програм соціально-економічного розвитку регіону на кластерних засадах / В. А. П'ятак // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 1 (25). – С. 123-126. – С. 123.

²⁴⁵ Арапетян А. Чисті прибутки соціального підприємництва / А. Арапетян, О. Архипчук // Практика управління. – 2000. – №7. – С. 36-40; Мокій А. І. Розвиток соціального підприємництва у контексті зміцнення економічної безпеки депресивних територій / А. І. Мокій, О. І. Дацко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2014. – Вип. 1. – С. 155-166. – С. 158.

²⁴⁶ Мокій А. І. Розвиток соціального підприємництва у контексті зміцнення економічної безпеки депресивних територій / А. І. Мокій, О. І. Дацко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2014. – Вип. 1. – С. 155-166. – С. 161.

мобільності населення; поглибленням інтеграційних процесів та спрощенням режимів перетину державних кордонів, міграційних режимів загалом);

- потреба вдосконалення організаційного забезпечення та посилення участі недержавних структур у регулюванні міграцій в умовах розвитку громадянського суспільства;

- набутий досвід самоорганізації мігрантів в умовах вимушеного пошуку шляхів захищеності.

Важливою ознакою соціального кластера є наявність в учасників спільних інтересів, ціннісних орієнтацій і відносин духовної співпричетності, що є основною умовою їх зародження на відміну від соціальних та інших регламентованих груп, а часом і «заідеологізованих» об'єднань людей²⁴⁷. З урахуванням цього твердження можемо виділити наступні *ознаки* соціального кластера міграційного профілю²⁴⁸:

- свідомо, непримусова організація на основі спільних інтересів, спільних ціннісних орієнтацій і відносин духовної співпричетності (з ініціативи органів державної влади; з ініціативи громадських структур (у т.ч. об'єднань мігрантів при церквах));

- визначена структура і форми взаємодій на основі первинних соціальних контактів;

- розподіл функціональних ролей з наданням соціальних послуг;

- практичне переважання горизонтальних зв'язків у регулюванні над вертикальними;

- наявність підсилених за рахунок консолідації зусиль учасників важелів впливу на державну міграційну політику;

- приналежність до визначеної міграційної системи зі спільними ознаками міграційних установок (диспозицій) і габітусу.

Типологія соціальних кластерів може бути дуже різною. Пропонуємо наступні підходи до розподілу соціальних кластерів міграційного профілю²⁴⁹:

- залежно від учасників – об'єднання соціально й функціонально однорідних груп; об'єднання соціально й функціонально різнорідних груп;

- за географічною приналежністю – об'єднання учасників різних країн і регіонів; об'єднання учасників однієї країни або регіону;

- за функціональною спрямованістю – монофункціональні (соціальний захист мігрантів, підтримка зв'язків дистантних сімей, інвестиції міграційного капіталу, пошук місця праці, суспільна інтеграція, рееміграція тощо); поліфункціональні (надання комплексу соціальних послуг, необхідних мігрантам та дотичним соціальним групам – дітям, батькам у рамках геріатричної допомоги та ін.).

²⁴⁷ Краснова Л. В. Социальный кластер как морфема коллективизма / Л. В. Краснова // Актуальные инновационные исследования : наука и практика. Электронное научное издание. 2009 год, № 3-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://actualresearch.ru/nn/2009_3/Article/sociology/crasnova.doc

²⁴⁸ Біль М. М. Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи : теорія і практика : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – 540 с. – С. 225-234.

²⁴⁹ Біль М. М. Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи : теорія і практика : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – 540 с. – С. 225-234.

Пропонуємо *типову структуру соціального кластера з функціональним завданням забезпечення соціального захисту трудових мігрантів* (рис. 5.3). У ході визначення типової структури соціального кластера з завданням забезпечення соціального захисту трудових мігрантів слід враховувати, що при його формуванні має місце відмова від вертикальної ієрархії управління та перехід до горизонтальних взаємозв'язків²⁵⁰.

Рис. 5.3. Інституційно-функціональна модель соціального кластера з завданням забезпечення соціального захисту трудових мігрантів

* Розроблено авторами

Функціональну доцільність формування соціального кластера підтверджує його продукт – *соціальна послуга*. Загальний перелік соціальних послуг в Україні регламентує Закон України «Про соціальні послуги». Виходячи з нього, можемо навести, як приклад, *можливий набір послуг, які б надавав соціальний кластер трудовим мігрантам у сфері соціального захисту*²⁵¹:

I. Для осіб, що перебувають у стані трудової міграції:

- соціально-побутові послуги: контроль за дотриманням стандартів проживання, харчування, сприяння соціально-побутовій адаптації до нових умов;

²⁵⁰ Ульянченко Ю. О. Формування кластерів як засіб сталого соціально-економічного розвитку регіону / Ю. О. Ульянченко : Національна бібліотека імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tpdu/2011_4/doc/2/11.pdf

²⁵¹ Про соціальні послуги // Закон України № 966-IV від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

- психологічні послуги: неперервна підтримка, комунікації з метою виявлення реального і динамічного психічного стану мігранта, потреби реєміграції чи реінтеграції;

- соціально-медичні послуги: контроль доступності до якісних медичних послуг, послуг соціального обслуговування;

- соціально-економічні послуги: контроль за дотриманням стандартів мінімального рівня оплати праці, сприяння пошуку працевлаштування за умов невідповідності нормам умов праці за попереднім місцем;

- юридичні послуги: консультування щодо особливостей правового поля, трудового законодавства приймаючого суспільства, забезпечення економічної безпеки пенсійного забезпечення (відображає стан захищеності економічних, правових і соціальних гарантій, визначених громадянам законом на принципах загальнолюдської солідарності та субсидування, коли вони реалізуються державою та недержавними структурами повною мірою у вигляд пенсій, регулярні виплати яких не ускладнюють ситуацію і не створюють ризиків для економічної безпеки держави²⁵²);

- інформаційні послуги: інформування про можливості реєміграції, самоорганізацій, інші способи збереження комунікацій з регіоном походження;

II. Для мігрантів, що повернулись на батьківщину:

- послуги з працевлаштування: пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальний супровід працевлаштованої особи при поверненні з-за кордону;

- юридичні послуги: надання консультацій з питань чинного законодавства; оформлення документів (щодо декларування майна, нерухомості, зароблених коштів за кордоном і т.д.);

- психологічні послуги: адаптація до суспільного устрою, соціального середовища, психологічна підтримка при втраті працевлаштування, а також задіяння у суспільному житті;

- соціально-медичні послуги: консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, на яку медичну допомогу можуть розраховувати і де її можуть отримати при поверненні з-за кордону;

- інформаційні послуги: надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг; на які соціальні гарантії мігранти можуть розраховувати при поверненні додому;

III. Для дітей, батьки яких виїхали за кордон:

- соціально-педагогічні послуги: виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб-дітей мігрантів, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо;

- психологічні послуги: надання консультацій з питань психічного здоров'я, поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, допомога

²⁵² Бондарчук Т. Г. Методичні основи визначення стану економічної безпеки пенсійного забезпечення / Т. Г. Бондарчук, І. С. Бондарчук // Економіка України. – 2013. – № 10. – С. 81-96. – С. 84.

серед підлітків у навчальних закладах та колективах, психологічна підтримка у складних ситуаціях;

IV. Для осіб похилого віку, що залишились без догляду внаслідок виїзду за кордон близьких родичів:

- соціально-побутові послуги: забезпечення продуктами харчування, м'яким і твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів, які будуть надаватися спеціальними геріатричними закладами, волонтерами благодійних організацій, родичами що залишились, сусідами, приватними особами тощо;

- психологічні послуги: надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, адаптації у суспільному житті особливо самотньо проживаючим особам похилого віку;

- соціально-медичні послуги: консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів у спеціалізованих геріатричних закладах та загальних медичних закладах;

- соціально-економічні послуги: у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій (самотньо проживаючим особам похилого віку, які залишились без підтримки своїх працездатних членів сім'ї);

- інформаційні послуги: надання інформації, необхідної для звернення особи похилого віку за геріатричною допомогою чи доглядом або надання геріатричних послуг.

Отже, нові виклики людського розвитку в еру вільної міграції вимагають інших підходів до її регулювання – з пріоритетом захисної функції. Оскільки дуже складно забезпечити регульованість трудовіграційних процесів, держава в особі профільних структур не спроможна виконувати всі функції, в тому числі соціального захисту. Для підвищення рівня соціально-економічної захищеності трудових мігрантів, основою чому є їх соціальний захист, слід підтримувати розвиток модерних форм міжінституційних взаємодій, серед яких – соціальні кластери. Ми переконані, що соціальні кластери міграційного профілю можуть стати дієвими агентами на ринку міграційних послуг, сприяючи не лише високим стандартам соціального захисту, але й поширюючи ідеологію самоорганізації, відповідальності, рівності, згуртованості, довіри, соціального партнерства.

5.4. Нормативно-правові передумови розвитку соціальної захищеності мігрантів у світлі новітніх викликів розвитку України

Соціально-економічна захищеність громадян України, які перебувають за межами держави. Головні засади державної міграційної політики закріплено у Конституції України. Так, основоположним принципом міграційного права України є свобода пересування людини і громадянина (ст.33 КУ), що відповідає міжнародно-правовим стандартам. Крім того, стаття 25 Конституції передбачає, що «громадянин України не може бути вигнаний за її межі або виданий іншій

державі»²⁵³. Останнім пунктом цієї статті держава гарантує піклування та захист громадянам України, які перебувають за її межами.

Основним документом, який на сьогоднішній день визначає стратегію держави у міграційній сфері, є Концепція державної міграційної політики України (від 30.05.2011 р.). У цьому документі зазначено, що одним із найголовніших стратегічних напрямів міграційної політики є посилення соціального і правового захисту громадян України, які працюють за її межами. Зокрема, у Концепції зазначено, що таке посилення повинно відбуватись шляхом активізації міжнародного співробітництва та укладання відповідних міжнародних договорів. Реалізація положень цього документу, що стосуються трудових мігрантів – вихідців з України, серед іншого, передбачає удосконалення законодавства з метою «забезпечення реалізації конституційного права громадян на соціальний захист незалежно від місця їх проживання»²⁵⁴.

З моменту прийняття Концепції в Україні і світі відбулися події, які суттєво вплинули на характер та перебіг міграційних процесів, що потребує перегляду підходів до їх державного регулювання. У зв'язку з цим, за дорученням Уряду Державною міграційною службою України у співпраці з фахівцями МОМ та Національного інституту стратегічних досліджень розроблено «Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року». Однак, цей документ перебуває на стадії обговорення, доопрацювання, та ще не затверджений Кабінетом міністрів України.

Громадяни України мають право на трудову діяльність за кордоном, при умові, що така діяльність не заборонена законодавством України та держави перебування. Це положення закріплено статтею 10 Закону України «Про зайнятість населення» (від 05.07.2012 р.). У пункті другому тієї ж статті сказано, що права таких громадян захищаються законодавством України та країни перебування, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України²⁵⁵.

Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, право на забезпечення за таким страхуванням за умови сплати страхових внесків надається громадянам України, які працюють за її межами та не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають²⁵⁶ (ст.7). Крім того, у Законі України «Про загальнообов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття» (від 02.03.2000 р.) вказується добровільність участі у системі такого страхування громадянами України, які працюють за її межами (стаття 2)²⁵⁷.

²⁵³ Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

²⁵⁴ Концепція державної міграційної політики. Схвалено Указом Президента України від 30 травня 2011 року № 622/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>

²⁵⁵ Про зайнятість населення : Закон України від 5.07.2012 року № 5067-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

²⁵⁶ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>

²⁵⁷ Про загальнообов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р., редакція від 25.05.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1533-14/page>

На наш погляд, у Кодексі законів про працю України недостатньо уваги приділено проблемі соціального захисту мігрантів. Лише у статті 8 Кодексу сказано, що трудові відносини громадян України, які працюють за її межами, а також трудові відносини іноземних громадян, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях України, регулюються відповідно до Закону України "Про міжнародне приватне право". Крім того, статтею 120 закріплено право працівникам на відшкодування витрат та одержання інших компенсацій у зв'язку з переведенням, прийняттям або направленням на роботу в іншу місцевість.

Згідно із Основами законодавства України про охорону здоров'я (від 19.11.1992 р.), право на охорону здоров'я громадян України, які перебувають за кордоном, гарантується у формах і обсязі, передбачених міжнародними договорами, в яких бере участь Україна (стаття 6)²⁵⁸. Шляхом укладання міжнародних договорів та угод щодо працевлаштування та соціального забезпечення мігрантів забезпечується низка інших важливих прав і соціальних гарантій осіб, котрі їдуть за кордон з метою працевлаштування, тому такі договори виступають одним з головних інструментів захисту мігрантів - вихідців з України.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст.9 Конституції України). Це положення Конституції реалізується в кодифікованих актах та низці законів. Зокрема, Кодексом законів про працю України закріплено принцип преференції міжнародного права перед нормами національного законодавства: «якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлені інші правила, ніж ті, які містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди²⁵⁹». Однак, далі у статті 9 Кодексу зазначено, що умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю, є недійсними. Положення про первинність норм міжнародного права знаходимо і в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ст.2, п.2, від 14.01.1998 р.), Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст.4, п.2, від 09.08.2003 р.), Законі України «Про загальнообов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття» (ст.3, п.2, від 02.03.2000 р.) та ін.

Одним з перших кроків у напрямку формування договірної системи соціального захисту трудових мігрантів-вихідців з України стало підписання Угоди про гарантії прав громадян держав-учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення (від 13.02.1992 р.), котра ґрунтується на територіальному принципі врегулювання цієї проблеми. Тобто пенсійне забезпечення громадян держав-учасниць угоди та членів їх сімей здійснюється за законодавством та коштом тієї країни, на території якої вони проживають. Нарахування пенсій відбувається із заробітку за період роботи, що входить у трудовий стаж. При

²⁵⁸ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р., редакція від 13.06.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page>

²⁵⁹ Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

цьому до трудового стажу враховується період роботи на території будь-якої держави-учасниці Угоди, а також на території колишнього СРСР за час до набуття чинності цієї угоди²⁶⁰.

Наступним кроком у процесі формування правових основ соціальної захищеності трудових мігрантів стала участь України у 1994 році у підписанні багатосторонньої Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів (набула чинності для України 22.08.1995 р.). Ця угода регулює співробітництво сторін у сфері трудової діяльності і соціального захисту осіб і членів їх сімей, які постійно проживають на території однієї сторони і здійснюють свою трудову діяльність на території іншої держави-підписанта цієї угоди. Позитивним є те, що її підписали усі держави-учасниці СНД, що дозволяє охопити системою соціального захисту широке коло трудових мігрантів. Однак, угода не застосовується до: біженців та вимушених переселенців; осіб вільних професій та артистів, які виїхали на короткий термін; осіб, котрі приїжджають з метою отримання освіти.

Важливе значення в системі регулювання відносин у сфері соціальної захищеності мігрантів в рамках країн СНД має підписання Україною таких документів: Угода про взаємне визнання прав на відшкодування шкоди, заподіяної працівникам каліцтвом, професійним захворюванням або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаними з виконанням ними трудових обов'язків (від 09.09.1994 р.), Угода про гарантії прав громадян у галузі виплати соціальної допомоги, компенсаційних виплат сім'ям з дітьми (від 09.09.1994 р.), Угода про співробітництво в сфері охорони праці (від 09.12.1994 р.), Угода про порядок розслідування нещасних випадків на виробництві, що сталися з працівниками під час перебування їх поза державою проживання (від 09.12.1994 р.).

Значний вклад у формування правових механізмів забезпечення соціально-економічної захищеності українських трудящих-мігрантів, які перебувають у Європейських країнах, здійснило підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (від 10.11.1994 р.). Так, статтю 25 цієї угоди присвячено питанню координації соціального забезпечення. Зокрема, йдеться про укладання угод для забезпечення того, щоб «всі періоди страхування, праці або проживання робітників у різних державах-членах склалися разом з метою отримання пенсій за віком, у випадку інвалідності та смерті і з метою медичного обслуговування таких робітників; будь-які пенсії за віком, у випадку смерті, інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійного захворювання, за винятком спеціальних пільг, що не передбачають внесків до пенсійного фонду, вільно переводилися за курсом, який застосовується по закону дебітора - держави-члена або держав-членів»²⁶¹. Про необхідність повної імплементації цієї статті сказано в Плані дій «Україна – Європейський Союз», схваленому Кабінетом Міністрів України 12 лютого 2005 року. У цьому Плані також поставлено мету про продовження процесу

²⁶⁰ Ткаченко Л. Г. Проблеми соціального забезпечення українських трудових мігрантів / Л. Г. Ткаченко // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1 (11). – С. 72.

²⁶¹ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (від 10.11.1994 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012

укладання угод з державами – членами ЄС щодо координації соціального забезпечення. У рамках реалізації Плану між Україною та ЄС було підписано угоди про спрощення оформлення віз (ратифіковано від 15.01.2008 р.) та про реадмісію осіб (ратифіковано від 15.01.2008 р.).

На необхідності укладання угод з координації систем соціального забезпечення громадян України, які працюють на території держав-членів ЄС, наголошено і в Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (від 11.06.1998 р.). Зокрема, у пункті 5 цієї Стратегії, сказано, що укладання таких угод, а також подальша імплементація Україною Європейської соціальної хартії матиме важливе значення в контексті адаптації соціальної політики України до стандартів ЄС²⁶².

Угода про партнерство і співробітництво та відповідний план дій були розраховані на 10 років. На сьогоднішній день чинним є Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію (від 20.11.2009 р.) та Угода про асоціацію між Україною та Європейським союзом (від 16.09.2014 р.). У Порядку денному одним із важливих пріоритетів співробітництва визначено: «...розвиток необхідних законодавчої та інституційної рамок у сфері управління міграцією з метою боротьби з нелегальною міграцією, контрабандою та торгівлею людьми за підтримки ЄС; забезпечення повної імплементації обох угод між Україною та ЄС: про спрощення оформлення віз та про реадмісію»²⁶³. Крім того, в цьому документі йдеться про забезпечення дотримання прав осіб, які належать до меншин, у тому числі національних. В Угоді про асоціацію теж значну увагу приділено проблемі співробітництва у сфері міграції, притулку й управління кордонами. Проте, і в Угоді, і в Порядку денному відсутнє спеціальне положення щодо соціального захисту мігрантів.

В Європейській соціальній хартії (переглянутій, від 3 травня 1996 р.), ратифікованій Україною 14.09.2006 р., за громадянами держав-підписантів цього документу задекларовано право «займатися будь-якою прибутковою діяльністю на території держави будь-якої іншої Сторони на засадах рівності з громадянами останньої з урахуванням обмежень, які ґрунтуються на безперечних економічних або соціальних причинах»²⁶⁴ (пункт 18). У пункті 19 цієї хартії сказано, що трудові мігранти – вихідці з країн-учасників договору та члени їх сімей мають право на захист і допомогу на території держави будь-якої іншої Сторони.

На проблемі соціального забезпечення мігрантів, отримання ними соціальної і медичної допомоги сфокусовано увагу у Європейській конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів (статті 10, 18, 19), ратифікованій Україною у 2007 році. Так, за трудящими-мігрантами й членами їхніх сімей закріплено право на допомогу та сприяння з боку соціальних органів та служб

²⁶² Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу. Затверджено Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 (редакція від 30.09.2011 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615/98>

²⁶³ Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію (від 20.11.2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_990

²⁶⁴ Європейська соціальна хартія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062

працевлаштування з боку приймаючої держави, а також консульських установ їхньої держави походження. Крім того, кожна сторона договору зобов'язалася надавати трудящим-мігрантам та членам їх сімей такий самий режим соціального забезпечення в межах своєї території, який вона надає своїм громадянам, відповідно до норм національного законодавства та угод, які вже укладено (або буде укладено) між зацікавленими сторонами. У документі йдеться також про зобов'язання договірних сторін про надання трудовим мігрантам соціальної та медичної допомоги на тих самих засадах, що і своїм громадянам відповідно до зобов'язань, які вона взяла на себе за іншими міжнародними угодами²⁶⁵.

Фундаментальним документом, у якому містяться міжнародні норми і стандарти щодо забезпечення і захисту основних прав мігрантів є Міжнародна конвенція ООН про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (від 18.12.1990 р.). Зокрема, статті 27 і 28 цієї конвенції стосуються соціального забезпечення та можливості отримання медичної допомоги трудящими-мігрантами²⁶⁶. Тому, у процесі формування ефективної системи соціально-економічного захисту українських мігрантів, які працюють за кордоном, важливим є приєднання України до цієї конвенції шляхом її ратифікації.

Питань соціального захисту громадян України, які виїжджають за її межі, прямо чи опосередковано стосуються й інші нормативно-правові акти, такі як: «Положення про Державну міграційну службу України» (затверджено Указом Президента України від 6.04.2011 р. №405/2011), «Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року» (затверджено постановою Кабінету міністрів України №682 від 18.07.2012 р.), Постанова Кабінету міністрів України від 27 січня 1995 р. №57 «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України», «Положення про державну міграційну службу України» (затверджено постановою Кабінету міністрів України №369 від 20.08.2014 р), Рекомендації парламентських слухань на тему: «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» (схвалено Постановою Верховної Ради України від 5.11.2013 р. №680-VII).

Отже, на основі аналітичного огляду національного законодавства можна зробити висновок, що нормативно-правова база соціальної захищеності громадян України, які перебувають за її межами, зокрема трудових мігрантів, не є цілісною, носить фрагментарний, дещо формальний характер. Хоча права та соціальні гарантії для трудових мігрантів виписані окремим розділом у розробленому вже кілька років тому Законі України «Про зовнішню трудову міграцію», та він був прийнятий за основу лише 8 жовтня 2015 року. Таким чином, на сьогоднішній день необхідними є як доопрацювання і реалізація зазначеного закону, так і розробка нового спеціального закону, який би регулював суспільні відносини у сфері соціального захисту й забезпечення прав трудових мігрантів, іноземців та осіб без громадянства.

Соціально-економічна захищеність іноземних громадян в Україні.

²⁶⁵ Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів. Ратифіковано Законом України № 755-V 16.03.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_307

²⁶⁶ Міжнародна конвенція ООН про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (прийнята 18.12.1990 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_203

Основні права іноземних громадян визначено Конституцією України (від 28.06.1996 р.) та низкою нормативно-правових актів. Так, відповідно до статті 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. До того ж, іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом²⁶⁷. Положення Конституції щодо рівності прав, свобод й обов'язків іноземців та громадян України реалізовано у статті 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»²⁶⁸ (від 22.09.2011 р.). Відповідно до цього закону, Кабінет Міністрів України затвердив «Порядок продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України» (від 15.02.2012 р.). Умови й порядок в'їзду в Україну та виїзду з неї громадян України, іноземців і осіб без громадянства визначено у Законі «Про імміграцію» (від 07.06.2001 р.), «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (від 21.01.1994 р.). Порядок визнання особи біженцем, особою, яка потребує додаткового чи тимчасового захисту, процедуру втрати та позбавлення цього статусу, а також встановлення правового статусу таких осіб, визначено у Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (від 08.07.2011 р.). Згідно з цим законом, біженці та особи, котрі потребують додаткового захисту, мають право на²⁶⁹: тимчасове працевлаштування, навчання, медичну допомогу в порядку, встановленому законодавством України; проживання у родичів, винаймання житлового приміщення та ін.; безоплатну правову допомогу в установленому порядку; інші права, передбачені Конституцією та іншими відповідними законами України.

Важливим кроком у формуванні системи регулювання імміграційних процесів стало прийняття Концепції державної міграційної політики (від 30.05.2011 р.) та ухвалення Плану заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011 – 2015 роки (від 15.06.2011 р.). У Концепції одним із пріоритетних напрямів реалізації міграційної політики визначено протидію расизму, ксенофобії, формування толерантного ставлення населення до мігрантів. У цьому документі в різних пунктах неодноразово йдеться про необхідність посилення соціального захисту громадян України, які перебувають за її межами, та окремого пункту щодо соціальної захищеності іммігрантів немає, йдеться лише про широке поняття захисту їх прав. Так, серед механізмів реалізації такої політики, окрім іншого, йдеться про необхідність «удосконалення законодавства з метою захисту прав мігрантів, які перебувають

²⁶⁷ Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

²⁶⁸ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 р., редакція від 01.04.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17/page>

²⁶⁹ Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 р., редакція від 30.05.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3671-17/page2>

в Україні, та забезпечення доступу всіх мігрантів незалежно від їх правового статусу до програм охорони здоров'я»²⁷⁰. У Плані заходів щодо інтеграції мігрантів наголошено на необхідності проведення аналізу узгодженості законодавства у сфері освіти, праці, охорони здоров'я, міграції та соціального забезпечення й, у разі потреби, кабміну внести проекти відповідних нормативно-правових актів. Тут також заплановано провести аналіз іноземних дипломів про освіту, які видаються мігрантам та біженцям, на предмет їх відповідності міжнародним нормам і стандартам та розробити механізм визнання зазначених дипломів. Крім того, відповідним інституціям поставлено завдання щодо: розробки методичних рекомендацій про надання допомоги у працевлаштуванні, професійній підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації українських мігрантів, які повернулися на Батьківщину; забезпечення надання психологічної допомоги українським реємігрантам. Таким чином, у цьому документі вагоме місце займає вирішення проблеми інтеграції мігрантів, які повернулись в Україну, натомість соціальна захищеність іноземців залишилась практично поза увагою держави.

Україна забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин (Стаття 2-1 Кодексу законів про працю України). Згідно із ЗУ «Про зайнятість населення» (від 01.03.1991 р.), іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають на території нашої держави, мають право на зайнятість на підставах і в порядку, встановленому для громадян України. Мігранти, котрі прибули до України з метою працевлаштування, приймаються на роботу на підставі дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства²⁷¹. Порядок видачі такого дозволу також визначено цим законом.

Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» (від 19.06.2003 р., редакція від 18.10.2012 р.), іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах, мають право на отримання соціальних послуг (стаття 6). Право таких громадян на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України закріплено також Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (стаття 8, п. 4).

Особам, яких визнано біженцями або тим, котрі потребують додаткового захисту, надається право на державну соціальну допомогу нарівні з громадянами України згідно із Законом України "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам" (від 18 травня 2004 р., стаття 2). Однак, далі у цьому законі зазначено, що державне забезпечення соціальною допомогою іноземців та осіб без громадянства здійснюється на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України. На наш погляд, така ситуація може стати приводом для певних маніпуляцій і викликати

²⁷⁰ Концепція державної міграційної політики. Схвалено Указом Президента України від 30 травня 2011 року № 622/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>

²⁷¹ Про зайнятість населення : Закон України від 5.07.2012 року № 5067-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

труднощі з отриманням допомоги для зазначених осіб, тому вартувало б врегулювати це питання на законодавчому рівні.

Таким чином, більшість законів, що стосуються соціального захисту населення, надають іноземцям, особам без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також тим, котрих визнано біженцями чи такими що потребують додаткового захисту, права на отримання соціальних послуг та допомоги нарівні з громадянами України. Окрім згаданих вище, ці питання регулюються і такими законами: «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (від 19.11.1992 р., стаття 11), Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (від 21.11.1992 р., стаття 1, пункт 2), «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (від 16.12.1993 р., стаття 20).

Важлива роль у формуванні сучасних стандартів системи соціально-економічного захисту мігрантів належить Міжнародній організації праці. Головними актами МОП у цій сфері є: Конвенція №48 «Про запровадження міжнародної системи співробітництва у збереженні прав мігрантів на пенсію по інвалідності, старості та на випадок втрати годувальника» (від 22.06.1935 р.), Конвенція №97 «Про працівників-мігрантів» (від 01.07.1949 р.), Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (від 25.04.1995 р.), Конвенція № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та занять» (від 25.06.1958 р.), Конвенція № 117 «Про основні цілі та норми соціальної політики» (від 22.06.1962 р.), Конвенція №118 «Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення» (від 28.06.1962 р.), Конвенція №143 «Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення» (від 24.06. 1975 р.), Конвенція №157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення» (від 21.06.1982 р.). Приведення норм національного законодавства у відповідність до названих вище конвенцій має фундаментальне значення для формування правових механізмів забезпечення соціально-економічної захищеності іммігрантів в Україні, а також громадян України, які перебувають за її межами. Натомість, із перелічених документів Україною на сьогоднішній день ратифіковано лише Конвенції №111(ратифіковано УРСР 4.08.1961 р.) та №117 (ЗУ №692-VIII від 16.09.2015 р.) і триває підготовка до ратифікації Конвенції №102.

Соціально-економічна захищеність внутрішньо переміщених осіб

Вперше в історії своєї незалежності Україна зіткнулася з проблемою внутрішньої вимушеної міграції населення з окремих регіонів Донецької і Луганської областей та АР Крим лише у 2014 році. Тому на сьогоднішній день правові механізми вирішення проблем, пов'язаних з вимушеним внутрішнім переміщенням населення, перебувають лише на стадії свого становлення. Профільним нормативно-правовим документом у процесі формування державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб (ВПО) став Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (від 20.10. 2014 р.). Він встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до статті 1, внутрішньо переміщеною особою є «громадянин України, який постійно проживає в

Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру»²⁷². Статтею 7 цього закону забезпечується реалізація прав зареєстрованих ВПО на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги та освіти. Відповідно до статті 9, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування повинні забезпечити можливість безоплатного проживання внутрішньо переміщеним особам протягом шести місяців з моменту взяття їх на облік. Оскільки на сьогоднішній день механізми реалізації цієї норми майже відсутні, то вимушені мігранти часто отримують відмову в отриманні такого житла з аргументацією його відсутності.

Правове забезпечення соціально-економічної захищеності внутрішньо переміщених осіб відбувається і шляхом трансформації існуючого законодавства України відповідно до виникаючих потреб. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» (від 05.03.2015 р.) доповнено Закон України «Про зайнятість населення» (від 05.07.2012 р.) статтею 24, яка визначає заходи сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб. Крім того, цим законом внесено зміни до окремих статей Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (від 02.03.2000 р.).

Питання реєстрації ВПО, поновлення соціальних виплат, надання їм матеріальної допомоги та ін. регламентується низкою Постанов Кабінету Міністрів України, основними з яких є: «Про облік внутрішньо переміщених осіб» (від 1.10.2014 р. №509), «Про особливості реалізації прав деяких категорій осіб на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (від 1.10.2014 р. №531), «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» (від 1.10.2014 р. №505), «Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та луганської областей» (від 7.11.2014 р. №595), «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» (від 05.11.2014 р. №637), «Деякі питання оформлення і видачі довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції» (від 04.03.2015 №79).

Слід зауважити, що між нормами профільного закону щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та деякими постановами Кабінету міністрів України містяться певні розбіжності, які створюють труднощі та обмежують реалізацію прав внутрішньо переміщених осіб. Проте, проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (№2166, 18.02.2015-

²⁷² Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

дата реєстрації) усуває більшість таких невідповідностей, маючи на меті посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб і спрощення процедури обліку таких осіб. У травні 2015 року Верховна Рада України прийняла цей законопроект за основу, що є важливим кроком у процесі формування та удосконалення чинного законодавства у сфері надання допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Проблемі соціально-економічної захищеності внутрішньо переміщених осіб присвячено окремі пункти загальних нормативно-правових документів стратегічного значення. Так, захист прав внутрішньо переміщених осіб визначено одним з головних пріоритетів «Національної стратегії у сфері прав людини» (затверджено Указом Президента України від 25.08.2015 р. №501/2015). Очікуваними результатами реалізації цієї стратегії є: «реалізація комплексних заходів щодо підтримки та соціальної адаптації громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України; забезпечення реалізації та захисту соціальних прав внутрішньо переміщених осіб, задоволення їх освітніх та інших потреб; створення умов для добровільного повернення внутрішньо переміщених осіб на їх попереднє постійне місце проживання»²⁷³.

У Програмі діяльності Кабінету міністрів України (затвердженої Постановою ВР України від 11.12.2014 р. № 26-VIII) забезпечення соціального захисту, працевлаштування та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб визначено одним із важливих напрямів змін у соціальній сфері. Для цього передбачається залучення допомоги від ООН, країн Групи Семи та ЄС.

Створення умов для розв'язання нагальних проблем переселенців визначено одним із найважливіших завдань Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2020 року)²⁷⁴. Для вирішення цієї проблеми, окрім іншого, планується: створити державний реєстр переселенців; розробити міжрегіональні програми переміщення переселенців на постійне місце проживання в інші регіони; створити спеціальні патронатні служби у місцях найбільшої концентрації переселенців з метою задоволення потреб найбільш вразливих соціальних груп.

Питанню соціального захисту внутрішньо переміщених осіб приділено значну увагу в Плані діяльності Міністерства соціальної політики України на 2015 рік. Міністерством соціальної політики України розроблено «Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, в інші регіони України». Метою реалізації цієї програми є: надання соціальної, фізичної, медичної психофізіологічної та матеріальної підтримки ВПО, а також «забезпечення їм належних умов життєдіяльності та стимулювання до повернення на постійні місця проживання на території, де органи державної влади здійснюють свої

²⁷³ Національна стратегія у сфері прав людини (затверджено Указом Президента України від 25.08.2015 р. №501/2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>

²⁷⁴ Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2020 року). – С.17.

повноваження у повному обсязі»²⁷⁵. Однак, цей документ ще перебуває на розгляді у Кабінеті міністрів України і не пройшов затвердження.

Загалом, законодавство України щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відповідає міжнародним стандартам, зокрема «Керівним принципам з питання про переміщення осіб всередині країни» (прийняті ООН у 1998 р.). Проте, існуюча нормативно-правова база потребує гармонізації, узгодження окремих положень та удосконалення механізмів реалізації основних норм (напр., порядок нарахування щомісячної адресної допомоги, процедура отримання соціального житла тощо). Крім того, на сьогоднішній день ще не затвердженою залишається низка важливих документів: «Комплексна державна програма інтеграції, соціальної адаптації та реінтеграції внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки», «Програма працевлаштування та професійного навчання внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки», «Державна програма створення нових робочих місць». Існуюча сьогодні «Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року» була розроблена і затверджена ще у 2012 році, тому вона потребує певного коректування відповідно до сучасних викликів і суспільних потреб.

Отже, аналітичний огляд існуючих нормативно-правових основ соціально-економічної захищеності трьох груп населення – іноземних громадян в Україні, громадян України, які перебувають за її межами та внутрішньо переміщених осіб – дозволяє зробити висновок, що подальше удосконалення і розвиток цих основ повинно відбуватись за такими основними напрямками:

- Розробка і прийняття спеціального профільного закону, покликаного регулювати суспільні відносини у сфері соціального захисту мігрантів. А також, забезпечення реалізації нещодавно прийнятого закону «Про зовнішню трудову міграцію».
- Гармонізація законодавства України та країн-реципієнтів українських мігрантів (щодо медичного страхування, пенсійного забезпечення та ін.).
- Удосконалення договірного регулювання соціального захисту мігрантів із фокусуванням першочергової уваги на країнах, де спостерігається найбільша кількість мігрантів-вихідців з України та країнах прибуття мігрантів до нашої держави.
- Ратифікація Міжнародної Конвенції ООН про захист прав усіх трудящих-мігрантів, а також основних Конвенцій МОП, що стосуються захисту прав мігрантів, зокрема №48, 97, 102, 118 та ін.
- Узгодження основних норми Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» із постановами Кабінету міністрів України, пов'язаними із вирішенням ключових проблем ВПО.
- Удосконалення існуючих та розробка нових механізмів реалізації прав і свобод ВПО. Зокрема, найбільш гострою залишається проблема отримання вимушеними мігрантами соціального житла, відсутність порядку відшкодування втраченого приватного житла та матеріальних

²⁷⁵ Проект Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, в інші регіони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/complex_prog.pdf

збитків, заподіяних мешканцям регіонів, де відбувається збройний конфлікт.

5.5. Законодавчі ініціативи щодо розвитку системи соціально-економічного захисту мігрантів

Розвиток системи соціального захисту мігрантів є визначальною передовою підвищення їх соціально-економічної захищеності. Державний механізм цієї системи має бути скерований на забезпечення і підтримку прав, свобод та основних засад життєдіяльності осіб-мігрантів (їх сімей), гарантуючи захищеність перебування в нових обставинах регіону прибуття, безпеку життя і здоров'я, сприяння працевлаштування як основного джерела доходу мігранта. Він має стосуватися як зовнішніх мігрантів, так і тих осіб, які є мігрантами у межах країни. Так, згідно із статтею 25 Конституції України, держава гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Таку ж норму містить і стаття 8 Закону України «Про громадянство України»²⁷⁶. Стосовно захисту українських мігрантів за кордоном, консульське забезпечення захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб України здійснює Департамент консульської служби Міністерства закордонних справ України. Так, у разі втрати ідентифікуючих та дозвільних документів консульські установи України мають у стислі терміни вирішувати безпосередньо з відділами громадянства паспортної та імміграційної служби МВС України питання підтвердження особи громадянина для подальшого документування його закордонною установою свідоцтвом на повернення в Україну.

У Європі багатостороннім документом у сфері соціального захисту мігрантів є нині Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів, яка набула чинності для України у 2007 році. Вона зобов'язує країни, які приєдналися до неї, надавати працівникам-мігрантам та членам їхніх сімей соціальне забезпечення нарівні зі своїми громадянами, забезпечувати збереження набутих ними прав. Серед країн ЄС двосторонні угоди про соціальне забезпечення осіб-мігрантів укладено Україною з Болгарією, Естонією, Іспанією, Латвією, Литвою, Польщею, Португалією, Словаччиною, Чехією.

Зважаючи на це, громадяни України, які постійно проживають на території іноземної держави, можуть працевлаштуватися за кордоном на підставі законодавства цієї держави та міжнародних договорів України²⁷⁷. Вони можуть працювати за кордоном за направленням до іншої держави для виконання певної роботи або укладення трудового контракту з конкретним працедавцем на виконання обумовленої роботи на певний термін. Під час виконання трудових обов'язків, перебування у службових відрядженнях, роботи в посольствах, консульствах, представництвах України на цих громадян поширюється законодавство нашої держави. Водночас окремі питання

²⁷⁶ Про громадянство України // Закон України №2235-14 від 06.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

²⁷⁷ Кодекс законів про працю України № 322-VIII від 10.12.1971 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

(наприклад, відпочинку) можуть регулюватися й нормами іноземного права. Проте, на підставі укладеного контракту громадяни України мають можливість працювати у інших товариствах і підприємствах різних форм власності, і при цьому підпорядковуватись законодавству держави, визначеному в документі. Згідно з нормами міжнародного трудового права порядок відряджень українських громадян за кордон регулюється законодавством тієї країни, яка направила робітників для виконання певних трудових функцій.

Згідно з Європейською Конвенцією про правовий статус трудящих-мігрантів, для отримання роботи особі необхідно мати дозвіл на працевлаштування, виданий компетентним органом держави трудової міграції в порядку та на умовах, установлених її законодавством. Цей документ видається на час виконання роботи у визначеного працедавця. Працівник не повинен виконувати жодної іншої оплачуваної роботи, крім тієї, на яку видано дозвіл. Якщо буде встановлено, що працівник виконував іншу оплачувану роботу або самочинно змінив працедавця, документ анулюється. При цьому, контроль за виконанням зобов'язань контрагентів несуть відповідні органи приймаючої країни.

Нині Міністерство соціальної політики України видає ліцензії державним та приватним структурам, які мають право провадити посередницьку діяльність під час працевлаштування громадян України за кордоном та іноземців на території нашої держави. Такі посередницькі організації сприяють громадянам у вирішенні питань правового та соціального захисту і несуть відповідальність за погіршення умов трудового договору, укладеного між особою та іноземним роботодавцем і навпаки. Крім цього, працевлаштування, реалізація трудових і соціальних прав громадян України, іноземних громадян та працедавці іноземних держав також керуються дво- та багатосторонніми договорами, укладеними між країнами. Здебільшого ці нормативно-правові акти регулюють процедуру оформлення документів для працевлаштування, питання віз та соціального захисту, медичного обслуговування працівників, оподаткування, пільг та компенсацій, порядок отримання допомоги у трудових спорах. У договорах переважно зазначено, що компетентними у спорах про трудові відносини є суди тієї держави, на території якої виконується, була або мала бути виконана робота, а також суди тієї країни, на території якої є місце проживання відповідача чи позивача (якщо тут перебуває предмет суперечки). Проте, у контракті сторони трудових відносин можуть передбачити й іншу умову щодо компетенції судів²⁷⁸.

Зазначимо, що питання соціальних гарантій в угодах регулюється по-різному. Зокрема, у питаннях співпраці громадян країн СНД (ратифікований Україною) застосовано територіальний принцип соціальних виплат, відповідно до якого їх здійснює країна проживання особи з урахуванням трудового стажу, набутого на території країн, що підписали угоди. Натомість в угодах України з країнами ЄС в основу механізму соціальних виплат покладено принцип пропорційності, згідно з яким кожна зі сторін несе відповідальність за свою

²⁷⁸ Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=616_174

частину страхових зобов'язань. Угодами передбачається, що при визначенні тривалості страхового стажу кожна сторона також бере до уваги стаж, набутий на території іншої договірної сторони. Наприклад, нараховуючи трудові пенсії, кожна держава виплачує особі частину пенсії, зароблену на її території, проте з урахуванням загального стажу пенсійного страхування. Що стосується пенсій у зв'язку з інвалідністю чи втратою годувальника у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, то їх виплачує та сторона, на території якої постраждала особа була застрахована на час страхового випадку. Такі міжнародні угоди регламентують усі види обов'язкового соціального страхування.

Україна є учасником та підписантом багатосторонніх угод, чим засвідчує соціальні гарантії мігрантам, які працюють на її території. При цьому законодавство нашої країни про соціальний захист трудових мігрантів є нечітким, саме тому для реалізації ефективної міграційної політики важливо удосконалити законодавчу базу. Основними законодавчими актами, якими сьогодні регулюються правовідносини між трудовими мігрантами на території України є Закон України «Про імміграцію» від 07.06.2001. У ньому врегулюються питання, які стосуються умов законного перебування іноземних громадян та осіб без громадянства на території України, термінів, порядку реєстрації, відповідальність за порушення міграційного законодавства, проте не виокремлено питання, які стосуються категорії «трудова мігрантів». Частково права та обов'язки трудових мігрантів регламентуються законами України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (№ 3773-VI від 22.09.2011), «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» (№ 1382-IV від 11.12.2003). Окремі питання, які стосуються оформлення на роботу, пенсійне забезпечення, оподаткування, права на освіту трудових мігрантів регулюються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Угодою про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів, податковим кодексом України, Законом України «Про зайнятість» Законом України «Про пенсійне забезпечення» та іншими нормативно-правовими актами.

Для удосконалення міграційної політики України колективом виконавців даного дослідження розроблено проект Закону України «Про соціальний захист трудових мігрантів». Його основна мета полягає у акумуляції основних положень, які стосуються працевлаштування трудових мігрантів, а також регламентація стандартів соціального забезпечення. Зважаючи на складну ситуацію, яка склалась у зв'язку з анексією АР Крим Російською Федерацією та проведенням антитерористичної діяльності на сході країни, окремий розділ Закону присвячено питанням, які регламентують питання соціальної захищеності внутрішньо переміщених осіб. Дія даного Закону визначає специфіку соціальної захищеності трудових мігрантів та внутрішньо переміщених осіб на території України з орієнтацією на задоволення їх базових соціальних потреб, а також на створення сприятливих умов їх інтеграції в нове середовище. Особливості розробки проекту Закону України «Про соціальний захист трудових мігрантів в Україні» в світлі чинного міграційного законодавства України наведено у додатку 3.

ВИСНОВКИ

Початок ХХІ століття ознаменований величезними міграційними переміщеннями населення. Україна займає у цьому процесі серед держав світу одне з чільних місць. Українські трудові мігранти, як і сто років назад, освоюють землі, створюють нові технології, вивчають культури інших народів. Вони заслужили найвищих похвал і підтримки.

Водночас, явище міграції – це завжди виклик для будь якої людини. Опинившись в ситуації ризику безгрошів'я, втрати здоров'я, розриву сім'ї вона розраховує на допомогу тих, які для неї є своїми. Вона надіється на допомогу власної держави як її громадянин. В Україні невирішеність цієї проблеми перекочувала з попереднього ХХ століття у нове ХХІ століття. Нині найвищий час зробити з цього адекватні висновки і пропозиції до дії.

По-перше, українська держава має гостру потребу у формуванні міграційної політики, яка б відповідала інтересам її громадян, була націлена на забезпечення соціально-економічної захищеності мігрантів, охоплювала широке коло їх прав і свобод, орієнтованих на особистісний розвиток людини. Реалізація цієї політики нині впирається в обмежені фінансові можливості держави, котрі не дають забезпечувати умови життя і праці населенню, які б знижували його міграційну активність. Це абсолютно не означає, що інші ресурси використовуються оптимально. Політична еліта держави зобов'язана переглянути пріоритети щодо вироблення ідеологічного й методологічного супроводу безпекової та соціозахисної доктрини міграційної політики України.

По-друге, тематика соціально-економічної захищеності мігрантів є багатокомпонентною. Вона включає питання забезпечення їх особистої свободи, життєвого рівня, рівноправності, праці, розвитку, відтворення, сприятливого середовища проживання. Комплексний підхід до вивчення проблем мігрантів дає змогу сформулювати цілісне бачення регуляторів захищеності людини з реалізацією нею права на вільний вибір місця праці і проживання.

По-третьє, соціальний захист мігрантів повинен будуватися на засадах системного, міждисциплінарного та геопросторового підходів з використанням методів соціо-економічного, статико-математичного та соціологічного аналізу. У пропонованій монографії обґрунтовано потребу формування системи соціального захисту мігрантів одночасно на різних рівнях територіальної організації соціуму – загальнонаціональному, регіональному, місцевому. У першому випадку завдання полягають у створенні відповідного міграційного законодавства, гармонізованого з положеннями міжнародних та національних нормативних актів соціозахисного характеру. У другому та третьому – в узгодженні цілей і засобів міграційної політики національного рівня з потребами політики на територіальному рівні. Регіональна міграційна політика при цьому є особливим інституційно й законодавчо оформленим видом діяльності територіальних органів державної влади та місцевого самоврядування з приводу організації, контролю та регулювання системи суспільних відносин у регіоні, може і повинна включати цілі та завдання

моніторингу міграційної ситуації, а також ресурсного забезпечення її стану соціобезпекового характеру. **Морфологія** соціально-економічної захищеності мігрантів (форма та структура), яка визначає її будову (елементи, форми зв'язків), передбачає й систему параметрів (вимірів) соціального самопочуття та соціальної безпеки людини (як біоорганізму, індивіда, особистості). Проаналізовано світовий досвід організації СЗМ та вказано його зв'язок з специфікою національних трудових законодавств.

По-четверте. Формування й реалізація міграційної політики вимагає адекватної міграційної лексики. У монографії конкретизовано понятійно-термінологічний апарат дослідження соціально-економічної захищеності мігрантів. Запропоновано поняття **соціально-економічної захищеності мігрантів** як стану реалізації соціальних прав та свобод осіб-мігрантів, виражений у стійкому їх благополуччі, достатньому рівні добробуту, можливостях людського розвитку і відтворення, котрий забезпечується як правовими, так й іншими соціально-економічними засобами; **соціального захисту мігрантів** – регулярної діяльності держави та суспільства (функція) щодо забезпечення необхідної і достатньої (суспільно нормальної) соціальної захищеності мігранта; **системи соціального захисту мігрантів** – сукупності законодавчо закріплених економічних, соціальних, правових гарантій і заходів (сукупність організаційно-правових форм та видів) щодо захисту мігрантів від соціальних ризиків. Запропоновано ввести у наукових обіг соціальної економіки і політики поняття **соціального бюджету мігранта** – імітаційної економіко-математичної моделі, котра з системних позицій відображає функціональний підсумок усіх доходів та видатків мігранта соціозахисного характеру. Модель покликана імітувати наслідки демографічних, економічних, соціальних, інституційних процесів, які стосуються сфери соціального забезпечення мігрантів, а також структури бюджетних витрат на їх соціальний захист. В організаційному плані він може мати модульну природу: демографічний модуль мігрантів (демографічних структур і процесів), модуль робочої сили мігрантів (економічної активності), економічний модуль мігрантів (сфера прикладання праці), соціальний модуль (сфера життєзабезпечення), інституційний модуль (законодавство у справах мігрантів).

По-п'яте. У книзі обґрунтовано потребу виділення двох органічно взаємопов'язаних етапів формування системи соціального захисту мігрантів: 1) з'ясування суб'єктивної оцінки соціально-економічної захищеності з боку самих мігрантів; 2) формулювання системи соціального захисту мігрантів як сукупності державних і регіональних інструментів запобігання появі та вирішення наслідків ризикових ситуацій. У першому випадку вважається на необхідне проводити постійний соціологічний моніторинг основних параметрів соціально-економічної захищеності мігранта, у другому – корекцію вузьких місць у діяльності державних інституцій, відповідальних за регулювання міграційних процесів у соціумі.

По-шосте. Поняття соціальної захищеності мігрантів включає різні компоненти: базову захищеність, захищеність свободи і рівностей, захищеність життєвого рівня, захищеність правових та інституційних прав, захищеність особистих інтересів (зокрема, етнокультурних), захищеність праці (робочого

місця, оплати, доступу до роботи), захищеність сім'ї, дітей, народження дитини. Кожна з компонент важлива з позиції ефективності формування і реалізації державної міграційної політики.

По-сьоме. У монографії наголошено, що соціально-економічна захищеність мігранта повинна досліджуватися в координатах концептуальних цілей людського розвитку. Серед усіх складових захищеності визначальною є базова захищеність мігранта. При цьому слід враховувати, що соціально-економічна захищеність може бути двох рівнів – ***необхідна та достатня***. ***Необхідна*** визначається: *статусом громадянства особи-мігранта; врегульованістю відносин міжнародного права у частині вирішення проблем соціального захисту осіб-мігрантів; повноцінністю ресурсного забезпечення потреб соціального захисту осіб-мігрантів; престижністю сектору чи виду економічної діяльності (сфери зайнятості), у якій реалізовує свій соціально-трудоий потенціал особа-мігрант; сформованістю моделі системи соціального захисту мігрантів (національної), які здійснюють виконання взаємопов'язаних заходів на державному та регіональному рівнях; наявністю установ соціального захисту мігрантів, орієнтованих на надання правових, економічних, соціально-психологічних, медико-реабілітаційних послуг; розробленістю і функціонуванням нових базових стандартів і нормативів якості життя осіб-мігрантів, механізмів їх індексації, реформування та адаптації нових форм соціальних виплат; неперервністю діючої системи контролю зусиль за вирішенням найбільш важливих проблем на кожен окремо взятий момент часу; регулярно здійснюваним моніторингом стану соціального захисту осіб-мігрантів, а також членів їх сімей, аналізом факторів, що зумовлюють недостатність захищеності. Достатня захищеність реалізується через систему соціального захисту осіб-мігрантів і визначається: функціонуванням інституційних, організаційних, фінансових механізмів соціального захисту; створенням стійкої нормативно-правової бази регулювання соціального захисту осіб-мігрантів, забезпеченням належного її функціонування; достатнім рівнем життя осіб-мігрантів та членів їх сімей; духовно-моральним кліматом середовища проживання та праці осіб-мігрантів; адресністю різноманітних заходів соціального захисту стосовно до різних категорій мігрантів.*

За результатами експертного опитування «Трудова міграція українського населення», проведеного за авторською методикою, сформульовано ***портрет самоідентифікації базової захищеності зовнішніх трудових мігрантів***, причому за двома критеріями (*доступної захищеності* – участь у своїй релігійній громаді (95%), спілкування засобами комунікації (93%), безпечне місце проживання (92%), доступність базових медичних послуг (81%), можливість повноцінного харчування (75%), безоплатна медична допомога (72%), можливість навчання дітей рідної мови (63%); *обмеженої захищеності* – збереження відкритості відносин (87%), можливість освітнього росту (58%), можливість культурно-естетичного розвитку (53%), покращення стану фізичного здоров'я (37%), участь у спільнотах співвітчизників (43%), можливість навчання дітей рідної мови (37%), можливість повноцінного харчування (25%).

По-восьме. Організацію ефективної системи соціального захисту мігрантів треба проводити з врахуванням специфіки генетичної та функціональної структур

цієї системи. При цьому поняття *генетичної структури населення регіону* відображає співвідношення у населенні території осіб, що народилися в даній місцевості і тих, хто переселився туди з інших регіонів. *Щодо функціональної структури*, то в контексті системи соціального захисту мігрантів це поняття покликане відображати захищеність мігранта з позиції функціонування системи соціального страхування, системи соціального забезпечення, системи соціальної допомоги (підтримки) особи.

По-дев'яте. У монографії розкрито *глобалізаційні та регіональні фактори* (світова економічна криза, міграційна криза, національне міграційне законодавство, тіньова зайнятість) детермінації стану захищеності мігрантів в умовах конкретних територіальних міграційних систем. Компаративний (порівняльний) аналіз рівня соціально-економічної захищеності мігрантів та постійного населення (зокрема, у сфері праці) у розрізі окремих країн ЄС (метод статистичних оцінок) засвідчив позитивні зміни у часовому проміжку 2005-2014 рр. Національні трудові законодавства Італії, Іспанії, Франції, Великої Британії, Франції, Німеччини стали більш націлені на недопущення трудової дискримінації. Водночас, авторами доведено існування територіальних та часових особливостей вияву зв'язку між кризовою ситуацією в економіці та захищеністю мігрантів. Так, у сфері зайнятості (за статистичними показниками варіації рівня зайнятості громадян окремих країн та іммігрантів) ситуація наступна: Велика Британія – спочатку скороченню підлягали мігранти, і лише через рік – місцева робоча сила, Німеччина – різниця відсутня, Іспанія, Італія – скорочення торкнулося обох категорій робочої сили, причому з сталою динамікою співвідношення структури окремих часток робочої сили. Щодо безробіття, то асиметрія покраїнових рівнів дуже велика: сягнула у 2014 р. від 4,7 пункту в Італії до 1,3 пункту у Великій Британії. Вказано на *специфіку соціально-економічної захищеності іммігрантів Італії*, що пов'язано з віковими, статусними ознаками. Так, в країні має місце ріст частки дітей мігрантів – 24% проти 16,6% корінних італійців. Зростає частка осіб, що отримала громадянство (в 2014 р. 8,6% – іноземні громадяни, з них 1,3% – натуралізовані, тобто отримали громадянство). Українці складають 4,5% усіх іммігрантів (5 місце). Нижчий рівень соціально-економічної захищеності мігрантів пояснюється важливістю місця праці не лише для отримання доходу, але й доступу до вищих стандартів системи соціального захисту та обслуговування, високими ризиками втрат робочого місця (2-кратна різниця з місцевим населенням), недоступністю високооплачуваних місць праці, трудовою та іншою дискримінацією.

По-десяте. Авторським колективом розроблено й адаптовано до можливостей України *методику діагностики умов стану та динаміки змін середовища соціально-економічної захищеності мігрантів*. Система параметрів, що входять до розрахунку індексу, включає компоненти захищеності відтворення, захищеності життєвого рівня, захищеності розвитку, захищеності роботи, захищеності природного та соціального середовища. У свою чергу кожна компонента містить показники-індикатори, кожен з яких перевірений на кореляцію з приростом міграції. Розрахунки проведено виходячи з даних національної офіційної статистики України, а також даних відомчої статистики

ДМС України. Результати застосування даної методики дали змогу встановити, що протягом досліджуваного періоду (2006-2010 рр.) в Україні мають місце певні зміни (навіть зрушення) в плані поліпшення умов соціально-економічної захищеності потенційних мігрантів. Проте, порядок змін кардинально відрізняється від очікувань самих мігрантів. Свідченням цього є значення ваг часткових параметрів індексу. Так, якщо вага групи показників захищеності розвитку та захищеності природного і соціального середовища перебуває на рівні 0,230, то вага груп показників захищеності життєвого рівня та захищеності роботи складає лише відповідно 0,196 та 0,124. Побудова п'ятифакторної регресійної моделі дає змогу не лише підтвердити реальні досліджувані взаємозв'язки, але й висувати гіпотези щодо можливих шляхів вирішення проблем середовища захищеності мігрантів. Так, якщо група показників «захищеність розвитку» має найменший вплив на значення інтегрального індексу (стандартизований регресійний коефіцієнт рівний 0,124), то це означає, що такі фактори як забезпеченість вищими навчальними закладами, прийом студентів, навіть за рахунок коштів держбюджету нівелюються під впливом інших факторів. Водночас, якщо група показників «захищеність роботи» має більш показовий вплив на інтегральний індекс (стандартизований регресійний коефіцієнт рівний 0,222), то це означає, що такі фактори як навантаження на одне робоче місце, середній розмір допомоги по безробіттю, рівень зайнятого населення, травматизм на виробництві, рівень вимушеної неповної зайнятості, а також порушення трудового законодавства є більш пріоритетними при формуванні заходів міграційної політики у соціальній сфері.

По-одинадцяті. У книзі обґрунтовано елементи концепції та основні завдання *моніторингу стану соціально-економічної захищеності потенційних мігрантів регіону* (на прикладі окремих груп потенційних мігрантів міста Львова у 2013-2015 рр.). Передумовою висновків і рекомендацій було панельне несутільне анкетне опитування безробітного населення на основі стратифікованої вибірки, яке проводилося у 3 етапи з часовим лагом в один рік. Основними ознаками стратифікації стали вік, стать, освіта респондентів. У результаті аналізу виявлено, що у 2015 р. мало місце зростання міграційних установок безробітних осіб порівняно з 2014 роком (причому з деяким перевищенням рівня 2013 р.). В очікуваннях потенційних мігрантів фіксуються зниження надії на допомогу від держави. Скорочується частка осіб з оптимістичним баченням можливості працевлаштування в Україні. Якщо екстраполювати результати опитування на генеральну сукупність, то можна стверджувати, що 8 тисяч львів'ян (безробітних) мають позитивні еміграційні установки. З них 3600 осіб – мають реальні плани щодо працевлаштування за кордоном у найближчому майбутньому. Водночас, попри фіксацію зростання міграційного потенціалу безробітних, простежується чітка їх орієнтація на активний пошук роботи в Україні. Тобто, не фіксується деформація ціннісних орієнтацій учасників опитування в бік космополітизму, екзистенційної міграції та бажання виїзду з батьківщини за будь-яких умов.

Показовими є очікування щодо оплати праці потенційних мігрантів (щороку 1000 євро). Якщо перевести рівень середньомісячної зарплати у валютний еквівалент (згідно курсу валюти на відповідну дату), то у 2013 році

середньомісячний рівень зарплати був нижчим за бажаний у 3 рази, у 2014 році – вже у 4,5 рази, а в 2015 році – аж у 6 разів. Виходячи з цього основними завданнями моніторингу стану соціально-економічної захищеності потенційних мігрантів є визначення стану та динаміки відповідності рівня потреб та очікувань фактичній ситуації, а також розробка пропозицій щодо вироблення заходів політики на державному та місцевому рівнях. Елементи концепції соціально-економічної захищеності мігрантів (внутрішніх) визначаються напрямками соціальної політики щодо даної категорії осіб. До таких, зокрема, відносяться політика зайнятості й створення (відновлення) робочих місць, політика навчання нових професій, які актуальні на регіональних ринках праці, політика оплати праці, політика житлового забезпечення.

По-дванадцятье. Розглядаючи ***пріоритети регулювання середовища соціально-економічної захищеності мігрантів***, авторами особливу увагу звернено на специфічні підходи її забезпечення у транскордонному економічному просторі, в тому числі у рамках малого прикордонного руху, а також відносно осіб з високим рівнем інтелектуального потенціалу (інструментарій його збереження для різних «сегментних» груп). У рамках наукового обґрунтування кластерної організаційної моделі надання мігрантам соціальних послуг, запропоновано типову структуру соціального кластера (опис учасників ядра кластера, інфраструктури впливу і середовища реакцій). Здійснено типологію соціальних кластерів – залежно від учасників, географічної приналежності та функціональної спрямованості. Вказано на їх ознаки та перелік можливих соціальних послуг в системі соціального захисту мігрантів. Визначено роль і місце міграційного капіталу в розвитку регіонів країни, а також його вплив на рівень та якість захищеності мігрантів (обсяг особистих переказів коливався впродовж 2007-2014 рр. у діапазоні 5,3-9,4 млрд. дол. США (дані Світового банку), середньомісячний заробіток одного мігранта становив 930 дол. США).

По-тринадцятье. У книзі акцентовано увагу на гострій потребі вирішення в Україні проблем ***соціально-економічної захищеності внутрішньо переміщених осіб (ВПО)***. Спеціальне обстеження вказало на фокуси загальної та специфічної напруги у сфері соціально-економічної захищеності. З метою належної візуалізації отриманих даних авторами застосовано матричний метод представлення інформації про стан захищеності мігрантів (показники самооцінки зведено до порівняльного вигляду з допомогою бальної системи оцінок. Найвищому рівню захищеності присвоєна оцінка 5 балів). Загалом, проведене обстеження показало, що практично по жодному з напрямів соціально-економічної захищеності мігрантів у державі не вдалося досягнути навіть середнього рівня. Особливо гостро стоїть питання незахищеності прав у сфері праці (місця праці) та життєвого рівня (добробут, дохід, споживання), які тісно пов'язані між собою (0,75 та 0,83 балів на фоні максимальних 5 балів). Умовно найбільш сприятлива ситуація у плані соціально-економічної захищеності ВПО відзначається в частині потреб захисту рівноправ'я (дискримінація прав за ознаками статі, віку тощо), яка складає 2,25 бала. Близько до вказаного параметру знаходиться оцінка щодо захищеності прав у частині особистої свободи (2,06 балів), захищеності розвитку (1,95 балів). Захищеність фізичного відтворення й навколишнього середовища складає 1,59

та 1,50 балів. Слід зазначити, наведені оцінки є коректними при співставленні з оцінками іншого панельного обстеження, проведеного у рамках виконання даної теми, а саме обстеження соціально-економічної захищеності прав категорії безробітного населення як потенційних мігрантів.

По-чотирнадцяте. Авторським колективом вироблено напрями політики соціального захисту мігрантів, зокрема у частині: ратифікації Міжнародних угод (Конвенція ООН про захист прав усіх трудящих-мігрантів, а також основних Конвенцій МОП, що стосуються захисту прав мігрантів), договірного регулювання відносин з країнами найбільшої дислокації українських мігрантів (медичне страхування, пенсійне забезпечення), узгодження основних норм Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» із постановами Кабінету міністрів України щодо вирішення проблем ВПО (проблема отримання соціального житла, порядку відшкодування втраченого приватного житла та матеріальних збитків тощо); розробки профільного закону, покликаного регулювати суспільні відносини у сфері соціального захисту мігрантів, а також, реалізації Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» (№ 49-50, ст.463 від 5 листопада 2015р.). Розроблено концептуальні положення *законопроекту України «Про соціальний захист трудових мігрантів»*. Документ включає три розділи, кожен з яких конкретизовано положеннями спеціальних статей. Зокрема, Розділ 1. *Соціальна допомога мігрантам на території України* (статті щодо основних понять, умов законного перебування іноземного громадянина на території України, відповідальності за порушення правил в'їзду, перебування і роботи в Україні, порядку накладення стягнення); Розділ 2. *Надання соціальної допомоги різним категоріям мігрантів* (статті щодо права на соціальну допомогу, видів наданої соціальної допомоги трудовим мігрантам, вимог при оформленні дозволу на роботу, надання соціального захисту трудовим мігрантам, надання медичної допомоги трудовим мігрантам, соціальної допомоги дітям мігрантів та іншим категоріям іноземних громадян, умов призначення державної соціальної допомоги, права на освіту, пенсійне забезпечення); Розділ 3. *Соціальна захищеність внутрішньо переміщених осіб* (статті щодо прав, обов'язків, їх базових прав, видів соціальної допомоги на задоволення базових потреб, додаткових заходів держави щодо задоволення базових потреб, додаткових прав, заходів держави щодо задоволення додаткових потреб, інституційної основи соціальної захищеності). Враховуючи, що в Україні прийнято Закон «Про зовнішню трудову міграцію» (5 листопада 2015 року, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 49-50, ст.463) у звіті подано аналіз окремих його статей, прямо пов'язаних або й дотичних до проблематики соціально-економічної захищеності мігрантів (йдеться про проблематику у розрізі наступних рубрик - право на соціальну допомогу мігрантів та членів їх сімей, види наданої соціальної допомоги трудовим мігрантам, надання медичної допомоги трудовим мігрантам, соціальна допомога дітям трудових мігрантів та іншим категоріям іноземних громадян, надання соціального захисту трудовим мігрантам, пенсійне забезпечення, соціальна захищеність ВПО).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аметов Р. Сучасний стан облаштованості репатріантів і напрямки соціально-економічного розвитку Кримського регіону України / Р. Аметов // Регіональна економіка. – 2001. – № 4 (22). – С. 108-115.
2. Андрусишин Н. І. Соціально-демографічні виміри сучасної італійської імміграції / Н.І. Андрусишин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону: [зб. наук. пр.] / НАН України Ін-т регіональних досліджень; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 6 (80). – С. 160-169.
3. Антропов В. Модели социальной защиты в странах ЕС / В.Антропов // Мировая экономика и международные отношения. - 2005. - №11. - С. 70-77.
4. Арапетян А. Чисті прибутки соціального підприємництва / А. Арапетян, О. Архипчук // Практика управління. – 2000. – №7. – С. 36-40;
5. Баб'як В. Архітектурна складова у вирішенні проблеми соціалізації мігрантів : Національна бібліотека імені В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis/cgiirbis_64.exe?
6. Баранов І. В. Кластерна модель як форма організації економіки / І. В. Баранов : Publishing house Education and Science [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/26_NII_2009/Economics/51860.doc.htm;
7. Бараняк І. Є. Стан та тенденції розвитку демографічних процесів у регіоні в умовах глобального перерозподілу людського капіталу із застосуванням методів демографічного моделювання / І. Є. Бараняк // Актуальні питання економічних наук. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції.– Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Ч. 1. – 148 с.
8. Бережний В.О. Сучасні концепції публічного управління / В.О. Бережний // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – № 2. – С. 31-38.
9. Беленький П. Ю. Конкурентність на транскордонних ринках / П. Ю. Беленький, Н. А. Мікула, Є. Е. Матвеев. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – 214 с.
10. Біль М. М. Правовая культура как важная составная социально-экономической защищенности трудовых мигрантов Украины / М. М. Біль // Миграционные процессы : тренды, вызовы, перспективы : сборник материалов международной научно-практической конференции / под ред. Н. Г. Багаутдиновой, Е. В. Фахрутдиновой. – Казань : Отечество, 2014. – 376 с.
11. Біль М.М. Фактори самоорганізації трудових мігрантів у площині соціокультурологічних наслідків міграції / М. М. Біль // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С. 92-97.
12. Біль М. М. Інституційні підходи формування загальної архітектури територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Кримський економічний вісник. Науковий журнал. – 1 (08) лютий 2014 р. - Частина 1. – С. 56-58.
13. Біль М. М. Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем/М. М. Біль //Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.

Територіальні міграційні системи: теорія і практика : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – 540 с.

14. Біль М. М. Управління міграційними процесами прикордонних територій Карпатського регіону / М. М. Біль, В. В. Томаш // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 6 (80). – 544 с.

15. Блинова О. Психологічне здоров'я мігрантів: результати емпіричного дослідження [Електронний ресурс] / Олена Блинова // Освіта регіону. – 2013. – № 2. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1072>.

16. Богиня Д. П. Регулювання соціально-трудова відносин на ринку праці в умовах міжнародної інтеграції / Д. П. Богиня // Вісник соціально-економічних досліджень (збірник наукових праць). – 2008. – Вип. 32. Одеса : ОДЕУ. - С. 39-47. - С. 41.

17. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 36.

18. Болюбах В. В. Модель соціального бюджету як система та інструмент прогнозування та оцінювання соціальних процесів [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua/?pr=8&id=406>

19. Бондарчук Т.Г. Методичні основи визначення стану економічної безпеки пенсійного забезпечення / Т. Г. Бондарчук, І. С. Бондарчук // Економіка України. – 2013. – № 10. – С. 81-96.

20. Венгеров А. Б. Теория государства и права : Учебник / А. Б. Венгеров. – М., 1998. – 312 с.

21. Витрати і ресурси домогосподарств України. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015.

22. Вовк С. Методологія : сутність, підходи, перспективи розвитку / С. Вовк // Буковинський журнал / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Ч. 1-2. – Чернівці, 2002. – С. 148-175.

23. Вовканич С. Розвиток інтелектуального потенціалу та зовнішньоміграційні процеси / Степан Вовканич, Христина Копистянська, Любов Ноджак // Регіональна економіка. – 2004. – № 2 (32). – С. 23-35.

24. Восьмое региональное совещание. Доклад Генерального директора МБТ: Обеспечение достойного труда в Европе и Центральной Азии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.refworld.org.ru /pdfid/54d0cd9e4.pdf](http://www.refworld.org.ru/pdfid/54d0cd9e4.pdf).

25. Гарантування виплат соціального забезпечення українським працівникам-мігрантам : Розробка політики та майбутні виклики. Ensuring social security benefits for Ukrainian migrant workers / Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Київ: МБП, 2012. - С. 31-32.

26. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kr-admin.gov.ua/mol/molod/2.pdf>

27. Герасименко Г. В. Соціально-інвестиційна держава : обґрунтування нової парадигми розвитку / Г. В. Герасименко // Економічна теорія. Науковий журнал. – 2012. – № 3. – С. 51-59.
28. Гимпельсон В. Нестандартная занятость и российский рынок труда. Препринт WP3/2005/05 / Гимпельсон В., Капелюшников Р. - М. : ГУ ВШЭ, 2005. – С. 30-31.
29. Глазунова С. Социальная помощь мигрантам, находящимся на территории Российской Федерации, и некоторым категориям российских граждан: Справочно-методическое пособие / С. Глазунова. – Санкт Петербург, 2009 г. – 185 с.
30. Глобалізація та безпека розвитку : [Монографія] / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
31. Гнібіденко І. Ф. Інноваційна модель системи соціального захисту населення / І. Ф. Гнібіденко // Проблеми науки. - 2004. - №9. - С.7-12.
32. Головаха Е.И. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС) : конструирование и применение социологического теста в массовых опросах / Головаха Е.И., Панина Н.В. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1997. – 64 с.
33. Грицак Я. Хто такі українці і чого вони хочуть? / Я. Грицак // Науково-методичний часопис з історичної та громадянської освіти «Доба». – 2011. – №1. – С. 6-15.
34. Грішнова О. А. Людський розвиток : Навч. посіб. / О. А. Грішнова; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2006. – 308 с.
35. Гук Л.П. Регулювання зайнятості в умовах розвитку атипових форм праці [Текст] / Л. П. Гук // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2012. – Т. 3(188). – С. 213-217.
36. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://docs.google.com/document/d/1mMOTPolIAr6mkLKwZITa0fVGIXPIxaONyDA3qWpm9Yk/edit>.
37. Данилишин Б. Соціальна безпека – підґрунття сталого розвитку / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАНУ. – 2010. – № 1. – С. 20-28.
38. Демографический энциклопедический словарь / Редкол. : Валентей Д. И. (гл. ред.) и др. – М. : Сов. Энциклопедия, 1985. – 608 с.
39. Демография : учеб. пособ. / [под ред. В. Г. Глушковой]. – М. : КНОРУС, 2004. – 304 с.
40. Демографічна статистика Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.demo.istat.it.
41. Демчак Р. Є. Соціально-економічний захист населення : теоретичний аспект / Р.Є. Демчак // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Вип. 25. – С. 144-150. - С. 144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tppe/2011_25/Zb25_19.pdf
42. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
43. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року // Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2020 р. – С.17.

44. Десять міфів про міжнародну трудову міграцію : Газета «Дзеркало тижня» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/desyat_mifiv_pro_mizhnarodnu_trudovu_migratsiyu.html
45. Дідківська Л.І. Державне регулювання економіки : навч. посіб./ Л.І. Дідківська, Л.С. Головка. – К. : Знання-Прес, 2000. – 209 с.
46. Добриніна А.І. Концепції зайнятості / Добриніна А.І., Тарасевича Л.С. // Економічна теорія - 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.client.opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
47. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=616_174
48. Доклад Генерального секретаря ООН на 60 сессии Генеральной Ассамблеи по пункту 54 (с) повестки дня «Глобализация и взаимозависимость: международная миграция и развитие». Июнь 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant.shtml
49. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.
50. Долішній М. Глобалізація та її регіональні виміри / Мар'ян Долішній, Уляна Садова, Любов Семів // Регіональна економіка. – 2002. – № 3 (25). – С. 7-24.
51. Доронюк Т. Нормативне регулювання трудової міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/migration>
52. Економічна активність населення України. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015
53. Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС : наслідки для бізнесу, населення та державного управління. – Київ, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/files/a/2/a2732e1-economic-ied.pdf>
54. Економічний енциклопедичний словник [Текст] : у 2-х т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій ; за ред. С. В. Мочерного. Том 1 - Львів : Світ, 2005 - 616 с.
55. Економічний енциклопедичний словник [Текст] : у 2-х т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій ; за ред. С. В. Мочерного. Том 2 - Львів : Світ, 2006 – 568 с.
56. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів // Закон України № 755-V від 16.03.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_307
57. Європейська соціальна хартія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062
58. Єльчанінов Д. Б. Системологічний підхід до аналізу та прогнозування в державному управлінні / Д. Б. Єльчанінов // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 82-87.
59. Ємельяненко Л. М. Формування та регулювання новітніх форм зайнятості в Україні / Л. М. Ємельяненко // Український соціум. – 2015. – № 1

(52) – С. 82-89.

60. Жешувське управління статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rzeszow.stat.gov.pl/en/>

61. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.odfoundation.eu/a/6740,zvit-zabezpechennya-prav-vnutrishno-peremishchenih-osib-v-ukrayini>

62. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України. Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015.

63. Звіт щодо методологію, організацію проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт, МОП, 2013.

64. Здорик Р. Виклики здоров'ю мігрантів [Електронний ресурс] / Р. Здорик // Журнал Житомира (від 28 вересня 2008 р.). – Режим доступу : <http://zhzh.info/publ/20-1-0-660>.

65. Здоров'є мігрантів : Італія підписує угоду з ЄРБ ВОЗ [Електронний ресурс] // Всемирная организация здравоохранения (от 17 мая 2011 г.). – Режим доступа : <http://www.euro.who.int/ru/what-we-do/health-topics/emergencies/disaster-preparedness-and-response/news/news/2011/05/migrant-health-italy-signs-agreement>.

66. Зленко А. Особливості української трудової міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/osoblivosti-ukrajinskoji-trudovoji-migraci/>

67. Злочинність в Україні. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015.

68. Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Лібанової Е., Позняка О. – К. : РВПС України, 2002.

69. Зовнішня трудова міграція населення України. – К. : Укр. центр соціальних реформ, Держкомстат України, 2009. – 119 с.

70. Индекс хозяйственной конъюнктуры и экономический рост / Н. Н. Райская, Я. В. Сергиенко, А. А. Френкель, О. Н. Матвеева // Вопросы статистики. – 2005. – № 8. – С. 10-13.

71. Іванова Л. В. Застосування нестандартних форм зайнятості на сучасному ринку праці / Л. В. Іванова, В. Г. Никифоренко // Вісник соціально-економічних досліджень. – Випуск 2 (49), Ч. 1. – 2013. – С.109-115.

72. Інформаційно-аналітичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://migrant.info.pl/%D0%94%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D1%96%D0%BB_%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D1%83.html

73. Інформаційно-аналітичний портал Головного управління статистики Республіки Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stat.gov.pl>;

74. Інформаційно-аналітичний портал Державного агентства УНІАН / Польща ускладнила видачу дозволів на роботу для українців [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/873021-polscha-uskladnila-vidachu-dozvoliv-na-robotu-dlya-ukrajintsiv.html>

75. Інформаційно-аналітичний портал Державного управління статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

76. Інформаційно-аналітичний портал Жешувського управління статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rzeszow.stat.gov.pl/en/>

77. Інформаційно-аналітичний портал Міністерства праці та соціальної політики Республіки Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mpips.gov.pl/>

78. Інформація для мігрантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.migrantinfo.org.ua/>

79. Інфраструктурне забезпечення розвитку транскордонних ринків праці в Україні / Н. А. Мікула, Ю. О. Цибульська та ін. ; відп. редактор д.е.н., проф. Н. А. Мікула. – Львів : Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України, 2013. – 202 с.

80. Інфраструктурне забезпечення розвитку транскордонних ринків праці в Україні / Н. А. Мікула, Ю. О. Цибульська та ін. ; відп. редактор д.е.н., проф. Н. А. Мікула. – Львів : Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України, 2013. – 202 с.

81. Історія економічних учень : Навчальний посібник / Базилевич В.Д., Гражевська Н.І., Гайдай Т.В., Леоненко П.М., Нестеренко А.П. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.

82. Кіпень В.П. Міграційний потенціал України в контексті візового режиму з ЄС. Аналітичний звіт / В.П.Кіпень, М.В.Авксеньєв. – Донецьк, 2011. – 87 с.

83. Клименко М.І. Соціально-філософське осмислення поняття «соціальна солідарність» : теоретичні витoki і практики дослідження / М.І. Клименко // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2007. – № 2 (20). – Ч. 2. – С. 69-72.

84. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

85. Коженювський Л. Управління безпекою / Л. Коженювський // Безпека життєдіяльності. – 2003. – № 12. – С. 2-5.

86. Коленда Н. В. Соціальна безпека населення та її основні складові / Н. В. Коленда // Збірник наукових праць SWorld. Науковий журнал. – Випуск 1. Том 32. – Одеса : КУПРИЕНКО, 2013. – С. 27-32.

87. Коленда Н. В. Соціально-економічна безпека особи : сутність та підходи до визначення / Н. В. Коленда // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : [колективна монографія у 2 т.]. – Дніпропетровськ : «ФОРМ Дробязко С.І.», 2014. – Т. 2. – 349 с.

88. Колесникова К.О. Публічне адміністрування в Україні : огляд літературних джерел / К. О. Колесникова// Теорія та практика державного управління. – 2013. – № 3 (42) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2013-3/doc/1/16.pdf>

89. Колосова Р. П. Формы занятости населения в инновационной экономике : Учебное пособие / Р. П. Колосова, Т. О. Разумова, М. В. Луданик. – М. : МАКС Пресс, 2008. – С.145-146.

90. Колот А.М. Індивідуалізація особистості та формування індивідуалізованого суспільства як феномени сучасності: наслідки та уроки // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 2. – С. 3-10.
91. Колот А.М. Корпоративна соціальна відповідальність : сучасна філософія, проблеми засвоєння // Економіка України. – 2014. – № 3. – С. 70-82
92. Колот А.М. Трансформация института занятости как составляющая глобальных изменений в социально-трудовой сфере: феномен прекаризации / А.М. Колот // Уровень жизни населения регионов России. – 2013. – № 11. – С. 96.
93. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_j82
94. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
95. Концепція державної міграційної політики // Указ Президента України від 30 травня 2011 року № 622/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>
96. Краснова Л. В. Социальный кластер как морфема коллективизма / Л. В. Краснова // Актуальные инновационные исследования : наука и практика. Электронное научное издание. 2009 год, № 3-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://actualresearch.ru/nn/2009_3/Article/sociology/crasnova.doc
97. Кричевська Т. О. Українське суспільство та економіка в соціологічних оцінках рівня довіри : внутрішні виміри та міжкраїнні порівняння / Т. О. Кричевська, О. В. Балюк // Економічна теорія. Науковий журнал. – 2012. – № 1. – С. 50-64.
98. Кулак А.Г. Моделирование интегрального показателя здоровья населения / А. Г. Кулак // Статистика України. – 2007. – № 2. – С. 4-9.
99. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / О. В. Кустовська. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с.
100. Людина як біологічний та соціальний суб'єкт : Бібліотека ELLIB [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ellib.org.ua/books/files/bgd/bgd_g/21.html
101. Малиновська О. А. Проблеми соціального захисту українських працівників-мігрантів : Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/catalogue/12/>
102. Мальваний М.І. Форми соціального захисту населення / М.І. Мальваний // Матеріали всеукраїнської заочної наукової конференції «Актуальні питання сучасної економіки». – Умань : Видавець «Сочінський», 2011. – Ч. 2. – 216 с.
103. Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j91
104. Миграция : Основные обзоры и доклады ООН в экономической и социальной областях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/development/surveys/migration.shtml>
105. Минин Б. А. Возвратное право и социальная безопасность / Б. А.

Минин. – М., 2000. – 198 с.

106. Мировая миграция в цифрах Совместный доклад Департамента по экономическим и социальным вопросам ООН (ДЭСВ) и ОЭСР для Диалога высокого уровня по миграции и развитию ООН, 3-4 октября 2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/els/mig/RUSSIAN.pdf>

107. Міграційний профіль України 2010-2014 / Державна міграційна служба України. – Київ, 2015. – 79 с.

108. Міграціологія : історія, теорія, перспективи розвитку. Львівська суспільно-географічна школа : історія, теорія, українознавчі студії : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених, присвяченої 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І.Франка (м. Львів, 19-20 листопада 2015 року) / [відп. ред.: проф. О.І. Шаблій]. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015р. – 484с. - С.432-440.

109. Міграція в Україні. Факти і цифри / Міжнародна організація з міграції. Представництво в Україні, 2011. – 7 с.

110. Міжнародна конвенція ООН про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей // Закон України від 18.12.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_203

111. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042, Ст. 9, 11, 12.

112. Мікула Н. А. Вплив міграційних процесів на соціально-економічний розвиток / Н. А. Мікула, В. Г. Кудрявцева // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Економічні проблеми розвитку виробництва регіону. – 2001. – Вип. 31. – С. 637-641.

113. Мокій А. І. Розвиток соціального підприємництва у контексті зміцнення економічної безпеки депресивних територій / А. І. Мокій, О. І. Дацко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2014. – Вип. 1. – С. 155-166.

114. МОМ в Україні : огляд діяльності // Міжнародна організація з міграції : міграція для загального блага. – К., 2011. – 16 с.

115. Моніторинг соціокультурних виявів міграції в умовах євроінтеграційних процесів України : регіональний аспект : Методичні рекомендації [Текст] / [редкол. : д.е.н., проф. Садова У. Я., к. ф.-м. н., доц. Олісевич М. О. , к.е.н. Риндзак О. Т., к.е.н. Андрусишин Н. І.] НАН України ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього». – Львів, 2015. – 54 с.

116. Мороз О. Публічне управління в Україні : проблеми становлення та ефективності / О. Мороз // Збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 34 «Ефективність державного управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?

117. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави / В Москаленко // Наукові записки. – 2003. – Том 21. – С. 42.

118. Навчання за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>
119. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
120. Національна стратегія у сфері прав людини // Указ Президента України №501/2015 від 25.08.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>
121. Національний звіт щодо застосування положень Європейської конвенції про правовий статус трудящих мігрантів від 24 листопада 1977 року // Закон України N 755-V від 16 березня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mlsp.kmu.gov.ua/document/147432/zvit.doc.
122. Національний інститут статистики Італії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Istituto nazionale di statistica <http://demo.istat.it/index.html>
123. Недзельский Э. Занятость и персональная функция в новой экономике / Э. Недзельский // Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць ОДЕУ. - 2008. - №32. - С. 296.
124. Ніколайчук М. Складові елементи механізму регулювання міграційних процесів сільського населення / Микола Ніколайчук // Регіональна економіка. – 2005. – № 3 (37). – С. 105-112.
125. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення / О. Ф. Новікова – Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.
126. Новікова О.Ф. Соціально-економічна захищеність особи в Україні: проблеми виміру та шляхи розв'язання / О.Ф. Новікова // Соціально-економічна захищеність населення України : Збірник матеріалів, підготовлених до міжнародної науково-практичної конференції. – Київ, 2001. – 406 с.
127. Ноджак Л.С. Демографічні та соціально-економічні чинники формування і використання інтелектуального потенціалу за ринкових перетворень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Л. С. Ноджак. – Львів, 2003. – 20 с.
128. Облік та реєстрація переселенців : Всеукраїнська професійна газета «Все про бухгалтерський облік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ato.vobu.com.ua/page1.ukr.html>.
129. Онищенко О. Молодежь выбирает Европу / О. Онищенко // Зеркало недели. Украина, 4 февраля 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.zn.ua/EDUCATION/molodezh-vybiraet-evropu-.html>
130. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>
131. Основи законодавства України про охорону здоров'я // Закон України від 19.11.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page>
132. Основні тенденції на ринку праці (за I півріччя 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350794>

133. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>
134. П'ятак І. В. Шляхи реалізації програм соціально-економічного розвитку регіону на кластерних засадах / В. А. П'ятак // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 1 (25). – С. 123-126.
135. Павлова Л.О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Л. О. Павлова. – Львів, 2015. – 20 с.
136. Паламарчук В. М. Соціальна стратегія України у період здійснення соціальних реформ / В. М. Паламарчук / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 1993. – Вип. 11. – 31с.
137. Паутова Т. О. Сутність публічного управління на місцевому рівні в Україні / Т. О. Паутова, А. І. Неділько // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 4. – С. 54-60.
138. Петровський П.М. Забезпечення прав і свобод людини – основний тренд модернізації публічного управління / П. М. Петровський // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 43. – С. 13-20.
139. Питання навчання студентів та аспірантів, стажування наукових і науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном // Постанова Кабінету міністрів України № 411 від 13 квітня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>
140. Півень А. О. Шляхи забезпечення соціально-економічної захищеності працівників аварійно-рятувальних служб / А. О. Півень // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. - Вип. 17. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/51.pdf
141. Повідомлення. Облік переселенців : Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=184067&cat_id=107177.
142. Польща кличе : Польща стає ключовим роботодавцем для українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://polonia.inf.ua/news/show_news.php?subaction=showfull&id=1345207
143. Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію від 20.11.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_990
144. Права робітників-мігрантів. Виклад фактів / Харківська правозахисна група. – Харків, 2004. – 64 с.
145. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту // Закон України від 08.07.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3671-17/page2>
146. Про громадянство України // Закон України №2235-14 від 06.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

147. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії // Закон України № 2017-III від 5.10.2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>

148. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб // Закон України від 20.10.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

149. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики // Постанова Кабінету міністрів України № 996 від 3 листопада 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>

150. Про загальнообов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття // Закон України від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1533-14/page>

151. Про зайнятість населення // Закон України № 5067-VI від 5.07.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

152. Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР // Постанова Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради № 470 від 11.12.1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF>

153. Про затвердження Програми забезпечення житлових умов багатодітним сім'ям, які виховують п'ятеро та більше дітей // Ухвала Львівської міської ради № 1387 від 22.03.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www8.citydm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/91c21bb29b2b4f47c22571340037f910/441a7cd7437fe8bbc22579e400512582?OpenDocument>

154. Про зовнішню трудову міграцію // Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55975&pf35401=362348>

155. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг // Постанова Кабінету міністрів України № 505 від 1 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>

156. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства // Закон України від 22.09.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17/page>

157. Про соціальні послуги // Закон України № 966-IV від 19.06.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

158. Проблеми організації життя та праці українських мігрантів (Західний вектор) / За матеріалами анкетного опитування; відп. ред. У. Я. Садова. – Львів, Інститут регіональних досліджень НАН України, 2014. – 32 с.

159. Продовження навчання та здобуття професії. Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015.

160. Проект Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово

окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, в інші регіони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/complex_prog.pdf

161. Прокопович Ф. Етика / Феофан Прокопович // Філософські твори. У 3-х т. – К. : Наук. думка, 1979-1981. – Том 2. Логіка. Натурфілософія або фізика. Етика. – 1980. – С. 503-514.

162. Прокопюк А. Регулювання зайнятості населення в умовах міжнародної трудової міграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / А. Прокопюк. – Львів, 2011. – 20 с.

163. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція / за ред.. Пуригіна О.Г., Сердак С.Е. // Навч. посіб. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 312 с.

164. Пфеффер Дж. Формула успеха в бізнесі : На першому місці – люди : Учитесь извлекать прибыль из эффективного управления кадрами : пер. с англ. / Джеффри Пфеффер. – М. : Вильямс, 2006. – С. 282.

165. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації: [кол. монографія /наук. ред. Садова У.Я.]. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2011. – 528 с.

166. Рекомендація щодо захисту працівників-мігрантів у слаборозвинених країнах і територіях // Міжнародний документ від 22.06.1955 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_239

167. Садова У.Я. Мотиваційні чинники трудової міграції в експертних оцінках / У.Я.Садова, О.Т.Риндзак // Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав: [матеріали засідання круглого столу / члени редкол.: М.І. Флейчук, У.В. Щурко, Н.І.Черкас, О.Б. Василиця]. – Львів: Сполом, 2014. – С.18 – 20.

168. Садова У. Я. Соціальні ініціативи як інструмент подолання міграційних ризиків в Україні / У. Я. Садова, М. М. Біль // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 206-211.

169. Садова У. Я. Соціально-економічна незахищеність трудових мігрантів: до питання супроводу євроінтеграційних реформ України / Садова У. Я., Біль М. М., Теслюк Р. Т. // Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Економіка. – Івано-Франківськ : В-во «Плай». – 2014. – Вип. X. – С. 124-130.

170. Садова У. Регіональні дослідження рівня життя населення : соціальний портрет / Уляна Садова, Любов Семів, Ольга Риндзак // Регіональна економіка. – 2006. – № 4 (42). – 2006. – С. 91-100.

171. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури / А. В. Свідзинський . – Луцьк, 2008. – 696 с. – С. 405.

172. Семів Л. К. Регіональна політика : людський вимір : Монографія / Л. К. Семів. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 392 с.

173. Сидорина Т. Ю. Партнерство государства и институтов самоорганизации граждан в реализации социальной политики (теоретический аспект) / Т. Ю. Сидорина // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2010. – Т. 8. – №1. – С. 117-129.

174. Скомарохова О.І. Система пріоритетів і соціальних індикаторів регулювання зайнятості в Україні / О.І. Скомарохова // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – Вип. 6. – Київ, 1998. – С. 199-206.
175. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики / В. А. Скуратівський : Навчальний посібник. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.
176. Скуратівський В. Соціальна безпека українського суспільства та шляхи її забезпечення / В. Скуратівський, О. Линдюк // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – С. 194-203.
177. Скуратівський В. Соціальна політика / В. Скуратівський, О. Палій. – К. : Вид-во УАДУ, 2003. – 265 с.
178. Скуратівський В.А. Основи соціальної політики: навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. – К. : Вид-во МАУП, 2002. – 200 с.
179. Соціальне сирітство: що робити з поколінням дітей трудових мігрантів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25147263.html>.
180. Соціальний захист населення України. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015.
181. Соціальні індикатори рівня життя населення. Статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2007, 2010, 2015.
182. Соціально-економічна захищеність населення України / наук. ред. О. Г. Осауленко ; Державний комітет статистики України. – К. : Держкомстат України, 2001. – 221 с.
183. Спасів Н.Я. Кластер як імператив інвестиційної активності / Н. Я. Спасів, В. М. Хопчан, М. І. Хопчан // Ефективна економіка. – 2010. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=406>
184. Стадний Є. За кордоном навчаються 46 тисяч українців / Є. Стадний : Освіта.ua. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/abroad/46803/>
185. Стадний Є. Кількість студентів-українців за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/other/56-women>
186. Стендінг Г. Соціальна захищеність безробіття та доходу / Гай Стендінг // Соціально-економічна захищеність населення України : Збірник матеріалів, підготовлених до міжнародної науково-практичної конференції. – Київ, 2001. – 406 с. – С. 64-99.
187. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу // Указ Президента України № 615/98 від 11 червня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615/98>
188. Страхування студентів за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/abroad/48101/>
189. Стрижак О. О. Теоретичні основи людського розвитку / О. О. Стрижак // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ» : зб. наук. пр. Темат. вип. : Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2011. – № 15. – С. 107-116.
190. Тельхигова М. Ш. Датская модель «флексикурیتی» / М. Ш. Тельхигова // Сборник тезисов и докладов докторантов, магистров, аспирантов

на XXII Международных Плехановских чтениях. – М. : ГОУ ВПО «РЭА им. Г.В. Плеханова», 2009. – 168 с.

191. Ткаченко Л.Г. Проблеми соціального забезпечення українських трудових мігрантів / Л.Г. Ткаченко // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1 (11). – С. 72.

192. Третяк С. Правове забезпечення правової культури населення як умова створення основ громадянського суспільства / С. Третяк // Право України. – 2005. – №4. – С. 26-28.

193. Трудовий договір з трудящим-мігрантом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1534122058212/pravo/trudoviy_dogovor_trudyaschim-migrantom#557

194. Туленков М. В. Соціальний захист у соціологічному вимірі : монографія / М.В. Туленков. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 178 с.

195. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 10.11.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012

196. Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів №997-012 від 25.11.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/997_012

197. Україна. Міграційний профіль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/yevropeiska-intehratsiia/mihratsiinyi-profil>

198. Українська міграція у світлі новітніх викликів розвитку регіональних ринків праці / Матеріали Міжнародного симпозіуму «Міграція в кризових умовах: українсько-польський контекст» (Львів, 3 вересня 2015 р.). – МІОК ДУ «ЛП», 2015.

199. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

200. Українські нелегали в Польщі // Газета «Заграница» . – № 51 (104).

201. Ульянченко Ю. О. Формування кластерів як засіб сталого соціально-економічного розвитку регіону / Ю. О. Ульянченко : Національна бібліотека імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tpdu/2011_4/doc/2/11.

202. Ульянченко Ю. О. Формування кластерів як засіб сталого соціально-економічного розвитку регіону / Ю. О. Ульянченко : Національна бібліотека імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tpdu/2011_4/doc/2/11.

203. Федан Р. Стратегічні фактори активізації транскордонного співробітництва регіонів Польщі та України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Р. Федан. – Львів, 2003. – 38 с.

204. Фединець Н. І. Соціологія ринку / Н. І. Фединець, Ю. Б. Миронов, М. Р. Гонська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kerivnyk.info/sociologia-rynku7>

205. Філіпова Н. В. Соціальний захист трудових мігрантів у країнах ЄС та Україні / Н. В. Філіпова // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – № 1 (43). – С. 378-385.

206. Хома Н. Модель соціальної держави в умовах формування нової соціокультурної дійсності / Наталія Хома: Львівський національний університет імені Івана Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/visnyk_16/22_16.doc
207. Ціжма Ю.І. Концепція флексік'юріті та нестандартні форми зайнятості: виклики сьогодення / Ю. І. Ціжма // Бізнес Інформ. – № 7. – 2011. – С. 197-202.
208. Черевко В. Житло для переселенців: в Дніпропетровську в п'ять разів дорожче, ніж в Харкові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavnoe.ua/articles/a9719>.
209. Чугуєвська М. Проблемні аспекти правового регулювання працевлаштування громадян України за кордоном / М. Чугуєвська // Віче, № 24, грудень 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3439/>
210. Шаманська Н. Соціальний захист населення в контексті надання соціальних допомог : сучасний стан і пріоритети / Н. Шаманська // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 2 (41). – С. 43-48.
211. Щодо надання послуг службою зайнятості внутрішньо переміщеним особам станом на 4.12.2015 р. // Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=351058>.
212. Економетрика: учебн. / И. И. Елисеева, С. В. Курышева, Т. В. Костеева и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 576 с.
213. Экономическая теория : Учебник / Под ред. А. И. Добрынина, Л. С. Тарасевича. – 3-е издание. – СПб. : Изд-во СПб.ГУЭФ, Изд-во «Питер Ком», 1999.
214. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5 : П-С. – 2003. – 736 с.
215. Barrientos A. Social Protection and Poverty / Social Policy and Development. Programme Paper 42, United Nations Research Institute for Social Development – Geneva - 2010.
216. Cittadini non comunitari: presenza, nuovi ingressi e acquisizioni di cittadinanza [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istat.it/it/archivio/171408>
217. Holzmann R., Jorgensen S. Social Protection as Social Risk Management : Conceptual Underpinnings for the Social Protection Sector Strategy Paper, Social Protection Discussion Paper Series No. 9904. - Washington DC, World Bank. – 1999.
218. Holzmann R., Pouget Y. Social Protection for Temporary Migrant Workers : Conceptual Framework / Country Inventory, Assessment and Guidance - Global Forum of Migration and Development – Marseille, 2010. – October 27.
219. L'integrazione degli stranieri e dei naturalizzati nel mercato del lavoro / Istituto nazionale di statistica – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istat.it/it/archivio/177521>
220. Making learning mobility an opportunity for all. Report of High Level Expert Forum on Mobility [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/education/doc/2008/mobilityreport_en.pdf
221. Migration and Remittances : Recent Developments and Outlook // Migration and Development Brief No. 24. The World Bank. – Apr. 13, 2015. – 27 p., pp. 3-4.

222. Migration risks of Ukraine's development // Wybrane zagadnienia społeczno-gospodarcze w okresie transformacji rynkowej (pod redakcją Stanisława Szydły) – Kraków: Wydawnictwa AGH. – 2012. – pp. 161-171.
223. Mkandawire T. Social Policy in a Development Context / Social Policy and Development Programme, Paper No. 7, United Nations Research Institute for Social Development – Geneva – 2001.
224. Overcoming Barriers: Human Mobility and Development – Human Development Report 2009. - United Nations Development Programme, New York:
225. Pasadilla G., Abella M. Social Protection for Migrant Workers in ASEAN, CESifo Working Paper No. 3914, / Venice Summer Institute, Workshop on Portability of Social Benefits - Venice – July, 2012.
226. Polska – Ukraina, Polacy – Ukraińcy. Spojrzenie przez granice, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 2013.
227. Protection / Guy Standing/ International labour Office [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.guystanding.com/files/documents/Eight_crises_of_social_protection.pdf
228. Quinto rapporto annuale I migranti nel mercato del lavoro in Italia a cura della Direzione Generale dell'Immigrazione e delle Politiche di Integrazione / Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali – 2015. – 122 с.
229. Refugees and migrants : common health problems // Migration and health : key issues / World Health Organization. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-determinants/migration-and-health/migrant-health-in-the-european-region/migration-and-health-key-issues#292115>.
230. Sabates-Wheeler R., Koettl J., Avato J. Social Security for Migrants : A Global Overview of Portability Arrangements' / Migration : Claiming Rights Beyond Borders - London: Palgrave Macmillan – 2011 - pp. 91-116.
231. Schmid G. Social Integration by Transitional Labour Markets. The 3rd TSER Meeting at the WZB, 30-31 January, 1998.
232. Shah A. Health Issues / Anup Shah // Global Issues. Updated September 22, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globalissues.org/issue/587/health-issues>.
233. The Unified Law of Insurance Protection Extension for the Gulf Cooperation: A Case of the General Organisation for Social Insurance – Geneva : International Social Security Association. – 2009.
234. Truong T., Gasper D., Handmaker J., Bergh S. Migration, Gender and Social Justice : Perspectives on Human Insecurity - 2013 - pp. 367-386.
235. World DataBank. World Development Indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT/countries>.
236. World Social Security Report 2010/11 : Providing Coverage in Times of Crisis and Beyond - Geneva : International Labour Organisation. – 2010.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МІГРАНТІВ У ВИЗНАЧЕННЯХ АВТОРСЬКИХ ПІДХОДІВ

Забезпечення соціального захисту трудових мігрантів є складним комплексом управлінських заходів, що має узгоджуватись до інших складових соціальної політики – соціальної допомоги і соціальної підтримки. Соціальна допомога – це система заходів для покращення матеріального стану певних соціальних прошарків населення шляхом реалізації відповідних соціальних програм та забезпечення діяльності мережі відповідних соціальних закладів²⁷⁹. Соціальна допомога – це турбота про громадян, що потребують підтримки, сприяння у зв'язку зі станом здоров'я, соціальним станом та малозабезпеченістю, з досягненням певного віку. Допомога надається у вигляді грошових та натуральних виплат. Соціальна підтримка охоплює реалізацію цільових соціальних програм, діяльність благодійних фондів та соціальні замовлення.

Соціальний захист є провідною складовою соціальної політики. Під *соціальною політикою* розуміється діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні. Основними цілями соціальної політики є: наповнення реформ соціальним змістом; розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства; активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері; забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян; створення для кожної людини можливостей реалізувати її здібності, одержувати доход відповідно до результатів праці, компетентності, таланту; стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу; забезпечення відтворення населення, оптимізація ситуації на ринку праці; гармонізація відносин між різними соціальними групами, формування почуття соціальної солідарності; формування ефективної системи соціального захисту населення; реформування пенсійної системи; розвиток соціальної інфраструктури, створення умов для виховання, освіти, духовного розвитку дітей, молоді; зміцнення сім'ї, підвищення її ролі у суспільстві; погашення заборгованості з заробітної плати та соціальних виплат; забезпечення прожиткового мінімуму; боротьба з бідністю, надання адресної допомоги; захист громадян від інфляції за допомогою своєчасної індексації доходів; обмеження безробіття та стимулювання зайнятості населення; створення

²⁷⁹ Шаманська Н. Соціальний захист населення в контексті надання соціальних допомог : сучасний стан і пріоритети / Н. Шаманська // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 2 (41). – С. 43-48, с. 44.

екологічно та соціально безпечних умов життя; запобігання соціальній деградації тощо²⁸⁰.

Важливою ціллю соціальної політики держави є розвиток та формування соціального захисту населення та формування ефективної системи соціального захисту населення.

Розвиток поняття соціального захисту населення розпочався ще у XVIII - першій половині XIX ст. Такі вчені як У. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо формування системи соціального захисту розглядали на принципах індивідуалізму, свободи індивідуума і відповідальності за свої вчинки – паніформної філософії того часу²⁸¹. У функції соціального захисту в цей час входила мінімальна підтримка людей, які перебували у важкій життєвій ситуації.

У другій половині XIX ст. – початок XX ст. соціальне забезпечення поступово переходить під контроль держави, яка за допомогою законопроектів, зобов'язує роботодавців соціального забезпечення на випадок хвороби, інвалідності, старості. Основними дослідниками формування системи соціального захисту в цей період є Е. Енгель, В. Парето, А. Маршалл, А. Пігу та ін.

З початку XX ст. – до теперішнього часу формування системи соціального захисту населення характеризується врівноваженням інтересів різних суспільних верств населення, диференціації доходів та подолання бідності. До представників цього періоду можна віднести М. Фрідмана, М. Дугласа, Хью Кліффорда, Й. Дрешера та ін.

Еволюція теорії соціального захисту населення в Україні відбувалась досить повільно. Першозасновниками поняття «соціальний захист» є такі українські вчені, як: Р. Куницький, О. Єрмоловська, О. Скомарохова, О. Новікова, С. Сіденко, О. Хмелевська та ін. Основою їх досліджень є особливе виділення ролі держави у злагодженій системі соціального захисту та соціальної політики. До функцій держави, на думку авторів, можна віднести: забезпечення системи ефективної зайнятості відповідно до якісних характеристик робочої сили; реформування системи оплати праці; вдосконалення податкової політики; сприяння високій професійній та соціальній мобільності; покращання системи професійної підготовки та перепідготовки кадрів тощо²⁸².

Згідно законодавства України соціальний захист населення регулюється Законом «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» і розглядається як система державного гарантування прав громадян України на матеріальне забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин,

²⁸⁰ Фединець Н. І. Соціологія ринку / Н. І. Фединець, Ю. Б. Миронов, М. Р. Гонська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kerivnyk.info/sociologia-rynku7>

²⁸¹ Скуратівський В. А. Основи соціальної політики: навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. – К. : Вид-во МАУП, 2002. – 200 с.

²⁸² Скомарохова О. І. Система пріоритетів і соціальних індикаторів регулювання зайнятості в Україні / О. І. Скомарохова // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – Вип. 6. – Київ, 1998. – С. 199-206.

а також у старості та інших випадках, передбачених законодавством України.²⁸³

Л. Дідківська та Л. Головка визначали соціальний захист населення як державну підтримку певних категорій населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі через установлення соціальних стандартів.²⁸⁴

В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова, О. Макарова вивчали соціальний захист як комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.²⁸⁵

В. Москаленко визначає соціальний захист як певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян, це система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив.²⁸⁶

Н. Болотіна зазначає, що поняття «соціальний захист» у широкому розумінні визначають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження ужитті. У вузькому розумінні соціальний захист визначають як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятного рівня життя.²⁸⁷

Наведенні визначення відображають підходи різних авторів до трактування сутності даного поняття, проте основна думка зводиться до того, що соціальний захист населення доцільно розглядати як систему організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах та забезпечення гідного рівня життя. Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту і законів, які повинні керувати їх діяльністю, економічні – формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів.

²⁸³ Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5.10.2000 року № 2017-III : Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>

²⁸⁴ Дідківська Л.І. Державне регулювання економіки : навч. посіб./ Л.І. Дідківська, Л.С. Головка. – К. : Знання-Прес, 2000. – 209 с.

²⁸⁵ Скуратівський В. Соціальна політика / В. Скуратівський, О. Палій. – К. : Вид-во УАДУ, 2003. – 265 с.

²⁸⁶ Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави / В. Москаленко // Наукові записки. – 2003. – Том 21. – С. 42.

²⁸⁷ Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 36.

ПРОФЕСІЙНІ ТА ОСВІТНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН, ЯКІ МАЮТЬ НАМІР ЗДІЙСНЮВАТИ ТРУДОВУ ТА ОСВІТНЮ ДІЯЛЬНІСТЬ В ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ*

Захист професії (праці)	Захист освіти
Австрія	
Для громадян країн, що не входять до Європейської Економічної Зони (ЄЕЗ), а також країн, які нещодавно приєдналися до ЄС, для праці повинні отримати дозвіл на роботу та дозвіл на проживання (або ділову візу у випадку короткострокового перебування). "Закон про трудову діяльність" передбачає різні типи дозволів на роботу. Візи видані з метою туризму, відвідання родичів, не дають права працювати в країні.	Для навчання необхідно оформити відповідну візу чи дозвіл на проживання. Федеральне міністерство освіти, науки та культури фінансує різноманітні програми освітніх грантів для іноземних студентів, зокрема громадян України. Для студентів, осіб з вищою освітою та дослідників пропонуються стипендії та дослідницькі гранти.
Великобританія	
Для роботи необхідно мати дійсний паспорт, дозвіл на роботу та візу, які необхідно отримати до в'їзду в країну. Дозвіл на роботу видають конкретній особі на конкретну роботу на замовлення від роботодавця. Існує 6 видів дозволів на роботу: 1. Дозволи для бізнесу та комерційної діяльності для людей з країн, що не входять до ЄЕЗ. 2. Дозволи для спортсменів та артистів. 3. Дозволи для проходження практики студентам з країн, що не входять до ЄЕЗ. 4. Дозволи в рамках ГАТС (Генеральна угода про торгівлю послугами). 5. Дозволи в рамках схеми тимчасового працевлаштування на підприємствах деяких галузей економіки 6. Дозволи в рамках навчання та виробничої практики для громадян країн, що не входять до ЄЕЗ, з метою професійного навчання та отримання досвіду на робочому місці. Імміграційні правила передбачають певні види діяльності, для яких не вимагається дозвіл на роботу. Так, дозвіл на роботу не вимагається для: підприємців; інвесторів; осіб, які приїхали за програмою au-pair; осіб, які приїхали з метою відпочинку і мають намір інколи працювати (громадяни України не підпадають під цю категорію); іноземні домашні працівники, які їдуть до Великобританії з їх роботодавцем. Працевлаштування без дозволу поширюється деякі види робіт, для яких не потрібно отримувати дозвіл на роботу, (релігійний служитель, представники іноземної компанії, іноземних газет, агенцій новин, персонал іноземних авіакомпаній, лікарі-аспіранти та стоматологи, вчителі та їхні помічники-перекладачі в рамках визнаних програм з обміну, сезонні сільськогосподарські робочі та інш.) З 2002 року діє Програма висококваліфікованих мігрантів для талановитих осіб (до 28 і більше років) з винятковими навичками для пошуку роботи або для зайняття бізнесом. Програма висококваліфікованих мігрантів відрізняється від системи дозволів на роботу, оскільки претенденту не потрібно мати конкретну пропозицію роботи, щоб подати заяву.	Освіта у вищих навчальних закладах є доступною для громадян України завдяки системі стипендійних програм. Стипендії надають на конкурсній основі, в залежності від компетентності кандидатів. Стипендію може надавати або університет, до якого ви подаєтеся на навчання, або спеціальні грантові фонди, або уряд Великобританії. Для того, щоб отримати візу на навчання у Великобританії, необхідно продемонструвати, що вас було прийнято до навчального закладу, включеного до реєстру освіти та навчання британського Управління освіти та навчання. Максимальний період часу, який студент може перебувати у Великобританії, навчаючись на короткострокових курсах, нижче рівня освіти зі ступенем, складає два роки. Навчаючись, можна працювати неповний робочий день або у вихідні за умови: не працювати більше 20 годин на тиждень протягом семестру, не займатися бізнесом, не бути приватним інш.; не працювати повний робочий день на постійній роботі. З 1-ого вересня 2007 року апліканти мають змогу навчатися у Великій Британії за наступними категоріями віз: студент (навчання не менше 6 місяців), студент-відвідувач (навчання менше 6 місяців), дитина-відвідувач (вік до 18 років, навчання менше 6 місяців).

Захист професії (праці)	Захист освіти
Бельгія	
<p>Умова для роботи - отримання тимчасового дозволу на проживання та дозвіл на роботу або отримання "професійної картки". Дозвіл видається роботодавцеві за зверненням до Регіональної служби зайнятості в окрузі, де розташований офіс. Існують три типи дозволів на роботу, які відрізняються терміном його дії, в т.ч. дозвіл на роботу студентам денної форми навчання за умови, якщо вони працюватимуть не більше двадцять годин на тиждень. Громадяни країн не членів ЄЗ, які бажають працювати як самозайняті особи, мають отримати професійну картку (документ, що дозволяє займатися підприємницькою діяльністю). З 2002 року діє Програма висококваліфікованих мігрантів для талановитих осіб (до 28 і більше років) з винятковими навичками для пошуку роботи або для зайняття бізнесом. Програма висококваліфікованих мігрантів відрізняється від системи дозволів на роботу, оскільки претенденту не потрібно мати конкретну пропозицію роботи, щоб подати заяву.</p>	<p>Питання освіти вирішують територіальні спільноти. Необхідний тимчасовий дозвіл на проживання з метою навчання. Іноземні студенти з країн – не членів ЄС мають право працювати під час свого навчання за умови, що вони офіційно навчаються в університеті і мають відповідні документи для законного перебування на території країни. Іноземні студенти мають право працювати без спеціального дозволу лише протягом офіційних канікул. Для роботи в інший період потрібно отримати спеціальний дозвіл на роботу, який дає право працювати не більше 20 годин на тиждень.</p>
Греція	
<p>Служби зайнятості робочої сили Греції (OAED) є єдиною організацією, яка на законних підставах вирішує питання працевлаштування. Місцеві роботодавці подають заяву до Служби зайнятості робочої сили Греції (OAED) та до відділу зайнятості відповідної Грецької префектури. Якщо роботодавцю буде виданий дозвіл на найм іноземного працівника, Префект передає дозвіл на працевлаштування до Консульства Греції, після чого надається робітнику віза на в'їзд (з метою працевлаштування). Дозвіл на роботу видається на один рік і термін його дії може бути продовжено щороку.</p>	<p>Для навчання необхідно отримати чинну студентську візу та отримати дозвіл на проживання після приїзду до Греції, який є дійсним протягом року і який можна продовжити після закінчення навчання. Якщо отримано дозвіл на навчання, то можна працювати на засадах часткової зайнятості за умови наявності дозволу на роботу із частковою зайнятістю.</p>
Естонія	
<p>Наявність для трудового мігранта дозволу на проживання з метою працевлаштування. Прийом на роботу мігранта здійснюється лише за умови відсутності серед громадян Естонії або іноземних громадян претендента на вакансію. Іноземний працівник повинен відповідати вимогам щодо кваліфікації, професійної підготовки, стану здоров'я, робочого стажу, необхідних професійних навичок та знань для виконання такої роботи. Крім того, роботодавець зобов'язаний платити іноземцю винагороду, яка дорівнює розміру річної середньої по Естонії зарплаті помноженій на коефіцієнт 1,24. Коли буде отримана згода Департаменту ринку праці, іноземець може подавати документи на отримання дозволу на проживання з метою працевлаштування до посольства Естонії. Дозвіл на проживання надається на термін, протягом якого роботодавець гарантує працевлаштування іноземного працівника в Естонії, але не більше ніж на 2 роки. Цей дозвіл може бути подовжено на термін до 5 років за один раз.</p>	<p>Для навчання потрібно отримати в посольстві Естонії спеціальний дозвіл на проживання з метою навчання. Дозвіл на проживання з метою навчання може видаватись на термін до 1 року, але термін його дії не може перевищувати періоду навчання. Можливості освіти в Естонії охоплюють такі типи рівнів та програм освіти: початкова школа, середня школа, гімназія, професійний навчальний заклад, інститут прикладної вищої освіти або університет; підготовчі курси, які пропонуються перерахованими навчальними закладами інститутами; дослідження в університеті або в інституті прикладної вищої освіти; практична підготовка з посередництвом міжнародних студентських організацій. Естонський уряд пропонує іноземним студентам певну кількість стипендій для навчання в естонських навчальних закладах. Стипендії розраховані на студентів університетів, дослідників чи викладачів для навчання чи здійснення дослідження в естонських навчальних закладах. Більшість закладів мають двосторонні угоди з різними іноземними навчальними інститутами. Визнанням кваліфікацій займається спеціальна організація Естонський ENIC/NARIC. Власники дозволів на проживання з метою освіти не потребують дозволу на роботу для участі у стажуванні, якщо воно передбачається учбовою програмою. В інших випадках можна працювати лише за умови отримання дозволу на роботу і, лише якщо така робота не відволікатиме від навчання.</p>

Захист професії (праці)	Захист освіти
Ізраїль	
<p>Для роботи потрібний спеціальний дозвіл на роботу та спеціальну візу - візу категорії В-1. Отримання цієї візи передбачає такі етапи: подання майбутнім роботодавцем заяви на отримання дозволу на роботу до Міністерства промисловості, торгівлі та праці; подання відповідної візової заяви до Міністерства внутрішніх справ; отримання короткострокової візи В-1 у відповідному дипломатичному представництві (посольстві чи консульстві) Ізраїлю за кордоном; подовження дії візи В-1 у Міністерстві внутрішніх справ по приїзду в Ізраїль.</p> <p>Робоча віза надається іноземному робітнику тільки на прохання самого роботодавця і дозволяє працювати тільки у того роботодавця, який оформлював дозвіл на працевлаштування іноземця. Після припинення роботи у даного роботодавця іноземець не має можливості працювати по цій візі у іншого роботодавця. Кожен новий роботодавець має звернутись в МВС Ізраїлю з метою отримання нової візи для найнятого робітника.</p>	<p>Система вищої освіти в Ізраїлі включає університети; вищі навчальні заклади (лише рівня бакалавра); регіональні коледжі (академічні курси під відповідальністю університетів) та неакадемічні школи (навчання після здобуття середньої освіти). Усі університети пропонують навчальні програми із здобуттям ступенів бакалавра, магістра та доктора.</p> <p>Для іноземних студентів є достатня кількість навчальних програм. Деякі розраховані на короткострокове навчання, інші - на студентів-іммігрантів або таких, які планують переїхати жити в Ізраїль.</p> <p>Для навчання в Ізраїлі українським громадянам потрібно отримати візу В-2 (для короткострокових мовних курсів, конференцій) або візу А-2 (для студентів, довгострокового навчання).</p> <p>Уряд Ізраїлю пропонує ряд стипендій для іноземних студентів з країн, з якими Ізраїль має підписані договори про культурну співпрацю.</p>
Ірландія	
<p>Для роботи в Ірландії українським громадянам необхідно отримати дозвіл на роботу. В Ірландії дозволи на роботу видаються за 5 схемами: дозвіл "зелена карта; дозвіл на роботу; дозвіл для перевodu працівника в межах компанії; дозвіл для чоловіка/дружини/утриманця особи, яка має дозвіл на роботу; дозвіл для студентів-випускників.</p> <p>Дозвіл "зелена карта" був введений для полегшення найму висококваліфікованих працівників з країн не членів Європейського економічного простору чи Швейцарії. Заяву на отримання "зеленої карти" можуть подавати як працівники, так і роботодавці. "Зелена карта" видається на два роки з правом її необмеженого поновлення. Іноземний працівник має право одразу ж подати заяву на возз'єднання зі своєю сім'єю, а після двох років перебування в Ірландії на підставі "зеленої карти" подавати клопотання на отримання дозволу на постійне проживання.</p> <p>Якщо запропонована робота не входить до списку перерахованих сфер діяльності ("зелена карта"), і при цьому роботодавець запропонував річну зарплату у розмірі €30,000 та більше, можна подати клопотання на отримання дозволу на роботу. Клопотання на видачу дозволу на роботу можуть подавати як роботодавець, так і працівник. Перед подачею клопотання потрібно провести тест потреб ринку праці. Роботодавець має довести, що на вакантні посади немає претендентів з числа громадян країн ЄСЗ. Для цього вакансія публікується через мережу Національної служби професійної підготовки та працевлаштування (FÁS), Європейської служби зайнятості (EURES), а також в місцевих та національних газетах протягом 3 днів.</p>	<p>Для навчання в Ірландії треба отримати студентську візу. Для перебування в Ірландії протягом більше, ніж 90 днів, необхідно зареєструватися у Національному імміграційному бюро (Garda National Immigration Bureau). Плата за кожну реєстрацію складає €100.</p> <p>Українці, зареєстровані Національним імміграційним бюро (Garda National Immigration Bureau) як студенти стаціонару, мають право на роботу з неповною зайнятістю (не більше 20 годин на тиждень під час канікул).</p> <p>З 18-го квітня 2005 року нові студенти, які отримали дозвіл на перебування в Ірландії з метою навчання, не матимуть дозволу на роботу, якщо вони не навчаються на стаціонарному курсі, тривалістю не менше року, і після якого видається визнаний диплом. Департаментом освіти та науки (The Department of Education and Science) складено "Список програм, визнаних Міністерством освіти та науки для отримання студентами роботи". Список програм складається з двох частин:</p> <ol style="list-style-type: none"> Програми зі списку дисциплін, пропонованих студентам на третьому рівні та подальшому навчанні для отримання дипломів, затверджених національною кваліфікаційною структурою чи подібним кваліфікаційним органом іншої юрисдикції чи дипломи, засвідчені професійними структурами у відповідності до ірландського законодавства. Програми з вивчення англійської мови, схвалені Департаментом освіти та науки (The Department of Education and Science), спираючись на висновки Консультативної ради з питань шкіл англійської мови (Advisory Council for English Language Schools (ACELS)).

Захист професії (праці)	Захист освіти
<p align="center">Іспанія</p> <p>Для працевлаштування необхідно отримати візу з дозволом на роботу. Після в'їзду в Іспанію, зацікавлена особа протягом місяця повинна особисто подати необхідні документи для отримання дозволу на проживання іноземця до відповідної державної установи. Для отримання візи з дозволом на роботу (максимальний термін перебування – 6 місяців) - роботодавець має надіслати зацікавленій особі контракт на роботу із зазначенням ідентифікаційного номера (N.E.V.), наданого та зареєстрованого в Представництві Уряду.</p> <p>Потім впродовж одного місяця з моменту реєстрації контракту на роботу працівник має надати до візового відділу Посольства пакет документів. У разі видання візи типу “Т” з дозволом на роботу підписується документ-зобов’язання про повернення до країни постійного місця проживання після закінчення контракту.</p> <p>Адміністрація має один місяць для прийняття рішення про видання цього типу віз. З моменту прийняття позитивного рішення про видачу візи типу “Т” з дозволом на роботу мігрант має протягом одного місяця з’явитися до Посольства Іспанії.</p> <p>Для пошуку роботи в Іспанії можна скористатися послугами Державного Центру Зайнятості, пошуком по інтернет-базі вакансій від агентств та роботодавців, пошуком вакансій в іспанських газетах.</p>	
<p align="center">Італія</p> <p>Імміграційний відділ, що знаходиться в кожній провінції при місцевій Префектурі, відповідає за прийом на роботу і видає дозвіл на роботу У варіанті контракту визначаються умови праці. Робітник, який втрачає робоче місце при наявності дійсного дозволу на проживання може стати на облік в Центр зайнятості на період дії дозволу на проживання. Працівники з країн – не членів ЄС можуть звертатися з проханням про визнання кваліфікації, яку вони здобули за кордоном, а також можуть проходити курси підвищення кваліфікації і перекваліфікації на території країни. Дозвіл на проживання та роботу видається на підставі трудового контракту. Дозвіл є дійсним протягом терміну дії контракту. Контракт підлягає реєстрації в Бюро імміграції (Sportello Unico per l’immigrazione), яке несе відповідальність за трудову діяльність громадян країн, які не є членами ЄС.</p>	
<p align="center">Литва</p> <p>Для працевлаштування потрібен “Дозвіл на роботу”. Без дозволу на роботу у Литві можуть працювати: іноземець є громадянином країни-члена ЄС; іноземці з постійним та тимчасовим дозволами на перебування у Республіці Литва. Дозвіл на роботу видається та анулюється Біржею праці при Міністерстві соціального забезпечення та праці Республіки Литва. Видача дозволу на роботу залежить від попиту на ринку праці у Республіці Литва. Дозвіл на роботу може бути виданий іноземцю, якщо у Литві немає спеціалістів, які відповідали б кваліфікаційним вимогам.</p> <p>Дозвіл на роботу видається на період щонайбільше двох років. Для тих, хто приїжджає до Литви для сезонного працевлаштування, дозвіл на роботу дійсний щонайбільше шість місяців протягом одного року. Іноземці, які прибувають до республіки для стажування або проходження практики, отримують дозвіл на роботу, що дійсний протягом року. Легалізація перебування та процедура працевлаштування може зайняти від 3 до 6 місяців, оскільки поєднання двох процедур в один час не дозволяється. Є кілька шляхів пошуку роботи в Литві: звернутися до приватних агенцій з працевлаштування; пошукати вакансії у різних мас-медіа; пошукати вакансії у Інтернеті; використовувати особисті контакти та зв’язки.</p>	
<p>Для навчання іспанським посольством в Україні видається віза на в'їзд в Іспанію, що дійсна протягом 3 місяців. За цей час студент має в'їхати в країну і встигнути подати документи на оформлення посвідки на проживання. Посвідка на проживання продовжується на весь термін, поки студент навчається. Вікових обмежень для одержання студентських віз не існує.</p> <p>Міністерство закордонних справ і кооперації Іспанії щороку для всіх країн світу надає стипендії для післядипломного навчання в Іспанії. Різні програми стипендій Міністерства мають різне цільове призначення, різні грошові виплати та різні вимоги для отримання стипендій; отже зацікавлені особи повинні ретельно вивчити всі вимоги до кожного типу стипендій:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Іспанська мова та культура в Іспанії; - Післядипломне навчання, аспірантура та дослідження в Іспанії; - Стипендії для студентів; - Стипендія Дипломатичної школи. <p>Заява на отримання стипендії робиться через Інтернет у режимі "on-line".</p>	
<p>Для навчання на законних підставах необхідно отримати студентську візу. В Італії не визнаються закордонні документи про освітню кваліфікацію. Як правило, особи, які не є громадянами Італії та які бажають отримати визнання відповідності (еквівалентності) їхнього освітнього кваліфікаційного рівня (отриманного в закордонному офіційно визнаному навчальному закладі), можуть звертатися до відділу освіти при консульстві (Consulate Student Office.)</p> <p>Після визнання відповідності закордонних документів про освіту італійським кваліфікаційним рівням ці документи набувають юридичної сили на території Італії.</p>	
<p>Іноземні студенти, які навчаються у Литві, повинні мати дозвіл на тимчасове проживання у Литві, дійсне щонайбільше один рік.</p>	

Захист професії (праці)	Захист освіти
<p style="text-align: center;">Нідерланди</p> <p>Законодавством передбачені досить широкі можливості легального працевлаштування іноземців у країні. Процедура такого працевлаштування передбачає укладення трудової угоди чи контракту між роботодавцем та працівником, звернення роботодавця до Служби працевлаштування та Служби міграції та натуралізації, які уповноважені надавати дозвіл на працевлаштування іноземця та дозвіл на його проживання в Нідерландах. Ці служби мають отримати відповідне обґрунтування, що запропонована іноземцю посада не може бути заповнена національними кадрами. Після отримання такого дозволу іноземний працівник має звернутися за відповідною візою до дипломатичної чи консульської установи Нідерландів, і тільки після цього в'їжджати до країни та розпочинати роботу за контрактом. Таким чином питання дозволу на роботу іноземцю вирішується до його в'їзду в країну.</p> <p>Робота іноземців у Нідерландах з порушення правил отримання дозволу на роботу та проживання в країні, вважається нелегальною. Місцевим законодавством передбачене адміністративне і навіть кримінальне переслідування осіб, які порушують правила працевлаштування. Офіційні дані щодо кількості українців, що перебувають в Нідерландах нелегально не наводяться, однак, за неофіційними даними, така кількість оцінюється у 5-10 тисяч. Враховуючи сезонність сільськогосподарських робіт, на яких в більшій мірі задіюються нелегальні трудові мігранти, ця кількість варіюється, збільшуючись у весняно-літній сезон, та зменшуючись у осінньо-зимовий.</p>	
	<p>Для перебування в Нідерландах в якості іноземного студента необхідно відповідати певним вимогам, а саме: мати дійсний паспорт; не бути хворим на туберкульоз; не мати судимостей; мати страховку здоров'я, що покриває всі випадки в Нідерландах; мати дозвіл на тимчасове перебування (у разі прибуття з країни, від якої потрібен такий дозвіл). Спеціальні вимоги: зарахування (попереднє) до навчального закладу; підписана письмова декларація тимчасового проживання; достатні й постійні джерела фінансового забезпечення.</p> <p>Університетська або політехнічна освіта. Необхідно мати доказ зарахування до університету або політехнічного інституту. Курс, який особа має намір пройти, повинен проводитися інститутом, що визначається Міністерством освіти, культури й науки Нідерландів.</p> <p>Для зарахування на певні курси університету або політехнічного інституту необхідно пройти додаткові або вступні іспити. Для проходження цих так званих додаткових іспитів можна одержати дозвіл на проживання максимум на один рік.</p> <p>Для навчання в Нідерландах потрібен дозвіл на тимчасове перебування (MVV). Для оплати навчання й проживання в Нідерландах потрібно мати достатні фінансові кошти. Необхідно довести, що особа має відповідний дохід упродовж не менш одного року. Якщо особа збирається вчитися шість місяців, вона повинна доказати, що у неї буде достатній дохід протягом цього часу. Якщо є гроші на банківському рахунку то їх сума повинна принаймні в 12 разів перевищувати прийнятний рівень місячного доходу. У випадку наявності сумнівів щодо безперервності доходу особа або організація в Нідерландах повинні виступити гарантом.</p> <p>Для легального перебування необхідно підписати декларацію тимчасового проживання, у якій вказується, що особа перебуває в Нідерландах винятково з метою навчання і що вона покине країну після закінчення навчання або у випадку його дострокового закінчення.</p> <p>Візні документи особи повинні гарантувати, що вона повернеться на батьківщину після закінчення навчання. Особа повинна мати досить коштів для зворотної поїздки.</p> <p>Для перебування в Нідерландах менше трьох місяців потрібна віза для короткочасного перебування. Для її одержання необхідно подати заяву в Голландське посольство або в консульство у своїй країні. У заяві слід вказати про намір прибути до Нідерландів як іноземний студент.</p>

Захист професії (праці)	Захист освіти
Німеччина	
<p>Іноземні громадяни з країн, що не входять до ЄС, можуть працювати чи займатися іншою оплачуваною діяльністю в Німеччині лише, якщо вони отримають на це спеціальний дозвіл на проживання з правом на роботу. За чинним Імміграційним актом від 1 січня 2005 року не потрібно отримувати окремо дозвіл на роботу та дозвіл на проживання, натомість іноземний працівник отримує єдиний дозвіл на проживання з метою працевлаштування. Заяву на отримання цього дозволу та необхідні документи потрібно подавати до дипломатичного представництва Німеччини в тій чи іншій країні.</p> <p>У зв'язку із високим рівнем безробіття, іноземним громадянам може бути нелегко із пошуком роботи у Німеччині. У Німеччині діє загальна заборона на найм некваліфікованих та низькокваліфікованих працівників із інших країн. Навіть кваліфікованим працівникам не завжди видають відповідний дозвіл на роботу. Перш, ніж видати іноземному працівнику відповідний дозвіл здійснюється пошук громадян Німеччини та інших громадян держав-членів ЄС, які б могли зайняти цю вакантну позицію.</p> <p>Дозвіл може видаватися і низько кваліфікованим працівникам, якщо на даний момент на німецькому ринку праці відчувається нестача у тих чи інших спеціалістах.</p> <p>Висококваліфіковані вчені, науковці, топ-менеджери у бізнесі та промисловості, яким запропонували роботу в Німеччині, можуть отримати дозвіл на проживання з метою працевлаштування без попередньої на це згоди Федеративної служби зайнятості.</p> <p>Крім висококваліфікованих вчених чи інженерів із спеціальною технічною освітою, професорів та осіб із спеціальним професійним досвідом та дуже високою зарплатнею; кваліфікованих працівників та менеджерів, які отримують мінімум 85 500 євро в рік, імміграційне законодавство Німеччини також спрощує процедури для в'їзду та діяльності приватних підприємців, які мають життєздатну бізнес-ідею та досвід підприємництва, що дозволить інвестувати не менше 1 000 000 євро та створити 10 робочих місць.</p>	<p>Для навчання потрібно отримати студентську візу. Особливо корисним джерелом інформації для тих, хто планує навчатися в Німеччині та отримувати стипендію, стане сторінка у Інтернеті Програми академічного обміну (DAAD). Дуже корисним є ресурс Study-in-Germany (пошук навчальних програм у ВНЗ, практична інформація для іноземних студентів тощо) та ресурс "Інформація для іноземних студентів".</p> <p>Крім Програми DAAD для міжнародних студентів існують інші можливості отримання стипендії на навчання в Німеччині.</p> <p>Студент із дозволом на проживання може працювати у Німеччині протягом 90 повних днів на рік чи 180 днів із частковою зайнятістю. Після завершення навчання в університеті можна продовжити термін дозволу на проживання ще на один рік для того, щоб знайти роботу. Після цього можна змінити дозвіл на проживання з метою навчання на дозвіл на проживання для працевлаштування.</p> <p>Відповідність документів про професійну освіту щодо аналогічних німецьких має бути підтверджена компетентним відомством у Німеччині, яке займається визнанням професійної освіти.</p>

Захист професії (праці)	Захист освіти
Норвегія	
<p>Норвегія досить закрита країна для легальної імміграції, а справи про надання дозволів на проживання та роботу розглядаються до п'ятнадцяти місяців. Робота для українців за кордоном зв'язана із великою кількістю труднощів через нечленство в ЄС. Для того, щоб отримати роботу за кордоном, потрібно володіти якими-то іноземною мовою на високому рівні (вище середнього), освіта по одній із дефіцитних професій (в основному — робочі професії), стажом роботи по професії (бажано не менше 4-5 років).</p> <p>Дозвіл на роботу в якості сезонного робітника протягом шести місяців дозволяє отримати новий аналогічний дозвіл лише по завершенню шестимісячного терміну перебування поза межами Норвегії.</p> <p>При наявності кількох дозволів для сезонної роботи з тривалістю менше шести місяців, то загальний термін перебування в Норвегії не може перевищувати шести місяців протягом дванадцятимісячного періоду.</p> <p>Вимоги до посади. Зазвичай це має бути постійна повна зайнятість, але вона може бути розділена між кількома пропозиціями про роботу від одного й того ж або різних роботодавців. Оплата і умови праці не повинні бути гіршими, ніж ті, що передбачені чинним колективним договором або тарифною сіткою у цій галузі. У разі відсутності колективного договору або тарифної сітки, платня і умови праці повинні відповідати стандартному рівню для цієї роботи у цьому місці. Заявнику повинна бути гарантована мінімальна погодинна заробітна плата.</p> <p>Необхідно отримати згоду від Адміністрації з питань праці і соціального забезпечення Норвегії (NAV); необхідна "Пропозиція про роботу" від норвезького роботодавця за підписами обох сторін; також документ, який гарантує заявнику забезпечення житлом на період дії заяви; попередня згода від NAV. Норвезький роботодавець повинен звернутися до NAV (служби зайнятості) в Норвегії для отримання попередньої згоди (forhåndstilsagn). Ця вимога не поширюється на сезонних робітників у сільському та лісовому господарстві.</p>	<p>Іноземні студенти можуть подати заяву про прийом на рівень бакалаврату та магістратури. Можливе навчання за встановленими програмами обміну, а також в рамках інституційних угод або в якості так званого "вільного переміщення", де можна організувати перебування самостійно (тип дослідження, тривалість і фінансування).</p>

Захист професії (праці)	Захист освіти
Польща	
<p>Для легального працевлаштування в Польщі громадяни України повинні отримати національну візу D з правом працевлаштування. Якщо запланована робота в Польщі триватиме не більше 6 місяців протягом 1 року, громадянам України, Білорусі та Росії не потрібно оформлювати спеціального дозволу на роботу. Достатньо лише заяви роботодавця про намір доручити іноземцю виконувати роботу. Заява повинна бути зареєстрована у повітовому управлінні праці. Якщо працевлаштування в Польщі триває довше, ніж 6 місяців протягом року, то потрібно отримати дозвіл на роботу. Польським законодавством визначений список тих працівників, яким не потрібно оформлювати дозволу на роботу для працевлаштування на території Польщі: Це: особи, які мають дозвіл на постійне перебування в Польщі; постійні іноземні кореспонденти, які отримали акредитацію Міністерства закордонних справ; артисти, які працюють не більше, ніж 30 календарних днів протягом року; громадяни країн-членів ЄС/ЄП, Швейцарії та члени їх сімей; біженці та особи, які перебувають під тимчасовим захистом або мають згоду на толероване перебування; вчителі іноземних умов в закладах системи освіти; громадяни США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, які навчають своєї рідної мови; лікарі та дантисти-хірурги, які є випускниками польських медичних навчальних закладів; власники карти поляка.</p>	<p>Для навчання в Польщі українцям слід отримати спеціальну національну візу для навчання і, якщо термін візи менший, ніж термін навчання, звернутися за отриманням тимчасового дозволу на проживання. Працювати в Польщі без спеціального дозволу мають право наступні категорії іноземних студентів: студенти денної форми навчання в період з липня по серпень; студенти, які виконують роботу в рамках стажувань, на які їх направляють організації, що є членами міжнародних студентських асоціацій; студенти у рамках співпраці польських державних служб працевлаштування та їх зарубіжних партнерів; студенти та учні в рамках професійної практики, передбаченої програмою навчання - за певних умов.</p>
Португалія	
<p>Для легального працевлаштування в Португалії, українські громадяни повинні отримати спеціальну візу: або візу на тимчасове перебування (короткострокова робота) або резидентську візу, яка дозволяє їм по приїзду в Португалію звернутися до Служби у справах іноземців та кордонів (SEF) для отримання дозволу на проживання з метою працевлаштування.</p> <p>Пріоритетне право на працевлаштування в Португалії мають громадяни Португалії, громадяни з інших країн-членів ЄС/ЄП, громадяни інших країн, з якими ЄС підписав договір про вільне пересування осіб, громадяни третіх країн, які мають дозвіл на проживання в Португалії.</p> <p>Щороку затверджується загальна квота можливого найму іноземних працівників (кількість робочих місць, які за експертними оцінками не будуть зайняті місцевими жителями та іншими пріоритетними категоріями). В рамках цієї загальної квоти визначаються окремі квоти для кожного з автономних регіонів у відповідності до їхніх потреб.</p> <p>Поза рамками квоти, на вакансії, які не можна закрити перерахованими пріоритетними категоріями працівників, можна наймати іноземних робітників за умови, що вони: мають контракт або проект контракту з португальським роботодавцем; володіють відповідними навичками, знаннями, кваліфікацією, які потрібні даному роботодавцю.</p>	<p>Для навчання в Португалії понад 3 місяці необхідно отримати так звану "резидентську візу", яка дасть право в'їхати до Португалії та подавати документи до Служби у справах іноземців та кордонів для отримання дозволу на проживання з метою навчання.</p> <p>Вступ до вищих навчальних закладів залежить від кількості вільних наявних місць та регулюється національним вступним екзаменом, який організовується Direção Geral do Ensino Superior (Генеральною дирекцією з вищої освіти). Кількість вільних місць у кожному навчальному закладі/для кожного ступеню фіксується щорічно. Іноземні студенти, які в такий спосіб поступають до португальських навчальних закладів, повинні відповідати тим самим вимогам, що й португальські громадяни (включно з вимогою володіння португальською мовою). Серед документів, які необхідно подавати для вступу до навчального закладу, є диплом про середню освіту, який має бути підтверджений португальським посольством/консульством у країні походження іноземного студента, для того щоб потім можна було здобути документ до еквівалентності отриманої освіти.</p> <p>Іноземні студенти можуть працювати в Португалії протягом періоду їх навчання без спеціального дозволу на роботу.</p>

Захист професії (праці)	Захист освіти
Росія	
Іноземні громадяни, які не потребують візи для в'їзду на територію Росії, мають звернутися до органів Міграційної Служби для отримання дозволу на роботу особисто або через організацію, яка приймає на роботу іноземних громадян, або через іншу особу, яка діє на підставі доручення. Термін оформлення дозволу на роботу для іноземних громадян, які не потребують візи для в'їзду на територію Росії - 10 робочих днів. Іноземним громадянам, які отримали дозвіл на роботу, дозволяється працювати лише в межах території РФ вказаної в дозволі на роботу. Протягом 30 днів вони повинні надати в органи Міграційної Служби медичні довідки про відсутність захворювання на наркоманію та інфекційні хвороби. В разі видачі дозволу на роботу на період понад 90 днів іноземний громадянин має надати довідку про відсутність зараження ВІЛ.	Іноземні громадяни (включаючи громадян республік колишнього Радянського Союзу) вступають до освітніх закладів в системі освіти РФ: відповідно до міжнародних угод; в межах квоти за напрямом, що встановлена Міністерством освіти Російської Федерації; відповідно до прямих угод між вищими навчальними закладами в межах чисельності, яка визначена ліцензією, з оплатою вартості навчання на умовах, встановлених правилами вступу до даного навчального закладу. Студенти, які беруть участь в університетських програмах обміну або є переможцями міжнародних, державних або університетських змагань/ олімпіад мають можливість отримувати стипендію.
Угорщина	
Для працевлаштування громадяни України повинні отримати відповідний тип візи та дозвіл на роботу. Дозвіл на проживання не дає права на роботу. Наступні дозволи на роботу дають право іноземцю на працевлаштування: індивідуальний дозвіл; груповий обмежений дозвіл; індивідуальний дозвіл на основі групового обмеженого дозволу.	Лекції в угорських університетах викладаються не лише угорською, але й англійською, німецькою та французькою мовами. Ці програми є результатом співпраці між угорськими та західними освітніми закладами. Після закінчення таких програм студенти, як правило, отримують диплом угорського та європейського зразка.
Франція	
Для того, щоб отримати дозвіл на роботу у Франції, необхідно, щоб роботодавець, а не працівники подавали документи на отримання цього дозволу. Усі заяви на отримання дозволу на працевлаштування розглядаються місцевими службами зайнятості. Перш ніж подати таку заяву, роботодавець повинен оголосити вакансію до ANPE (служба зайнятості у Франції), і лише тоді, коли на вказану посаду не буде знайдено французького робітника, який відповідав би всім наведеним вимогам, можна звертатися про видачу дозволу на роботу. Дозволи на роботу видаються для: сезонної праці; тимчасової роботи - для робіт, що передбачають зайнятість не більше 1 року і по природі своїй є тимчасовими; постійної роботи. Для менеджерів вищої ланки з 2004 року існує спрощена процедура працевлаштування в Франції. Франція захищає свій ринок праці, хоча останнім часом ситуація дещо змінилася у зв'язку із нестачею працівників інформаційних технологій. Роботу у Франції можна шукати через знайомих, через оголошення у ЗМІ, а також звернутися за послугами до агенцій з працевлаштування.	Щороку посольство Франції надає стипендії українським студентам чи дослідникам для проходження стажування або навчання у Франції. Стипендії французького уряду включають фінансову допомогу, яка дозволяє стипендіатам покривати витрати на навчання, соціальне страхування, сплачувати за житло і жити комфортно. Стипендіати беруть на себе витрати на дорогу з України до Франції. Типи стипендіальних програм: магістерська: рівень М 2, за будь-якою дисципліною, тривалість 9 місяців (615 євро/місяць); PhD: написання дисертації під подвійним науковим керівництвом: три наукові стажування тривалістю по 4 місяці (767 євро/місяць); COPERNIC: для молодих економістів та інженерів (12 місяців, 767 євро/місяць) Довгострокова віза для наукового співробітника. Наукова організація, що запрошує наукового співробітника повинна підписати з ним наукову угоду (convention d'associe), згідно якої науковець зобов'язується працювати над дослідницьким проектом, а наукова організація бере на себе зобов'язання найняти науковця з цією метою. Така наукова угода повинна бути обов'язково завірена Префектурою або Субпрефектурою, до якої належить наукова організація, та містити чітку інформацію про особу науковця та термін дії проекту.

Захист професії (праці)	Захист освіти
Фінляндія	
<p>Українським громадянам для працевлаштування у Фінляндії необхідно отримати дозвіл на проживання з метою працевлаштування. За цим дозволом потрібно звертатися до прибуття у Фінляндію; документи потрібно подавати до закордонного представництва Фінляндії.</p> <p>Фінський роботодавець зі свого боку повинен звернутися до місцевого бюро зайнятості для отримання дозволу наймати на ту чи іншу роботу іноземного працівника. При рішенні щодо видачі подібного дозволу береться до уваги ситуація на фінському ринку праці.</p> <p>Дозвіл на проживання з метою працевлаштування видається робітнику в межах професії. Тобто, працівник може змінити роботодавця та влаштуватися на іншу роботу, за умови що він працюватиме в рамках тієї професії, щодо якої йому видали дозвіл на проживання.</p> <p>Дозволи видаються щонайменше на один рік, якщо немає підстав для їх видачі на коротший термін. Для продовження терміну дозволу на проживання потрібно звертатися в поліцію за місцем проживання.</p> <p>Після отримання дозволу на проживання та роботу у Фінляндії, мігрант отримує персональний номер, який автоматично вноситься до бази даних реєстру населення країни. Всі іноземці, які отримали дозвіл на проживання та роботу у країні, підлягають обов'язковому соціальному страхуванню і мають такі ж права, що і громадяни Фінляндії.</p> <p>У певних випадках дозволено займатися оплачуваною діяльністю у Фінляндії, не маючи дозволу на проживання з метою працевлаштування. Таке право мають наступні категорії іноземних працівників: перекладачі, вчителі, експерти, які приїхали працювати у Фінляндію за запрошенням чи контрактом на термін не більший, ніж 3 місяці; професійні артисти, спортсмени чи їх асистенти, які приїхали працювати у Фінляндію за запрошенням чи контрактом на термін не більший, ніж 3 місяці; моряки, які працюють на судах, що входять до переліку міжнародних комерційних суден або таких, які плавають переважно між міжнародними портами; збирачі ягід чи фруктів, які планують працювати у Фінляндії не більше, ніж 3 місяці; постійні працівники компанії з іншої країни, що входить до ЄС/ЄП, які виконують тимчасові чи підрядні роботи у Фінляндії.</p>	<p>При зарахуванні до навчального закладу у Фінляндії студенту потрібно буде звернутися до Посольства Фінляндії для отримання відповідної візи чи дозволу на перебування. Якщо термін навчання не більше 3 місяців, дозвіл на перебування не потрібно оформлювати, достатньо оформити короткострокову візу. Якщо навчання триватиме довше, ніж 3 місяці, потрібно буде отримати спеціальний дозвіл на проживання для навчання.</p> <p>Студенти мають право на обмежену оплачувану працю, якщо така передбачена їхнім навчанням. Часткова зайнятість для іноземних студентів у Фінляндії також можлива: вони можуть працювати не більше 25 годин на тиждень. Втім, немає ніяких обмежень, якщо студент працюватиме протягом офіційних канікул.</p> <p>Іноземець, який отримав ступінь бакалавра, магістра у фінському університеті може отримати дозвіл на проживання з метою пошуку роботи. Такий дозвіл (який зазвичай є просто подовженням попереднього дозволу на проживання студента) видається на 6 місяців.</p> <p>Фінляндія має найбільшу кількість англомовних програм в Європі (за винятком англомовних країн). Вся освіта безкоштовна, як для фінів, так і для іноземних студентів, хоча ведеться дискусія про введення посеместрової оплати для студентів з країн, які не є членами ЄС та Європейської Економічної Зони.</p> <p>Для українських студентів бакалаврату та магістратури фінський уряд не виділяє спеціальних стипендій. На цьому рівні стипендію можуть отримати тільки студенти, які спеціалізуються на вивченні фінської мови. Студенти, які хочуть навчатися в аспірантурі, можуть подавати документи на програму Finnish Government Scholarship Pool, якщо вони вже встановили контакти або зв'язки з фінськими університетами.</p> <p>Центр міжнародного обміну - Centre for International Mobility (CIMO) також займається призначенням та видачею стипендій для студентів, дослідників, викладачів та адміністративного персоналу університетів. Стипендії, в основному, призначаються студентам аспірантури, тобто тим, які закінчили магістратуру. Зазвичай, стипендія складається з щомісячної виплати, яка повинна забезпечити проживання в Фінляндії на одну особу. Сума стипендії змінюється залежно від програми та академічних кваліфікацій претендента.</p> <p>Стипендії також можна отримати в рамках програми Європейської Комісії Erasmus Mundus у Фінляндії.</p>

Захист професії (праці)	Захист освіти
Чехія	
<p>Іноземець може легально влаштуватися на роботу у Чеській Республіці за наявності у нього дійсного дозволу на роботу та дійсної візи на перебування з метою працевлаштування. Право наймати на роботу іноземців можуть лише ті роботодавці, які отримали дозвіл на працевлаштування іноземців від чеського Центру зайнятості. Дозвіл на працевлаштування іноземців видається роботодавцю, якщо на оголошене ним до чеського Центру зайнятості вакантне місце не знайшлося працівника з відповідними кваліфікаціями серед громадян ЧР або ЄС. Якщо роботодавець отримає дозвіл працевлаштовувати працівників з-за кордону, іноземець може негайно звернутися із заявою до чеського Центру зайнятості про видачу дозволу на роботу. Отримавши дозвіл на роботу іноземець має звернутися до Посольства Чеської Республіки для отримання візи з метою працевлаштування. Іноземні громадяни для пошуку роботи у Чеській Республіці можуть скористатися базою даних вільних робочих місць, яка використовує інформацію усіх державних Центрів зайнятості.</p>	<p>Для вступу в чеський вуз іноземні абітурієнти повинні показати знання чеської мови і здати мовний тест. Студентом у чеських вузах може стати випускник будь-якої середньої школи країн СНД. Стипендію можна отримати, якщо претендент є: учасником державної програми обміну студентів, або програми обміну між університетами; переможцем грантів на вищу освіту в ЧР; переможцем державних або міжвузівських конкурсів і олімпіад. Студенти в Чехії, які мають студентські візи, можуть офіційно працювати. Без дозволу на роботу вони можуть працювати максимум 100 годин у рік на 1 роботодавця.</p>
Швеція	
<p>Для роботи в Швеції потрібно отримати дозвіл на роботу. Для роботи в Швеції більше, ніж 3 місяці, також потрібно отримати дозвіл на проживання. Для роботи менше 3-х місяців, не потрібно отримувати дозвіл на проживання, але потрібно отримати візу на в'їзд до Швеції. Отримання дозволу на роботу для іноземного громадянина доволі складна процедура наразі, адже громадяни Швеції, іноземні громадяни, які мешкають в Швеції, та громадяни країн-членів ЄС мають пріоритет перед іншими кандидатами при наймі на роботу. Подавати заяву на оформлення дозволу на роботу потрібно до Посольства Швеції в Україні. Посольство пересилає Вашу заяву та документи до Міграційного управління Швеції. Міграційне управління Швеції приймає рішення щодо видачі дозволу на роботу після консультацій з Службою зайнятості Швеції. Першим кроком до оформлення дозволу на роботу є отримання від майбутнього шведського роботодавця пропозиції працевлаштування у письмовому вигляді. Роботодавець повинен гарантувати оплату, страхування та інші норми, які не гірші, ніж прийняті в Швеції для подібного виду роботи; повинне бути забезпечене житло на час перебування в Швеції; після закінчення дії дозволу треба залишити країну. У 2007 році регіональні ради з працевлаштування вирішили більше не встановлювати квоти на сезонне працевлаштування, відповідно було прийняте рішення не видавати більше дозволів на роботу для сезонних працівників. За оцінками Служби зайнятості Швеції потреби ринку праці у сезонних працівниках можуть буде повністю задоволені наявними працівниками на ринку праці ЄС.</p>	<p>Для навчання у Швеції більше 3 місяців, потрібно оформити дозвіл на проживання. На термін менше 3 місяців знадобиться віза для в'їзду у Швецію. Дозвіл на проживання у зв'язку з навчанням може бути наданий для: студентів по обміну; короткотермінових навчальних курсів; навчання в університеті/коледжі (включаючи аспірантів); навчання у гімназії/народній середній школі (folk high school). Студенти, які не знають шведську і хочуть навчатися на шведськомовних програмах в університеті, повинні будуть пройти обов'язкові підготовчі курси шведської мови впродовж принаймні одного року та скласти Тест шведської мови (TISUS) для навчання в університеті до початку навчання. Тести пропонуються кілька разів на рік в Швеції. Також Тест можна пройти в шведських посольствах та школах поза територією Швеції. Для навчання в Швеції на програмі PhD, потрібно відсилати документи напряму до обраного університету. Шведський інститут, урядова агенція, щороку адмініструє понад 400 стипендіальних програм для студентів для дослідників, які хочуть навчатися в Швеції. Студенти по обміну й студенти, які зайняті на короткотермінових навчальних курсах, не можуть працювати протягом періоду навчання у Швеції. Студенти гімназій / народних середніх шкіл можуть працювати, якщо курс передбачає практичний тренінг на робочому місці, але в цьому випадку вони мають звернутися і отримати дозвіл на роботу на період практики. Не дозволяється виконувати будь-яку іншу роботу протягом навчання. Студенти університетів / коледжів (включаючи аспірантів) можуть працювати і їм не потрібний дозвіл на роботу для цього протягом їхнього перебування у Швеції в якості студента або аспіранта. Для іноземних студентів, які бажають навчатися в Швеції, не існує спеціальної процедури визнання дипломів. Рівень освіти та те, чи підходить здобувач до вимог програми, визначатиметься самим університетом/коледжом безпосередньо на основі документів, дипломів та інформації, яку надав здобувач у своїх аплікаційних документах.</p>

* Складено автором на основі джерела²⁸⁸

²⁸⁸ MigrantInfo.org.ua. Інформація для мігрантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.migrantinfo.org.ua/>

ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТРУБОВИХ МІГРАНТІВ

Система соціального захисту осіб, включених у процеси міграції розглядається в Україні як складова частина державного правового механізму, скерованого на забезпечення і підтримку прав, свобод та основних засад життєдіяльності осіб-мігрантів (їх сімей), гарантуючи захищеність перебування в нових обставинах регіону прибуття, безпеку життя і здоров'я, сприяння працевлаштування як основного джерела доходу мігранта.

Метою соціального захисту мігранта є вирівнювання умов реалізації його потреб і особистих інтересів, а також інтеграція у середовище приймаючого соціуму.

Соціальний захист мігранта здійснюється шляхом використання ресурсів захищених соціальних статей державного та регіональних бюджетів, інших фондів гуманітарної допомоги через залучення управлінських інструментів місцевого самоврядування.

Засоби державного забезпечення системи соціального захисту мігрантів виступають у формі наступних блоків:

- законодавчо-правові гарантії та стандарти, узгоджені з міжнародною правовою системою у сфері міграції та перетину кордону;
- фінансово-економічна база та соціальні ресурси;
- інформаційне забезпечення та діагностика стану захищеності мігрантів;
- організаційно-програмні важелі та інструменти регулювання міграцією у регіоні

Соціальна захищеність мігранта (трудового, вимушено переселеного) – є внутрішньою дією особистісного сприйняття мігранта та рефлексування ним своєї соціальної дійсності. Це суб'єктивний стан мігранта, його морально-психологічне самопочуття у приймаючому соціумі, так зване соціальне самопочуття.

Відстежуване в динаміці у макро- та мікропопуляційному зрізах, це самопочуття дає відповідні зрізи і тенденції соціально-захисних процесів в зонах впливу, соціальних міграційних стратах, загалом в територіальній міграційній системі.

Соціальна захищеність є суб'єктивною призмою темпоральної реакції мігранта в конкретній міграційній ситуації (як модусі буття його особистості) на результативну дієвість механізму соціального захисту в регіональній міграційній системі щодо соціальної адаптації, працевлаштування, облаштованості, рівня та якості життя переселенців тощо.

Діагностика стану соціально-економічної захищеності мігранта проводиться через інструмент перманентного соціального моніторингу з виведенням показника її оцінки – інтегрального індексу захищеності мігранта.

Інтегральний індекс захищеності мігранта базується на основі факторів:

- суспільно-громадянської облаштованості мігранта;

- чинників його матеріального доходу;
- низки соціально-побутових чинників;
- блоку освітніх та духовно-культурологічних чинників;
- чинників соціального оточення.

Інтегральний індекс соціальної захищеності відображає кумулятивний ефект щодо стану задоволення (незадоволення) мігрантом рівнем дотримання у місці прибуття його соціальних прав, гарантій, соціально-трудова відносин з боку держави, бізнесу (працедавця), організацій, територіальних громад, окремих людей.

Згідно із статтею 25 Конституції України, держава гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Таку ж норму містить і стаття 8 Закону України «Про громадянство України»²⁸⁹. Стосовно захисту українських мігрантів за кордоном, консульське забезпечення захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб України здійснює Департамент консульської служби Міністерства закордонних справ України. Так, у разі втрати ідентифікуючих та дозвільних документів консульські установи України мають у стислі терміни вирішувати безпосередньо з відділами громадянства паспортної та імміграційної служби МВС України питання підтвердження особи громадянина для подальшого документування його закордонною установою свідоцтвом на повернення в Україну.

Сьогодні зберігається загальносвітова тенденція до зростання масштабів трудової міграції. Однією з найгостріших проблем у цій сфері є соціальний захист працівників-мігрантів. Важливим багатостороннім документом у сфері соціального захисту цієї категорії мігрантів є Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів, яка набула чинності для України у 2007 році. Вона зобов'язує країни, які приєдналися до неї, надавати працівникам-мігрантам та членам їхніх сімей соціальне забезпечення нарівні зі своїми громадянами, забезпечувати збереження набутих ними прав. Серед країн ЄС двосторонні угоди про соціальне забезпечення укладено Україною з Болгарією, Естонією, Іспанією, Латвією, Литвою, Польщею, Португалією, Словаччиною, Чехією.

Зважаючи на це, громадяни України, які постійно проживають на території іноземної держави, можуть працевлаштуватися там на підставі законодавства цієї держави та міжнародних договорів України²⁹⁰. Вони можуть працювати за кордоном за направленням до іншої держави для виконання певної роботи або укладення трудового контракту з конкретним працедавцем на виконання обумовленої роботи на певний термін. Під час виконання трудових обов'язків, перебування у службових відрядженнях, роботи в посольствах, консульствах, представництвах України на цих громадян поширюється законодавство нашої держави. Водночас окремі питання (наприклад, відпочинку) можуть регулюватися й нормами іноземного права. Проте, на підставі укладеного контракту громадяни України мають можливість працювати у інших товариствах і підприємствах різних форм власності, і при цьому

²⁸⁹ Про громадянство України : Закон України №2235-14 від 06.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

²⁹⁰ Кодекс законів про працю України № 322-VIII від 10.12.1971 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

підпорядковуватись законодавству держави, визначеному в документі. Згідно з нормами міжнародного трудового права порядок відряджень українських громадян за кордон регулюється законодавством тієї країни, яка направила робітників для виконання певних трудових функцій.

Згідно з Європейською Конвенцією про правовий статус трудящих-мігрантів, для отримання роботи особі необхідно мати дозвіл на працевлаштування, виданий компетентним органом держави трудової міграції в порядку та на умовах, установлених її законодавством. Цей документ видається на час виконання роботи у визначеного працедавця. Працівник не повинен виконувати жодної іншої оплачуваної роботи, крім тієї, на яку видано дозвіл. Якщо буде встановлено, що працівник виконував іншу оплачувану роботу або самочинно змінив працедавця, документ анулюється. При цьому, контроль за виконанням зобов'язань контрагентів несуть відповідні органи приймаючої країни.

Міністерство соціальної політики України видає ліцензії державним та приватним структурам, які мають право провадити посередницьку діяльність під час працевлаштування громадян України за кордоном та іноземців на території нашої держави. Такі посередницькі організації сприяють громадянам у вирішенні питань правового та соціального захисту і несуть відповідальність за погіршення умов трудового договору, укладеного між особою та іноземним роботодавцем і навпаки. Крім цього, працевлаштування, реалізація трудових і соціальних прав громадян України, іноземних громадян та працедавці іноземних держав також керуються дво- та багатосторонніми договорами, укладеними між країнами. Здебільшого ці нормативно-правові акти регулюють процедуру оформлення документів для працевлаштування, питання віз та соціального захисту, медичного обслуговування працівників, оподаткування, пільг та компенсацій, порядок отримання допомоги у трудових спорах. У договорах переважно зазначено, що компетентними у спорах про трудові відносини є суди тієї держави, на території якої виконується, була або мала бути виконана робота, а також суди тієї країни, на території якої є місце проживання відповідача чи позивача (якщо тут перебуває предмет суперечки). Проте, у контракті сторони трудових відносин можуть передбачити й іншу умову щодо компетенції судів²⁹¹.

Зазначимо, що питання соціальних гарантій в угодах регулюється по-різному. Зокрема, у питаннях співпраці громадян країн СНД (ратифікований Україною) застосовано територіальний принцип соціальних виплат, відповідно до якого їх здійснює країна проживання особи з урахуванням трудового стажу, набутого на території країн, що підписали угоди. Натомість в угодах України з країнами ЄС в основу механізму соціальних виплат покладено принцип пропорційності, згідно з яким кожна зі сторін несе відповідальність за свою частину страхових зобов'язань. Угодами передбачається, що при визначенні тривалості страхового стажу кожна сторона також бере до уваги стаж, набутий на території іншої договірної сторони. Наприклад, нараховуючи трудові пенсії,

²⁹¹ Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=616_174

кожна держава виплачує особі частину пенсії, зароблену на її території, проте з урахуванням загального стажу пенсійного страхування. Що стосується пенсій у зв'язку з інвалідністю чи втратою годувальника у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням, то їх виплачує та сторона, на території якої постраждала особа була застрахована на час страхового випадку. Такі міжнародні угоди регламентують усі види обов'язкового соціального страхування.

Україна є учасником та підписантом багатосторонніх угод, чим засвідчує соціальні гарантії мігрантам, які працюють на її території. При цьому законодавство нашої країни про соціальний захист трудових мігрантів є нечітким, саме тому для реалізації ефективної міграційної політики важливо удосконалити законодавчу базу. Основними законодавчими актами, якими сьогодні регулюються правовідносини між трудовими мігрантами на території України є Закон України «Про імміграцію» від 07.06.2001. У ньому врегулюються питання, які стосуються умов законного перебування іноземних громадян та осіб без громадянства на території України, термінів, порядку реєстрації, відповідальність за порушення міграційного законодавства, проте не виокремлено питання, які стосуються категорії «трудова мігрантів». Частково права та обов'язки трудових мігрантів регламентуються законами України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (№3773-VI від 22.09.2011), «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» (№1382-IV від 11.12.2003). Окремі питання, які стосуються оформлення на роботу, пенсійне забезпечення, оподаткування, права на освіту трудових мігрантів регулюються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Угодою про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів, податковим кодексом України, Законом України «Про зайнятість» Законом України «Про пенсійне забезпечення» та іншими нормативно-правовими актами.

Для удосконалення міграційної політики України колективом науковців під керівництвом д.е.н., проф. У.Я. Садової (автори: д.е.н., проф. Семів Л.К., к.е.н. Бідак В.Я., к.держ.упр. Біль М.М., к.е.н. Риндзак О.Т., к.геогр.н. Теслюк Р.Т., к.е.н. Гринькевич О.С., к.е.н. Мульська О.П., к.е.н. Андрусишин Н.І., к.е.н. Данилюк Л.Г., к.соц.н. Іванкова-Стецюк О.Б., к.е.н. Степура Т.М., к.е.н. Князев С.І., к.е.н. Бачинська М.В., к.е.н. Левицька О.О., Бараняк І.Є., Махонюк О.В., Селещук Г.П., Зайшла Н.О., Рісна Р.Р., Ковальчук Л.В) було розроблено проект Закону України «Про соціальний захист трудових мігрантів». Його основна мета полягає у акумуляції основних положень, які стосуються працевлаштування трудових мігрантів, а також регламентація стандартів соціального забезпечення. Зважаючи на складну ситуацію, яка склалась у зв'язку з анексією АР Крим Російською Федерацією та проведенням антитерористичної діяльності на сході країни, окремий розділ Закону присвячено питанням, які регламентують питання соціальної захищеності внутрішньо переміщених осіб. Дія даного Закону визначає специфіку соціальної захищеності трудових мігрантів та внутрішньо переміщених осіб на території України з орієнтацією на задоволення їх базових соціальних потреб, а також на створення сприятливих умов їх інтеграції в нове середовище.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ» (проект)

Розділ І. Соціальна допомога мігрантам на території України

Стаття 1. Основні поняття, що використовуються в міграційному і соціальному законодавстві

Іммігрант - іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання;

Квота імміграції - це гранична кількість іноземців та осіб без громадянства, яким передбачено надати дозвіл на імміграцію протягом календарного року;

Дозвіл на імміграцію - рішення, що надає право іноземцям та особам без громадянства на імміграцію;

Тимчасово окупована територія України – територія України, визначена у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (далі - тимчасово окупована територія).

Державна допомога вимушеним мігрантам – комплекс заходів, спрямованих на забезпечення та поновлення гарантованих Конституцією України, чинним законодавством та діючими міжнародними договорами України майнових та немайнових прав осіб, які вимушено залишили місця проживання внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, або обставин, пов'язаних з проведенням антитерористичної операції на території України. Порядок надання та обсяги державної допомоги вимушеним мігрантам встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Місця тимчасового розселення вимушених мігрантів – житловий фонд (будинки, квартири, гуртожитки, бази відпочинку, тощо), визначений рішеннями Кабінету Міністрів України, органів місцевого самоврядування та пристосований для тимчасового проживання вимушених мігрантів (далі – місця тимчасового розселення). У разі необхідності місцями тимчасового розселення можуть бути не житлові приміщення, пристосовані для тимчасового проживання. Житлові приміщення юридичних та фізичних осіб можуть бути місцями тимчасового розселення за їх згодою.

Регіони тимчасового розселення вимушених мігрантів – визначені Кабінетом Міністрів України регіони України, в яких здійснюється державна допомога, зокрема, в розселенні вимушених мігрантів (далі - регіони тимчасового розселення).

Посвідка вимушеного мігранта – документ, який видається вимушеному мігранту територіальним підрозділом центрального органу виконавчої влади,

що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів і який є підставою для отримання державної допомоги в порядку та обсягах, визначених чинним законодавством та цим Законом. Форма та опис посвідки вимушеного мігранта встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Анулювання посвідки вимушеного мігранта – визнання територіальним підрозділом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів посвідки вимушеного мігранта не дійсною з підстав, передбачених у цьому Законі або за рішенням суду.

Свобода пересування – право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом;

Вільний вибір місця проживання чи перебування – право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати;

Реєстрація – внесення інформації до Єдиного державного демографічного реєстру та до паспортного документа про місце проживання або місце перебування особи із зазначенням адреси житла;

Довідка про реєстрацію місця проживання або місця перебування – документ, який видається органом реєстрації особі за її вимогою та підтверджує реєстрацію місця проживання або місця перебування особи;

Документи, до яких вносяться відомості про місце проживання та місце перебування особи – паспорт громадянина України, тимчасове посвідчення громадянина України, довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, посвідка на постійне проживання, посвідка на тимчасове проживання, посвідчення біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, посвідчення особи, якій надано тимчасовий захист, довідка про звернення за захистом в Україні.

Возз'єднання сім'ї – в'їзд та тимчасове або постійне проживання в Україні членів сім'ї іноземця або особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та можуть підтвердити відповідними документами наявність достатнього фінансового забезпечення для утримання членів сім'ї в Україні, з метою спільного проживання сім'ї незалежно від того, коли виникли сімейні відносини - до чи після прибуття іноземця або особи без громадянства до України;

Дозвіл на застосування праці іноземців та осіб без громадянства – документ, який надає право роботодавцю тимчасово використовувати працю іноземця або особи без громадянства у порядку, встановленому законодавством України;

Іноземець – особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах – іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території, або тимчасово перебувають в Україні;

Країна громадянської належності – країна чи країни, громадянином (підданим) якої (яких) особа є;

Країна попереднього постійного проживання – країна, в якій іноземець або особа без громадянства постійно проживали до прибуття в Україну;

Країна походження іноземця або особи без громадянства – країна чи країни громадянської належності або країна попереднього постійного проживання;

Нелегальний мігрант – іноземець або особа без громадянства, які перетнули державний кордон поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску, але з уникненням прикордонного контролю і невідкладно не звернулися із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку в Україні, а також іноземець або особа без громадянства, які законно прибули в Україну, але після закінчення визначеного їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування та ухиляються від виїзду з України;

Особа без громадянства – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином;

Паспортний документ іноземця – документ, виданий уповноваженим органом іноземної держави або статутною організацією ООН, що підтверджує громадянство іноземця, посвідчує особу іноземця або особу без громадянства, надає право на в'їзд або виїзд з держави і визнається Україною;

Посвідка на постійне проживання – документ, що посвідчує особу іноземця або особу без громадянства та підтверджує право на постійне проживання в Україні;

Посвідка на тимчасове проживання – документ, що посвідчує особу іноземця або особу без громадянства та підтверджує законні підстави для тимчасового проживання в Україні;

Приймаюча сторона – зареєстровані в установленому законом порядку українські підприємства, установи та організації, представництва (філії) іноземних підприємств, установ, організацій, представництва міжнародних організацій, а також фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства), які постійно проживають або тимчасово перебувають на території України у зв'язку з навчанням, стажуванням, роботою, або на інших законних підставах, та запрошують чи приймають іноземців та осіб без громадянства;

Члени сім'ї іноземця або особи без громадянства – чоловік (дружина), неповнолітні діти, в тому числі неповнолітні діти чоловіка (дружини), непрацездатні батьки та інші особи, які вважаються членами сім'ї відповідно до права країни походження.

Державна соціальна допомога – це гарантований рівень грошової або матеріальної підтримки осіб, чиє матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим межі забезпеченості, визначеної законодавством.

Стаття 2. Умови законного перебування іноземного громадянина на території України

Іноземні громадяни та особи без громадянства, які законно прибули в Україну, мають право тимчасово перебувати на її території протягом наступних строків:

- 1) дії візи в разі в'їзду з держав з візовим порядком,
- 2) не більш як 90 днів протягом 180 днів з дати першого в'їзду з держав з безвізовим порядком,
- 3) дії візи, але не більш як 90 днів протягом 180 днів з дати першого в'їзду за візою.

Строк перебування іноземців на території України продовжується в наступних випадках:

1) за короткостроковою візою - за наявності обґрунтованих підстав (лікування, вагітність чи пологи, догляд за хворим членом родини тощо) та за умови подання підтверджувальних документів - на період існування таких підстав, але не більш як 180 днів з дати останнього в'їзду в Україну,

2) за транзитною візою - в разі вимушеної зупинки на території України у зв'язку з надзвичайними обставинами (стихійне лихо, хвороба, ремонт транспортного засобу тощо) за наявності документа, що підтверджує причину та тривалість вимушеної зупинки, - на період, необхідний для усунення таких обставин,

3) за довгостроковою візою, якщо протягом строку дії візи з поважних причин не оформлено посвідки на постійне чи тимчасове проживання, за умови подання підтверджувальних документів - на період не більш як один місяць.

Стаття 3. Інші варіанти законного перебування на території України

Іноземний громадянин або особа без громадянства має право звернутися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, до територіального органу Державної міграційної служби України. Така заява подається іноземцем чи особою без громадянства або її законним представником особисто за місцем тимчасового перебування заявника.

Основною формою надання захисту іноземним громадянам в Україні є визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту. Біженець чи особа, яка потребує додаткового захисту не може бути вислана або примусово повернута до країни, де їх життю або свободі загрожує небезпека за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, а також з інших причин, що визнаються міжнародними договорами чи міжнародними організаціями, учасниками яких є Україна, як такі, що не можуть бути повернуті до країн походження.

Особа, яка з наміром бути визнаною біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту, перетнула державний кордон України в порядку, встановленому законодавством України, повинна протягом п'яти робочих днів звернутися до відповідного територіального органу міграційної служби із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Особа, яка з наміром бути визнаною біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту, під час в'їзду в Україну незаконно перетнула державний кордон України, зобов'язана без зволікань звернутися до відповідного територіального органу міграційної служби із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Іноземці та особи без громадянства мають право набути громадянства України (згідно Конституції України та Закону України «Про громадянство України»).

Стаття 4. Відповідальність за порушення правил в'їзду, перебування і роботи в Україні

Порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні, тобто проживання без документів на право проживання в Україні, за недійсними документами або документами, термін дії яких закінчився, або працевлаштування без відповідного дозволу на це, якщо необхідність такого дозволу передбачено законодавством України, або недодержання встановленого порядку пересування і зміни місця проживання, або ухилення від виїзду з України після закінчення відповідного терміну перебування, неприбуття без поважних причин до визначеного місця навчання або працевлаштування після в'їзду в Україну у визначений строк, а так само порушення правил транзитного проїзду через територію України, крім порушень, передбачених частиною другою цієї статті, - тягнуть за собою накладення штрафу від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України, - тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дія цієї статті не поширюється на випадки, коли іноземці чи особи без громадянства з наміром отримати притулок чи бути визнаними в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового або тимчасового захисту, під час в'їзду в Україну незаконно перетнули державний кордон України і перебувають на території України протягом часу, необхідного для звернення із заявою про надання притулку чи заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

Контроль за в'їздом, виїздом, тимчасовим перебуванням та внутрішнім переміщенням здійснює Державна міграційна служба та її територіальні підрозділи. Також контрольні функції покладено на органи Міністерства

внутрішніх справ та їх територіальні одиниці, (зокрема співпрацю ДМСУ та іноземних громадян чи осіб без громадянства).

Стаття 5. Порядок накладення стягнення

У випадку затримання іноземного громадянина він має право викликати консула, або іншу уповноважену особу представника своєї країни.

У випадку вилучення у іноземної особи матеріальних цінностей – їх докладний опис повинен бути зазначений у протоколі, підписаному двома понятими. Іноземному громадянину повинна надаватись можливість повідомлення про затримання родичам та адвокату.

При затриманні іноземного громадянина, від імені центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право керівник, заступники керівника центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, інші уповноважені керівником посадові особи цього органу.

Розділ II. Надання соціальної допомоги різним категоріям мігрантів

Стаття 6. Право на соціальну допомогу

Державна соціальна допомога призначається і виплачується:

1. громадянам України, які постійно проживають на території України;
2. іноземним громадянам та особам без громадянства, які переселилися з інших держав на постійне проживання в Україну, та особам, які набули статусу біженців.

Право на отримання соціальної допомоги мають діти трудових мігрантів, а також діти внутрішньо переміщених осіб.

Громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках та на умовах, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також особи, яких визнано в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, мають право на державну допомогу нарівні з громадянами України на умовах, передбачених Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (№ 2811-ХІІ від 21 листопада 1992 року), іншими законами або міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 7. Види наданої соціальної допомоги трудовим мігрантам

Відповідно до цього Закону громадян України призначаються такі види державної соціальної допомоги:

1. Державна допомога сім'ям з дітьми

Сім'ї, в яких проживають і виховуються неповнолітні діти (до 18 років) і які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, мають право на такі види допомоги:

- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- одноразова допомога при народженні дитини;
- допомога на догляд за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомога на дітей, які перебувають під опікою та піклуванням;
- допомога на дітей одиницями матерям.

2. Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, і допомога на догляд.

3. Компенсація фізичним особам, які надають соціальні послуги.

4. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.

5. Субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

6. Допомога на поховання.

Іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні постійно можуть отримати допомогу при народженні дитини на рівні з українцями, за умови, що діти є українськими громадянами. Діти отримують громадянство України, якщо:

1) хоча б один з батьків на момент народження дитини був громадянином України;

2) народилися на території України від іноземців, що знаходяться в країні на законних підставах, і не отримали громадянства своїх батьків.

Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також яким надано статус біженця в Україні, мають право на освіту нарівні з громадянами України. Всі інші іноземці та особи без громадянства оплачують своє навчання, якщо інше не передбачено законодавством України та міжнародними договорами України.

Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, мають право власності на житло, якщо набувають його відповідно до законодавства України.

Іноземці та особи без громадянства можуть відповідно до законодавства України мати у власності будь-яке майно, успадковувати і заповідати його, а також мати особисті немайнові права.

Іноземці та особи без громадянства мають право на користування досягненнями культури нарівні з громадянами України і зобов'язані дбайливо ставитися до пам'яток історії та культури, інших культурних цінностей.

Стаття 8. Вимоги при оформленні дозволу на роботу

Іноземці та особи без громадянства, які прибули в Україну на визначений термін, одержують право на трудову діяльність лише за наявності в них дозволу на працевлаштування, виданого державною службою зайнятості України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України.

Якщо інше не передбачено законодавством України, термін розгляду заяви на дозвіл на роботу становить 10 днів. Після закінчення 10 днів іноземний громадянин повинен отримати дозвіл на роботу або відмову особисто у представництві ДМСУ, пред'явивши документ, що засвідчує особу. Якщо дозвіл на роботу видано на термін більше дев'яноста днів, то необхідно протягом тридцяти діб з дня отримання такого дозволу представити ДМСУ документи, що підтверджують відсутність інфекційних захворювань, які становлять небезпеку для оточуючих.

Працевлаштування в Україні іноземців, найнятих інвестором у межах і за посадами (спеціальністю), визначеними угодою про розподіл продукції, здійснюється без отримання дозволу на працевлаштування.

Юридичні і фізичні особи, які приймають іноземців та осіб без громадянства, забезпечують своєчасне роз'яснення їм прав, свобод і обов'язків, передбачених законодавством України, ведуть відповідний облік цих осіб, а також несуть відповідальність за своєчасне оформлення документів на право їх перебування в Україні, пересування по території країни і виїзд з України після закінчення визначеного терміну їх перебування.

Приймати іноземців та осіб без громадянства можуть зареєстровані в установленому порядку українські, спільні чи іноземні підприємства, установи й організації, а також фізичні особи, які постійно проживають в Україні або тимчасово тут перебувають у зв'язку з навчанням, стажуванням тощо.

Організації, які надають послуги з працевлаштування іноземних громадян на території України, протягом трьох робочих днів з дня працевлаштування іноземного громадянина зобов'язані повідомляти про це територіальні органи ДМСУ. Порядок подання повідомлення про працевлаштування іноземного громадянина на території України та його форма встановлюються Кабінетом міністрів України.

Трудова діяльність мігрантів оформляється трудовим договором (контрактом), укладеним з роботодавцем державною мовою сторони роботодавця.

У трудовому договорі (контракті) повинні міститися основні реквізити роботодавця та працівника, професійні вимоги до працівника, відомості про суть роботи, умови праці та її оплати, тривалість робочого дня і відпочинку а також термін дії трудового договору, умови його розірвання, порядок покриття транспортних витрат.

Працівники мають права і виконують обов'язки, встановлені трудовим законодавством роботодавця.

Трудовий договір (контракт) не може передаватися від одного роботодавця (наймача) іншому.

Термін дії дозволу на роботу, виданого іноземному громадянину, який отримав дозвіл на тимчасове проживання, може бути продовжений територіальним органом міграційної служби на термін дії дозволу на тимчасове проживання. В даному випадку іноземний громадянин подає до територіального органу:

- 1) заяву про продовження терміну дії дозволу на роботу;
- 2) дозвіл на роботу;

3) дозвіл на тимчасове проживання;

4) контракт (трудовий договір або цивільно-правовий договір на виконання робіт (надання послуг), укладений відповідно до вимог законодавства України.

Рішення про продовження терміну дії дозволу на роботу приймається без урахування квот на видачу таких дозволів. Відмова у прийнятті від іноземного громадянина заяви про продовження терміну дії дозволу на роботу не допускається, за винятком випадків неподання даними іноземним громадянином документів, зазначених підпунктах 1 - 4 ст.8 цього закону. У разі неподання іноземним громадянином дозволу на роботу та дозволу на тимчасове проживання з метою продовження терміну дії дозволу на роботу територіальний орган міграційної служби перевіряє наявність таких документів у іноземного громадянина на підставі відомостей, наявних у ДМСУ.

Стаття 9. Надання соціального захисту трудовим мігрантам

Іноземці та особи без громадянства можуть пересуватися на території України і обирати місце проживання в ній відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України. Обмеження в пересуванні та виборі місця проживання допускаються, коли це необхідно для забезпечення безпеки України, охорони громадського порядку, охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів її громадян та інших осіб, які проживають в Україні.

Іноземці, які отримали дозволи, користуються такими правами та обов'язками на захист своїх інтересів у трудовій сфері та соціальному захисті як і громадяни України.

Дискримінація на основі релігії, віросповідання, політичних переконань, раси статі забороняється законодавством України.

Іноземці мають право звертатись за захистом своїх інтересів у консульські установи своєї держави або до суду.

Працевлаштовані іноземні громадяни, а також члени їх сімей, які проживають на території України мають право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Якщо трудовий договір (контракт) трудового мігранта розірвано у зв'язку з ліквідацією або реорганізацією підприємства (установи, організації), скороченням чисельності або штату працівників на трудівника-мігранта поширюються пільги та компенсації відповідно до законодавства України для вивільнених на зазначених підставах працівників. У цьому випадку трудовий мігрант підлягає поверненню до Сторони виїзду за рахунок коштів роботодавця (наймача).

Участь трудових мігрантів в системі пенсійного забезпечення України регулюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»

Трудові мігранти мають право на соціальне страхування та соціальне забезпечення (крім пенсійного) відповідно до чинного законодавства України, їхнє медичне обслуговування здійснюється за рахунок роботодавця (наймача) рівноцінно з громадянами України.

Порядок відшкодування працівникові шкоди, завданої каліцтвом, професійним захворюванням або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, регулюється законодавством України.

У разі смерті працівника роботодавець (наймач) організовує перевезення тіла і особистого майна померлого на територію Сторони виїзду, несе всі пов'язані з цим затрати, інформує дипломатичне або консульське представництво цієї Сторони з наданням матеріалів щодо факту смерті²⁹².

Стаття 10. Надання медичної допомоги трудовим мігрантам

Залежно від свого статусу іноземні громадяни мають можливість скористатися деякими видами медичної та соціальної допомоги.

Медичне обстеження іноземним громадянам проводиться за рахунок особистих коштів іноземних громадян. У повноважному лікувально-профілактичному закладі та лікувально-профілактичних установах, визначених для проведення медичного обстеження, наказом по лікувальному закладу визначаються повноважні лікарі з обстеження та видачу лікарського свідоцтва про стан здоров'я.

Працевлаштовані іноземні громадяни, а також члени їх сімей, які проживають на території України мають право на забезпечення медичними послугами за загальних підстав, якщо інше не передбачено законодавством України.

Невідкладна медична допомога, травматологічна допомога та допомога при пологах надається громадянам будь-якої країни чи особам без громадянства без обмежень.

Стаття 11. Соціальна допомога дітям мігрантів та іншим категоріям іноземних громадян

Держава гарантує дітям трудових мігрантів, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання соціальної допомоги.

Соціальна допомога може надаватися іншим категоріям громадян, якщо це передбачено положеннями цього Закону.

Мігранти – інваліди, а також похилого віку мають право отримувати інформацію про види і форми соціального обслуговування, показаних на отримання соціальних послуг і про умови їх оплати, а також про інші умови їх надання.

Держава гарантує трудовим мігрантам-інвалідам та мігрантам похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, подання різних видів допомоги шляхом:

реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я;

забезпечення пенсіями і допомогою;

створення умов для підтримання здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки;

²⁹² Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів №997-012 від 25.11.2005

організації соціально-побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів.

Якщо міжнародним договором або угодою України встановлено більш високі вимоги щодо гарантій соціального захисту мігрантів-інвалідів та громадян похилого віку, ніж ті, які передбачено цим Законом, то застосовуються правила міжнародного договору або угоди.

Дискримінація мігрантів похилого віку та інвалідів у галузі праці, охорони здоров'я, соціального забезпечення, користування житлом та в інших сферах забороняється, а посадові особи, які порушують ці гарантії, притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Стаття 12. Умови призначення державної соціальної допомоги

Порядок призначення та виплати державної соціальної допомоги встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Заява про надання державної соціальної допомоги подається уповноваженою особою до органу соціального захисту населення за місцем його проживання.

У заяві дається згода сім'ї на збір інформації про неї, про її власність, доходи та майно, що необхідна для отримання державної соціальної допомоги.

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

Стаття 13. Право на освіту

Іноземні громадяни та особи без громадянства, які офіційно перебувають на території України, мають право на безперешкодне здобуття загальної базової освіти та професійного навчання, прирівняне до громадян України.

Іноземні громадяни приймаються у державні навчальні заклади України на конкурсній основі, в межах встановлених квот для вступу до ВНЗ України на бюджетній основі (кількісне обмеження) і порядку вступу до вищих навчальних закладів за рахунок власних коштів - за наявності прямого договору між навчальними закладами, міжнародних договорів України (обмеження кількості навчальних закладів, які мають право приймати на навчання іноземних громадян).

Прийом іноземних громадян і співвітчизників, що проживають за кордоном, на навчання у державні освітні установи вищої та середньої професійної освіти здійснюється з метою сприяння зарубіжним країнам у підготовці кадрів на підставі міжнародних договорів України з виплатою зазначеним особам державних стипендій (протягом усього періоду навчання незалежно від успішності) і забезпеченням їх місцями в гуртожитках на умовах, встановлених для громадян України, що навчаються за рахунок асигнувань з державного бюджету України.

Іноземцям надано право навчатися в аспірантурі (докторантурі) вищих навчальних закладів, наукових установ та організацій, апатриди, які постійно проживають в Україні приймаються в аспірантуру (докторантуру) у тому ж порядку, що і українські громадяни.

Іноземці та особи без громадянства, прийняті до навчально-виховних закладів України, мають права і обов'язки учнів і студентів відповідно до чинного законодавства України.

Стаття 14. Пенсійне забезпечення

Право на отримання пенсій мають іноземні громадяни та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах. Пенсійне забезпечення громадян держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення від 13.03.1992 та членів їх сімей здійснюється відповідно до законодавства держави, на території якої вони проживають. Згідно зі ст. 6 Угоди для визначення права на пенсію, в тому числі на пенсію на пільгових умовах і за вислугу років, громадянам держав - учасниць Співдружності враховується трудовий стаж, набутий на території будь-якої з цих держав.

За поданням мігранта обчислення пенсії здійснюється в управлінні Пенсійного фонду України за місцем проживання з документами про страховий стаж, у тому числі стаж, який дає право на пенсію по вислугі років.

Іноземці, працевлаштовані в Україні є платниками єдиного внеску згідно із ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», при досягненні пенсійного віку мають право на отримання пенсії.

Розділ III. Соціальна захищеність внутрішньо переміщених осіб

Стаття 15. Права внутрішньо переміщених осіб

У випадку вимушеного переміщення особа має право очікувати від держави гарантії збереження її базових прав, визначених Конституцією і законами України, а також створення умов її розвитку згідно міжнародних стандартів. Особа має право в судовому порядку захищати гарантії своєї базової соціальної захищеності.

Якщо особа має намір отримати соціальну допомогу та інші гарантії соціального захисту, то вона повинна представити визначені документи, які підтверджують її соціальну незахищеність, що зумовлена зовнішніми обставинами.

Стаття 16. Обов'язки внутрішньо переміщених осіб

З метою доступу до можливостей одержання соціальної допомоги та інших гарантій соціального захисту, передбачених законодавством, особа, у встановленому порядку, повинна зареєструватись у визначених органах та пройти інші процедури, що передбачають її облік і здійснення соціальних виплат.

Економічна, соціальна, політична, культурна активність внутрішньо переміщених осіб у новому середовищі не повинна допускати порушення прав

постійного населення та інших осіб зі статусом мігранта, суб'єктивного до них відношення та очікування особливого ставлення.

Економічна, соціальна, політична, культурна діяльність внутрішньо переміщених осіб повинна здійснюватись у відповідності до законодавства, дія якого поширюється на територію перебування.

Стаття 17. Базові права внутрішньо переміщених осіб

Особи, що добровільно реалізували своє право на зміну місця перебування, зберігають за собою права на базову соціальну захищеність. Державою забезпечуються наступні гарантії для внутрішньо переміщених осіб, що дозволяють задовольнити їх базові потреби:

- право на соціальну допомогу, зокрема грошову, для задоволення базових потреб харчування, проживання;
- право на гуманітарну допомогу, що надається, як правило, недержавними організаціями та спрямована на задоволення базових потреб проживання, одягу, медичного забезпечення;
- право на юридичну консультацію та психологічну допомогу;
- право на безпечні умови тимчасового проживання до вирішення питання забезпечення житлом;
- право на працю (для працездатного населення);
- право на доступ до безкоштовних медичних послуг і забезпечення лікарськими засобами;
- право на доступ до безкоштовних освітніх послуг;
- право на доступ до соціальних і адміністративних послуг;
- право на рівність, справедливість у відношенні до постійного населення;
- право на толерантне відношення постійного населення;
- право на волевиявлення, політичну і громадську активність за новим місцем перебування, якщо це не суперечить умовам, визначеним Конституцією та законами України;
- право на свободу вибору місця перебування та можливе повернення на попереднє місце на добровільних умовах.

Перелік базових прав внутрішньо переміщених осіб доповнює статтю 9 «Інші права внутрішньо переміщеної особи та її обов'язки» Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року № 1706-VII.

Задоволення базових потреб внутрішньо переміщених осіб здійснюються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також допускає залучення ресурсів міжнародних організацій і територіальних громад.

Стаття 18. Види соціальної допомоги на задоволення базових потреб внутрішньо переміщених осіб

Для задоволення базових потреб внутрішньо переміщених осіб застосовуються наступні види соціальної допомоги:

- надання соціальних допомог, пільг і компенсацій, що були призначені за попереднім місцем перебування або право на які особа отримала на новому місці перебування за умови її реєстрації;

- грошові допомоги для внутрішньо переміщених осіб у визначеному розмірі та у відповідності до соціального статусу;
- грошові компенсації вимушених оплат освітніх, медичних, психологічних, юридичних, адміністративних послуг;
- грошові компенсації вартості проживання для окремих соціальних груп, що потребують додаткового соціального захисту;
- грошові компенсації витрат на оплату праці для роботодавця, що працевлаштовує таких осіб.

Надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам працездатного віку здійснюється у випадку представлення необхідних документів та якщо така особа готова працевлаштовуватись за сприяння Державної служби зайнятості України, а також не має постійних соціально-трудових відносин з роботодавцями на тимчасово окупованій території України чи в районах проведення антитерористичної операції.

Стаття 19. Додаткові заходи держави щодо задоволення базових потреб внутрішньо переміщених осіб

Для задоволення базових потреб внутрішньо переміщених осіб, перелік котрих визначено у статті 3 даного Закону, держава в особі відповідальних органів державної влади може застосовувати наступні заходи:

1) з метою забезпечення тимчасовим житлом та підвищення доступності житла для довготривалого користування:

- пільгове кредитування на купівлю і довгострокову оренду житла на рівні, що не перевищує 3% річних у національній валюті;
- розвиток спеціальної інфраструктури тимчасового перебування на базі закладів державної і комунальної форм власності;
- підтримка бюджетних форм будівництва соціального житла;

2) з метою забезпечення доступу до освітніх, медичних, психологічних, юридичних, адміністративних послуг:

- розвиток інфраструктури робочих місць профільних фахівців, що можуть такі послуги надавати;
- мотивація недержавних організацій до надання послуг таким особам на пільгових, безоплатних умовах;
- додаткові державні закупівлі основних лікарських препаратів;
- забезпечення місцями тимчасової реабілітації на базі санаторно-курортних закладів та інститутів церкви;
- інформаційна робота в суспільстві з формуванням толерантного відношення постійного населення, з одного боку, та внутрішньо переміщених осіб, з іншого;

3) з метою забезпечення доступу до гуманітарної допомоги, реалізації інших прав, передбачених у Конституції та статті 3 даного Закону:

- організація та контроль матеріально-речових переміщень у рамках благодійної діяльності;
- координація співпраці державних і недержавних структур, діяльність котрих спрямована на задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб;

- гнучке оподаткування благодійної допомоги (з урахуванням поправок Податкового кодексу України від 2.09.2014 року № 1668-VII);

4) з метою забезпечення реалізації права на працю (що доповнює визначений перелік заходів у статті 24 Закону України «Про зайнятість населення» від 5.07.2012 року № 5067-VI):

- стимулювання працевлаштування осіб через компенсаційні виплати та пільгове оподаткування;

- розвиток системи перекваліфікації, підвищення кваліфікації осіб згідно потреб ринку праці.

В основі реалізації усіх заходів лежить належне інформаційне забезпечення, що передбачає формування Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб (згідно статті 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 року № 1706-VII).

Стаття 20. Додаткові права внутрішньо переміщених осіб

З метою сприяння інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нове середовище, держава забезпечує наступні гарантії їх розвитку:

- можливості самозайнятості та підприємництва;
- можливості неперервного розвитку;
- можливості соціальної, політичної, культурної діяльності;
- можливості адаптації з одночасним збереженням національної, культурної ідентичності.

Стаття 21. Заходи держави щодо задоволення додаткових потреб внутрішньо переміщених осіб

Для задоволення додаткових потреб внутрішньо переміщених осіб, перелік котрих визначено у статті 6 даного Закону, держава в особі відповідальних органів державної влади може застосовувати наступні заходи:

- 1) з метою реалізації можливості самозайнятості та підприємництва:
 - сприятлива інвестиційна політика з залученням фінансових ресурсів у створення та інноваційний розвиток робочих місць;
 - регіональне цільове програмування, пільгове оподаткування і кредитування зі стимулюванням самозайнятості і підприємництва внутрішньо переміщених осіб як власників, інвесторів або самозайнятості і підприємництва з метою найму внутрішньо переміщених осіб;
- 2) з метою реалізації можливості неперервного розвитку, соціальної, політичної, культурної діяльності:
 - цільова підтримка реалізації спеціальних проектів навчання, адаптації осіб згідно специфіки приймаючого соціуму;
 - залучення в роботу місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, інших територіальних представництв державних структур, громадських рад;
 - залучення в роботу громадських організацій, у тому числі що займаються благодійною допомогою для осіб, що постраждали внаслідок збройного конфлікту або далі перебувають у районах проведення антитерористичної операції;

3) з метою реалізації можливості адаптації з одночасним збереженням національної, культурної ідентичності:

- проведення організаційних заходів (семінарів, тренінгів, круглих столів) з питань адаптації осіб, переміщення членів їх сімей з районів проведення антитерористичної операції;

- проведення тематичних заходів для внутрішньо переміщених осіб, що відрізняють національною приналежністю.

Стаття 22. Інституційна основа соціальної захищеності внутрішньо переміщених осіб

Реалізація заходів та надання соціальних допомог, визначених у Розділі III даного Закону, здійснюється в особі відповідальних органів державної влади:

- Міністерства соціальної політики України, що несе відповідальність за надання соціальної допомоги та інформаційне забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб;

- Державної міграційної служби України, що несе відповідальність про облікове забезпечення та документальний супровід міграційних переміщень;

- Державної служби зайнятості України, що несе відповідальність за можливості працевлаштування внутрішньо переміщених осіб;

- Міністерства освіти і науки України, що несе відповідальність за доступність внутрішньо переміщених осіб до якісних освітніх послуг;

- Міністерства охорони здоров'я України, що несе відповідальність за доступність внутрішньо переміщених осіб до якісних медичних послуг, забезпеченість лікарськими засобами, надання належної психологічної допомоги;

- Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, що несе відповідальність за створення сприятливих умов економічної активності внутрішньо переміщених осіб;

- Міністерства інформаційної політики України, що несе відповідальність за інформаційно-роз'яснювальну роботу з формуванням соціальної єдності і толерантного відношення;

- Міністерства юстиції України, що несе відповідальність за правову відповідність можливостей та механізмів реалізації прав внутрішньо переміщених осіб;

- Міністерства фінансів України, що несе відповідальність за фінансове забезпечення реалізації заходів та надання соціальних допомог;

- інші міністерства і відомства, згідно визначених повноважень.

У ході реалізації заходів та надання соціальної допомоги органи державної влади мають право залучати недержавні організації, в тому числі міжнародні, делегуючи їм певні повноваження соціальної захищеності внутрішньо переміщених осіб, проте залишаючи за собою право контролю їх діяльності.